

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 24 грудень 2020

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., кандидат економічних наук, доцент
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 24.12.20 р.
Підписано до друку 24.12.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26.6.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2412/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
  - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
  - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
  - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

  - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
  - формулювання цілей статті (постановка завдання);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
  - список літератури;
  - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (versia 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
  - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
  - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2020 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Згурська О. М., Сьомкіна Т. В., Гужавіна І. В.

Фундаментальні тренди розвитку світової біржової торгівлі 5

Поліщук Є. А., Маюрченко В. В.

Розвиток ринку страхування життя України та країн Європи 10

Буднікевич І. М., Гончар В. І.

Адаптивні механізми регулювання фармацевтичного ринку національної економіки
в умовах надзвичайних ситуацій 19

Балицька В. В., Пискун А. М.

Діагностика капіталізації економічних агентів України на базі активів і власного капіталу 26

Макаренко А. П., Оренчак А. А.

Удосконалення обліку та аудиту операційних доходів на підприємствах оптової торгівлі 34

Сухомлин А. В.

Застосування інформаційних технологій для удосконалення внутрішніх логістичних процесів компанії 44

Пильнова В. П., Гавриш О. М., Капелюшна Т. В.

Формування системи управління підприємницькими ризиками 51

Пришляк Н. В., Токарчук Д. М., Паламаренко Я. В.

Рекомендації з вибору оптимальної сировини для виробництва біогазу на основі експериментальних даних
щодо енергетичної цінності відходів 58

Давиденко В. В., Товмасьян В. Р.

Вдосконалення підрядних організацій авіаційної сфери на основі ощадного
виробництва 67

Козоріз А. О.

Міжнародний досвід мінімізації фіскальних ризиків в умовах макроекономічних
шоків 72

Смирнова С. М., Смирнов В. М., Юзик В. А.

Оцінка ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств 82

Баторшина А. Ф., Рой С. Я.

Аналіз глобальних трендів розвитку ринку ісламських фінансових
послуг 88

Маїсталер О. В.

Стан інновацій в Україні та їх вплив на позиції конкурентоспроможності
в глобальній економіці 96

Титарчук М. І.

Теоретико-методологічні засади формування державного бюджету 107

Державне управління

Орлов І. В., Ксендзук В. В.

Механізм державного управління зовнішньоторговельною діяльністю в умовах
впливу ризиків 113

Васильєв І. О., Тищенко В. О.

Проблеми організації пожежно-профілактичної роботи підрозділами місцевої
та добровільної пожежної охорони 118

Мельник А. А.

Фінансово-економічні аспекти формування спроможних територіальних
громад 123

Лелеченко А. П.

Формування координаційного механізму досягнення цілей сталого розвитку
на засадах інклюзивного зростання 129

Цалъ-Цалко Ю. С., Якобчук В. П., Білецький В. М.

Напрями підвищення ефективності антикорупційної політики в Україні 135

Грицишен Д. О., Супрунова І. В., Лисак С. П.

Економічна злочинність як суспільне явище та загроза державній безпеці 140

Нечаєва І. А., Лавріненко В. О.

Сучасний стан інвестування в економіку Запорізького регіону в контексті зміцнення
його соціально-економічної безпеки 152

Криничко А. Р., Крикун О. Д., Малігон Ю. М.

Зарубіжний досвід державного регулювання ринку приватних медичних
закладів 159

Пугачова Н. С.

Економічні та інституційні передумови екологізації
аграрного виробництва 165

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 24 / 2020

CONTENTS:

Economy

<u>Zgurska O., Somkina T., Huzhavina I.</u> FUNDAMENTAL TRENDS OF WORLD EXCHANGE TRADE DEVELOPMENT	5
<u>Polishchuk Y., Maiurchenko V.</u> LIFE INSURANCE MARKET DEVELOPMENT OF UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES	10
<u>Budnikevych I., Honchar V.</u> ADAPTIVE MECHANISMS OF REGULATION OF THE PHARMACEUTICAL MARKET OF THE NATIONAL ECONOMY IN EMERGENCY SITUATIONS	19
<u>Balitska V., Pyskun L.</u> DIAGNOSTICS OF CAPITALIZATION OF ECONOMIC AGENTS OF UKRAINE BASED ON ASSETS AND EQUITY FUNDS	26
<u>Makarenko A., Orenchak A.</u> IMPROVING THE ACCOUNTING AND AUDITING OF OPERATING INCOME IN WHOLESALE ENTERPRISES	34
<u>Sukhomlyn L.</u> APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES TO IMPROVE THE COMPANY'S INTERNAL LOGISTICS PROCESSES	44
<u>Pylnova V., Havrysh O., Kapeliushna T.</u> FORMATION OF THE ENTREPRENEURIAL RISK MANAGEMENT SYSTEM	51
<u>Pryshliak N., Tokarchuk D., Palamarenko Y.</u> RECOMMENDATIONS FOR SELECTING THE OPTIMAL FEEDSTOCK FOR BIOGAS PRODUCTION ON THE BASIS OF EXPERIMENTAL DATA ON THE ENERGY VALUE OF WASTE	58
<u>Davydenko V., Tovmasian V.</u> IMPROVEMENT OF AVIATION CONTRACTING ORGANIZATIONS ON THE BASIS OF SAVINGS PRODUCTION	67
<u>Kozoriz L.</u> FISCAL RISKS MINIMIZING UNDER MACROECONOMIC SHOCKS: INTERNATIONAL EXPERIENCE	72
<u>Smyrnova S., Smyrnov V., Yuzyk V.</u> ASSESSMENT OF THE RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	82
<u>Batorshyna A., Roi S.</u> ANALYSIS OF GLOBAL TRENDS IN THE ISLAMIC FINANCIAL SERVICES MARKET	88
<u>Mashtaler O.</u> THE STATE OF INNOVATIONS IN UKRAINE AND THEIR IMPACT ON THE POSITION OF COMPETITIVENESS IN THE GLOBAL ECONOMY	96
<u>Titarchuk M.</u> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STATE BUDGET FORMATION	107
 <i>Public administration</i>	
<u>Orlov I., Ksendzuk V.</u> MECHANISM OF STATE GOVERNANCE OF FOREIGN TRADE POLICY OF UKRAINE	113
<u>Vasyliiev I., Tyshchenko V.</u> PROBLEMS OF PROVIDING CONTROL AND SUPERVISORY ACTIVITY IN THE FIELD OF FIRE SAFETY	118
<u>Melnuk L.</u> FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FORMATION AFFLUENT TERRITORIAL COMMUNITIES	123
<u>Lelechenko A.</u> FORMATION OF A COORDINATION MECHANISM FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS BASED ON THE PRINCIPLES OF INCLUSIVE GROWTH	129
<u>Tsal-Tsalko Y., Yakobchuk V., Biletsky V.</u> DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE	135
<u>Grytsyshen D., Suprunova I., Lysak S.</u> ECONOMIC CRIME AS A SOCIAL PHENOMENON AND A THREAT TO STATE SECURITY	140
<u>Nechayeva I., Lavrinenko V.</u> THE CURRENT STATE OF INVESTMENT IN THE ECONOMY OF THE ZAPORIZHZHIA REGION IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING ITS SOCIO-ECONOMIC SECURITY	152
<u>Krinichko L., Krykun O., Maligon Yu.</u> FOREIGN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF THE PRIVATE MEDICAL INSTITUTIONS'S MARKET	159
<u>Puhachova N.</u> ECONOMIC AND INSTITUTIONAL PREREQUISITES FOR GREENING AGRICULTURAL PRODUCTION	165

УДК 336.762(100)

*О. М. Згурська,**д. е. н., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Державний університет телекомунікацій, м. Київ**ORCID ID: 0000-0003-3878-3007**Т. В. Сьомкіна,**д. е. н., професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Державний університет телекомунікацій, м. Київ**ORCID ID: 0000-0003-2852-2989**І. В. Гужавіна,**к. е. н., професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Державний університет телекомунікацій, м. Київ**ORCID ID: 0000-0003-2852-2989*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.5

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ

*О. Zgurska,**Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Exchange Activities, State University of Telecommunications, Kiev**T. Somkina,**Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Exchange Activities, State University of Telecommunications, Kiev**I. Huzhavina,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Exchange Activities, State University of Telecommunications, Kiev*

FUNDAMENTAL TRENDS OF WORLD EXCHANGE TRADE DEVELOPMENT

Статтю присвячено дослідженню питань важливості та інтенсивності розвитку світової біржової торгівлі з врахуванням процесів надстрімкого розвитку інформаційних технологій і, як наслідок, зміни окремих підходів до організації біржових торгів. Розглянуто та проаналізовано основні тенденції процесів капіталізації біржової торгівлі за період 1975—2015 років. Розкрито питання генезису, особливостей діяльності та сучасного стану бірж світової капіталізації. На основі статистичного аналізу визначено світових лідерів біржової діяльності та рівень середньоденного обороту на світовому ринку акцій. Наголошено на ключовому тренді розвитку світових товарних бірж, основою якого є динамічне розширення на постійній основі біржових операцій, що базуються на строкових угодах. Ідентифіковано ключову роль електронних комунікаційних мереж, які дозволяють здійснювати операції на фондовому і товарному ринках без посередників, що значно скорочує час та витрати інвесторів та підвищує ліквідність світового біржового ринку.

The article is devoted to the study of the importance and intensity of the world exchange trade development, taking into account the processes of rapid information technology development and, consequently, changes in certain approaches to the exchange trading organization. There has been considered and analyzed the main trends and features of the exchange trade capitalization processes for the period 1975—2015. In the article have been considered issues of genesis, evolutionary development features and current state of world capitalization exchanges. Based on statistical analysis there has been determined the world leaders of exchange activity and the level of average daily turnover on the world stock market. There have been emphasized on the key trends in the world commodity exchanges development the basis of which is the dynamic exchange transactions

expansion based on futures on a regular basis. In the research has been noted that an important trend of the exchange trade development is its globalization and informatization. The logical consequence of such processes is the achievement of the world's giants' highest turnover which were formed by merging (merging or acquiring) several small exchange trade institutions. There have been noted that the high liquidity of the world stock market is provided by the efficiency of its organizational and management mechanism. There have been identified the main role of electronic communication networks which allow to implement operations in the stock and commodity markets without intermediaries which significantly reduces investors' time and costs and increases the global stock market liquidity. The international exchange institutions expansion is a logical and reasonable continuation of globalization and monopolization, the consequence of which today is the complication and expansion of the exchange operations range, as well as a significant increase in the exchange market competition. In the article has been concluded that exchange activity is an extremely important and integral component of organized trade in world markets, where the national exchange market is gradually becoming an integral part of the international exchange community.

Ключові слова: біржа, біржова торгівля, біржова діяльність, капіталізація біржової торгівлі, інструменти біржового ринку.

Key words: exchange, exchange trade, exchange activity, exchange trade capitalization, exchange market instruments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Біржова діяльність провідних країн світу знаходиться на етапі глобальних трансформаційних змін, що пов'язані з інтенсифікацією інноваційних процесів усіх сфер суспільного життя. Спектр використання інструментів та методів ринку біржі із року в рік охоплює все більше учасників економічних відносин: від суб'єктів господарювання до державних інститутів, включаючи трейдерів, інвестиційні компанії та фінансові установи. На сьогодні світові біржі є потужними центрами ціноутворення, які являють собою перспективну сферу інвестування капіталів та трансферу фінансово-товарних потоків. Такі біржові інструменти, як деривативи на сьогодні є одним з основних джерел розміщення капіталів, наряду з такими традиційними інвестиційними інструментами, як цінні папери та боргові зобов'язання. Водночас домінуючими інструментами біржового ринку є фінансові деривативи, базовим активом яких є інструменти фондового ринку, а також інструменти міжнародного валютного ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Теоретико-практичним питанням організації та розвитку біржової торгівлі, аналізу інструментально-методичної основи присвячені праці відомих вчених-економістів, а саме: Ю.А. Дяченка, М.О. Солодкого, В.О. Яворської, І.М. Вавдійчука, О.В. Шимко, Т. Саприкіної, В.В. Апопій та інших.

Проте, зважаючи на важливість та інтенсивність розвитку біржової торгівлі, а також враховуючи на-

явність важкопрогнозованого впливу ризиків на її становлення та розвиток, потребує більш глибоко наукового дослідження питання інтенсивного розвитку світової біржової торгівлі з врахуванням процесів надстрімкого розвитку інформаційних технологій і, як наслідок, зміни окремих підходів до організації біржових торгів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблений аналіз основних світових трендів розвитку біржової торгівлі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Світовий біржовий обіг досягнув масштабних розмірів: щоденні потоки ділових операцій вимірюються трильйонами доларів США. Кількість біржових угод у рік нараховує 25 млрд [2]. Біржова індустрія у сфері торгівлі фінансовими інструментами зростає динамічними темпами починаючи з 70-х років минулого століття, що пояснюється домінуванням спекулятивного капіталу. Фондові індекси, цінні папери та відсоткові ставки в структурі світової біржової торгівлі складають близько 70% глобального біржового ринку.

Варто зазначити особливо швидкі темпи нарощення біржового обігу агропродовольчих товарів в останні роки. Так, у 2019 р. кількість біржових угод, укладених у світі щодо агропродовольчої продукції, збільшилась порівняно з 2011 р. у 3,2 рази при навіть дещо зменшенні загальної їх кількості [5, с. 105] (рис. 1).

Свідченням високого рівня активності біржової діяльності в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є аналіз в географічній локації біржової торгівлі.

У цьому регіоні функціонує найбільша кількість бірж світового значення — 28, а також більше третини укладених угод в цілому на біржовому ринку світу (при тому, що в Європі, де зародився біржовий рух, таких бірж та укладених на них угод у 2 рази менше) припадає на цей

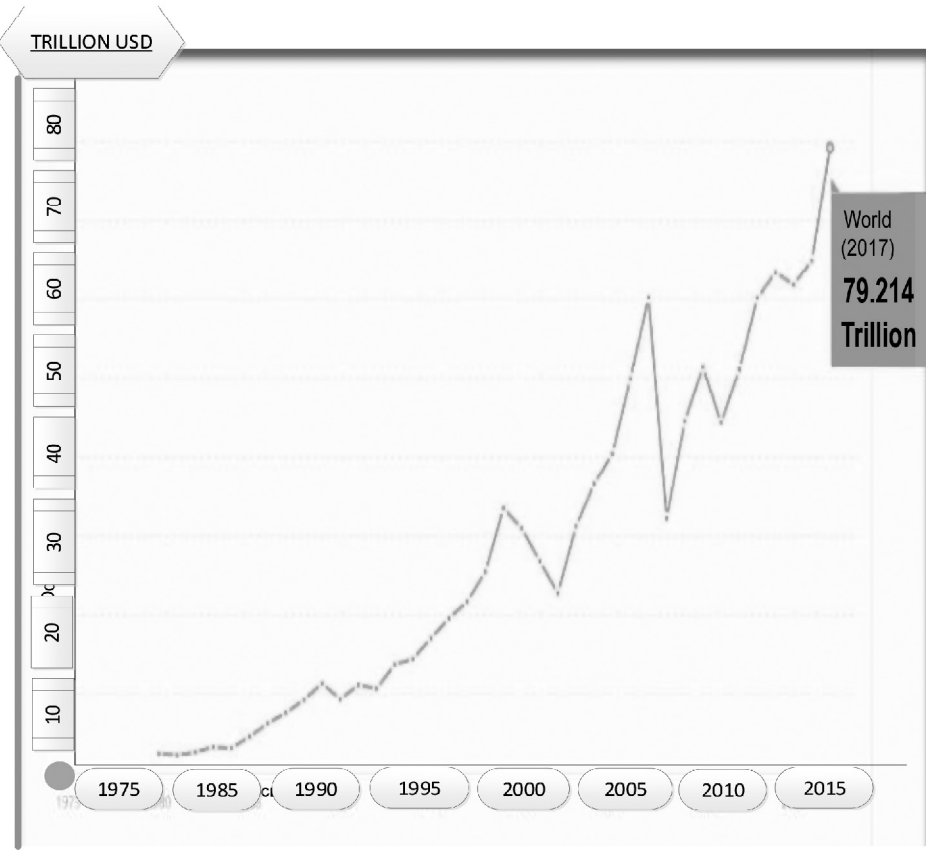
територіальний сегмент. Станом на сьогодні другорядні позиції участі у процесі біржової торгівлі за вказаними кількісними ознаками займає Азія та Північна Америка. Загальна капіталізація всіх публічних компаній за підсумками 2019 року склала \$ 80,2 трлн (дані World Bank). Станом на червень 2018 року цей показник зріс до \$ 89 трлн [1].

Особливості діяльності Нью-Йоркської фондової біржі полягають, передусім, у її приналежності разом з Euronext найбільшому біржовому холдингу — Intercontinental Exchange (ICE). Капіталізація ринку NYSE на червень 2019 р. становить понад \$ 25 трлн, що більше сукупної капіталізації бірж Європейського ринку. В котирувальному листі знаходяться 2 292 компанії, щоденний оборот ринку акцій становить приблизно \$ 1,5 трлн.

У 1971 р. National Association of Securities Dealers Automated Quotation (NASDAQ) став своєрідним інноваційним проривом на ринках капіталу, потенційним послідовником електронної торгівлі. Прагнення Конгресу США до систематизації торгівлі, стала поштовхом для створення NASDAQ, яка на сьогодні є другою за розмірами біржою в світі. Капіталізація торгових компаній становить понад \$ 11 трлн, де 3 004 емітентів знаходяться в лістингу. Середній щоденний оборот NASDAQ на червень 2019 р. знаходиться на рівні \$ 1,4 трлн [2].

У результаті об'єднання двох найбільших бірж Японії (Осакській біржі цінних паперів та Токійської фондової біржі) утворилася третя за величиною торгова площадка в світі — Japan Exchange Group. Офіційною датою відкриття JPX є 1 січня 2013 року, але Токійська і Осакський біржі почали функціонувати ще в 1878 р. Капіталізація ринку на червень 2019 р. становить понад \$ 6 трлн. Лістинг налічує 3 628 компаній, а обсяги торгів в середньому фіксуються на рівні \$ 0,5 трлн.

Найбільша торговельна платформа континентального Китаю Shanghai Stock Exchange почала торги в 1860-ті роки XX ст. SSE є некомерційною організацією, управління якою здійснюється Комісією з регулювання цінних паперів Китаю. Відмінною рисою біржі є торгівля двома типами акцій, перший з яких торгується за юані і доступний всім інвесторам, водночас як другий — номінований (в доларах США), що на початковому етапі був доступний лише для нерезидентів. З моменту знят-

Основні тенденції розвитку біржової торгівлі:
 глобалізація та монополізація,
 експансія на основі лібералізації національної економіки,
 ускладнення та розширення кола біржових операцій,
 посилення конкуренції,
 зміна форм біржових товарів та трансформація товарних бірж
 у біржові фінансові інститути,
 інтернет-трейдинг.

Рис. 1. Тенденції процесів капіталізації біржової торгівлі за період 1975–2015 років

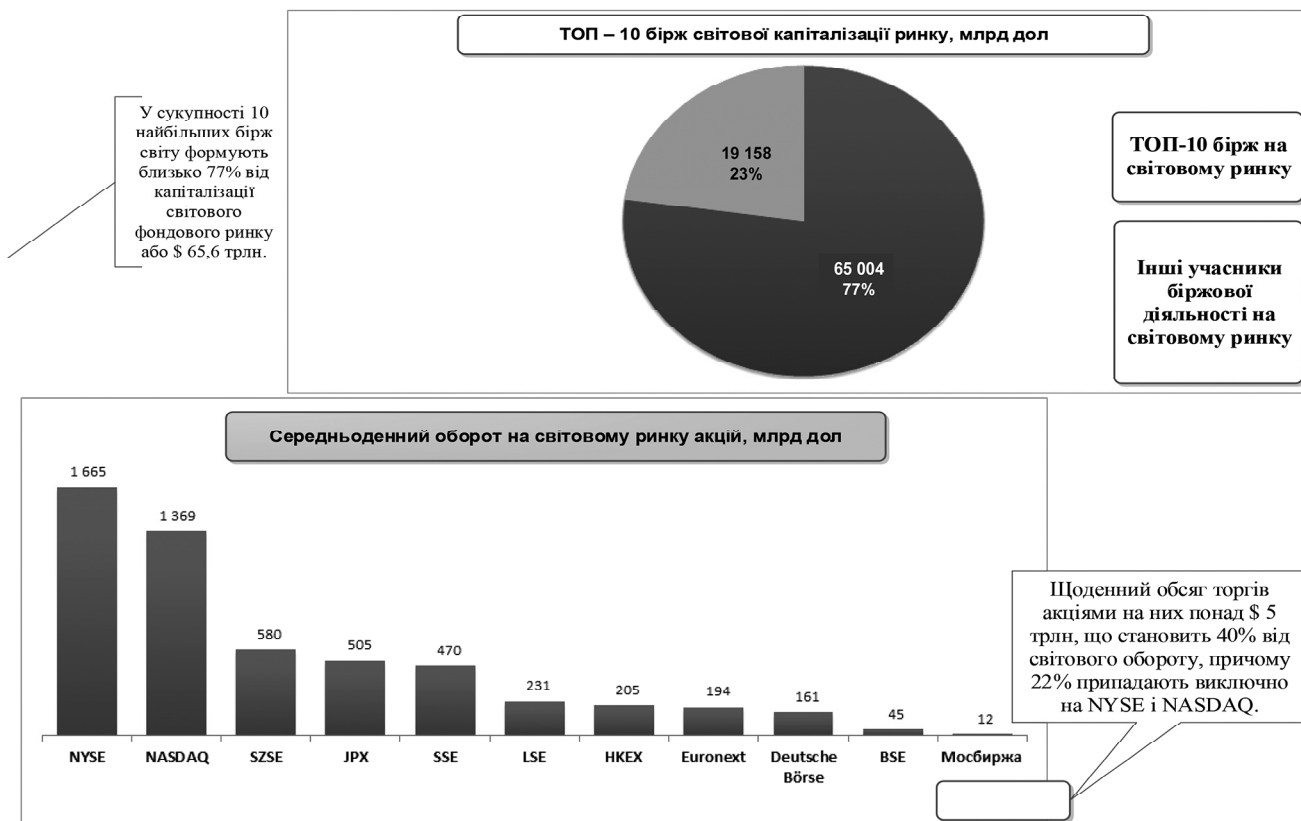
Джерело: сформовано авторами на основі джерел [2; 5].

тя вищезгаданих обмежень (2014 рік) капіталізація ринку зросла майже в 2 рази до \$ 4,5 трлн, обороти за 4 роки зросли до рівня \$ 470 млрд [2].

Найбільша біржа Європи Euronext, становлення та діяльність якої направлена на активні злиття та поглинання. Біржу було створено в 2000 р. у результаті злиття Паризької, Брюссельської та найстарішої в світі Амстердамської біржі. Пізніше до них приєдналася Лісабонська фондова біржа. Через 4 роки в 2006 р об'єднана платформа перейшла під контроль NYSE Group, утворивши NYSE Euronext. У 2013 році NYSE Euronext році була викуплена холдингом ICE, сформувавши найбільшу глобальну торговельну площадку. Euronext було виділено в окрему компанію, капіталізація ринку якої становить \$ 4,3 трлн, щоденний оборот — \$ 200 млрд [7].

Історія Лондонської фондової біржі бере свій початок з 1698 року з кав'ярні Jonathan's Coffee House, а саме при об'єктивних обставинах випуску детального списку ринкових цін під назвою "Курс біржі та інші речі". У той час активно торгували сіллю, вугіллям і папером.

Рис. 2. Світові лідери біржової діяльності та рівень середньоденного обороту на світовому ринку акцій, млрд дол.

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [3—7].

В наші дні London Stock Exchange Group (LSE) являється однією з найбільш інтернаціональних майданчиків за рахунок великого обсягу депозитарних розписок в зверненні. За кількістю компаній в котирувальному листі біржа переважає Euronext у 2 рази при практично однаковій капіталізації (рис 2).

Так, із результатів статистичного аналізу, відображеного на рисунку 2, можна беззаперечно стверджувати, що лідируючу позицію займає Нью-Йоркська фондова біржа (New York Stock Exchange (NYSE) — США).

На другій позиції розмістилася Національна асоціація дилерів з цінних паперів зі своїми автоматизованими котируваннями (National Association of Securities Dealers Automated Quotation (NASDAQ) — США). На третьому місці рейтингу знаходиться Японська фондова біржа (Japan Exchange Group (JPX) — Японія). Далі рейтинг формують такі біржі (у порядку зниження середньоденного обороту): 4 місце — Shanghai Stock Exchange (SSE) — Китай; 5 місце — Euronext — Європейський Союз; 6 місце — London Stock Exchange (LSE) — Великобританія; 7 місце — Hong Kong Stock Exchange (HKEX) — Китай; 8 місце — Shenzhen Stock Exchange (SZSE) — Китай; 9 місце — Deutsche Borse — Німеччина; 10 місце — Bombay Stock Exchange (BSE) — Індія. Варто відмітити, що дана десятка лідерів займає частку в світовій капіталізації фондового ринку розміром у 77% [7].

Біржова група Deutsche Borse посідає дев'яте місце у рейтингу найбільших бірж світу. У 1585 році результатом прийнятого рішення торговців стандартизувати обмінні курси для різних валют, які використовувалися на тери-

торії Німеччини, утворюється Франкфуртська біржа — один з ключових активів Deutsche Borse. Крім того, до складу групи входять біржа Eurex, що спеціалізується на торгівлі похідними фінансовими інструментами, а також розрахунково-клірингова організація Clearstream. Відмінними рисами Deutsche Borse є найменший котирувальний лист серед найбільших бірж (всього 509 найменувань) і досить низькі середньоденні обороти.

Бомбейська фондова біржа зародилася в 1850-их роках в Хорніман-Серкл в Бомбеї (Мумбаї). Внаслідок постійного збільшення кількості брокерів в 1874 р. було створено біржу на Далай-стріт, де на сьогодні розміщується BSE Ltd — перша в історії біржа в Азії, офіційна дата заснування якої — 1875 р [5].

Попри ранній старт, BSE програє своїм китайським і японським конкурентам за такими показниками, як капіталізація (\$ 2,1 трлн) і рівень товарообороту (\$ 45 млрд). При цьому кількість компаній у лістингу налічує 2 663 найменувань, що займає п'яте місце в світовому рейтингу біржових торгів.

Отже, ключовим трендом розвитку світових товарних бірж є динамічне розширення на постійній основі біржових операцій, що базуються на строкових угодах. Це, передусім, опційні угоди в їх різних формах та операції з біржовими індексами. Роль біржі з часом змінюється внаслідок стрімкого розвитку форм біржового товару в системі товарно-економічних відносин. Біржа все більше втрачає зв'язок з реальним сектором економіки і стає закладом ігрового типу, бо функціонування біржі зводиться до гри у "відгадування чисельного значення біржового індексу" [3].

Використання інфокомунікативної та інформаційної основи (інтернет-трейдинг, інтернет-депозитарій, роздрібний інтернет-ринок, брокерські інтернет-послуги) у біржовій і позабіржовій торгівлі диктують сучасні тренди розвитку в режимі реального часу (он-лайн). Електронні комунікаційні мережі дозволяють здійснювати операції на фондовому і товарному ринках без посередників, що значно скорочує час та витрати інвесторів та підвищує ліквідність ринків.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ.

Висока ліквідність біржового світового ринку забезпечується ефективністю роботи його організаційно-управлінського механізму. Біржі та розвинені біржові інструменти, структура біржової діяльності, зокрема клірингові установи забезпечують гарантію виконання біржових угод. Таким чином, учасники біржових торгів звільняються від різного роду ризиків, які можуть виникнути у процесі діяльності певного окремого контрагента. Саме ці характеристики пояснюють велику привабливість біржового ринку.

Аналіз еволюційного розвитку світових учасників біржових торгів засвідчив про функціонування форвардної та ф'ючерсної форм торгівлі. Однією з сучасних тенденцій розвитку товарних бірж є зміна їх ролі і перехід у фінансові інститути. Важливою тенденцією розвитку біржової торгівлі є її глобалізація та інформатизація. Логічним наслідком таких процесів є досягнення найвищих показників оборотів світових гігантів, які утворилися шляхом об'єднання (злиття чи поглинання) декількох дрібних інститутів біржової торгівлі.

Таким чином, тенденції розвитку світової торгівлі є наслідком глобалізаційних та монополізаційних процесів міжнародної економіки. Міжнародна експансія біржових інститутів — логічне та обгрунтоване продовження глобалізації та монополізації, наслідком якої є на сьогоднішній день ускладнення та розширення кола біржових операцій, а також значне посилення конкуренції на ринку біржової діяльності.

Отже, біржова діяльність — це надзвичайно важлива та невід'ємна складова організованої торгівлі на світових ринках, на яких національний біржовий ринок поступово стає невід'ємною частиною міжнародної біржової спільноти.

Література:

1. Вавдійчук І.М. Сучасний стан та тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні. Електронне наукове фахове видання "Глобальні та національні проблеми економіки". 2017. № 15 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/36.pdf>
2. Дяченко Ю.А. Сучасний стан та особливості функціонування світового біржового ринку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. Вип. 23. С. 51—54. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/23-1-2017/13.pdf> (дата звернення: 22.02.2018).
3. Саприкіна Т.А. Біржова торгівля як інструмент забезпечення лібералізації ринку електроенергії. Моло-

дий вчений. 2015. № 2 (17) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/123.pdf>

4. Солодкий М.О. Проблеми та напрями розвитку біржового товарного ринку в Україні Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". 2017. № 10 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5814>

5. Солодкий М.О., Яворська В.О. Оцінка стану світового біржового ринку деривативів. Біржовий ринок: проблеми функціонування та тенденції інноваційного розвитку: монографія. К.: ЦП "КОМПРИНТ", 2013. Розд.2, підрозд. 2.3. С. 101—118.

6. Шимко О.В. Біржова торгівля в Україні: проблеми становлення та розвитку. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Економіка. 2009. Вип. 12. С. 437—443 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2009_12_55

7. Яворська В.О. Тенденція розвитку вітчизняної біржової торгівлі товарними деривативами на сільськогосподарську продукцію. Моніторинг біржового ринку. 2014. № 1. С. 16—17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mbr_2014_1_14

References:

1. Vavdiichuk, I.M. (2017), "Current state and trends of exchange trade development in Ukraine", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 15, available at: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/36.pdf> (Accessed 16 Nov 2020).
2. Dyachenko, Yu.A. (2017), "Current state and features of the world stock market", *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 23, pp. 51—54.
3. Saprykina, T.A. (2015), "Exchange trade as a instrument to ensure the electricity market liberalization", *Molodyi vcheny*, vol. 2 (17), available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/123.pdf> (Accessed 06 Dec 2020).
4. Solodkyi, M.O. (2017), "Problems and development directions of the exchange commodity market in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5814> (Accessed 26 Nov 2020).
5. Solodkyi, M.O. and Yavorskaya, V.O. (2013), "Assessment of the state of the world derivatives stock market", *Birzhovyy rynek: problemy funktsionuvannya ta tendentsiyi innovatsynoho rozvytku* [Exchange market: problems of functioning and tendencies of innovative development], *Tsentr polihrafiyi "KOMPRINT"*, Kyiv, Ukraine.
6. Shymko, O.V. (2009), "Exchange trade in Ukraine: formation and development problems", *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Ser.: *Ekonomika*, vol. 12. pp. 437—443, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2009_12_55 (Accessed 30 Nov 2020).
7. Javorska, V.O. (2014), "Development tendencies of national exchange trade of derivatives for agricultural products", *Monitorynh birzhovoho rynku*, vol. 1, pp. 16-17, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mbr_2014_1_14 (Accessed 30 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2020 р.

Є. А. Поліщук,

д. е. н., професор, професор кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-6133-910X

В. В. Маюрченко,

аспірант кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ORCID ID 0000-0003-3641-7409

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.10

РОЗВИТОК РИНКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПИ

Y. Polishchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of corporate finance and controlling, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

V. Maiurchenko,

Postgraduate student of the Department of corporate finance and controlling,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

LIFE INSURANCE MARKET DEVELOPMENT OF UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

У статті визначено стан ринку страхування життя України та двох груп європейських країн, а саме економічно розвинутих та країн, що розвиваються, роль та значення компаній страхування життя для розвитку фінансового ринку та економіки України, інвестиційний потенціал ринку та перспективи його розвитку. Визначено роль ринку страхування життя в умовах подальшого розвитку ринкової економіки. Проведено аналіз основних показників ринку страхування життя, а саме долі премій зі страхування життя у ВВП, премій на одного мешканця та долі страхування життя в загальному страховому секторі, та їх взаємозв'язок з рядом економічних та фінансових чинників. У результаті аналізу країн Європи виявлено основні фактори, які впливають на розмір страхових премій. Також досліджено вплив динаміки та структури населення, рівня фінансової грамотності, рівня довіри до державних органів та приватних страхових установ, рівня соціального захисту, персонального фінансового консалтингу та інших факторів на формування ринку страхування життя. Надано практичні рекомендації та напрямки для подальшого розвитку ринку страхування життя в Україні.

The article identifies the state of the life insurance market of Ukraine and two groups of European countries, namely economically developed (UK, Germany, France, Italy and Spain) and developing countries (Poland, Romania, Czech Republic, Bulgaria and Ukraine), importance of companies life insurance for the development of the financial market and the economy of Ukraine, the investment potential of the market and prospects for its development. The role of the life insurance market in the conditions of further development of the market economy is determined. The analysis of the main indicators of the life insurance market, namely the share of life insurance premiums in GDP, premiums per capita and the share of life insurance in the general insurance sector, remittances, inflation, unemployment and their relationship with a number of economic and financial factors. The analysis of European countries revealed the main factors that affect the size of insurance premiums. The influence of the dynamics and structure of the population, the level of financial literacy, the level of trust in public authorities and private insurance institutions, the level of social protection, personal financial consulting and other factors on the formation of the life insurance market was also studied. Practical recommendations and directions for further development of the life insurance market in Ukraine are given.

The results of the study showed that in developed countries the level of unemployment and gross national expenditures have a significant impact, the average impact on final consumption expenditures, gross savings, remittances and the share of the population receiving less than 50% of average income has almost no effect on GDP, per capita and inflation.

To increase the investment potential of life insurance companies in Ukraine, according to the analysis of economic and financial indicators, it is necessary to: increase the share of life insurance in the total volume of insurance services; increase the size of the average life insurance premium per capita and quantify the population by increasing the size of the minimum premium and public awareness of the benefits of these services; reduce final consumption costs; increase gross savings; reduce inflation and unemployment; increase the level of average income and the number of people receiving more than 50% of average income.

Ключові слова: страхування життя, компанії страхування життя, страхові премії, страхові резерви, інвестиційна діяльність, динаміка страхового ринку.

Key words: life insurance, life insurance companies, insurance premiums, insurance reserves, investment activity, dynamics of the insurance market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Компанії страхування життя, за рахунок свого інвестиційного потенціалу, є джерелом розвитку економіки у розвинених країнах та впливають на основи господарської діяльності, а також на розвиток і благополуччя суспільства. В Україні на сьогодні ринок страхування життя недостатньо розвинутий і відіграє незначну роль, хоча має значний потенціал та перспективи розвитку.

У рамках Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року передбачено створення умов для залучення довгострокових ресурсів. Саме ринок страхування життя може стати одним з найвагоміших джерел довгострокових інвестицій в економіку, а також зайняти значну долю загального ринку страхування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням сфери страхування життя займалося багато вітчизняних та зарубіжних учених: М. Александрова, В. Базилевич, О. Вовчак, О. Гаманкова, Ю. Клапків, О. Кривицька, Л. Приступа, Т. Федорова, О. Худяков. А також проаналізовані статті та публікації Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) та Європейської страхової федерації Insurance Europe, Звіт про основні тренди на ринку страхування життя Carpgemini, аналітичні звіти The Brattle Group Inc, Global Insurance Market Trends, Swiss Re, матеріали науково-практичних конференцій тощо.

Попри аналіз діяльності компаній страхування життя у наукових працях, в яких описано специфіка роботи компаній страхування життя, необхідність та проблеми розвитку цього сектору, важливість послуг, вважаємо, що механізм впливу на розмір страхових резервів, які є джерелом інвестицій в економіку, чітко визначений не був. Також є мало дослідженим вплив макроекономічних показників на розмір премій та динаміку зміни ринку за рахунок тенденції глобального старіння населення. До того ж у працях незавжди порушується питання

стосовно впливу з боку держави та створення сприятливих умов для збільшення премій зі страхування життя.

МЕТА СТАТТІ

Головною метою цієї роботи є визначення перспектив та шляхів розвитку ринку страхування життя України з урахуванням результатів аналізу країн Європи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

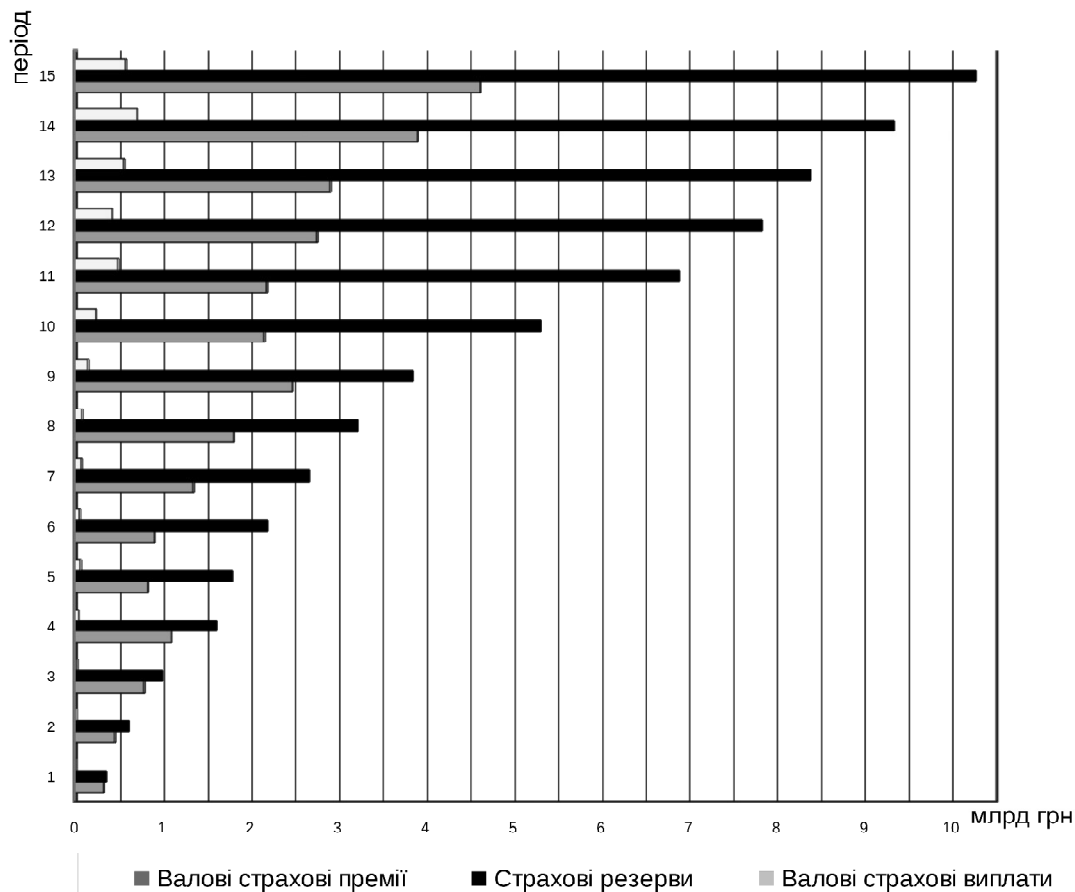
Страхування життя як одна з відокремлених галузей ринку страхування здатна впливати на формування та функціонування фінансового сектору та на розвиток економіки. В усьому світі компанії страхування життя відіграють важливу роль у діяльності фінансового ринку, сприяють розвитку економічних процесів та є одними з найбільш ефективних його учасників, які формують істотну частку фінансових ресурсів, впливають на інвестиційний клімат, розвиток виробництва і добробут населення. Це впливає з самої природи послуг страхування життя, які, з одного боку, підвищують рівень соціальної захищеності населення та є альтернативою вирішення пенсійного забезпечення, з іншого — страховики акумулюють тимчасово вільні кошти для подальшого їх інвестування, тобто виконують функції щодо мобілізації, переміщення та ефективного інвестування ресурсів. Зокрема послуги страхування життя відіграють важливу роль у розвитку ринкової економіки шляхом:

1. Надання соціального захисту для застрахованих осіб на випадки втрати працездатності, втрати годувальника, сирітства.

2. Фінансової підтримки в разі хвороб та нещасних випадків, що сприяє скороченню часу на відновлення активної трудової діяльності.

3. Створення звички довгострокового фінансового планування та збільшення заощаджень населення шляхом накопичувальних програм.

4. Оптимізації індивідуальних фінансових планів та інвестицій.

Рис. 1. Динаміка основних показників ринку страхування життя України у період з 2004 по 2019 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі даних <https://forinsurer.com/stat> [23].

5. Акумуляції тимчасово вільних коштів населення та їх інвестування в економіку.

6. Зменшення видатків підприємців та компаній на виплату лікарняних.

7. Створення умов фінансової безпеки населення.

8. Перерозподілу фінансової відповідальності між застрахованими особами.

9. Зниження навантаження на державну соціальну сферу.

10. Акумуляції та збереження коштів для забезпечення виплат на пенсії в вигляді позитивних анuitетів або одноразових платежів.

Страхування є одним з найважливіших інструментів управління ризиками, доступних для уряду, бізнесу та домогосподарств.

Для забезпечення зобов'язань зі страхування життя, страховики зобов'язані формувати страхові резерви. Згідно зі ст. 31 Закону України "Про страхування" [21] вони формуються за рахунок надходження страхових платежів (премій) та доходів від інвестування коштів сформованих резервів. Величина резервів довгострокових зобов'язань обчислюється актуарно окремо по кожному договору згідно з методикою формування резервів зі страхування життя з урахуванням темпів зростання інфляції.

На рисунку 1 представлена динаміка основних показників ринку страхування життя України за останні 15 років.

На кінець 2019 року сума сформованих страхових резервів компаніями страхування життя склала 10,27 млрд грн, страхових премій — 4,62 млрд грн, виплат — 0,58 млрд грн. Як бачимо, сума страхових резервів стабільно зростає і є джерелом довгострокових фінансових інвестицій. Саме сума сформованих страхових резервів визначає інвестиційний потенціал ринку страхування життя. Сума сформованих резервів залежить від розміру валових страхових премій, страхових виплат та доходу, отриманого від інвестиційної діяльності компаній.

У статті розглянуто основний спосіб збільшення суми страхових резервів, а саме за рахунок збільшення премій, бо сума страхових виплат менш контрольована величина і страхові компанії не можуть впливати на неї. Хоча як страховик, так і страхувальник, зацікавлені в уникненні страхових подій та зменшенні ймовірності їх настання, страхові випадки відбуваються і приводять до зменшення обсягу страхових резервів для страховика та додаткових позапланових витрат з боку страхувальника. Тому пошук дієвих механізмів попередження настання страхових подій та зменшення обсягу збитків від їх настання є важливим фактором ефективного функціонування компаній страхування життя, економіки та добробуту суспільства.

Суму страхових премій можна збільшити за рахунок росту кількості застрахованих осіб та розміру середньої премії.

Таблиця 1. Показники ринку страхування життя, фінансово-економічні фактори та аналіз їх взаємозв'язку

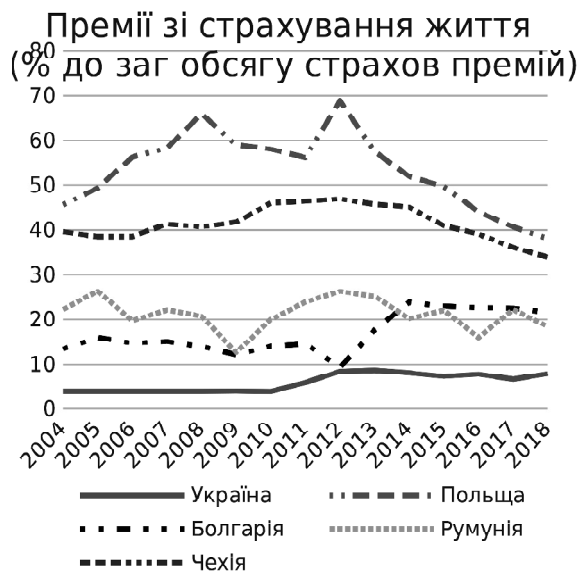
Українською мовою	Англійською мовою	Розшифровка показника	Як впливає на страхові премії та резерви
Показники ринку страхування життя			
1. Коефіцієнт проникнення (премії до ВВП)	Penetration (premiums to GDP)	Частка премій зі страхування життя у ВВП	Зростання показника свідчить про збільшення суми страхових резервів та інвестиційного потенціалу компаній страхування життя. Головний показник аналізу, на який досліджується вплив всіх інших показників
2. Премії на душу населення	Density (premiums per inhabitant)	Частка премій зі страхування життя на одного мешканця в загальному обсязі премій по всіх видах страхування	Збільшення середньої премії на одного мешканця свідчить про прогнозоване збільшення обсягів страхових резервів
3. Премії зі страхування життя	Gross direct premiums written	Частка премій зі страхування життя в загальному обсязі страхових премій	Збільшення премій зі страхування життя збільшує обсяг страхових резервів
Економічні та фінансові показники			
1. ВВП на душу населення (% за рік)	GDP per capita growth (annual %)	Річний приріст ВВП на одного мешканця	Зростання показника має незначний вплив на зростання страхових премій та резервів
2. Особисті грошові перекази, отримані (% від ВВП)	Personal remittances, received (% of GDP)	Отримані особисті грошові перекази включають грошові перекази та винагороди працівників. Особисті перекази – це всі поточні готівкові перекази або в натуральній формі, зроблені або отримані домогосподарствами-резидентами домогосподарствам-нерезидентам або з них. Ці дані є сумою двох елементів, визначених в Керівництві МВФ по платіжному балансу: особисті перекази та винагороди робітників	Мають вплив на обсяг резервів тільки в розвинених країнах
3. Витрати на кінцеве споживання (% від ВВП)	Final consumption expenditure (% of GDP)	Сума видатків на кінцеве споживання домогосподарств (приватне споживання) і сектору державного управління	Має значний вплив в країнах, що розвиваються і менший в розвинених країнах
4. Інфляція, споживчі ціни (річний %)	Inflation, consumer prices (annual %)	Інфляція, що вимірюється індексом споживчих цін та відображає щорічну зміну у відсотках вартості споживчого кошика товарів та послуг	Має незначний вплив у країнах, що розвиваються, майже не впливає у розвинених країнах
5. Рівень безробіття (% від загальної робочої сили)	Unemployment, total (% of total labor force)	Частка робочої сили, яка не має роботи, проте доступна та шукає роботу	Значно впливає у розвинених країнах, в меншій мірі у країнах, що розвиваються
6. Частка населення, що отримують менше 50% середнього доходу (%)	Proportion of people living below 50 percent of median income (%)	Відсоток населення в домогосподарствах, в яких доходи чи споживання на одну особу складають менше половини середнього доходу або споживання на душу населення	Значний вплив у країнах, що розвиваються, менш значний у розвинених країнах
7. Валові заощадження (% ВВП)	Gross savings (% of GDP)	Розраховуються як валовий національний дохід з вирахуванням загального споживання плюс чисті трансферти	Має значний вплив у країнах, що розвиваються та середній в розвинених країнах
8. Валові національні видатки (% від ВВП)	Gross national expenditure (% of GDP)	Це сума видатків на кінцеве споживання домогосподарств, державного сектору та валового накопичення капіталу (валових внутрішніх інвестицій)	Значно впливає в розвинених країнах та не впливає в країнах, що розвиваються

Розглянемо вплив фінансово-економічних факторів на збільшення обсягу страхових премій зі страхування життя та їх долі у ВВП на основі аналізу європейських країн. З основними даними, на основі яких був здійснений аналіз, можна ознайомитися тут: <https://drive.google.com/drive/folders/1kT2Zn7gq8udoEMND6IJy9TzkAUZ0n-Nov?usp=sharing>

Для вивчення взаємозв'язку між показниками ринку страхування життя та макроекономічними показниками, застосуємо найпоширеніший статистич-

ний метод — кореляційний аналіз. Його метою є вивчення причинно-наслідкових зв'язків між двома та більше факторами. Популярність цього методу обумовлена двома аспектами: коефіцієнти кореляції відносно прості в розрахунках, а його використання не вимагає спеціальної математичної підготовки. Формула для обчислення коефіцієнта кореляції має вид [12]:

$$r_{ij} = \frac{K_{ij}}{\sigma_i \sigma_j},$$

Рис. 2. Частка премій зі страхування життя в загальному обсязі премій зі страхування на ринку

Джерело: побудовано авторами на основі <https://www.insuranceeurope.eu/insurancedata> [3].

де K_{ij} — кореляційний момент між i -им та j -им показниками; σ_i , σ_j — середньоквадратичні відхилення відповідних показників.

Для проведення порівняльного аналізу ми обрали 10 країн, які умовно поділили на дві групи:

1 група — розвинуті країни: Великобританія, Німеччина, Франція, Італія та Іспанія;

2 група — країни, що розвиваються: Польща, Румунія, Чехія, Болгарія та Україна.

Дані для обчислень брали за період з 2010 до 2019 року. В якості основних факторів для аналізу ринку страхування життя було обрано: коефіцієнт проникнення премій зі страхування життя до ВВП, премії на душу населення, доля премій зі страхування життя від загального страхового ринку; макроекономічні — ВВП на душу населення, грошові перекази, інфляція, рівень безробіття тощо (табл. 1).

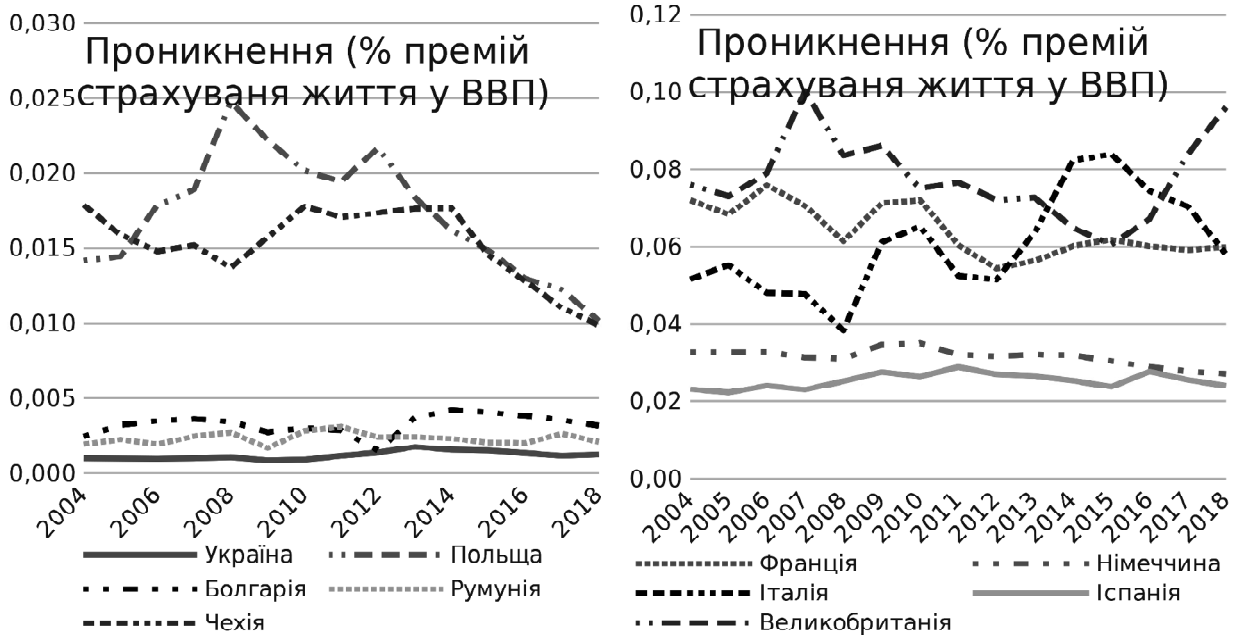
Основним показником, який показує долю премій зі страхування життя в ВВП, є коефіцієнт проникнення. У першій групі країн найнижче середнє значення має Україна і становить 0,14%, максимальне 1,58% у Польщі. У розвинених країнах найнижчий показник у Іспанії становить 2,6%, найвищий у Великобританії 7,5%. Цей показник показує перспективи розвитку ринку страхування життя за рахунок збільшення частки премій зі страхування життя у ВВП, що призведе до зростання суми страхових резервів та значення компаній зі страхування життя як інституційних інвесторів на фінансовому ринку, в тому числі в реальний сектор економіки, за рахунок стабільних довгострокових (терміном від 10 років до 40 років) інвестицій.

Частка премій зі страхування життя в загальному обсязі премій страхового ринку (всі інші види страхування) в Україні на кінець 2019 року становить 8,72%, найнижче середнє значення за 10 років теж у України 7,35%, найвище у Польщі 50,59%, що свідчить про нерозвинутий ринок страхування життя в Україні і розвинутий в Польщі, яка по цьому показнику наближається до економічно розвинених країн. У другій групі найниж-

чий середній показник у Іспанії становить 42,54%, найвищий у Італії 72,06%. При тому, що у Польщі доля страхування життя від загального ринку страхування більша, ніж у Іспанії, в натуральних величинах (млрд євро) премії зі страхування життя в Іспанії вищі в 5,75 раз та значно нижче охоплення мешканців послугами страхування життя, про що свідчить наступний показник, а саме доля премій зі страхування життя в розрахунку на одного мешканця в загальному об'ємі страхових премій, що становить 8,49% в Польщі та 40,62% в Іспанії. Тобто в Іспанії охоплення послугами страхування життя в розрахунку на одного мешканця вище майже в 5 раз. Значення цього показника в Україні свідчить про те, що послуги страхування майна користуються набагато більшою популярністю, ніж послуги особистого страхування, а саме страхування життя та здоров'я та накопичувальні програми. Така тенденція характерна країнам з нерозвиненою економікою та пострадянським країнам внаслідок низького рівня фінансової грамотності та низького рівня користування фінансовими інструментами. Тому необхідне стимулювання з боку держави, популяризація цих послуг, підвищення рівня фінансової грамотності, розвиток послуг персонального фінансового консалтингу тощо.

Частка премій зі страхування життя на одного мешканця в загальному обсязі страхових премій по всіх видах страхування в першій групі складає від 3,7% в Румунії до 44% в Чехії. У другій групі найнижче значення в Німеччині становить 38,88%, найвище в Італії 71,08%, що вказує на пріоритетність страхування життя порівняно з страхуванням майна та іншими видами страхування, в країнах з розвиненою економікою, високий рівень довіри до страхових компаній та використання цього фінансового інструменту для створення пенсійних накопичень.

На графіках рисунку 2 можна побачити частку премій зі страхування життя в загальному обсязі ринку страхування в країнах, що розвиваються та країнах з розвинутою економікою.

Рис. 3. Коефіцієнт проникнення страхування життя

Джерело: складено за даними Європейської федерації страхування та перестрахування <https://www.insuranceeurope.eu/insurancedata> [3] та даними сайту <https://forinsurer.com/stat> [23].

На графіках рисунку 3 відображено динаміку коефіцієнта проникнення, що відображає частку премій зі страхування життя до ВВП в європейських країнах.

Проведений порівняльний аналіз взаємозв'язків між фінансово-економічними показниками дозволив зробити такі узагальнення та висновки:

1. Найвагоміший вплив на коефіцієнт проникнення в країнах, що розвиваються мають витрати на кінцеве споживання, валові заощадження та частка населення, що отримує менше 50% середнього доходу, середній вплив має інфляція та рівень безробіття, майже не впливає розмір ВВП на душу населення, валові національні видатки та отримані грошові перекази.

2. У розвинених країнах значний вплив має рівень безробіття та валові національні видатки, середній вплив мають витрати на кінцеве споживання, валові заощадження, отримані грошові перекази та доля населення, що отримують менше 50% середнього доходу, майже не впливає рівень ВВП на душу населення та рівень інфляції.

3. Отримані результати свідчать про те, що в розвинених країнах населення більш охоче користується послугами страхування життя, а на зменшення премій впливає відсутність доходів, тобто збільшення рівня безробіття та фактичної можливості сплачувати страхові внески. При цьому в країнах, що розвиваються, зазначені показники слабко впливають на обсяги страхових премій, так як слабше розвинена культура страхування та менші можливості для заощаджень в цілому. Так, у Україні доля витрат на кінцеве споживання у ВВП складає від 83% до 95%, що є найвищими показниками всієї групи країн і свідчить про низьку можливість для інвестицій за рахунок поточних доходів.

Як свідчать результати аналізу, для нарощування інвестиційного потенціалу компаній страхування життя в Україні, необхідно створити наступні передумови:

1. Зростання частки страхування життя в загальному обсязі страхового ринку за рахунок популяризації даних послуг серед домогосподарств та підприємств.

2. Зростання розміру середньої премії зі страхування життя на одного мешканця та кількісне охоплення населення шляхом збільшення розміру мінімальної премії та інформованості населення про вигоди цих послуг.

3. Зменшення витрат на кінцеве споживання за рахунок паралельного підвищення середніх доходів та створення вигідних умов для заощаджень та нагромадження капіталу.

4. Зростання показника валових заощаджень шляхом створення сприятливих умов для збереження їх вартості в часі.

5. Зниження рівня інфляції та рівня безробіття. Підтримання рівня інфляції на допустимому рівні та поступове його зниження шляхом ведення ефективної монетарної політики, сприятиме фінансовій стабільності та економічному розвитку. При низькій та стабільній інфляції доходи та заощадження населення захищені від знецінення, що сприяє здійсненню довгострокових інвестицій, зростанню підприємницької активності, а також створенню робочих місць.

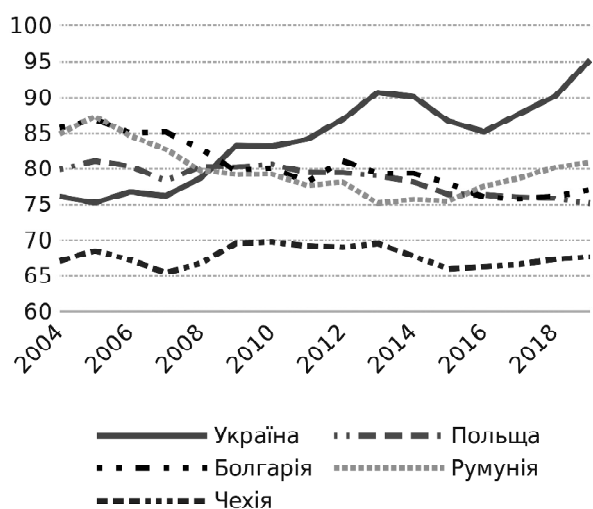
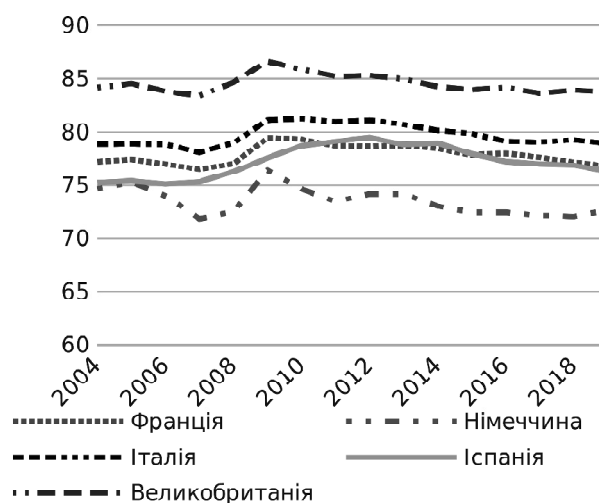
6. Підвищення рівня середнього доходу населення та кількість населення, що отримує більше 50% середнього доходу.

На графіках рисунку 4 відображено динаміку долі витрат на кінцеве споживання, валових заощаджень до ВВП та річні зміни споживчих цін.

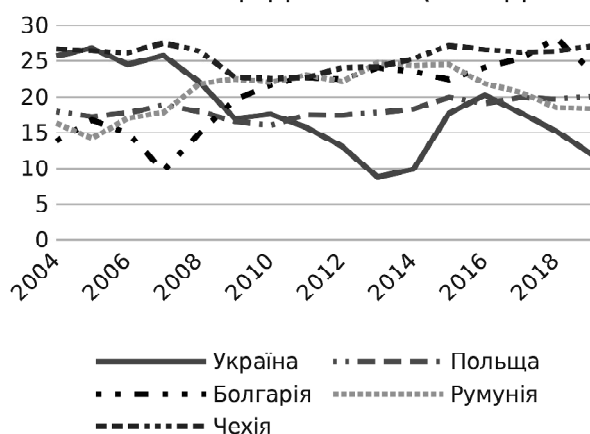
Іншими вагомими показниками, що впливають на премії зі страхування життя є:

1. Динаміка та структура населення.

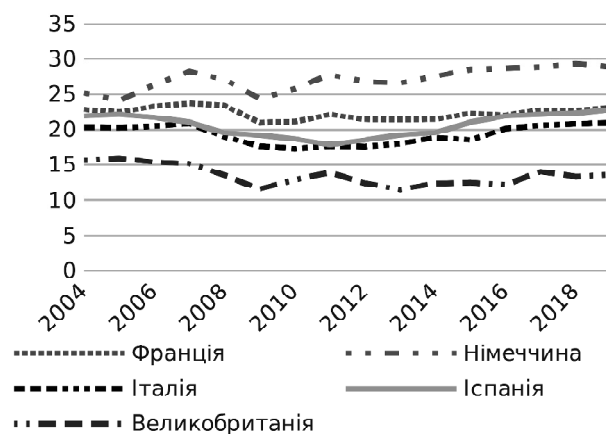
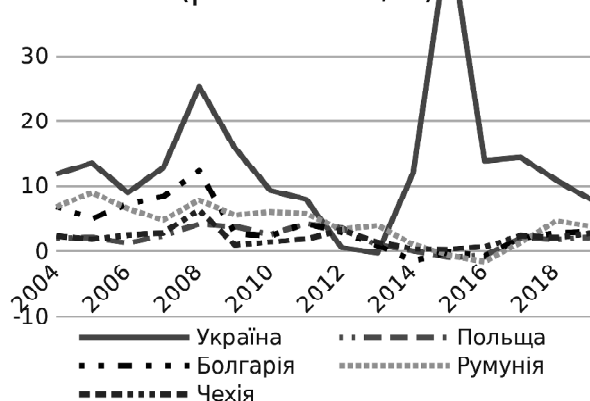
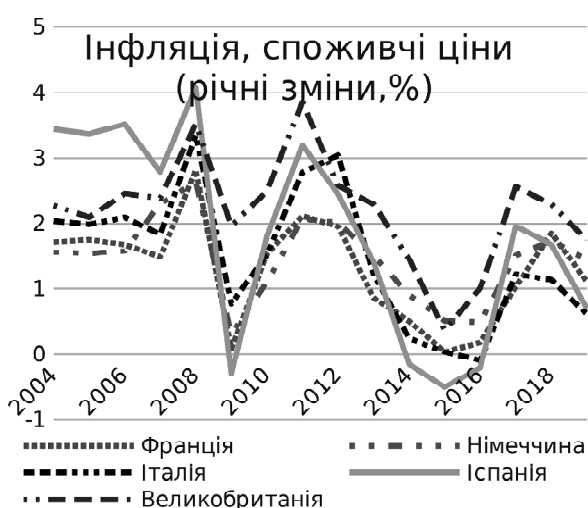
В аналізі було розглянуто 2 показники: приріст населення та відсоток населення у віці 65 років та старше і виявлено, що останній показник значно впливає на

Витрати на кінцеве споживання
(% від ВВП)Витрати на кінцеве споживання
(% від ВВП)

Валові заощадження (% від ВВП)

Валові заощадження (% від ВВП)

Інфляція, споживчі ціни
(річні зміни, %)Інфляція, споживчі ціни
(річні зміни, %)**Рис. 4. Коефіцієнт витрат на кінцеве споживання, валові заощадження та річні зміни споживчих цін**

Джерело: складено за даними Світового банку даних <https://databank.worldbank.org/> [9].

розмір страхових премій в обох групах країн, так як відстежується його позитивна динаміка та зростання у всіх країнах. Відбувається поступове старіння населення внаслідок збільшення середньої тривалості життя та зменшення народжуваності.

Під час аналізу динаміки кількості населення було виявлено, що в усіх країнах першої групи, крім Чехії, спостерігається негативна динаміка, тобто кількість населення щороку зменшується. По показниках розвинених країн, можна зробити висновок, що цей процес не

такий активний та носить не постійний, а періодичний характер. Ситуація покращується, і за останніх 4 роки спостерігається приріст у всіх країнах другої групи, крім Італії.

2. Рівень державного соціального захисту. Нерозвинена система державного соціального страхування та підтримки населення робить важким, а часто неможливим, процес відновлення активної трудової діяльності та виходу з важкої фінансової ситуації людей, які втратили працездатність або годувальника.

3. Ефективності пенсійної системи. Соціальна пенсійна система давно не витримує відведеного їй навантаження і не забезпечує гідний рівень життя людям пенсійного віку, що відбувається внаслідок зміни демографічної ситуації та недостатнього наповнення бюджету за рахунок пенсійних внесків працюючого населення. Це пов'язано також з значною кількістю мігрантів та значними тіньовими доходами.

4. Підвищення рівня довіри населення до державних органів та приватних страхових компаній через прозорість діяльності, доступність та відкритість інформації, можливість оскарження рішень, можливість контролювати процес інвестування тощо. Низький рівень довіри впливає на прийняття рішень відносно формування заощаджень та використання фінансових інструментів на користь готівкових валютних збережень.

5. Гарантування виплат за договорами страхування життя з боку держави. Це фактор, що впливає на рівень довіри населення до приватних фінансових установ. Гарантії з боку держави для користувачів часто є підтвердженням надійності приватної фінансової установи.

6. Пояснення функцій, значення, механізму та пріоритетів, представлених на ринку фінансових інструментів за допомогою онлайн та офлайн навчання дітей та дорослих.

7. Розвиток культури страхування, як необхідного елементу економічно розвиненої країни. Послуги страхування життя значно зменшують навантаження на соціальну та пенсійну системи держави, тим самим сприяючи збільшенню інвестицій в реальний сектор економіки.

8. Розвиненість послуг фінансового консалтингу та підготовка кваліфікованих спеціалістів у ВНЗ, здатних професійно доносити інформацію та якісно супроводжувати клієнтські договори, тим самим підвищуючи рівень довіри до послуг страхування та інших фінансових послуг. Поява професійних консультантів з фінансів та інвестицій позитивно вплине на обсяг залучення коштів населення на рахунки фінансових інститутів.

9. Розвиток профілактичної медицини, доступність медичних послуг, наявність електронних медичних карт та статистики захворювань, що зменшить кількість страхових випадків, дасть можливість більш гнучкого підходу до формування страхових тарифів, що позитивно вплине на суму сформованих резервів.

10. Розвиток інформаційних технологій та використання передових розробок у страховій сфері, що позитивно вплине на продаж та зручність користування страховими продуктами.

11. Стимулювання розвитку ринку страхування життя державою шляхом створення сприятливих умов для

ведення діяльності, вдосконалення системи оподаткування страхових виплат, надання пільг та гнучкої системи оподаткування в залежності від терміну дії програми.

12. Створення умов для інвестицій та отримання додаткового інвестиційного доходу.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Галузь страхування життя в європейських країнах є основним компонентом економіки завдяки сумам зібраних премій, масштабам інвестицій, а найважливіше, важкій соціальній та економічній ролі, яку вона відіграє, покриваючи особисті та бізнес-ризик. Для України становлення та розвиток ринку страхування життя є важливою умовою економічного розвитку. Компанії страхування життя шляхом акумуляції вільних грошових коштів та їх інвестування в економіку стануть потужним джерелом внутрішніх інвестицій. Накопичувальні програми здатні вирішити питання пенсійного та соціального забезпечення, що зменшить напругу в суспільстві.

Література:

1. Cummins D., Cragg M. and Fonseka J. (2018), "The Social and Economic Contribution of the Life Insurance Industry", The Brattle Group, Inc, no. 1, pp. 8—19.
2. Grundl H., Dong M. and Gal J. (2016), "The evolution of insurer portfolio investment strategies for long-term investing", Global Insurance Market Trends, vol. 2016, pp. 4—10.
3. Insurance Europe (2019), "InsuranceData" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.insuranceeurope.eu>
4. KPMG (2016), "Ubezpieczenia w zasięgu ręki — czy aplikacje mobilne otworzą nowe możliwości przed ubezpieczycielami w Polsce?" [Електронний ресурс]. URL: <https://home.kpmg/pl>
5. Staib D., Tschekassin O. and Puttaiah M. (2019), "Sigma No 3/2019: World insurance & the great pivot east countries", Swiss Re, July 2019 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.swissre.com>
6. "Top Trends in Life Insurance: 2020" Capgemini (2020) [Електронний ресурс]. URL: <https://www.capgemini.com>
7. Александрова М.М. Страхування: навчально-методичний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / М.М. Александрова, О.М. Петрук, К.К. Уллубієва. — Житомир: ЖДТУ, 2010. — 184 с.
8. Базилевич В.Д. Новітні тенденції та протиріччя на страховому ринку України / В. Базилевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. — 2012. — Вип. 133. — С. 5—8.
9. Банк даних Групи Світового банку (2020) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://data-bank.worldbank.org/>
10. Вовчак О.Д. Страхова справа: підручник. — К.: Знання, 2011. — 391 с.
11. Гаманкова О.О. Страховий ринок України у глобальному страховому просторі / О.О. Гаманкова, В.К. Хлівний // Фінанси України. — 2012. — № 5. — С. 58—67.

12. Клапків Ю.М. Аналіз інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні / Ю.М. Клапків / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. — № 25. — Ч. 2. — Херсон, 2017. — С. 131—134.

13. Кривицька О.Р. Страхування життя як альтернативне джерело задоволення потреб населення / О.Р. Кривицька // Соціальна економіка. — 2017. — № 1. — С. 28—33.

14. Приступа Л.А. Страхування життя: сучасні тенденції та перспективи розвитку в Україні / Л.А. Приступа, Т.І. Смалюк, І.Е. Совяк // Причорноморські економічні студії. — 2016. — Вип. 7. — С. 230—234.

15. Страхование в эпоху цифровой экономики: проблемы и перспективы: Сборник трудов XIX Междунар. Научно-практич. Конференции. В 2 т. Изд-во Марийского гос. Ун-та, 2018. 272 с.

16. Страховий ринок: сучасні виклики в умовах глобалізації: V Міжн. науково-практич. семінар, 18—19 травня 2017 р. м. Львів [матеріали] / За ред. Сич О.А. — Львів: ЛНУ, 2017. — 194 с.

17. Федорова Т.А. Страхування: підручник. Видавництво: "Економистъ"; 2004 — С. 875.

18. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index/publish/>

19. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

20. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. № 47. ст. 646.

21. Про страхування [Електронний ресурс]: Закон України № 85/96-ВР від 07.03.1996 р.

22. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>

23. "Статистика страхового ринку України" Форіншурер (2020) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forinsurer.com/stat>

24. Худяков А.И. Теория страхования. — М.: Статут, 2010. — 656 с.

References:

1. Cummins, D. Cragg, M and Fonseka, J. (2018), "The Social and Economic Contribution of the Life Insurance Industry", The Brattle Group, Inc, no. 1, pp. 8—19.

2. Grundl, H. Dong, M. and Gal, J. (2016), "The evolution of insurer portfolio investment strategies for long-term investing", Global Insurance Market Trends, vol. 2016, pp. 4—10.

3. Insurance Europe (2019), "InsuranceData", available at: <https://www.insuranceeurope.eu> (Accessed 4 Nov 2020).

4. KPMG (2016), "Insurance at your fingertips - will mobile applications open up new opportunities for insurers in Poland?", available at: <https://home.kpmg/pl> (Accessed 4 Nov 2020).

5. Staib, D. Tschekassin, O. and Puttaiah, M. (2019), "Sigma No 3/2019: World insurance & the great pivot east countries", Swiss Re, available at: <https://www.swissre.com> (Accessed 14 July 2020).

6. Capgemini (2020), "Top Trends in Life Insurance: 2020", available at: <https://www.capgemini.com> (Accessed 4 Nov 2020).

7. Aleksandrova, M.M. (2010), Strakhuvannia [Insurance], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine.

8. Bazylevych, V.D. (2012), "The latest trends and contradictions in the insurance market of Ukraine", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika, vol. 133, pp. 5—8.

9. World Bank (2020), available at: <https://databank.worldbank.org/> (Accessed 4 Nov 2020).

10. Vovchak, O.D. (2011), Strakhova sprava [Insurance business], Znannia, Kyiv, Ukraine.

11. Hamankova, O.O. (2012), "Insurance market of Ukraine in the global insurance space", Finansy Ukrainy, vol. 5. pp. 58—67.

12. Klappiv, Yu.M. (2017), "Analysis of the institutional development of the life insurance market in Ukraine", Naukovy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 25, no. 2, pp. 131—134.

13. Kryvyts'ka, O.R. (2017) "Life insurance as an alternative source of meeting the needs of the population", Sotsyal'naia ekonomika, vol. 1, pp. 28—33.

14. Prystupa, L.A. (2016), "Life insurance: current trends and prospects for development in Ukraine", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 7, pp. 230—234.

15. Mari State University (2018), Strakhovanye v epokhu tsyfrovoy ekonomiky: problemy y perspektivy. Sbornykh trudov XIX Mezhdunar. Nauchno-praktych. Konferentsiy [Insurance in the digital economy: problems and prospects. Proceedings of the 19th International Scientific and Practical Conference], Mari State University, Yoshkar Ola, Russia.

16. Sych, O.A. (2017), Strakhovyy rynek: suchasni vykyky v umovakh hlobalizatsii. V Mizhnar.naukovo-praktychn. Seminar [Insurance market: current challenges in the context of globalization. 5th international scientific-practical seminar], LNU, L'viv, Ukraine, 18—19 may.

17. Fedorova, T.A. (2004), Strakhuvannia [Insurance], Ekonomyst, Kyiv, Ukraine.

18. Official website of the National Bank of Ukraine (2020), available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 4 Nov 2020).

19. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 18 September 2020).

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "About investment activity" available at: <https://zakon.rada.gov.ua/> (Accessed 18 September 2020).

21. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Insurance", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/> (Accessed 4 Nov 2020).

22. Official website of the National Financial Services Commission (2020), "Information on the state and development of the insurance market of Ukraine", available at: <http://nfp.gov.ua> (Accessed 4 Nov 2020).

23. Forinsurer (2020), "Statistics of the insurance market of Ukraine", available at: <http://forinsurer.com/stat> (Accessed 4 Nov 2020).

24. Khudiakov, A.Y. (2010), Teoriya strakhovaniya [Insurance theory], Statut, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.

І. М. Буднікевич,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри маркетингу, інновацій і регіонального розвитку,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна*

ORCID ID: 0000-0002-5466-6532

В. І. Гончар,

асистент кафедри маркетингу, інновацій і регіонального розвитку,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8252-0573

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.19

АДАПТИВНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

I. Budnikovich,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Marketing,
Innovation and Regional Development, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine*

V. Honchar,

*Assistant of the Department of Marketing, Innovation and Regional Development,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine*

ADAPTIVE MECHANISMS OF REGULATION OF THE PHARMACEUTICAL MARKET OF THE NATIONAL ECONOMY IN EMERGENCY SITUATIONS

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні основи і практичні аспекти регулювання фармацевтичного ринку національної економіки в умовах надзвичайних ситуацій. Методологічною та інформаційною основою статті є матеріали наукових періодичних видань, ресурси Internet, офіційна інформація Державного казначейства України. Під час проведення дослідження використано методи аналізу і синтезу, табличного відображення даних. Метою статті є узагальнення досвіду використання механізмів адаптивного регулювання фармацевтичного ринку національної економіки в умовах надзвичайних ситуацій, їх критична оцінка і напрямів подальшого розвитку. Надано оцінку державної політики в умовах адаптивного карантину, пов'язаного з COVID-19. Основний науковий результат статті полягає у визначенні принципів, складових і пріоритетів механізмів адаптивного регулювання фармацевтичного ринку національної економіки в умовах надзвичайних ситуацій. Ключовими принципами є: гнучкість і оперативність, швидке реагування, вертикальна інтеграція, горизонтальний розподіл, логістична оптимізація поставок, створення незнижуваного залишку і страхових запасів лікарських засобів, розробка інноваційних фармацевтичних засобів, моніторинг і контроль тощо. Складовими є такі механізми: правові, економічні, соціальні, адміністративні, узгоджене функціонування яких дозволить забезпечити ефективність системи фармацевтичного забезпечення населення з урахуванням особливостей класифікації надзвичайних ситуацій за рівнями (державний, регіональний, місцевий). Пріоритетом механізмів адаптивного регулювання фармацевтичного ринку національної економіки є виділення фармацевтичного забезпечення в умовах надзвичайних ситуацій як самостійного напрямку медицини катастроф, екстреної медичної допомоги, проти-епідеміологічного захисту, що має автономні плани, кошториси, статті фінансування у Державному і місцевих бюджетах. Розмежування механізмів регулювання медичної і фармацевтичної допомоги дозволить виявити найбільш значущі точки їх підтримки, встановити фінансові і соціальні ключові показники ефективності тощо.

The subject of the research is the theoretical principles, methodological bases and practical aspects of the regulation of the pharmaceutical market of the national economy in emergency situations. The methodological and informational basis of the article are the materials of scientific periodicals, Internet resources, official information of the State Treasury of Ukraine. The research used methods of analysis and synthesis, tabular display of data. The purpose of the article is to summarize the experience of using the mechanisms of adaptive regulation of the pharmaceutical market of the national economy in emergency situations, their critical assessment and directions for further development. An assessment of public policy in terms of adaptive quarantine related to COVID-19 is provided. The main scientific result of the article is to determine the principles, components and priorities of the mechanisms of adaptive regulation of the pharmaceutical market of the national economy in emergencies. The key principles are: flexibility and efficiency, rapid response, vertical integration, horizontal distribution, logistics optimization of supplies, creation of a non-reducible balance and insurance stocks of medicines, development of innovative pharmaceuticals, monitoring and control, etc. The components are the following mechanisms: legal, economic, social, administrative, the coordinated operation of which will ensure the effectiveness of the system of pharmaceutical provision of the population, taking into account the classification of emergencies by level (state, regional, local). The priority of mechanisms of adaptive regulation of the pharmaceutical market of the national economy is the allocation of pharmaceutical support in emergencies as an independent area of disaster medicine, emergency care, anti-epidemiological protection, which has autonomous plans, estimates, funding items in state and local budgets. Differentiation of mechanisms for regulating medical and pharmaceutical care will identify the most important points of their support, establish financial and social key performance indicators, and so on.

Ключові слова: адаптивні механізми, регулювання, фармацевтичний ринок, національна економіка, надзвичайні ситуації.

Key words: adaptive mechanisms, regulation, pharmaceutical market, national economy, emergency situations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Протягом свого періоду розвитку людство багатократно стикалося із чисельними викликами, пов'язаними з голодом, війнами, хворобами, тощо. Найгострішою надзвичайною ситуацією сьогодення у світі є пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19. Протидія поширенню коронавірусу SARS-CoV-2, заходи із подолання його негативних наслідків на життя і здоров'я людини стало пріоритетом державної політики у багатьох країнах світу, а також сферою діяльності міжурядових та наднаціональних організацій. Погоджуємось з Теремцьким В.І., Дулібою Є.В., що пандемія COVID-19 оголила проблеми, що існують у сфері охорони здоров'я, а також загострила ризики, пов'язані із заборонаю або обмеженням експорту медичних засобів, обладнання, медикаментів та їх інгредієнтів [1, с. 151].

Запровадження в Україні адаптивного карантину, обмежень щодо проведення заходів, пов'язаних із масовим скупченням людей, переведення підприємств, установ, організацій у дистанційний режим роботи стало вимушеним кроком, пов'язаним із зниженням ризиків поширювання захворювання. Обмежувальні заходи призводять до зміни соціальних стандартів життя населення і мають помітний негативний вплив на економіку.

Відновлювальні заходи від їх реалізації передбачені Державною програмою стимулювання економіки України, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 534. У зведеному переліку пріоритетних видів економічної діяльності виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів, яке посідає 29 місце у рейтингу видів економічної діяльності за індексом ефективності, визнано важливою за критерієм забезпечення безпеки життєдіяльності та індіферентною за критерієм отримання ефекту від цифровізації [2]. З метою профілактики та боротьби з коронавірусом COVID-19 аптечним закладам рекомендовано гарантувати постачання лікарських засобів та медичних виробів, у тому числі тих, що використовуються для профілактики, діагностики та лікування захворювань, а також для забезпечення лікувальних закладів [3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Механізми регулювання фармацевтичного ринку національної економіки знаходяться у центрі уваги ба-

гатьох учених. Білоус М.В. робить акцент на необхідності удосконалення фармацевтичної допомоги цивільному населенню в умовах надзвичайних ситуацій мирного та воєнного часу [4; 5]. Немченко А.С., Юрченко Г.М. рекомендує враховувати світовий досвід оптимізації фармацевтичної допомоги на основі національних формулярів, які є шляхом до раціонального використання лікарських засобів [6, с. 49]. Формування в Україні стандартів лікування, формулярної системи, включення лікарських засобів у національні програми охорони здоров'я на основі формулярів є надзвичайно актуальними для України. Олійник П.В., Громовик Б.П. визнають важливість організації вертикальної організаційної структури управління фармацевтичним сектором галузі охорони здоров'я в умовах надзвичайних ситуацій природного, техногенного та соціально-політичного походження (особливо внаслідок ведення військових дій у районах антитерористичної операції) [7, с. 103]. Олійник П.В. також зазначає, що централізація управління системою фармацевтичного забезпечення населення в умовах надзвичайних ситуацій передбачає координацію взаємодії сил і засобів державного рівня з силами і засобами регіонального рівня [8, с. 15]. Громовик Б.П., Корольов М.В. вивчили думку фармацевтичних фахівців щодо організації їх роботи в аптеках під час пандемії коронавірусу [9, с. 42]. Результати опитування свідчать про наявність постійного психологічного тиску, обумовлює ризик зниження якості надання фармацевтичної допомоги унаслідок неадекватного емоційного реагування, емоційно-моральної дезорієнтації, редукції фахових обов'язків тощо. Оцінюючи особливості адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів підприємництва в умовах пандемії коронавірусу COVID-19, Попова Л. М. робить висновок, що держава, попри встановлені обмеження, звернулася до підприємців за допомогою у забезпеченні медичним обладнанням, ліками, тестами, захисними та дезінфекційними засобами тощо [10, с. 183]. Викладені вище факти обумовлюють своєчасність статті.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення досвіду використання механізмів адаптивного регулювання фармацевтичного ринку національної економіки в умовах надзвичайних ситуацій, їх критична оцінка і напрями подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Термін надзвичайних ситуацій є дуже поширеним і має відношення до різних сфер життя. Проте його дефініції у різних нормативно-правових актах різняться. Закон України "Про Цивільну оборону України" визначає надзвичайну ситуацію як "порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат" [11]. У Законі України "Про Товариство Червоного Хреста

України" та зазначеного переліку додано "збройні конфлікти, масові отруєння, голод, радіаційне, бактеріологічне, хімічне забруднення, тощо" [12]. Як облікова категорія, "надзвичайна подія — подія або операція, яка відрізняється від звичайної діяльності підприємства, та не очікується, що вона повторюватиметься періодично або в кожному наступному звітному періоді" [13]. До їх переліку Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати" відносить також техногенні аварії. Постановою Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368 визначено порядок класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями для забезпечення організації управління ними [14].

Механізми регулювання фармацевтичного ринку національної економіки в умовах надзвичайних ситуацій є сукупністю форм і методів організаційно-економічного, медико-фармацевтичного, адміністративного і соціально-суспільного характеру, направлених на забезпечення національної безпеки, задоволення потреб населення, лікувально-профілактичних закладів і медичних формувань у лікарських засобах необхідної кількості і якості [15, с. 90]. Суб'єктами, що здійснюють державне регулювання фармацевтичного ринку в умовах надзвичайних ситуацій на центральному рівні, є: Кабінет Міністрів України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Міністерство охорони здоров'я, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Державна служба медицини катастроф (далі — ДСМК). На регіональному рівні — це Департаменти охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, центри екстреної медичної допомоги та медицини катастроф (ЦЕМД).

Правові механізми забезпечення доступу до ліків громадян забезпечуються Законом України "Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)" [16]. У ньому передбачено можливість використання в інтересах лікування осіб: незареєстрованих лікарських засобів, що рекомендовані офіційним органом країн за визначеним переліком; зареєстрованих лікарських засобів за показаннями, не зазначеними в інструкції для медичного застосування, за умови наявності доведеної ефективності щодо лікування коронавірусної хвороби (COVID-19).

Відповідно до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" до повноважень Кабінету Міністрів України відноситься розробка та затвердження переліку товарів: протиепідемічного призначення, що необхідні для запобігання поширенню епідемій, пандемій, у тому числі поширенню коронавірусної хвороби (COVID-2019); а також товарів, що мають істотну соціальну значущість [17].

У провідній світовій практиці медичні послуги надаються відповідно до затверджених протоколів. У квітні 2020 року було прийнято протокол надання медичної допомоги для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19) [18]. На Міністерство охорони здоров'я України покладено виконання таких функцій у сфері регулювання фармацевтичних ринків в умовах адаптивного карантину: постійне оновлення протоколів надання медичної допомоги для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19), здійснення моніто-

Таблиця 1. Ієрархічна система фармацевтичного забезпечення на випадок надзвичайних ситуацій

Рівень	Назва резерву лікарських засобів	Призначення	Коло суб'єктів допомоги
Вищий	Державний (стратегічний)	Військові дії та надзвичайні ситуації державного рівня	Постраждале населення, особи з хронічними і рідкісними захворюваннями
Середній	Галузевий (на рівні Міністерства охорони здоров'я)	Оснащення медичних формувань у разі надзвичайних ситуацій державного і регіонального рівнів	Постраждале населення, населення у зоні ризику, медичні (фармацевтичні працівники)
Нижчий	Регіональний (місцевий)	Надзвичайні ситуації регіонального (місцевого) рівня	Постраждале населення, населення у зоні ризику

Джерело: власна розробка.

рингу безпеки та ефективності лікарських засобів для її лікування; створення, зберігання та своєчасне оновлення необхідного запасу лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів, дезінфекційних засобів тощо.

Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками має такі контрольні функції: проводить моніторинг наявності в аптечних закладах лікарських засобів, які передбачені протоколом надання медичної допомоги особам, хворим на COVID-19; здійснення позапланових перевірок медичних виробів, призначених для діагностики *in vitro* ко-

ронавірусної хвороби; контроль дотримання правил виписування рецептів на лікарські засоби, що входять до Протоколу "Надання медичної допомоги для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)" та порядку їх відпуску.

Функціями ДСМК у частині фармацевтичного забезпечення ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій є формування оперативного резерву медикаментів, медичних засобів у рамках планів медико-санітарного забезпечення населення [19]. Виконання зазначених функцій ускладняється через відсутність аптечних закладів (аптек, аптечних складів) у системі екстреної ме-

Таблиця 2. Виконання плану фінансування заходів, видалених на регулювання медичного ринку у загальному фонді Державного бюджету України

Коди бюджетної класифікації	Найменування згідно з бюджетною класифікацією	план, тис. грн		факт за 9 місяців		% виконання
		рік	9 місяців	тис. грн	структура, %	
	Заходи щодо боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками – всього, у т.ч.	14345405	9878885	1076020	1,6	10,89
2301150	- придбання обладнання для приймальних відділень опорних закладів охорони здоров'я у госпітальних округах	5300000	5300000	0	0,0	0,00
2301190	- здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу хворим на COVID-19	5539316	1384829	429896	0,6	31,04
2301230	- забезпечення готовності та реагування системи громадського здоров'я на спалахи гострої респіраторної хвороби COVID-19, та забезпечення засобами індивідуального захисту працівників для госпіталізації пацієнтів	2990045	2990045	578991	0,9	19,36
2301240	- придбання апаратів штучної вентиляції легень	100000	100000	0	0,0	0,00
2311520	- субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров'я	416044	104011	67133	0,1	64,54
	Інші заходи – всього, у т.ч.	111094293	83240772	66193511	98,4	79,52
2301220	- озвиток системи екстреної медичної допомоги	922569	608447	0	0,0	0,00
2301400	- забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру	8071918	4053740	16938	0,0	0,42
2308010	- керівництво та управління у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення	227083	171330	143671	0,2	83,86
2308060	- реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення	87289949	63824481	51450127	76,5	80,61
2311410	- медична субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам	14582774	14582774	14582774	21,7	100,00
	Разом	125439698	93119657	67269530	100,0	72,24

Джерело: побудовано за даними [21].

дичної допомоги. Положенням про ДСМК складання планів фармацевтичного забезпечення у разі надзвичайних ситуацій, ризиків їх виникнення та подолання наслідків не передбачено. Утім, розрахунок запасів і резервів лікарських засобів, предметів медичного призначення має здійснюватися на науковій основі з урахуванням таких факторів: кількість і структура населення, тип медичної допомоги (госпітальний, догоспітальний), перелік лікувальних закладів, що її надають; матеріально-речова структура фармацевтичних засобів; врахування потреб осіб із хронічними захворюваннями, які потребують щоденного приймання лікарських засобів (СНІД, вірусні гепатити, психічні розлади, хронічне обструктивне захворювання легень, гіпертонічна хвороба, рідкісні і хронічні захворювання). Базою, на якій формуються резерви лікарських засобів, є: аптеки, аптечні склади і аптечні пункти, суб'єкти господарювання, що здійснюють фармацевтичне виробництво. Система фармацевтичного забезпечення на випадок надзвичайних ситуацій має будуватися за ієрархічним принципом (табл. 1).

Для ефективного управління фармацевтичними резервами необхідно виділяти незнижувані запаси лікарських засобів, страхові резерви та налагодити логічну взаємодію між резервами різних рівнів. Одним із варіантів вирішення проблеми є впровадження концепції управління ланцюгами поставок "Value added logistics" та основні методичні принципи створення системи її моніторингу [20, с. 14].

У таблиці 2 наведено виконання плану фінансування заходів, видалених на регулювання медичного ринку у Державному бюджеті України.

Відповідно до пункту 2 статті 3 Закону України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" за рахунок Державного бюджету України окремо здійснюється фінансове забезпечення програм громадського здоров'я, заходів боротьби з епідеміями, проведення медико-соціальної експертизи ... та інших програм у галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України [22]. Планом фінансування заходів регулювання медичного ринку у загальному фонді Державного бюджету України, за 9 міс. 2020 року передбачалося виділення 93 119,6 млн грн, фактично виділено 67 269,5 млн грн, або 72,24%.

Основна питома вага припадає на такі статті: реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення (код 2308060) — 76,5%, медична субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам (код 2311410) — 21,7%. Питома вага заходів щодо боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками складає лише 1,6%, у т.ч. за програмами придбання обладнання для приймальних відділень опорних закладів охорони здоров'я у госпітальних округах (код 2301150) та придбання апаратів штучної вентиляції легень (код 2301240) плановий обсяг фінансування склав відповідно 5300,0 млн грн і 100,0 млн грн, фактично не було виділено жодної копійки. Доплати медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу хворим на COVID-19 (код

2301190) було профінансовано лише на 31,04%, а забезпечення готовності та реагування системи громадського здоров'я на спалахи гострої респіраторної хвороби COVID-19, та забезпечення засобами індивідуального захисту працівників для госпіталізації пацієнтів (код 2301230) — на 19,36%. Серед інших заходів нульовим було фінансування розвитку системи екстреної медичної допомоги (код 2301220), передбачалося 608,4 тис. грн, мізерним — забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру (код 2301400) — 0,42%.

Державною програмою стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020—2022 роки у сфері регулювання фармацевтичного ринку передбачалася реалізація таких заходів: розвиток (відновлення) власного виробництва повного циклу "критично важливої продукції" (засобів індивідуального захисту, антисептичних і дезінфікуючих засобів, тестів на коронавірус, апаратів штучної вентиляції легень, фармацевтичних препаратів та інших важливих товарів / технологій); податкове стимулювання імпорту обладнання, необхідного для виробництва "критично важливої продукції"; використання механізмів державного замовлення на виробництво "критично важливої продукції". Проте фінансування зазначених заходів у Державному бюджеті 2020 року не передбачено.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Основний науковий результат статті полягає у визначенні принципів, складових і пріоритетів механізмів адаптивного регулювання фармацевтичного ринку національної економіки в умовах надзвичайних ситуацій. Ключовими принципами є: гнучкість і оперативність, швидке реагування, вертикальна інтеграція, горизонтальний розподіл, логістична оптимізація поставок, створення незнижуваного залишку і страхових запасів лікарських засобів, розробка інноваційних фармацевтичних засобів, моніторинг і контроль, тощо. Складовими є такі механізми: правові, економічні, соціальні, адміністративні, узгоджене функціонування яких дозволить забезпечити ефективність системи фармацевтичного забезпечення населення з урахуванням особливостей класифікації надзвичайних ситуацій за рівнями (державний, регіональний, місцевий). Пріоритетом механізмів адаптивного регулювання фармацевтичного ринку національної економіки є виділення фармацевтичного забезпечення в умовах надзвичайних ситуацій як самостійного напрямку медицини катастроф, екстреної медичної допомоги, протиепідеміологічного захисту, що має автономні плани, кошториси, статті фінансування у Державному і місцевих бюджетах. Розмежування механізмів регулювання медичної і фармацевтичної допомоги дозволить виявити найбільш значущі точки їх підтримки, встано-

вити фінансові і соціальні ключові показники ефективності, тощо.

Метою подальших досліджень є розробка рекомендацій із удосконалення механізмів регулювання тендерної торгівлі на фармацевтичному ринку національної економіки.

Література:

1. Теремецький В.І., Дуліба Є.В. Роль СОТ у регулюванні світової торгівлі медичними засобами та приладами під час пандемії COVID-19. *Право і Безпека*. 2020. № 1. С. 146—152.
2. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020—2022 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 534. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF> (дата звернення 28.11.2020).
3. Рекомендації щодо дій фармацевтичних працівників в умовах недопущення занесення і поширення на території України випадків захворювань, спричинених коронавірусом COVID-19, виявленим у місті Ухань (провінція Хубей, Китай): Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24.02.2020 № 518. URL: https://moz.gov.ua/uploads/3/18985-dn_24022020_518_res.pdf (дата звернення 28.11.2020).
4. Білоус М.В. Актуальні питання фармацевтичної допомоги цивільному населенню в умовах надзвичайних ситуацій мирного та воєнного часу. *Військова медицина України*. 2015. Т. 15, № 2. С. 57—60.
5. Білоус М.В. Необхідність удосконалення фармацевтичного забезпечення мирного населення в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного часу. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2014. Вип. 42 (1). С. 386—390.
6. Немченко А.С., Юрченко Г.М. Сучасні підходи до організації фармацевтичної допомоги населенню при виникненні надзвичайних ситуацій. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2010. № 6. С. 45—50.
7. Олійник П.В., Громовик Б.П. Сучасні засади державного управління фармацевтичним забезпеченням населення в умовах надзвичайних ситуацій. *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. 2015. № 2. С. 102—105.
8. Олійник П.В. Організаційно-методичні засади системи фармацевтичного забезпечення населення в умовах надзвичайних ситуацій. *Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація*. 2014. № 1—2. С. 13—17.
9. Громовик Б.П., Корольов М.В. Результати вивчення думки фармацевтичних фахівців щодо організації їх роботи в аптеках під час пандемії коронавірусу COVID-19. *Фармацевтичний журнал*. 2020. Т. 75, № 3. С. 39—44.
10. Попова Л.М. Особливості адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів підприємництва в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1. С. 172—186.
11. Про Цивільну оборону України: Закон України від 03.02.1993 № 2974-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-12/ed20130701/find?text=%CD%E0%E4%E7%E2%E8%E7%E0%E9%-ED%E0+%F1%E8%E2%E3%E0%E6%B3%FF> (дата звернення 28.11.2020).
12. Про Товариство Червоного Хреста України: Закон України від 28.11.2002 № 330-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (дата звернення 28.11.2020).
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати" (Форма № 2): Наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0397-99#Text> (Положення втратило чинність на підставі Наказу Міністерства фінансів № 73 від 07.02.2013) (дата звернення 28.11.2020).
14. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.11.2020).
15. Олійник П.В. Методичний підхід до планування фармацевтичного забезпечення населення регіону в умовах надзвичайних ситуацій. *International scientific journal*. 2015. № 6. С. 87—92.
16. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 539-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-20#Text> (дата звернення 28.11.2020).
17. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення 28.11.2020).
18. Протокол "Надання медичної допомоги для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)": Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.04.2020 № 762 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 17.09.2020 № 2116). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2116282-20#Text> (дата звернення 28.11.2020).
19. Про затвердження Положення про Державну службу медицини катастроф: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 11.07.2001 № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2001-%D0%BF?find=1&text=%D0%BB%D1%96%D0%BA#w1_1 (дата звернення 28.11.2020).
20. Посилкіна О.В., Літвінова О.В., Лісна А.Г. Актуальність упровадження логістичного підходу до управління інноваційною діяльністю при розробці та реєстрації лікарських засобів для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19). *Соціальна фармація в охороні здоров'я*. 2020. Т. 6, № 3. С. 8—17.
21. Державне казначейство України. Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України за дев'ять місяців 2020 року. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/kvartalniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-devyat-misyaciv-2020-roku> (дата звернення 28.11.2020).

22. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19/ed20171019#n15> (дата звернення 28.11.2020).

References:

1. Teremetskyi, V.I. and Duliba, Ye.V. (2020). "The role of the WTO in regulating world trade in medicines and devices during the COVID-19 pandemic", *Pravo i Bezpeka*, vol. 1, pp. 146—152.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On approval of the State program of economic stimulation to overcome the negative effects caused by restrictive measures to prevent the occurrence and spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2, for 2020—2022", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF> (Accessed 28 November 2020).
3. Ministry of Health of Ukraine (2020), Order "Recommendations on the actions of pharmaceutical workers in preventing the introduction and spread in Ukraine of cases caused by the coronavirus COVID-19, detected in Wuhan (Hubei Province, China available at: https://moz.gov.ua/uploads/3/18985-dn_24022020_518_rec.pdf (Accessed 28 November 2020).
4. Bilous, M.V. (2015), "Topical issues of pharmaceutical assistance to the civilian population in peacetime and wartime emergencies", *Viiskova medytsyna Ukrainy*, vol. 15, no. 2, pp. 57—60.
5. Bilous, M.V. (2014), "The need to improve the pharmaceutical supply of civilians in emergencies and wartime", *Problemy viiskovoi okhorony zdorovia*, vol. 42 (1), pp. 386—390.
6. Nemchenko, A.S. and Yurchenko, H.M. (2010), "Modern approaches to the organization of pharmaceutical care to the population in case of emergencies", *Upravlinnia, ekonomika ta zabezpechennia yakosti v farmatsii*, vol. 6, pp. 45—50.
7. Oliinyk, P.V. and Hromovyk, B.P. (2015), "Modern principles of state management of pharmaceutical supply of the population in emergency situations", *Aktualni pytannia farmatsevtichnoi i medychnoi nauky ta praktyky*, vol. 2, pp. 102—105.
8. Oliinyk, P.V. (2014), "Organizational and methodological principles of the system of pharmaceutical support of the population in emergency situations", *Klinichna farmatsiia, farmakoterapiia ta medychna standartyzatsiia*, vol. 1—2, pp. 13—17.
9. Hromovyk, B.P. and Korolov, M.V. (2020), "The results of a study of the opinion of pharmaceutical professionals on the organization of their work in pharmacies during the coronavirus pandemic COVID-19", *Farmatsevtichnyi zhurnal*, vol. 75, no. 3, pp. 39—44.
10. Popova, L.M. (2020), "Features of administrative and legal regulation of business entities in a coronavirus pandemic COVID-19", *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, vol. 1, pp. 172—186.
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On the Civil Defense of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-12/ed20130701/find?text=%CD%E0%E4%E7%E2%E8%E7%E0%E9%ED%E0+%F1%E8%E2%E3%E0%E6%B3%FF> (Accessed 28 November 2020).
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On the Red Cross Society of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (Accessed 28 November 2020).
13. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Regulation (standard) of accounting 3 "Report on financial results" (Form № 2)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0397-99#Text> (Accessed 28 November 2020).
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004), Resolution "On approval of the Procedure for classification of emergencies by their levels", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text> (Accessed 28 November 2020).
15. Oliinyk, P.V. (2015), "Methodical approach to planning the pharmaceutical supply of the population of the region in emergency situations", *International scientific journal*, vol. 6, pp. 87—92.
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Treatment of Coronavirus Disease (COVID-19)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-20#Text> (Accessed 28 November 2020).
17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "About protection of the population against infectious diseases", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (Accessed 28 November 2020).
18. Ministry of Health of Ukraine (2020), "Provision of medical care for the treatment of coronavirus disease (COVID-19)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2116282-20#Text> (Accessed 28 November 2020).
19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2001), Resolution "On approval of the Regulations on the State Disaster Medicine Service", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2001-%D0%BF?find=1&text=%D0%BB%D1%96%D0%BA#w1_1 (Accessed 28 November 2020).
20. Posylkina, O.V. Litvinova, O.V. and Lisna, A.H. (2020), "The urgency of introducing a logistical approach to innovation management in the development and registration of drugs for the treatment of coronavirus disease (COVID-19)", *Sotsialna farmatsiia v okhoroni zdorovia*, vol. 6, no. 3, pp. 8—17.
21. State Treasury of Ukraine (2020). Quarterly report "On execution of the State Budget of Ukraine for nine months of 2020", available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/kvartalniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-zadevyat-misyaciv-2020-roku> (Accessed 28 November 2020).
22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About the state financial guarantees of medical service of the population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19/ed20171019#n15> (Accessed 28 November 2020).

Стаття надійшла до редакції 03.12.2020 р.

В. В. Балицька,
д. е. н., професор кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8971-8398

Л. М. Пискун,
адвокат, аспірант,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5616-3648

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.26

ДІАГНОСТИКА КАПІТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ УКРАЇНИ НА БАЗІ АКТИВІВ І ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

V. Balitska,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics,
Ukrainian State Employment Service Training Institute, Kyiv
L. Pyskun,
Lawyer, Postgraduate student, Ukrainian State Employment Service Training Institute, Kyiv

DIAGNOSTICS OF CAPITALIZATION OF ECONOMIC AGENTS OF UKRAINE BASED ON ASSETS AND EQUITY FUNDS

Досліджено підходи різних вчених до трактування поняття "капіталізація" з метою визначення методологічних основ для оцінки на макроекономічному рівні тенденцій реальної капіталізації економічних агентів на базі активів і власного капіталу. В Україні наразі відсутні умови для оцінки ринкової капіталізації економічних агентів в умовах повноцінного функціонування фондового ринку, тому за основу взято методичний базис у рамках майнового (витратного) підходів із використанням показників бухгалтерської звітності, на основі яких здійснено оцінку капіталізації економічних агентів України за період 1996—2019 рр. та аналіз фактичного стану капіталізації, що формується на ендогенній основі. Проведена діагностика дозволила констатувати, що в Україні має місце декапіталізація, про що свідчать тренди кардинального зниження фактичної величини власного капіталу, сукупних і чистих активів відносно ВВП. З'ясовано, що в наслідок зменшення величини чистих активів через стрімке і неконтрольоване збільшення зобов'язань перед кредиторами, суттєво послаблюється інститут захисту прав власності, що призводить до поступового їх розмивання. Показано, що через зменшення величини власних коштів для провадження господарської діяльності та збільшення залучених ресурсів, створюються підстави для формування недостатньої (або тонкої) капіталізації, що негативно впливає на стан фінансової незалежності економічних агентів, інститут збереження прав власності, можливості емісії цінних паперів тощо. Запропоновано на державному рівні зосередити увагу не лише на капіталізації суб'єктів у сфері обігу фінансових інструментів на кредитному, фінансовому, фондовому ринках, а, насамперед, на проблематиці капіталізації економічних агентів реального сектору, від чого залежить розвиток національної економіки та посилення конкурентних позицій України на світовому ринку.

The article examines the approaches of various scientists to the interpretation of the concept "capitalization" in order to establish the methodological basis for assessing tendencies at the macroeconomic level in the real capitalization of economic agents based on assets and equity funds. Taking into consideration the fact that in Ukraine there are no conditions for assessing the market capitalization of economic agents in the stock market, a methodological basis was taken as a base in accounting approaches due to reporting usage, on the basis of which the capitalization of economic agents of Ukraine for the period 1996—2019 was estimated and the actual state of capitalization is analyzed, which is formed on an endogenous principle. The conducted diagnostics allowed us to state that decapitalization is undergoing in Ukraine, as evidenced by trends of a radical decrease in the actual amount of equity funds, noncurrent assets, and net assets relative to GDP. It was determined that as a result of a decrease in the amount of net assets according to the rapid and uncontrolled increase in liabilities towards creditors, the institution of property rights protection is significantly weakened, which leads to their gradual erosion. It is indicated that due to a decrease in the amount of own resources for implementing economic activities and an increase in engaged ones, grounds are created for the formation of undercapitalization (or thin) capitalization, which negatively affects the state of financial independence of economic agents, the institution of preserving property rights, the possibility of issuing securities, etcetera.

The dependence of capitalization trends on the selection of the great majority of economic agents of Ukraine of the organizational legal form of economic management in the form of limited liability companies has been revealed as well, due to the point where the legislation does not distinctively establish the minimum amount of statutory capital.

It is proposed to focus at the state level not only on the capitalization of subjects in the sphere of circulation of financial instruments on the credit, financial, stock markets, but also on the problem of capitalization of economic agents of the real sector, which directly affects the development of the national economy.

Ключові слова: реальна капіталізація, власний капітал, активи, зобов'язання, чиста вартість активів, "тонка" капіталізація, декапіталізація, права власності.

Key words: the real capitalization, equity funds, assets, liabilities, net assets, undercapitalization or "thin" capitalization, decapitalization, property rights.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Головною домінантою стабільного розвитку економічних агентів є рівень капіталізації, що засвідчує їх конкурентоспроможність, фінансову автономію, інвестиційну привабливість тощо. На практиці процеси капіталізації в Україні найчастіше розглядаються в контексті капіталізації банківської системи, фондового та страхового ринків, небанківських фінансових установ. Тобто приділяється увага аспектам капіталізації не в сфері виробництва, а в сфері обігу фінансових інструментів на кредитному, фінансовому, фондовому ринках. Але, як зазначається у теоретико-методологічній науковій праці, присвяченій дослідженню стану капіталізації економіки України, такий підхід є невірним [8, с. 7]. Капіталізація, передусім, є реальним процесом створення і примноження нової вартості, який має свою фінансову складову, взаємодіє з нею, але не зводиться лише до неї. Тому зміщення акцентів лише в сферу обігу фінансових інструментів є дуже спрощеним підходом, що не може об'єктивно репрезентувати процеси капіталізації, які відбуваються в національній економіці. Тому, з огляду на слабкість розвитку фондового ринку та обмеженість сфери його функціонування, що не дозволяє визначати параметри ринкової капіталізації економічних агентів, важливо дослідити стан їх реальної капіталізації на базі активів і власного капіталу. Це дозволить виявити тренд капіталізації, що здійснюється на ендегенній основі, від чого в подальшому залежить стан фінансової незалежності економічних агентів, збереження прав власності, можливості емісії цінних паперів тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Капіталізація національної економіки і, зокрема, економічних агентів є складним багаторівневим процесом з різними механізмами. Про це свідчать наукові праці таких вчених: Н. Брюховецька, І. Булеєв, Б. Буркинський, В. Буханець, Ю. Волинчук, В. Геєць, В. Горячук, А. Гриценко, О. Гриценко, Н. Давиденко, М. Дедкова, В. Зимовець, М. Козоріз, І. Кривов'язюк, Я. Крупка, В. Марченко, Л. Мельник, Ю. Нестеренко, І. Пушкарчук, А. Турило, С. Шумська, В. Хаустова та інших вчених.

Предметне узагальнення підходів до трактування поняття "капіталізація" здійснено Марченко В.М., що дозволило вченій зробити висновки про те, що "... у більшості трактувань капіталізація розглядається, як: а) економічні відносини; б) сукупність ресурсів (факторів виробництва — грошей, основних засобів, матеріаль-

них ресурсів); в) процес (нагромадження ресурсів, перетворення ресурсів у вартість, перетворення додаткової вартості (прибутку) в капітал); г) результат (реінвестований прибуток, ринкова вартість акцій, власний капітал, зокрема, статутний капітал) [12, с. 34]. У своїх працях Буркинський Б.В. і Горячук В.Ф. підкреслюють, що у фінансовій теорії та практиці найбільш розповсюдженим є розуміння капіталізації як ринкової ціни компанії. Поряд з цим капіталізацію визначають як перетворення доданої вартості у капітал, включення ресурсів у виробничий процес, вартість цінних паперів, які перебувають в обігу на фондовому ринку, обсяг власного капіталу банку, вартість компанії за її прибутком. При цьому одні дослідники спираються на минуле і розглядають капіталізацію як обсяг накопиченого капіталу, другі — на сьогодення і оцінюють рівень капіталізації, враховуючи прибуток, який спрямовується на збільшення капіталу, треті — на майбутнє і розглядають капіталізацію як рівень майбутніх доходів [1, с. 48—49]. Шумська С.С. [20, с. 61] відзначає особливу роль капіталізації як індикатора фінансової ефективності економіки, що характеризує здатність включати в ринковий обіг існуючу вартість, тобто перетворювати багатство (вартість) на капітал, який приносить прибуток.

МЕТА СТАТТІ

Аналіз досліджень різних авторів показав, що в наукових працях капіталізація трактується дуже широко. У нашому дослідженні поставлено завдання здійснити діагностику реальної капіталізації економічних агентів на базі активів і власного капіталу та дати оцінку її результатам в контексті: а) діагностики капіталізації як процесу за період 1996—2019 рр.; б) аналізу фактичного стану капіталізації, що формується на ендегенній основі; в) виявлення особливостей формування системи відносин, пов'язаних із захистом прав власності та їх розмиванням внаслідок зменшення величини чистих активів через стрімке збільшення зобов'язань перед іншими економічними агентами та кредиторами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогодні в науковій літературі не сформовано єдине бачення процесів капіталізації економічних агентів та її оцінки. У цьому зв'язку Марченко В.М. слушно звертає увагу на те, що сутність категорії "капіталізація" трактується, виходячи з належності науковця до наукової спеціальності (економічна теорія, економіка

підприємства, бухгалтерський облік). Саме дослідники даних трьох наукових спеціальностей в економіці формують різне бачення процесу капіталізації, виходячи із формули своєї наукової спеціальності [12, с. 34].

Водночас науково-методологічні підходи різних шкіл і напрямів дослідження щодо трактування змісту капіталізації відкривають можливість зробити комплексні висновки про її суть і, головне, на основі аналізу тенденцій, сформувати предметні висновки про ефективність і результативність процесів капіталізації економічних агентів та дати оцінку якості та економіко-правової обґрунтованості управлінських рішень в сфері капіталоутворення.

На важливості отримувати конкретні висновки про стан капіталізації підприємств наголошують Кривов'язюк І.В., Пушкарчук І.М., Волинчук Ю.В., які капіталізацію підприємств асоціюють із процесом, оцінкою, фінансово-економічними відносинами, вартістю і показником [10, с. 138]. Капіталізацію підприємства з точки зору категорії "процес" автори розглядають як приріст капіталу; з точки зору фінансово-економічних відносин — як систему відносин з приводу формування, розподілу, використання та накопичення капіталу; з точки зору оцінки — як вартість капіталу в певний момент; з точки зору вартості — як вартісну оцінку підприємства; з точки зору показника — як індикатор фінансової спроможності підприємства, ефективності ведення бізнес-процесів на підприємстві.

Буркинський Б.В. і Горячук В.Ф., здійснивши детальний аналіз визначень поняття "капіталізація", виділили її у три групи: уявлення капіталізації як процесу, як стану і як відношення [1, с. 49]. Це, на їх думку, предметно відображає те, що капіталізація, як економічне явище змінюється з часом, тобто є процесом; у кожний момент часу перебуває в певному стані; здійснюється в рамках взаємодії найманих працівників, власників бізнесу та держави, тобто є проявом певної системи відносин між ними. Оскільки найчастіше капіталізацію розглядають як процес, тому широке розповсюдження отримало визначення капіталізації в контексті включення ресурсів у виробничий процес з метою створення доданої вартості або перетворення їх у капітал. При цьому ресурси розуміються у широкому значенні — матеріальні та нематеріальні активи, здібності людини, знання, природні ресурси та інше. Автори підкреслюють, що саме в такому контексті розуміння капіталізації головний акцент робиться на інвестуванні та створенні сприятливих умов для зацікавлених вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Важливе значення має оцінка капіталізації як стану, оскільки вона відображає стан капіталу як рушійної сили функціонування і розвитку економіки. Також особливе значення, на думку дослідників, має трактування капіталізації як відношення, оскільки воно пов'язано з відносинами з приводу власності на капітал [1, с. 51, 53]. У свою чергу капіталізація може породжувати диференціацію суспільства, де одним з основних критеріїв виступають відносини щодо права власності на капітальні та інші активи.

Необхідно підкреслити, що саме крізь призму розуміння капіталізації як системи відносин, в економічній площині можна трактувати інститут власності, що є фундаментальною категорією як економічної, так і правової науки, кожна з яких на різних методологічних засадах досліджує її природу. Гриценко О.А. зазначає, що правознавців цікавлять питання виникнення та припинен-

ня прав власності, їх особливості відносно різних об'єктів, процедури зміни, механізми захисту та ін. Економічна теорія визначає об'єктивне підґрунтя появи власності, її вплив на всю систему економічно-організаційних відносин. Поєднання економічного та правового підходів в аналізі відносин власності відбувається у науковому напрямі, що отримав назву економічної теорії права. В межах зазначеного напрямку економічна теорія права власності (property rights economics) стає методологічною та загальнотеоретичною основою економічного аналізу правового механізму господарського життя не лише економічних агентів, а й всієї економічної системи. Основна проблема економічної теорії права власності полягає у визначенні способів оптимального (економічно ефективного) розподілу прав власності при використанні обмежених ресурсів [4, с. 93]. Також дослідників цікавлять економічні та інституційні умови функціонування системи прав власності, алгоритмів їх специфікації, диференціації та ослаблення (розмивання).

Сутнісне значення процесів реалізації власності полягає в тому, що відбувається взаємоперехід юридичного змісту власності в її економічний зміст. Цей процес є неперервним і лежить в основі розширеного відтворення. Специфікація прав власності на ресурси та результати виробництва в механізмі реалізації власності є необхідною умовою забезпечення сталого економічного зростання [3, с. 38].

Предметні дослідження в частині визначення методологічних підходів до оцінки тенденцій реальної капіталізації економічних агентів проводять представники наукової школи аудиту та бухгалтерського обліку. Крупка Я.Д. розглядає капіталізацію та інформаційне представлення капіталу в системі обліку та звітності із врахуванням його сутності, що проявляється і трактується в кількох формах: як засобів виробництва, активів підприємства; як майна і власності підприємства; як джерел формування майна; як функції, що гарантує безперервність діяльності суб'єкта господарювання [11, с. 159]. Варто підкреслити, що в таких підходах наголошується на вагомому значенні конкретних (емпіричних) чинників для оцінки реальної капіталізації економічних агентів.

Дослідники проблематики капіталізації підприємств Кривов'язюк І.В., Пушкарчук І.М., Волинчук Ю.В. вважають, що трактування категорії "капіталізація" повинно визначати економічну сутність, методи та цілі капіталізації. З цих позицій, а також узагальнюючи та систематизуючи підходи науковців, під капіталізацією підприємства дослідники пропонують розуміти процес нарощення власного капіталу шляхом, насамперед, реінвестування прибутку, входження на фондовий ринок, розвитку інтелектуального потенціалу, примноження нематеріальних активів, забезпечення приросту прибутковості й на основі цього отримання додаткових соціально-економічних вигід (ефекту). На основі сформульованого розуміння капіталізації підприємств, науковцями визначено основні її характеристики: приріст власного капіталу суб'єкта господарювання, нарощення вартості бізнесу. Таким чином, основну домінанту зростання капіталізації підприємств зазначені автори пропонують розглядати крізь призму формування, використання, нарощення власного капіталу. Для посилення висновків, автори запропонували класифікацію

різновидів капіталізації підприємства за рядом ознак [10, с. 138—139]. Зокрема, за формою прояву (тобто за способом ініціювання, залежно від механізму нарощування власних джерел фінансування) вчені пропонують розглядати реальну капіталізацію підприємств як процес господарської діяльності, що передбачає постійне залучення матеріальних і фінансових ресурсів у результаті реінвестування частини прибутку підприємства будь-якої організаційно-правової форми в поповнення реальних активів. Маркетингову капіталізацію підприємства вчені також пов'язують із приростом власного капіталу за рахунок нематеріальних активів (ділової репутації, патентів, ліцензій, торгових марок, "ноу-хау" тощо).

Як вже підкреслювалось, наразі в Україні проблематично оцінити ринкову капіталізацію підприємств, акції яких обертаються на фондовому ринку. Але, на нашу думку, особливо важливим є визначення рівня реальної капіталізації на базі активів і власного капіталу. Для цього науковці пропонують використовувати майновий (витратний) підхід. У рамках цього підходу рівень капіталізації підприємств визначається як балансова вартість майна або чистих активів підприємств [2, с. 138—139]. У цьому зв'язку в наукових дослідженнях звертається увага на те, що в зарубіжній літературі оцінювання капіталізації підприємства здійснюється виключно з позицій його ринкової вартості за даними фондового та фінансового ринків. У дослідженнях науковців виділяється певна типологія видів капіталізації підприємств (зокрема, реальна, маркетингова, ринкова капіталізація; капіталізація ресурсів, активів, доходів, витрат тощо). Але незалежно від видів капіталізації концептуальною основою її оцінювання виступає методичний базис, що сформований в рамках бухгалтерського та фінансового підходів до її визначення [2, с. 143].

Грунтуючись на зазначених вище підходах, головний акцент у нашому дослідженні зроблено на діагностиці тенденцій капіталізації економічних агентів на базі сукупних, чистих активів і власного капіталу, тобто із застосуванням майнового (витратного) методу на основі фінансової звітності (табл. 1, 2).

З огляду на мету нашого дослідження, методологію, викладену в працях вчених, а також можливості формування системних висновків під час проведення діагностики капіталізації економічних агентів на базі активів і власного капіталу, нами застосовано наступні класифікації та види капіталізації [14, с. 27; 13, с. 60; 18, с. 232—236]:

- масштаб охоплення — капіталізація на макроекономічному рівні;
- рівень агрегування — капіталізація економічних агентів України;
- об'єкт капіталізації — капіталізація майна (капіталізація активів), капіталізація джерел фінансування;
- форма прояву — реальна капіталізація на базі активів і власного капіталу;
- спосіб оцінювання — балансова капіталізація;
- тренд змін — зростаюча капіталізація, декапіталізація;
- рівень капіталізації — недостатня капіталізація (тонка капіталізація), достатня капіталізація.

Діагностика капіталізації економічних агентів України на базі власного капіталу є дуже важливою проце-

дурою, оскільки власний капітал включає [11, с. 163]: а) ресурси підприємства, акумульовані його власниками у вигляді внесків до статутного капіталу, а також набутого за час діяльності майна; б) загальну вартість коштів підприємства, які належать йому на правах власності та використовуються ним для формування його активів; в) власні джерела підприємства, які без визначення строків повернення внесені засновниками або залишені ними на підприємстві з уже оподаткованого прибутку. Таким чином, аналіз капіталізації на базі власного капіталу дозволяє оцінити величину ресурсів, що сформовані на ендогенній основі, знаходяться в реальному господарському обороті економічних агентів, визначають стан його фінансової незалежності тощо.

Аналіз реальної капіталізації економічних агентів на базі власного капіталу за 1996—2019 рр. (табл. 1) засвідчив загрозливі тенденції декапіталізації національної економіки.

Як свідчать дані таблиці 1, протягом 1996—2019 рр. відбувалось постійне зниження величини власного капіталу економічних агентів відносно ВВП. Зокрема, якщо обсяг власного капіталу в 1996 році становив 473,7% ВВП, то в 2019 році таке співвідношення знизилось у 6,1 рази до 77,8% ВВП.

У свою чергу обсяг статутного капіталу за 1996—2019 рр. знизився з 328,7 до 56,1 % ВВП (відносне падіння в 5,8 рази). Величина додаткового капіталу, що свідчить про обсяги переоцінки основного капіталу та емісійний дохід, який отриманий від реалізації випущених акцій, що перевищує їх номінальну вартість, знизилась відповідно з 139,7% до 38,5% ВВП (відносне падіння в 3,6 рази). Варто підкреслити, що такі тенденції є результатом відсутності на державному рівні політики діагностики та стимулювання процесів капіталоутворення економічних агентів. Це в свою чергу призвело до зниження величини власного капіталу підприємств відносно ВВП, що відбувається через зменшення обсягу статутного капіталу, неадекватної інфляційним процесам переоцінки капіталу, не дотримання вимог щодо формування резервного капіталу, низьких обсягів реінвестування прибутку у виробництво тощо. Варто підкреслити, що постійне зменшення величини власного капіталу означає, що не функціонують канали його поповнення, а також по окремих позиціях відсутні обов'язкові вимоги щодо формування мінімальної величини складових власного капіталу.

Зимовець В. та Багацька К. у своїх дослідженнях звертають увагу на структурні деформації власного капіталу, а саме низьку частку накопиченого капіталу у власному капіталі та високу залежність підприємств від поточних зобов'язань. Дефіцит же власного капіталу є перешкодою макроекономічного зростання [7, с. 7].

Слід підкреслити, що проблематика формування власного капіталу, і насамперед, статутного капіталу та розміру його величини, безпосередньо залежить від обрання економічними агентами організаційно-правових форм господарської діяльності. На даний час найпоширенішою організаційно-правовою формою в Україні є Товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ). На кінець 2019 р. їх вже налічувалося 674,4 тис. одиниць, в той час як акціонерних товариств (АТ) — 13,9 тис. одиниць. При цьому на кінець 1996 року АТ було 30,9 тис.,

Таблиця 1. Оцінка реальної капіталізації економічних агентів України на базі власного капіталу*

Показники	1996	2000	2005	2007	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд грн	81,5	176,1	457,3	751,1	990,8	1120,6	1459,1	1586,9	1988,5	2385,4	2983,9	3560,6	3974,6
Власний капітал, млрд грн	386,1	418,9	673,0	1050,6	1133,6	1426,7	1904,9	1480,6	2288,7	2445,8	2458,5	2708,6	3092,7
% до ВВП	473,7	237,9	147,2	139,9	114,4	127,3	130,5	93,3	115,1	102,5	82,4	76,1	77,8
<i>в тому числі:</i>													
<i>Внески засновників та учасників</i>													
Статутний капітал, млрд грн	267,9	242,8	388,3	552,0	648,5	767,0	909,6	1256,3	1655,9	1618,4	1711,9	1869,4	2230,2
% до ВВП	328,7	137,9	84,9	73,5	65,4	68,4	62,3	79,1	83,2	67,9	57,4	52,5	56,1
<i>Переоцінка капіталу</i>													
Додатковий капітал, млрд грн	113,9	214,8	263,0	402,5	503,9	734,6	992,7	866,1	1590,8	1781,9	1660,6	1674,8	1529,0
% до ВВП	139,7	121,9	57,5	53,6	50,9	65,5	68,0	54,6	80	74,7	55,6	47,0	38,5
<i>Створення та поповнення резервів</i>													
Резервний капітал, млрд грн	2,8	7,05	14,6	23,8	35,0	39,4	47,1	57,3	54,8	61,8	68,4	76,3	71,2
у % до статутного капіталу	1,1	2,9	3,2	3,2	3,5	3,5	5,2	3,6	2,8	2,6	2,3	4,1	3,2
<i>Потенційні джерела реінвестування прибутку в виробництво</i>													
Нерозподілений прибуток (не покритий збиток), млрд грн	1,5	-39,6	36,7	138,7	49,6	-17,7	57,0	-579,9	-893,8	-889,1	-854,3	-764,6	-356,6
<i>Канал зменшення обсягів власного капіталу</i>													
Неоплачений та вилучений капітал (-), млрд грн	-	6,06	29,7	54,7	103,4	96,6	101,6	119,1	119,0	127,3	128,1	147,5	381,0

Примітка: * без банків та бюджетних установ.

Джерело: розраховано на основі статистичних збірників "Фінанси України" за 1996, 2000 рр.; "Діяльність підприємств — суб'єктів підприємницької діяльності", "Діяльність суб'єктів господарювання" за відповідні роки.

а ТОВ — 147,7 тис. одиниць. Таким чином, в Україні з 1996 року кількість ТОВ збільшилась майже в 4,6 рази, при тому, що кількість АТ — зменшилась у 2,2 рази.

З огляду на небезпечні макротенденції декапіталізації економічних агентів на базі власного капіталу, проблематика утворення організаційно-правових форм господарювання, формування статутного капіталу та його мінімального розміру є дуже важливою в контексті оцінки рівня капіталізації національної економіки, дотримання критеріїв фінансової незалежності економічних агентів і, що не менш важливо, забезпечення гарантій прав власності. Тому на державному рівні необхідно оцінити, до яких наслідків для національної економіки загалом, і кожного економічного агента зокрема, може призвести заміна протягом тривалого періоду власних джерел забезпечення господарської діяльності масштабним борговим фінансуванням.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що декапіталізація економічних агентів на базі власного капіталу пов'язана із стрімким збільшенням кількості ТОВ та поступовим зниженням вимог до величини статутного капіталу. Зокрема, до червня 1999 року існувала вимога для ТОВ щодо утворення статутного капіталу в розмірі 625 мінімальних заробітних плат, до кінця 2009 року вимоги щодо утворення статутного капіталу були визначені в розмірі 100 мінімальних заробітних плат. З січня 2010 року цей поріг було знижено до 1 розміру мінімальної заробітної плати. З червня 2011 року, переслідуючи мету спрощення умов започаткування бізнесу, взагалі було відмінено мінімальний розмір статутного капіталу, а також скасована необхідність внесення не менше 50% внесків засновниками на момент держаної реєстрації ТОВ. Таким чином, розмір статутного капіталу для ТОВ законодавством України не визначений. Приміром, у Федеративній Рес-

публіці Німеччина, де ТОВ є розповсюдженою організаційною формою бізнесу, мінімальний розмір статутного капіталу становить 25 тис. євро.

На фоні відсутності економічно обґрунтованих вимог до формування розміру статутного капіталу ТОВ, можна спостерігати певні алогізми. Зокрема, компанія ТОВ "Н2" із статутним капіталом в розмірі одна тисяча грн підписала меморандуми з державними компаніями "Укргідроенерго" та "Енергоатом" про співробітництво в будівництві заводу електролізного виробництва водню та створення обчислювального Дата-Центру. Розмір інвестицій в ці новобудови складе орієнтовно один млрд доларів [9].

Проведений аналіз показав, що на фоні дефіциту власних ресурсів, економічні агенти під час провадження господарської діяльності все більше використовують залучений капітал — ресурси, які вони акумулюють зі сторони і певний час використовують в господарському обороті підприємства.

Слід звернути увагу, що залучені ресурси для провадження господарської діяльності фактично виступають у ролі капіталу підприємства, але у формі зобов'язань, які необхідно буде повертати. Тому дуже важливо аналізувати обсяги і причини нарощення зобов'язань, оскільки вони впливають на розмір чистих активів, стан фінансової незалежності, інститут збереження прав власності тощо.

Крупка Я.Д. звертає увагу, що власний капітал може бути джерелом для здійснення ризикових інвестицій в різні суб'єкти. До того ж часткова чи повна втрата інвестованого капіталу через неефективні управлінські рішення не призводить до юридичної відповідальності перед власниками. Але зобов'язання з повернення залученого капіталу обов'язково повинні бути виконані, вони мають точну оцінку, строки погашення. І саме цей факт є ключовим з позицій оцінки дієвості інституту ре-

Таблиця 2. Оцінка реальної капіталізації економічних агентів України на базі активів

Показники	1996	2000	2005	2007	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд грн (у фактичних цінах)	81,5	176,1	457,3	751,1	990,8	1120,6	1459,1	1586,9	1988,5	2385,4	2983,9	3558,7	3974,5
Реальна капіталізація на базі сукупних активів підприємств, % до ВВП	646,7	441,1	323,2	332,0	327,5	365,6	371,4	377,7	406,0	418,9	333,8	305,7	289,2
Реальна капіталізація на базі сукупних активів підприємств, млрд грн в тому числі складові:	527,1	776,9	1477,9	2494,1	3245,4	4097	5419,7	5994,3	8073,8	9991,8	9961,8	10878	11495,0
- необоротні активи, млрд грн % до ВВП	409,4 502,3	458,3 260,2	770,2 168,4	1253,8 166,9	1552,0 156,6	1832,9 163,5	2456,0 168,3	2717,6 171,2	3960,1 199,1	4212,8 176,6	4303,3 144,2	4584,3 128,8	4844,5 121,9
- оборотні активи, млрд грн	117,2	316,7	700,7	1226,9	1665,3	2229,9	2961,1	3271,9	4108,6	5772,8	5650,8	6285,1	6640,3
- витрати майбутніх періодів (необоротні активи та групи вибуття), млрд грн	-	1,9	6,9	13,3	27,5	32,7	2,6	4,7	5,0	6,2	7,7	8,7	10,2
Реальна капіталізація на базі чистих активів, млрд грн (активи за мінусом зобов'язань), млрд грн % до ВВП	441,6 541,8	434,1 246,5	714,4 156,2	1121,7 149,3	1217,5 122,9	1530,1 136,5	2049,7 140,4	1483,2 93,5	2290,7 115,1	2448,2 102,6	2461,4 82,5	2711,9 76,2	3096,7 92,2
Зобов'язання Довгострокові зобов'язання, млрд грн	2,2	29,7	136,9	350,8	578,5	675,6	897,2	1359,9	1668,2	1696,9	1730,9	1757,6	1633,7
Поточні зобов'язання, млрд грн	83,3	313,1	626,6	1021,6	1449,4	1891,3	2472,8	3151,2	4114,9	5846,7	5769,5	6408,5	6764,6

Примітка: * без банків та бюджетних установ.

Джерело: розраховано на основі статзбірників "Фінанси України" за 1996, 2000 рр.; "Діяльність підприємств — суб'єктів підприємницької діяльності", "Діяльність суб'єктів господарювання" за відповідні роки.

ального захисту прав власності на майно. Також вчений зробив дуже важливий висновок в контексті реальної оцінки ефективності та результативності процесів капіталізації економічних агентів і створення умов для збереження прав власності. Так, у теорії власності, капітал трактується як чисті активи власника, а зобов'язання (кредиторська заборгованість) — як від'ємний актив. Тому модель оцінки величини реальної власності за такою логікою потрібно будувати за формулою: "активи — кредиторська заборгованість = власність" [11, с. 165]. Головним результатом у цій залежності виступає власність, а активи і кредиторська заборгованість є інструментами для встановлення величини реальної власності засновника. Тому з балансової точки зору реальний капітал власників визначається як залишкова частка прав на активи підприємства, оскільки зобов'язання перед кредиторами мають виконуватися передусім [11, с. 159, 164]. Дійсно, з юридичної точки зору, капітал — це абстрактне право розпоряджатися майном підприємства; водночас це власність, що належить засновникам підприємства, але після погашення зобов'язань.

У таблиці 2 розраховано показники реальної капіталізації економічних агентів України на базі сукупних і чистих активів. Саме цей показник засвідчує реальні права власності на активи економічних агентів, але із врахуванням величини зобов'язань, які в обов'язковому порядку необхідно повертати кредиторам.

На основі даних консолідованої звітності підприємств України та з врахуванням концептуальних положень постанов Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440 "Про затвердження Національного стандарту № 1 "Загальні засади оцінки майна і майнових прав" [15] та від 10 грудня 2003 р. № 1891 "Про затвердження Методики оцінки майна" [16], а також Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та

професійну оціночну діяльність в Україні" [6] нами здійснено експертну оцінку змін загальних і чистих активів економічних агентів України за 1996—2019 роки.

Відповідно до пункту 34 Методики оцінки майна [16] у сукупну вартість активів включаються: 1) необоротні активи (основні засоби, нематеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції, інвестиційна нерухомість, довгострокові біологічні активи, довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість, відстрочені податкові активи, інші необоротні активи); 2) оборотні активи (запаси, поточні біологічні активи, дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, гроші та їх еквіваленти, витрати майбутніх періодів, інші оборотні активи); необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття.

Відповідно до пункту 35 Методики оцінки майна розрахована чиста вартість активів, як різниця між сукупною вартістю активів та величиною довгострокових та поточних зобов'язань. Як свідчать дані таблиці 2, реальна капіталізація економічних агентів на базі всієї сукупності активів у 1996 році становила 646,7 % ВВП, а у 2019 році — знизилась до 289,2% ВВП (відносно зниження в 2,2 рази). Частка капітальних активів (тобто активів у необоротній формі) у 2019 році порівняно із 1996 роком зменшилась з 502,3% до 121,9% ВВП (відносно падіння в 4,1 рази). Але ці дані не показують стан реальної капіталізації економічних агентів.

Реальна капіталізація визначається на базі чистих активів, що засвідчує фактичний капітал власників у формі залишкової частки прав на активи, що виникають після погашення зобов'язань перед кредиторами. Як показала діагностика (табл. 2), реальна капіталізація економічних агентів на базі чистих активів у 2019 році знизилась до 92,2% відносно ВВП, у той час, як у 1996 році вона становила 541,8 % ВВП (падіння в 5,9 рази). Із цьо-

го можна зробити висновок, що в господарській діяльності економічних агентів постійно збільшуються зобов'язання, які виступають в якості від'ємного активу під час визначення реальної величини капіталу власників. У такий спосіб нівелюється сам прецедент захисту прав власності, оскільки такі права, насправді, розмиваються через неконтрольоване нарощення боргового фінансування, яке призводить до стрімкого збільшення зобов'язань перед іншими економічними агентами (кредиторами).

Варто зазначити, що права власності можуть порушуватись тоді, коли в країні не функціонує чіткий юридичний інститут специфікації прав власності. Він полягає в тому, щоб створити умови для придбання прав власності тими особами, хто цінує їх вище, хто здатний отримати з них більший ефект і принести користь суспільству. Основне завдання специфікації — чітко визначити права власності, для того, щоб господарюючі суб'єкти ухвалювали найбільш ефективні рішення. Неповноту специфікації прав власності західні теоретики називають "розмиванням", "послабленням" або "виснаженням" прав власності. На думку вчених, права власності розмиваються внаслідок того, що вони неточно встановлені, або погано захищені правовою системою, або підпадають під різного роду обмеження та обтяження (головним чином з боку державних органів). Крім того, права власності можуть розмиватися внаслідок дії груп спеціальних інтересів, які лобіюють через законодавчі та виконавчі органи свої політичні або економічні рішення. Тим самим вони беруть участь у перерозподілі прав власності на свою користь. Який би конкретний вигляд не приймало розмивання, воно означає обмеження права власника на здійснення своїх повноважень [4, с. 97—98]. У довгостроковому періоді розмивання прав власності призводить до зниження ступеню визначеності майбутнього для підприємців, збільшує ризики, знижуючи тим самим стимули до інвестиційної активності [3, с. 40].

Погіршення стану реальної капіталізації економічних агентів на базі чистих активів через збільшення боргів економічних агентів перед кредиторами, про що свідчить тренд постійного зниження величини чистих активів, негативно впливає не тільки на інститут збереження прав власності, а й створює підстави для формування недостатньої (або "тонкої") капіталізації. Недостатня ("тонка") капіталізація характеризується співвідношенням між власним капіталом компанії й капіталом у господарському обороті, що реально функціонує в певний момент [18, с. 236]. Недостатня капіталізація ("thin capitalization") найчастіше виникає тоді, коли фінансування діяльності компанії здійснюється за рахунок позикових коштів, тобто залученого капіталу, який є від'ємним показником при визначенні реального капіталу, що може належати власникам компанії після погашення всіх належних зобов'язань.

ВИСНОВКИ

Проведена діагностика на макrorівні реальної капіталізації на базі власного капіталу, сукупних і чистих активів економічних агентів показала, що в Україні мають місце процеси декапіталізації національної економіки. Тренди зміни обсягу власного капіталу загалом, його складових, а також величини чистих активів демонструють постійне зниження їх обсягу відносно ВВП. Це озна-

чає, що господарська діяльність економічних агентів здійснюється переважно за рахунок залучених ресурсів із використанням механізмів масштабного боргового фінансування. За тривалий період (1996—2019 рр.) сформувалися дуже небезпечні диспропорції між власним капіталом і борговими джерелами фінансування, що призводить до стрімкого і неконтрольованого збільшення зобов'язань перед кредиторами, зниження фінансової незалежності до рівня ймовірного банкрутства, суттєвого послаблення інституту захисту прав власності та їх поступового розмивання, зниження можливостей емісії цінних паперів тощо. Через зменшення величини власних ресурсів для провадження господарської діяльності та збільшення залучених коштів, формується прецедент недостатньої (або "тонкої") капіталізації, що негативно впливає на всю систему організаційно-економічних відносин суб'єктів господарювання в зовнішньому середовищі.

Особливо важливою є проблематика формування економічними агентами різних організаційно-правових форм статутного капіталу та визначення його розмірів. На фоні того, що переважна більшість суб'єктів господарювання в Україні, незалежно від сфер своєї діяльності, обирають організаційну форму у вигляді Товариства з обмеженою відповідальністю, економічно помилковим можна вважати той факт, що законодавством не встановлено чіткі вимоги в частині мінімального обсягу статутного капіталу ТОВ.

Відсутність умов для оцінки ринкової капіталізації економічних агентів через обмежене функціонування фондового ринку, не повинно нівелювати необхідність визначення реальної капіталізації на базі майнового (витратного) підходу із використанням показників фінансової звітності. На основі комплексного аналізу компонентів балансової капіталізації можна зробити предметні висновки про ефективність і результативність процесів капіталізації економічних агентів, дати оцінку якості та економіко-правової обґрунтованості управлінських рішень, що ухвалюються, як безпосередньо економічними агентами, так і профільними інституціями виконавчої влади в сфері капіталоутворення суб'єктів національної економіки.

Література:

1. Буркинський Б.В., Горячук В.Ф. Концептуальні засади капіталізації економіки: системний підхід. Економічна теорія. 2014. Т. 11. Вип. 3. С. 48—60.
2. Буханець В.В. Дослідження сучасних методологічних підходів до оцінювання капіталізації промислових підприємств. Стратегія економічного розвитку України. Збірник наукових праць. № 36 (2015). С. 136—147.
3. Бицюра Ю.В. Права власності як фактор сталого економічного зростання // Економічний вісник Донбасу. 2007. № 3. С. 38—43.
4. Гриценко О.А. Економічна теорія прав власності. Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". № 4 (7). 2011. С. 93—103.
5. Давиденко Н. Концептуальні підходи до капіталізації підприємств // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. № 1. 2016. С. 62—67.
6. Закон України № 2658-III від 12 липня 2001 року "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оці-

ночну діяльність в Україні". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>

7. Зимовець В., Багацька К. Капіталізація реально-го сектору економіки України: тенденції та наслідки. Світ фінансів. 2018. № 1. С. 7—21.

8. Капіталізація економіки України; [за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, д-ра екон. наук А.А. Гриценка]. К.: НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. 2007. 220 с.

9. Компанія з статутним капіталом 1 тис. грн підпи-сала меморандуми з державою на 1 млрд доларів. Еко-номічна правда, 20 серпня 2020 року. URL: <https://www.pravda.com.ua>

10. Кривов'язюк І.В., Пушкарчук І.М., Волинчук Ю.В. Капіталізація як основа динамічного розвитку під-приємств. Економічний форум. № 1. 2017. С. 135—143.

11. Крупка Я.Д. Капітал і капіталізація: теоретичне об-ґрунтування та подання в системі обліку і звітності. Науко-вий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.12. С. 158—166.

12. Марченко В.М. Теоретична сутність капіталізації. Економічний дискурс. 2020. Випуск 1. С. 32—40.

13. Марченко В.М. Методологія управління капіталі-зацією підприємств. Формування ринкових відносин в Україні. № 4. (227). 2020. С. 56—61.

14. Мельник Л.М. Конкретизація понять капіталізації підприємств. Вісник Хмельницького національного уні-верситету. 2009. № 4. Т. 3. С. 24—29.

15. Постанова Кабінету міністрів України від 10 ве-ресня 2003 р. № 1440 "Про затвердження Національно-го стандарту № 1 "Загальні засади оцінки майна і май-нових прав". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text>

16. Постанова Кабінету міністрів України від 10 груд-ня 2003 р. № 1891 "Про затвердження Методики оцінки майна". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-%D0%BF#Text>

17. Специфікація, диференціація та розщеплення прав власності / Аналітичний матеріал. URL: <https://scholar.google.com.ua>

18. Хаустова В.Є., Колодяжна Т.В. Сутність поняття "капіталізація" та класифікація її форм та видів. URL: <https://www.researchgate.net/publication/338741157>

19. Цюцяк І.Л. Статутний капітал: значення та поряд-док формування в товариствах з обмеженою відпові-дальністю. Вісник Хмельницького національного універ-ситету. 2012. № 2. Т. 1. С. 162—166.

20. Шумська С.С. Капіталізація економіки України: оцінка і резерви зростання. Економічна теорія. 2004. № 3. С. 60—79.

References:

1. Burkins'kyj, B.V. and Horiachuk, V.F. (2014), "Conceptual principles of capitalization of the economy: a systematic approach", *Ekonomichna teoriia*, vol. 11, no. 3, pp. 48—60.

2. Bukhanets', V.V. (2015), "Research of modern metho-logical approaches to estimating the capitalization of industrial enterprises", *Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 36, pp. 136—147.

3. Bytsiura, Yu.V. (2007), "Property rights as a factor of sustainable economic growth", *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, vol. 3, pp. 38—43.

4. Hrytsenko, O.A. (2011), "Economic theory of property rights", *Visnyk Natsional'noho universytetu*

"Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mud-roho", vol. 4 (7), pp. 93—103.

5. Davydenko, N. (2016), "Conceptual approaches to capitalization of enterprises", *Ekonomichnyj chasopys Shkhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 1, pp. 62—67.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Appraisal of Property, Property Rights and Professional Appraisal Activity in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (Accessed 30 Nov 2020).

7. Zymovets', V. and Bahats'ka, K. (2018), "Capita-lization of the real sector of the Ukrainian economy: trends and consequences", *Svit finansiv*, vol. 1, pp. 7—21.

8. Hejts, V.M. and Hrytsenko, A.A. (2007), *Kapitalizatsiia ekonomiky Ukrainy* [Capitalization of Ukraine's economy], NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv, Kyiv, Ukraine.

9. Ekonomichna pravda (2020), "A company with a share capital of UAH 1,000. signed memoranda with the state for \$ 1 billion", available at: [Rezhym dostupu https://www.pravda.com.ua](https://www.pravda.com.ua) (Accessed 30 Nov 2020).

10. Kryvov'iazuk, I.V. Pushkarchuk, I.M. and Volyn-chuk, Yu.V. (2017), "Capitalization as a basis for dynamic development of enterprises", *Ekonomichnyj forum*, vol. 1, pp. 135—143.

11. Krupka, Ya.D. (2012), "Capital and capitalization: theoretical justification and presentation in the system of accounting and reporting", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 22.12, pp. 158—166.

12. Marchenko, V.M. (2020), "Theoretical essence of capitalization", *Ekonomichnyj dyskurs*, vol. 1, pp. 32—40.

13. Marchenko, V.M. (2020), "Methodology of capitalization management of enterprises", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 4 (227), pp. 56—61.

14. Mel'nyk, L.M. (2009), "Concretization of the concepts of capitalization of enterprises", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 4, no. 3, pp. 24—29.

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003), Resolution "On approval of the National Standard № 1 "General principles of property valuation and property rights"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (Accessed 30 Nov 2020).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003), Resolution "On approval of the Methodology of property valuation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-%D0%BF#Text> (Accessed 30 Nov 2020).

17. scholar.google.com.ua (2020), "Specification, differentiation and division of property rights", available at: <https://scholar.google.com.ua> (Accessed 30 Nov 2020).

18. Khaustova, V.Ye. and Kolodiazna, T.V. (2015), "The essence of the concept of "capitalization" and classi-fication of its forms and types", available at: <https://www.researchgate.net/publication/338741157> (Acce-ssed 30 Nov 2020).

19. Tsiutsiak, I.L. (2012), "Authorized capital: the importance and procedure for formation in limited liability companies", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, no. 1, pp. 162—166.

20. Shums'ka, S. (2004), "Capitalization of Ukraine's economy: assessment and growth reserves", *Ekonomichna teoriia*, vol. 3, pp. 60—79.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2020 р.

*А. П. Макаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-9576-928X
А. А. Оренчак,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0003-4441-9594*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.34

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ОПЕРАЦІЙНИХ ДОХОДІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ

A. Makarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Accounting,
Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute ZNU, Zaporizhzhya
A. Orenchak,
Master's student of the Department of Accounting,
Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute ZNU" Zaporizhzhya

IMPROVING THE ACCOUNTING AND AUDITING OF OPERATING INCOME IN WHOLESALE ENTERPRISES

У статті визначено основні напрями удосконалення бухгалтерського обліку і аудиту операційних доходів, де особливу увагу приділено удосконаленню документального забезпечення цього процесу, оскільки інформативність облікових даних істотно впливає на прийняття рішень управлінським персоналом.

Для покращення обліку, контролю та аналізу на підприємстві, авторами запропоновано методику удосконалення обліку доходів шляхом застосування субрахунків третього порядку до рахунку 71 "Інший операційний дохід": 7151 "Одержані штрафи"; 7152 "Одержані пені"; 7153 "Одержані неустойки" Як свідчить практика бухгалтерського обліку операційних доходів та проведені дослідження науковців, саме документальне забезпечення потребує вдосконалення типових форм обліку та розробки нових. Тому для узагальнення інформації про одержані штрафи, пені, неустойки з використанням запропонованих субрахунків авторами запропоновано аналітичну відомість отриманих штрафів, пені, неустойки.

Крім того, запропоновані авторами аналітична відомість впливу наданих знижок на фінансовий результат за звітний період; відомість обліку коригування первісної вартості відповідно до кредит-ноти; відомість обліку розрахунків з клієнтами-замовниками; порядок відображення в обліку інформації передачі активів в операційну оренду та визначення доходу від операційної оренди активів стануть у нагоді фахівцям-практикам.

З метою підвищення ефективності контролю обліку операційних доходів на підприємстві, авторами запропоновано загальний план аудиту операційних доходів; тест оцінки системи внутрішнього контролю та обліку операційних доходів, який дозволить аудитору визначити ступінь довіри до системи внутрішнього контролю операційних доходів, та на його підставі сформува-ти дієву програму контролю, яка є основним документом аудиторської перевірки, а також форми робочих документів для оформлення результатів проведених аудиторських процедур.

Запропонований методологічний аспект організації і проведення аудиту операційних доходів дасть змогу підвищити ефективність господарської діяльності, дослідити повноту, своєчасність та достовірність відображення первинних даних у зведених документах та облікових регістрах, правильність ведення обліку результатів діяльності та його відповідність прийнятій обліковій політиці господарюючого суб'єкта.

The article identifies the main areas of improvement of accounting and auditing of operating income where special attention is paid to improving the documentation of this process, as the informativeness of accounting data significantly affects decision-making by management.

To improve accounting, control and analysis at the enterprise, the authors proposed a method of improving the accounting of income by applying third-order sub-accounts to account 71 "Other operating income": 7151 "Received fines"; 7152 "Penalties received"; 7153 "Penalties received" As evidenced by the practice of accounting for operating income and research conducted by scientists, the documentation itself requires the improvement of standard forms of accounting and the development of new ones. Therefore, to summarize the information on the received fines, penalties, penalties using the proposed sub-accounts, the authors proposed an analytical statement of the received fines, penalties, penalties.

In addition, the authors proposed an analytical statement of the impact of discounts on the financial result for the reporting period; statement of accounting for the adjustment of the initial cost in accordance with the credit note; statement of accounting for settlements with customers; the procedure for reflecting in the accounting information of the transfer of assets to operating lease and determining the income from operating lease of assets will be useful to practitioners.

In order to increase the effectiveness of control over the accounting of operating income at the enterprise, the authors proposed a general plan for the audit of operating income; test of evaluation of the internal control system and accounting of operating income, which will allow the auditor to determine the degree of confidence in the internal control system of operating income, and on its basis to form an effective control program, which is the main audit document, as well as forms of working documents.

The proposed methodological aspect of the organization and audit of operating income will increase the efficiency of economic activity, to investigate the completeness, timeliness and reliability of primary data in consolidated documents and accounting registers, the correctness of accounting and its compliance with the adopted accounting policy of the entity.

Ключові слова: операційні доходи, первинні документи, облік, аудит, програма аудиту, оренда, курсові різниці, дохід від реалізації товарів.

Key words: operating income, primary documents, accounting, audit, audit program, rent, exchange rate differences, income from sales of goods.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах сьогодення торгівельна діяльність, яка є складовою економіки України, потребує розробки єдиних методологічних рекомендацій для організації бухгалтерського обліку і проведення аудиту. Бухгалтерський облік забезпечує управлінський персонал

достовірною, правдивою, якісною, оперативною інформацією для прийняття стратегічних рішень розвитку торгівельної діяльності одним із видів якої є оптова торгівля. Аналіз проведених досліджень показує, що бухгалтерський облік підприємств оптової торгівлі розглядається тільки як приклад відображен-

Таблиця 1. Аналітична відомість впливу наданих знижок на фінансовий результат за звітний період

Дата надання знижки	Найменування товару/ Відповідальний	Вартість товару		Дохід від реалізації товарів		Вплив на фінансовий результат (+,-)
		Первісна вартість	Вартість після надання знижки	За первісною вартістю	За вартістю після надання знижки	
1	2	3	4	5	6	7

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 2. Відомість обліку коригування первісної вартості відповідно до кредит-ноти

Вид товару	Первісна вартість товарів, (грн)	Переоцінена первісна вартість, (грн)	Сума переоцінки (грн) (гр.3-гр.2)	Відображення в обліку				Первісна вартість після переоцінки (грн) Рак. 28
				Дооцінка (додаткова проводка)		Уцінка (методом сторно)		
				Дебет Рак. 281	Кредит Рак. 632	Дебет Рак. 281	Кредит Рак. 632	
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 3. Відомість обліку розрахунків з клієнтами-замовниками

Клієнт/ замовник	Договір	Найменування товару	Дата виписки рахунка-фактури	Сума, (грн)	Дата сплати	Сума, (грн)	Дата виписки банку
1	2	3	4	5	6	7	8

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 4. Відомість руху товарів

Поста- чальник	Назва товару	Одиниця виміру	К-сть товару за договором	К-сть товару, що надійшов	К-сть товару відправлено клієнтам/ замовникам	К-сть повернутого товару	Залишок товару на складі
1	2	3	4	5	6	7	8

Джерело: розроблено авторами.

ня операцій, пов'язаних з оптовою торгівлею і свідчить про відсутність єдиного методологічного забезпечення обліку.

Важливим аспектом методологічного забезпечення аудиту операційних доходів є розробка Програми аудиту операційних доходів і форм робочих документів аудитора, які на тепер не розроблено, а в дослідженнях тільки визначаються основні напрямки проведення аудиту операційних доходів та надаються певні рекомендації. Саме відсутність методологічного забезпечення бухгалтерського обліку і аудиту операційних доходів викликає необхідність подальших досліджень і розробок напрямів його вдосконалення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням бухгалтерського обліку та аудиту операційних доходів, а також особливостям практичного використання законодавчо-нормативної бази стосовно досліджуваного питання присвячені праці багатьох науковців. Серед яких, на наш погляд, заслуговують на окрему увагу дослідження, що мають корисні практичні рекомендації та пропозиції таких науковців: Ф.Ф. Бутинця, Л.П. Пічі, Н.М. Ткаченко, М.В. Кужельного, М.Т. Білу-

ха, Н.І. Дорош, А.П. Макаренка, В.С. Рудницького, Л.П. Кулаковської та багатьох інших. Однак слід зазначити, що на сьогодні через відсутність системи обробки та узагальнення таких досліджень не існує єдиного методологічного забезпечення бухгалтерського обліку і аудиту операційних доходів, а дослідження науковців та практикуючих аудиторів здійснюється без застосування комплексного підходу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є пошук шляхів удосконалення обліку та аудиту операційних доходів на підприємствах оптової торгівлі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні в Україні з метою підвищення рівня продажів та відповідно для підвищення доходів від реалізації товарів широко використовуються маркетингові заходи, але організація обліку маркетингових акцій потребує методологічного забезпечення на законодавчому рівні, яке на теперішній час відсутнє. Дійсно маркетингова стратегія підприємства може значно вплинути на доходи від реалізації товарів і послуг. Але як свідчить практика, менеджери з продажів не розуміють пряму залежність між акційними знижками та фінансовим ре-

Таблиця 5. Аналітична відомість отриманих штрафів, пені, неустойки

Боржник	Причина виникнення	Дата виникнення заборгованості. Підтверджувальний документ сума, грн	Дата отримання платежу	Платіжні документи (назва, дата) Сума, грн	Дата визнання доходу сума, грн	Кредит субрах.
1	2	3	4	5	6	7
Одержані штрафи						
Разом:						Субрах 7151
Одержані пені						
Разом:						Субрах 7152
Одержані неустойки						
Разом:						Субрах 7153
Усього одержано за звітний період:						Субрах 715

Джерело: розроблено авторами.

зультатом діяльності. Для них головне, щоб ціна реалізації не була меншою за ціну придбання. Визначенню фінансового результату та прийняттю правильних управлінських рішень має сприяти запропонована нами аналі-

тична відомість впливу наданих знижок на фінансовий результат за звітний період, що наведено в таблиці 1.

Як свідчить досвід вітчизняних торговельних підприємств, договором поставки між резидентом-по-

Порядок відображення в обліку інформації передачі активів в операційну оренду і визначення доходу від операційної оренди активів				
Передача активів в операційну оренду				
Актив залишається на Балансі орендодавця	Нараховується амортизація за методом, відповідно до облікової політики	Податковий облік: надання послуг оренди є об'єктом оподаткування ПДВ	Відображення в обліку: 3 деталізацією третій порядок	
2 варіанти відображення в обліку: - в аналітичному обліку; - або на субрахунках до основних рахунків обліку активів	Нарахування відображається на рах.131.1 «Знос (амортизація) необоротних активів, переданих в операційну оренду»»		Дебет субрах. обліку активів, переданих в оренду Дт 105.1 передані в оренду	Кредит Рахунка обліку активів Кт 105
Терміни оплати орендної плати визначаються договором				
Отримання орендної плати				
Отриману авансом орендну плату за декілька періодів, в обліку відображають, як доходи майбутніх періодів. Дохід визнається в періодах (відповідно договору) отримання орендної плати		Якщо договором визначена оплата авансом з визначеним терміном (не пізніше __ числа)		
Кт 69 Дт 311 дт 69 Кт 713		В обліку відображається записом: Дебет рах. 311 «Поточні рахунки в національній валюті» Кредит рах. 681 «Розрахунки за авансами одержаними»		
Нарахування амортизації на об'єкт, переданий в операційну оренду				
Відображається в обліку	Дебет рах. 949 «Інші витрати операційної діяльності»	Кредит рах. 131.1 «Знос (амортизація) необоротних активів» переданих в операційну оренду		
Визнання доходу від операційної діяльності				
Відповідно до НП(С)БО 14 «Оренда» - дохід від операційної оренди визнається: - на прямолінійній основі протягом строку оренди, або - з урахуванням способу отримання економічних вигод, пов'язаних з використанням об'єкта оренди				
Визнання доходу в обліку	Дебет рах. 377 «Розрахунки з іншими дебіторами»	Кредит рах. 713 «Дохід від операційної оренди активів»		
	Дебет 69 «Доходи майбутніх періодів»	Кредит рах. 713 «Дохід від операційної оренди активів»		
Відображається взаємозалік заборгованостей				
	Дебет 681 «Розрахунки за авансами одержаними»	Кредит рах. 377 «Розрахунки з іншими дебіторами»		
Списання доходу від операційної оренди на фінансовий результат				
Відображення в обліку	Дебет рах 713 «Дохід від операційної оренди»	Кредит рах. 791 «Результат операційної діяльності»		

Рис. 1. Порядок відображення в обліку інформації передачі активів в операційну оренду та визначення доходу від операційної оренди активів

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 6. Аналітична Відомість обліку отриманих орендних платежів

Назва об'єкта переданого в оренду	Сума орендних платежів за період оренди (грн)	Отримання орендної плати		Відображення в обліку		Визнаний інший операційний дохід	
		Дата	Сума, (грн)	Рах. 69, 681, 377	Рах. 713	Сума, (грн)	Рах. 713
1	2	3	4	5	6	7	8
Об'єкт № 1							
Разом:							
Об'єкт № 2							
Разом:							
Всього за звітний період							

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 7. Відомість обліку зміни первісної вартості товарів і доходів від реалізації товарів (вид іноземної валюти)

Товар			Первісна вартість (грн)	Переоцінена вартість товару відповідно до:		Курсова різниця при перерахунку первісної вартості, (грн)		Визнаний дохід від реалізації товарів, (грн)		Курсова різниця при перерахунку доходу від реалізації	
Назва/код	Один. виміру	К-сть		Кредит-ноти (грн)	Додаткової угоди (грн)	Позитивна	Від'ємна	До переоцінки	Після переоцінки	Позитивна	Від'ємна
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Постачальник, договір											
2. Клієнт/замовник											
Разом:											

Джерело: розроблено авторами.

купцем та нерезидентом-постачальником може бути передбачена можливість зниження договірної ціни на поставлений товар за умови виконання покупцем певних умов [4]. Повідомлення про зниження ціни постачальник товару здійснює на підставі кредитноти, яка змінює визначену договором ціну товару і є розрахунковим документом, який змінює зобов'язання покупця, а також змінює первісну вартість товарів. Таке коригування в бухгалтерському обліку первісної вартості товарів нами пропонується здійснювати за допомогою відомості обліку коригування первісної вартості, відповідно до кредитноти (табл. 2).

Для узагальнення інформації та контролю оплати рахунків за реалізований товар у розрізі клієнтів-замов-

ників ми пропонуємо відомість обліку розрахунків з клієнтами-замовниками (табл. 3).

Дохід від реалізації товарів залежить від кількості товарів на складі, тому важливою інформацією для менеджера, відповідальних за поставку товарів є оперативна інформація про залишок товарів. Для узагальнення інформації про кількісний рух товарів, для аналізу, планування, контролю нами пропонується відомість руху товарів (табл. 4).

Таким чином, запропоновані відомості, можуть бути використані в практичній діяльності оптових торговельних підприємств, оскільки вони не тільки забезпечать управлінський персонал корисною інформацією, а й слугуватимуть покращенню обліку, контролю та аналізу на підприємстві.

Таблиця 8. Загальний план аудиту операційних доходів

№ з/п	Етап перевірки	Мета	Завдання	Термін	Виконавець
1	2	3	4	5	6
1	Організаційно – підготовчий	Забезпечення організаційно-методологічною інформацією	Визначити: відповідальних; стратегію аудиту; провести оцінку системи внутрішнього контролю, скласти Програму аудиту		
2	Основний	Встановлення достовірності інформації, щодо визначення доходів та відображення в обліку і фінансовій звітності	Виконання аудиторських процедур відповідно до Програми аудиту		
3	Узагальнення результатів аудиторської перевірки	Висловити думку щодо достовірності інформації обліку і фінансової звітності	Оформити підсумкові документи, провести аналіз результатів перевірки, скласти аудиторський висновок, оформити Акт виконаних робіт		

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 9. Тест оцінки системи внутрішнього контролю та обліку операційних доходів

№ з/п	Зміст питання	Варіанти відповіді		Інформація відсутня	Примітки
		Так	Ні		
1	2	3	4	5	6
1	Чи знаєте Ви елементи облікової політики обліку операційних доходів відповідно до наказу про облікову політику?				
2	Чи вносилися зміни у наказ про облікову політику у звітному році?				
3	Чи є графік документообігу обліку операційних доходів?				
4	Чи задовольняють Вас форми первинних документів з обліку операційних доходів?				
5	Інвентаризація товарів проводиться за графіком ?				
6	Чи проводяться раптові інвентаризації?				
7	Чи були виявлені нестачі за результатами інвентаризації?				
8	Чи включаються ТЗВ до первісної вартості товарів?				
9	Кредит-нота є підставою для зміни первісної вартості товарів?				
10	Позитивні курсові різниці відображаються на субрах. 945 «Втрати від операційної курсової різниці» ?				
11	Орендна плата є доходом ?				
12	Чи списувалася кредиторська заборгованість на доходи в звітному періоді ?				
13	Чи отримували Ви претензії покупців щодо якості придбаного товару в звітному періоді?				
14	Чи нараховували підприємству штрафи в звітному періоді?				
15	Чи проводиться перевірка тотожності інформації синтетичного та аналітичного обліку операційних доходів?				
16	Чи задовольняє Вас аналітичний облік операційних доходів?				
17	Чи проводиться контроль достовірності визначення ціни реалізації товарів відповідно до укладених договорів?				
18	Чи оцінюються товари при їх надходженні та вибутті відповідно до вимог П(С)БО?				
19	Чи проводилася дооцінка товарів у звітному періоді?				
20	Чи проводилася уцінка товарів у звітному періоді?				
21	Чи проводилася зустрічна перевірка дебіторської заборгованості у звітному періоді?				
22	Чи наводиться інформація про резерв сумнівних боргів у Балансі?				
23	Чи діє на підприємстві система внутрішнього контролю?				

Джерело: розроблено авторами.

Не меншу зацікавленість викликає облік інших операційних доходів, а саме: дохід від купівлі — продажу іноземної валюти; дохід від операційної курсової різниці; одержані штрафи, пені, неустойки; дохід від списання кредиторської заборгованості, а також дохід від операційної оренди активів [1].

Оскільки порядок відображення операцій щодо одержаних штрафів, пені, неустойки на рахунках обліку визначений, то проблемних питань щодо ведення синтетичного обліку у бухгалтера не виникає, але для деталізації таких доходів пропонуємо відкрити відповідні субрахунки обліку:

Субрах. 7151 — "Одержані штрафи".

Субрах. 7152 — "Одержані пені".

Субрах. 7153 — "Одержані неустойки".

А для узагальнення інформації про одержані штрафи, пені, неустойки з використанням запропонованих субрахунків, на нашу думку, доцільно запровадити відповідну відомість (табл. 5).

Процес бухгалтерського обліку доходів від операційної оренди активів наглядно демонструє запропонований Порядок відображення інформації в обліку щодо передачі активів в операційну оренду і визначення доходу від операційної оренди активів (рис. 1), який узагальнює етапи формування інформації про орендні операції для визначення доходу та відображення в обліку і фінансовій звітності з використан-

ням субрахунків синтетичного обліку та аналітичного обліку.

Для узагальнення інформації про доходи від операційної оренди активів пропонуємо використовувати відомість обліку отриманих орендних платежів (табл. 6).

У підприємств, які здійснюють торгівельну діяльність можливі випадки зміни первісної вартості товарів, які впливають на визначення доходів від реалізації товарів і доходів від операційної курсової різниці [3]. На наш погляд, саме організація аналітичного обліку має значення для контролю і визначення сум коригування доходів від реалізації товарів з урахуванням курсових різниць. В аналітичному обліку доцільно використовувати накопичувальні відомості для реєстрації інформації про операції в іноземних валютах. При розробці таких аналітичних відомостей слід враховувати: зміну первісної вартості на підставі додаткової угоди, або кредитноти, вид іноземної валюти, облік доходів від реалізації товарів у розрізі виконання договору, постачальники товарів, клієнти/замовники, форми і умови оплати, види заборгованості (дебіторська, кредиторська) та інше. Розроблена нами накопичувальна відомість зміни первісної вартості товарів і доходів від реалізації товарів має такий вигляд (табл. 7).

Для того, щоб управлінський персонал був впевнений у тому, що фінансова звітність надає правдиву інформацію про показники діяльності, він ко-

Таблиця 10. Фрагмент Програми аудиту операційних доходів

№	Перелік аудиторських процедур	Джерела інформації	Методичні прийоми аудиту	Відповідальні	Термін перевірки	Індекс робочого документа
1	2	3	4	5	6	7
Аудит доходів від реалізації товарів						
1.1	Перевірка відповідності методологічних принципів обліку операційних доходів, визначених в Наказі про облікову політику, нормам НП(С)БО, законодавчо-нормативній базі	Наказ про облікову політику, НП(С)БО, законодавчо-нормативна база	Нормативно-правовий, документальний			РД-1.1
1.2	Перевірка правильності відображення фактичного доходу від реалізації товарів на відповідних рахунках обліку	Рахунок-фактура, синтетичні рахунки обліку, первинні документи	Документальний			РД-1.2
1.3	Перевірка правильності і достовірності відображення визнаного доходу від реалізації товарів в Журналі, Відомості, Оборотної відомості, Звіті про фінансові результати	Журнали, Відомості, Оборотна відомість, Звіт про фінансові результати	Документальний			РД-1.3
1.4	Перевірка правильності визначення дооцінки/уцінки товарів відповідно до кредит – ноти, додаткових угод	Акт, довідки, розрахунки, картка складського обліку, рахунки обліку	Документальний, арифметичний			РД-1.5
1.5	Перевірка своєчасності відображення в обліку доходів від реалізації товарів	Рахунки – фактури, ТТН, накладна, рахунки обліку	Документальний, арифметичний			РД-1.7
1.6	Перевірка обліку наданих знижок	Наказ про облікову політику, довідки, рахунки обліку	Документальний, арифметичний			РД-1.8
1.7	Перевірка узгодженості інформації про доходи від реалізації товарів у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності	Головна книга, Журнал, Відомість, фінансова звітність	Документальний, арифметичний			РД-1.9
2. Аудит інших операційних доходів						
Аудит доходів від операційної оренди активів						
2.1	Перевірка наявності, законності умов договору	Договір оренди,	Правовий			РД-2.1
2.2	Перевірка аналітичного обліку зданих в оренду активів	Аналітичні рахунки, синтетичні субрахунки	Документальний			РД-2.2
2.3	Перевірка терміну визнання доходу від оренди за датою нарахування орендної плати	Акт наданих послуг, Договір оренди	Документальний, арифметичний			РД-2.3
2.4	Перевірка правильності обліку отриманого авансу орендної плати	Договір, платіжні документи, рахунки обліку	Документальний			РД-2.4
2.5	Перевірка правильності визнання доходу від операційної оренди	Рахунки обліку, платіжні документи	Документальний, арифметичний			РД-2.5
Аудит доходів від операційної курсової різниці						
2.6	Перевірка визначення курсової різниці на залишок дебіторської заборгованості за реалізовані товари	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.6
2.7	Перевірка визначення курсової різниці кредиторської заборгованості за придбані товари	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.7
2.8	Перевірка визначення курсової різниці дебіторської заборгованості з операційної оренди	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.8
2.9	Перевірка визначення курсової різниці кредиторської заборгованості з операційної оренди	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.9
2.10	Перевірка визначення доходу від операційної курсової різниці за звітний період	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.10
2.11	Перевірка правильності відображення курсових різниць в аналітичному і синтетичному обліку	Рахунки обліку, реєстри обліку	Документальний, арифметичний			РД-2.11
Аудит доходу від купівлі – продажу іноземної валюти						
2.12	Перевірка достовірності визначення доходу від купівлі іноземної валюти	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.12
2.13	Перевірка достовірності визначення доходу від продажу іноземної валюти	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.13
2.14	Перевірка достовірності визначення доходу від купівлі-продажу іноземної валюти за звітний період	Курс НБУ, синтетичні, аналітичні рахунки	Документальний, арифметичний			РД-2.14
2.15	Перевірка правильності і достовірності відображення доходу в обліку	Рахунки обліку, реєстри обліку	Документальний, арифметичний			РД-2.15
Аудит доходу від списання кредиторської заборгованості						
2.16	Перевірка визначення безнадійної кредиторської заборгованості	НП(С)БО 11, Наказ про облікову політику, рахунки обліку, реєстри обліку, довідки	Правовий, документальний			РД-2.16
2.17	Перевірка визначення доходу від заборгованості за товари отримані, але не оплачені	Рахунки обліку, довідки, акти перевірки	Документальний, арифметичний			РД-2.17
2.18	Перевірка визначення доходу за авансами отриманими, але не відвантаженими	Рахунки обліку, акти перевірки довідки,	Документальний, арифметичний			РД-2.18
2.19	Перевірка відновлення безнадійної кредиторської заборгованості	Рахунки обліку, довідки, реєстри обліку	Документальний, арифметичний			РД-2.19
2.20	Перевірка правильності і достовірності відображення доходу в обліку	Рахунки обліку, довідки, акти перевірки, реєстри обліку	Документальний, арифметичний			РД-2.20
Аудит доходів від безоплатно одержаних оборотних активів						
2.21	Перевірка правильності визначення справедливої вартості безоплатно одержаних оборотних активів	Договір, первинні документи, довідки	Документальний, арифметичний			РД-2.21
2.22	Перевірка правильності визначення первісної вартості безоплатно одержаних оборотних активів	Договір, первинні документи	Документальний, арифметичний			РД-2.22
2.23	Перевірка відображення доходів на рахунках обліку, реєстрах обліку	Рахунки обліку, реєстри обліку, фінансова звітність	Документальний, арифметичний			РД-2.23
...						

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 11. Робочий документ РД — 1.1. Виявлені порушення при перевірці методологічних принципів облікової політики відповідно до НП(С)БО та законодавчо-нормативної бази

Характер порушення	Порушені вимоги		Отримана Згода (+), незгода (-) управлінського персоналу на визнання порушення		Вплив порушення на фінансові Результати діяльності		Примітки по усуненню порушення за час перевірки
	НП(С)БО	Назва документа	(+)	(-)	Так	Ні	
1	2	3	4	5	6	7	8

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 12. Робочий документ РД - 1.2. Перевірка правильності відображення визнаного доходу від реалізації товарів на відповідних рахунках

Дата	Дохід від реалізації товарів, грн				Відхилення
	Рахунок-фактура	Накладна	Рахунок 361	Рахунок 702	
1	2	3	4	5	6

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 13. Робочий документ РД — 1.7. Перевірка своєчасності відображення в обліку доходів від реалізації товарів

Клієнт/ замовник	Дата документа					Відхилення
	Рахунок – фактура	ТТН	Накладна	Рахунок 36	Рахунок 702	
1	2	3	4	5	6	7

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 14. Робочий документ РД — 2.5. Перевірка правильності визначення доходу від операційної оренди

Вид об'єкту ОЗ переданого в оренду	Нарахована орендна плата	Нарахована амортизація	Нарахований ПДВ	Визнаний дохід
За даними обліку				
За даними перевірки				
Відхилення				

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 15. Робочий документ РД — 2.10. Визначення доходу від операційної курсової різниці за звітний період

Зміст операцій, за якими визначалася курсова різниця протягом звітного періоду	За даними обліку		За даними перевірки		Визначений дохід	
	Позитивна різниця сума, грн	Від'ємна різниця сума, грн	Позитивна різниця сума, грн	Від'ємна різниця сума, грн	За даними обліку сума, грн	За даними перевірки сума, грн
1	2	3	4	5	6	7
Разом:						

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 16. Робочий документ РД — 2.17. Перевірка визначення доходу від заборгованості за товари отримані, але не оплачені

Постачальник	Дата виникнення	Заборгованість (рах. 63)	Сума визначеного доходу за даними (субрах. 717)		Відхилення
			Обліку	Перевірки	
1	2	3	4	5	6

Джерело: розроблено авторами.

ристується послугами аудиторів. Методика організації процесу аудиту операційних доходів та сам процес перевірки передбачає процес підготовки,

планування, визначення аудиторських процедур, перевірки та складання висновку за отриманими результатами [2]. На етапі планування аудиту скла-

дається загальний план проведення аудиту операційних доходів (табл. 8).

Для оцінки системи внутрішнього контролю бухгалтерського обліку операційних доходів складається тест, проводиться тестування відповідних працівників, проводиться аналіз результатів тестування [2]. Запропонований тест включає основні питання, які на нашу думку, допоможуть аудитору визначити ступінь довіри до системи внутрішнього контролю операційних доходів (табл. 9).

Основним документом аудиторської перевірки є Програма аудиту. Типову Програму аудиту операційних доходів пропонуємо поділити на дві частини. Перша частина відображає аудиторські процедури перевірки доходів від реалізації товарів, друга частини включає перевірку інших операційних доходів, які отримало підприємство у звітному періоді. Запропонована програма аудиту наведена в таблиці 10.

Запропоновані форми робочих документів для оформлення результатів проведених аудиторських процедур представлені в таблицях 11—16.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження обліку операційних доходів особлива увага була приділена удосконаленню документального забезпечення цього процесу, так, було запропоновано методику удосконалення обліку доходів шляхом застосування субрахунків третього порядку до рахунку 71 "Інший операційний дохід": 7151 "Одержані штрафи"; 7152 "Одержані пені"; 7153 "Одержані неустойки" та аналітичну відомість отриманих штрафів, пені, неустойки.

Для забезпечення управлінського персоналу корисною інформацією, покращенню обліку, контролю та аналізу на підприємстві запропоновано аналітичну відомість впливу наданих знижок на фінансовий результат за звітний період; відомість обліку коригування первісної вартості відповідно до кредитноти; відомість обліку розрахунків з клієнтами-замовниками; відомість обліку зміни первісної вартості товарів і доходів від реалізації товарів (у розрізі іноземних валют).

Також у статті запропоновані аспекти організаційно-методологічного забезпечення аудиту, які включають: тест оцінки системи внутрішнього контролю та обліку операційних доходів, загальний план та програму, робочі документи аудитора які значно підвищують ефективність господарської діяльності і дають змогу дослідити повноту, своєчасність та достовірність відображення первинних даних у зведених документах та облікових регістрах, правильність ведення обліку результатів діяльності та його відповідність прийнятій обліковій політиці господарюючого суб'єкта.

Література

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник. Житомир: ЖІТІ, 2013. 672 с.
2. Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. Організація і методика аудиту: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2004. 568 с.

3. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: підручник для студентів економічних спеціальностей: Київ.: А.С.К., 2008. 340 с.

4. Сопко В. Бухгалтерський облік: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2009. 500 с.

5. Макаренко А.П., Таратута Л.В., Меліхова Т.О., Птіцина Л.А. Теорія і практика документування в обліку і аудиті: навч. метод. посібник Ч. 2. Запоріжжя: ЗДІА, 2011. 127 с.

6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудит: навч. метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.

7. Макаренко А.П., Хайло Г.С. Розробка програми аудиту витрат на виробництво продукції з метою підвищення ефективності діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 1. С. 68—75.

8. Макаренко А.П., Кабанен Д.С. Удосконалення методичних підходів щодо проведення аудиту фінансових результатів підприємства. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1 (8). Т. 2. Полтава: ПДАА. 2014. С. 88—95.

9. Меліхова Т.О., Мась Д. Концептуальні основи визначення дебіторської заборгованості. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Полтава: ПДАА. 2015. Вип. 1 (10). С. 189—196.

10. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Петрова О.С. Удосконалення методичних підходів аудиту доходів від реалізації продукції для ефективного управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 4. С. 54—61.

11. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Мисливка К.А. Удосконалення обліку доходів від реалізації товарів, як інструмент ефективного управління підприємством. Ефективна економіка. 2019. № 2. С. 1—15.

12. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Кулек А.В. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з покупцями з метою запобігання корупції під час тендерних закупівель. Агросвіт. 2019. № 4. С. 32—41.

13. Меліхова Т.О., Михайлуца О.М. Управленческий контроль как эффективный способ анализа и прогноза доходов местного бюджета. Theory and practice: problems and prospects Scientific articles. 2020. С. 324—333.

14. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

15. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

16. Меліхова Т.О., Федорова Л.А. Удосконалення методики внутрішнього контролю податку на прибуток для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2018. № 12. С. 1—8.

17. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Облік суб'єктів малого підприємництва. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. 312 с.

18. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Облік та оподаткування підприємств малого бізнесу. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. 432 с.

19. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

References:

1. Butynets', F.F. (2013), Bukhhalters'kyj finansovyj oblik [Financial accounting], ZhITI, Zhytomyr, Ukraine.
2. Kulakovs'ka, L.P. and Picha, Yu.V. (2004), Orhanizatsiia i metodyka audytu [Organization and methods of audit], Karavela, Kyiv, Ukraine.
3. Tkachenko, N.M. (2008), Bukhhalters'kyj finansovyj oblik, opodatkovannia i zvitnist' [Financial accounting, taxation and reporting], A.S.K., Kyiv, Ukraine.
4. Sopko, V. (2009), Bukhhalters'kyj oblik [Accounting], KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Makarenko, A.P. Taratuta, L.V. Melikhova, T.O. and Ptitsyna, L.A. (2011), Teoriia i praktyka dokumentuvannia v obliku i audyti [Theory and practice of documentation in accounting and auditing], ZDIA, Zaporizhia, Ukraine.
6. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2015), Orhanizatsiia i metodyka audytu [Organization and methods of audit], ZDIA, Zaporizhia, Ukraine.
7. Makarenko, A.P. and Khajlo, H.S. (2017), "Development of a program of audit of production costs in order to increase the efficiency of the enterprise", Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 1, pp. 68—75.
8. Makarenko, A.P. and Kabanen, D.S. (2014), "Improving methodological approaches to auditing the financial results of the enterprise", Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 1 (8), no. 2, pp. 88—95.
9. Melikhova, T.O. and Mas', D. (2015), "Conceptual basis for determining receivables", Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 1 (10), pp. 189—196.
10. Melikhova, T.O. Chakalova, N.S. and Petrova, O.S. (2019), "Improving methodological approaches to the audit of sales revenues for effective enterprise management", Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 4, pp. 54—61.
11. Melikhova, T.O. Chakalova, N.S. and Myslyvka, K.A. (2019), "Improving the accounting of income from the sale of goods as a tool for effective enterprise management", Efektyvna ekonomika, vol. 2, pp. 1—15.
12. Melikhova, T.O. Chakalova, N.S. and Kuliek A.V. (2019), "Improving the methodology of internal audit of settlements with buyers in order to prevent corruption during tender procurement", Ahrosvit, vol. 4, pp. 32—41.
13. Melikhova, T.O. and Mikhajlutsa, O.M. (2020), "Management control as an effective way to analyze and forecast local budget revenues", Theory and practice: problems and prospects Scientific articles, pp. 324—333.
14. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2020), Teoriia i metodyka dokumentuvannia v obliku ta audyti [Theory and methods of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhia, Ukraine.
15. Melikhova, T.O. (2018), Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: formuvannia, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control,

efficiency], Vydavnychyj dim "Hel'vetyka", Kherson, Ukraine.

16. Melikhova, T.O. and Fedorova, L.A. (2018), "Improving the methodology of internal control of income tax to improve the economic security of the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 12, pp. 1—8.

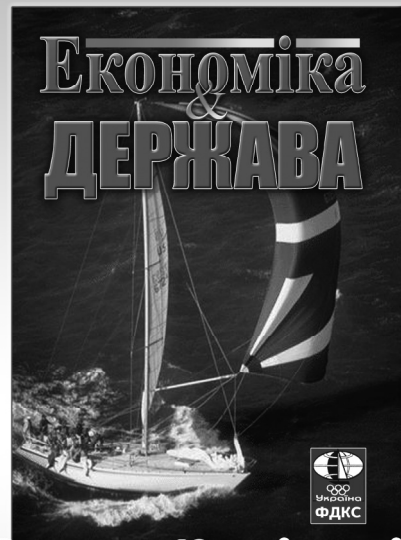
17. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2019), Oblik sub'ektiv maloho pidpriemnytstva [Accounting for small businesses], ZNU, Zaporizhia, Ukraine.

18. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2019), Oblik ta opodatkovannia pidpriemstv maloho biznesu [Accounting and taxation of small businesses], ZNU, Zaporizhia, Ukraine.

19. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshal's'ka, Yu. and Chakalova, N.S. (2018), Bukhhalters'kyj oblik [Accounting], ZDIA, Zaporizhia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік
наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Л. В. Сухомлин,
к. т. н., доцент, кафедра менеджменту, факультет економіки і управління,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
ORCID ID: 0000-0001-9511-5932

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.44

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ВНУТРІШНІХ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ КОМПАНІЇ

L. Sukhomlyn,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Department of Management,
Department of Economics and Management, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES TO IMPROVE THE COMPANY'S INTERNAL LOGISTICS PROCESSES

У статті досліджуються особливості застосування інформаційних технологій для удосконалення внутрішніх логістичних процесів. При цьому інформаційні технології розглядаються як один із важливих структурних елементів у системі управління діяльністю компанії. Проаналізовано та теоретично обґрунтовано проблематику реалізації інформаційних технологій в компаніях. Дано характеристику імплементації логістичної діяльності в умовах інтенсифікації глобалізаційних та інтеграційних процесів. Досліджено особливості логістичного інструментарію, специфіку його практичного застосування та фактори впливу на розвиток логістики. Розглянуто логістичні процеси як складову забезпечення найоптимальнішого методу зберігання та транспортування товарів до місць продажу та до кінцевого споживача. Визначено, що навіть за умови суттєвих фінансових витрат на логістичні внутрішні процеси імплементація якісних логістичних програм забезпечуються конкурентні переваги. Досліджено, що застосування діджиталізації для внутрішніх логістичних процесів сприяє забезпеченню інтенсивної обробки даних, раціоналізації використання робочого часу, зручному аналізу інформації, безпеці, мінімізації впливу людського фактору. Доведено, що застосування інформаційних технологій для внутрішніх логістичних процесів сьогодні є незамінним процесом, оскільки вони виконують основні завдання з управління поточковими процесами в складних господарських системах. Проведено аналіз основних програмних продуктів та визначено характерні особливості застосування цих продуктів стосовно реалізації внутрішніх логістичних процесів на підприємствах. Розкрито ряд головних вигод від реалізації ефективного процесу застосування інформаційних технологій внутрішніх логістичних процесів для забезпечення прибутковості та економічного зростання підприємств України. Запропоновано застосування новітніх інформаційних технологій як сучасного механізму покращення процесу прийняття рішень стосовно реалізації внутрішніх логістичних процесів, що надасть можливість накопичувати, обробляти, аналізувати, та отримувати очікуваний ефект у вигляді виважених результативних управлінських рішень.

The article examines the features of the information technology use to improve internal logistics processes. In this case, information technology is considered as one of the important structural elements in the company's management system. The problems of information technologies realization in companies are analyzed and theoretically substantiated. The characteristic of

implementation of logistic activity in the conditions of intensification of globalization and integration processes is given. The peculiarities of logistics tools, the specifics of its practical application and the factors influencing the development of logistics are studied. Logistics processes are considered as a component of providing the best method of storage and transportation of goods to points of sale and to the final consumer. It is determined that even with significant financial costs for internal logistics processes, the implementation of quality logistics programs provides competitive advantages. It is investigated that application of digitalization for internal logistic processes promotes maintenance of intensive data processing, rationalization of use of working hours, convenient analysis of the information, safety, minimization of influence of a human factor.

It is proved that the use of information technology for internal logistics processes today is an indispensable process, because they perform the main tasks of flow control in complex economic systems. The analysis of the main software products is carried out and the characteristic features of application of these products concerning realization of internal logistic processes at the enterprises are defined. A number of main benefits from the implementation of an effective process of application of information technologies of internal logistics processes to ensure the profitability and economic growth of Ukrainian enterprises are revealed. It is proposed to use the latest information technologies as a modern mechanism for improving the decision-making process for the implementation of internal logistics processes, which will allow to accumulate, process, analyze, and obtain the expected effect in the form of balanced management decisions.

Ключові слова: інформаційні технології, інформаційна економіка та менеджмент, логістика, логістичні процеси, діджиталізація.

Key words: information technologies, information economy and management, logistics, logistic processes, digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Використання сучасних інформаційних технологій для удосконалення логістичних процесів підприємства забезпечує своєчасність та деталізацію інформації з метою управління поточними процесами в складних господарських системах, надає можливість поглибленого аналізу, моделювання процесів та прогнозування перспектив їхнього розвитку. Саме інформаційні технології дають можливість раціонально управляти всіма видами ресурсів підприємства, оскільки ключовим фактором успіху системи менеджменту є прийняття правильного і своєчасного управлінського рішення стосовно концентрації ресурсів. Дані, які формуються з використанням інформаційних технологій, дозволяють регулювати кількість ресурсів у потрібний час і в потрібному місці для забезпечення виробничих, адміністративних та інших потреб підприємства.

Тенденція загальної комп'ютеризації, яка стосується всіх видів діяльності, сприяє тому, що за допомогою інформаційних систем можна представити інформацію у зручному для конкретного користувача вигляді, прискорити та спростити операції з її введення, обробки, узагальнення, дає можливість підвищити наочність і зрозумілість необхідної документації для управління процесами в складних господарських системах. Автоматизація логістичних процесів на підприємстві дає можливість знизити затрати часу працівників на виконання своїх функцій, заощадити фінансові ресурси та вчасно забезпечувати управлінський апарат необхідною інфор-

мацією, а споживачів продукцією. Внаслідок цього перед підприємствами, які провадять виробничу та збутову діяльність, виникає завдання обрати відповідне програмне забезпечення для формування ефективних логістичних процесів та управління ними. Саме тому дослідження особливостей та проблематики застосування інформаційних технологій для удосконалення внутрішніх логістичних процесів викликають як науковий так і практичних інтерес.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематика застосування інформаційних технологій для удосконалення внутрішніх логістичних процесів є поширеним напрямком дослідження серед вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, наукові праці А.В. Негоди, А.О. Меренкова, В.В. Володченко, В.І. Кравця, Д.Є. Архипова, Е.Ю. Сармина, М.С. Оборина, О.В. Птащенко, Р.В. Скалюк, С.В. Найдюк, С.М. Погорєлова, С.О. Колесникова, Т.Л. Фомичева, Т.В. Слісаренко, Т.В. Янчук присвячені аналізу деяких аспектів та особливостей застосування інформаційних технологій сучасними підприємствами з урахуванням інноваційних та глобалізаційних процесів, які вплинули на генезис та становлення логістичних процесів та підприємств.

Водночас постійний інноваційний розвиток зумовлює появу нових та удосконалення наявних інформаційних технологій, які як на систему менеджменту підприємств в цілому, так й на цифровізацію логістичних процесів. У цьому контексті дослідження особливостей застосування інформаційних технологій для удосконалення логістичних процесів компанії є актуальним як з наукової, так і з практичної точок зору.

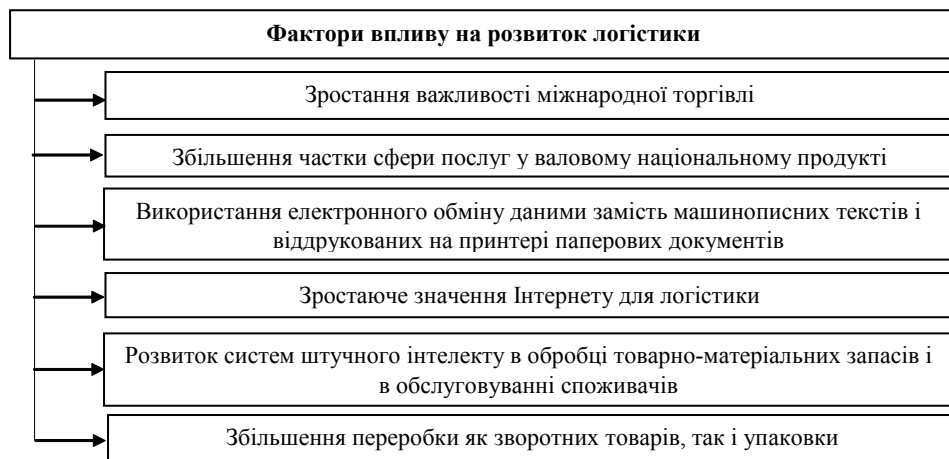

Рис. 1. Фактори впливу на розвиток логістики

Джерело: сформовано автором на основі [6, с. 151].

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення особливостей застосування інформаційних технологій для внутрішніх логістичних процесів та окреслення перспективних напрямів їх удосконалення для покращання результатів діяльності підприємств. Для досягнення мети окреслено такі завдання:

- визначити сутність та описати головні завдання інформаційних технологій на підприємствах;
- описати особливості застосування різноманітних інформаційних технологій в управлінні логістичними процесами;
- проаналізувати переваги та недоліки основних програмних продуктів, які застосовуються для внутрішніх логістичних процесів на підприємствах.

Під час проведення дослідження було використано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

В умовах розвитку інформаційного суспільства найпотужнішим інструментом конкурентної боротьби є імплементація на підприємствах сучасних інформаційних систем, які надають можливість застосовувати інноваційні інструменти якісного обслуговування клієнтів; сприяти підвищенню ефективності роботи та освоєнню нових ніш для ведення бізнесу; оперативно аналізувати поточні бізнес-процеси компанії; оптимізувати, формалізувати поточні бізнес-процеси; сформувати проєктну документацію; автоматизувати бізнес-процеси компанії; імплемувати сучасні програмні продукти.

Технічні можливості автоматизації різноманітних рішень у контексті впровадження сучасних інформаційних систем надзвичайно широкі та повністю доступні для бізнесу. Важливим елементом інформаційної системи сучасного підприємства саме є ІТ-інфраструктура, яка є комплексом програмних, технічних, комунікаційних, інформаційних та організаційно-технологічних засобів забезпечення функціонування підприємства, а також засобів управління ними [1, с. 136—137].

У вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях є чимало трактувань інформаційних технологій (ІТ). Серед них найвідповіднішими, на нашу думку, є:

1) інструмент управління, призначений для поліпшення координації і контролю над ходом бізнес-процесів при досягненні цілей [2, с. 198];

2) потужний інструмент впливу на розвиток держави й суспільства і реальний сектор промисловості, який може виступити "локомотивом" не лише розвитку економіки загалом, але й змін у політичному та суспільному житті країни [3];

3) процес, що використовує сукупність методів і засобів реалізації операцій збору, реєстрації, передачі, нагромадження й опрацювання інформації з урахуванням програмно-апаратного забезпечення на вирішення управлінських завдань економічного об'єкта [3].

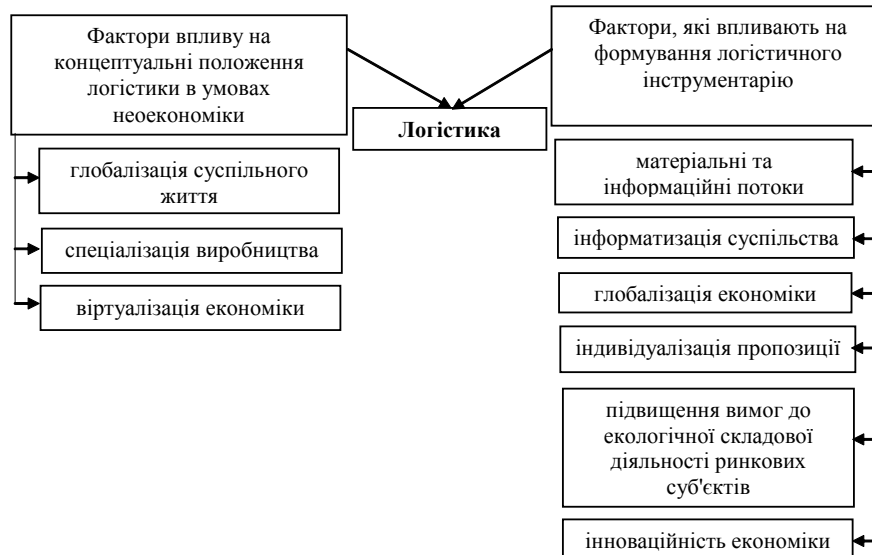
В постіндустріальному суспільстві, якщо підприємство ефективно не застосовує сучасні можливості ІТ, його діяльність не буде успішною.

Формування результативної системи управління визначається організаційними потребами та закономірностями функціонування підприємства, котрі взаємозв'язані з такими чинниками:

- задоволення індивідуальних потреб та підвищення зацікавленості працівників у кінцевих результатах роботи;
- збільшення прибутків компанії;
- застосування інновацій.

Зазначені чинники вимагають від підприємства адаптації до новітніх умов, усунення протиріч, які з'являються в процесі економічної та науково-технічної діяльності. Оскільки значення інформаційного забезпечення для ефективного управління в сучасних умовах невинно зростає, у зв'язку з інтенсивним зростанням обсягів інформації для прийняття результативних управлінських рішень де з'являється нагальна потреба для оновлення програмного забезпечення для інтенсивнішого пошуку та обробки необхідної інформації [4, с. 153].

На відміну від закономірностей притаманних традиційному способу ведення бізнесу основними вимогами у сучасних умовах господарювання стають гнучкість і адаптивність суб'єктів ринку до постійно еволюційних потреб споживачів. Неоекономіка чи інформаційна економіка передбачає розвиток горизонтальних зв'язків

Рис. 2. Фактори впливу на логістику та логістичний інструментарій

Джерело: сформовано автором на основі [6, с. 151].

суб'єктів економічних відносин для обміну інформацією, узгодження прийнятих рішень, надаючи суб'єктам бізнесу більше рівноправності, ніж при вертикальній ієрархічній структурі, що узгоджується з принципами креативності. Провідним ресурсом сучасної економіки стає саме інформаційний ресурс, здатний не тільки забезпечувати двосторонні зв'язки між учасниками ділових відносин, але й формувати ціннісний ланцюжок бізнес-операцій, а саме інформаційні технології, які стають основою формування сучасної індустріальної мережі. Організація виробництва за мережевим принципом надає компаніям можливість зосередитись на власних ключових компетенціях, що забезпечує їм конкурентну перевагу [5, с. 105].

У сучасній економічній та науковій літературі приділяється значна увага розвитку логістичної діяльності та становленню логістики як науки. Багатьма дослідниками відзначається, що на етапі формування нової економіки серйозний вплив на перспективи розвитку логістики та логістичні пріоритети будуть мати процеси глобалізації та інформатизації суспільства, а також посилення впливу споживачів на логістичну діяльність [6, с. 151].

Сучасні науковці вважають, що розвиток логістики має здійснюватися з урахуванням факторів, які згруповано на рисунку 1.

Перші десятиліття XXI ст. стануть періодом, коли інформатизація проникне в усі структури логістичних систем підприємств-виробників, постачальників, споживачів. При цьому деякі науковці притримуються думки, що логістика є інструментом реагування на потребу сервісного обслуговування та є підсилювачем створення змішаних послуг, які не суперечать основним логістичним принципам [7, с. 15].

Оскільки логістична система здійснює комплексний вплив на всю комерційну діяльність підприємства, вона змінює підходи до організації виробничої, фінансової, інвестиційної діяльності, а також позначається на інформаційно-комунікаційній сфері. Раціональне управління логістикою дозволяє оптимізувати ключові операції, раціонально використовувати ресурси, підви-

щити показники рентабельності, платоспроможності та ділової активності, якість послуг і товарів для споживачів.

Моделювання логістичних бізнес-процесів має істотні переваги в порівнянні з традиційними підходами, заснованими на підвищенні якості роботи та наданні послуг, оскільки дозволяє відобразити діяльність компанії з декількох значущих позицій:

1. Етапи, які відображають модель основного виду діяльності, що дозволяє менеджеру розуміти вимоги для завершення кожного з етапів і переходу на наступний.

2. Параметри ресурсів на вході й виході, які супроводжують опис вихідного і трансформаційного стану.

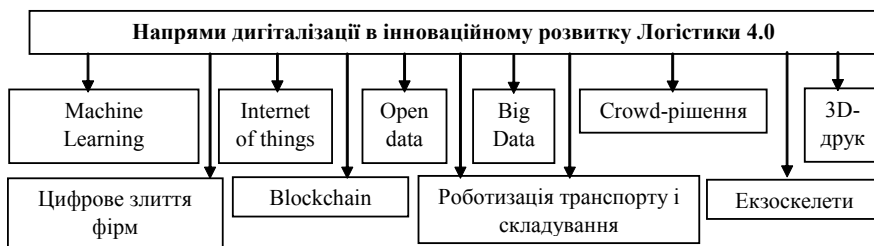
3. Кількісний та якісний склад витрат, що формують собівартість кожного процесу (виду продукції, центру витрат), з виявленням найбільш і найменш рентабельного.

4. Характеристика управлінського рішення на кожному етапі реалізації основних логістичних процедур і технологій.

5. Регламентация часу на виконання кожного етапу, що є істотним для окремих видів діяльності і управлінських процесів.

Для транспортно-логістичних мереж оперативною інформацією є швидкість доставки вантажу, час затримки в дорозі, тривалість вантажно-розвантажувальних операцій. Менш значимими є витрати, як-от: пріоритет перед замовником має саме часовий фактор та збереження вантажу, тому іншими параметрами можна в короткостроковій перспективі знехтувати, проте відобразити їх протягом робочого дня або декількох днів [8, с. 209—210].

На наш погляд, чинники, що визначають тенденції і напрямки розвитку логістики в умовах інформаційної економіки, дещо змінилися з точки зору пріоритетності і сили впливу кожного з них. Вплив процесів укрупнення масштабів бізнесу, викликаних процесами глобалізації може як спонукати розвиток логістичної діяльності, так й стати бар'єром на її розвитку. Очевидна також трансформація логістичної діяльності під впливом

Рис. 3. Напрями дигіталізації в інноваційному розвитку "Логістики 4.0"

Джерело: сформовано автором на основі [9, с. 174; 10, с. 52].

інформатизації суспільства і домінування вимог та потреб споживача на ринку.

Однак, розглядаючи розвиток логістики як методології управління потоковими процесами в складних господарських системах, важливо здійснити конкретизацію факторів, що мають суттєвий вплив на концептуальні положення сучасної логістики, а також виділити фактори, які впливають на використовуваний логістичний інструментарій (див. рис. 2).

Важливість дослідження факторів, які впливають на формування логістичного інструментарію, є ключовим питанням, оскільки розвиток сучасної логістики пов'язаний із систематичним удосконаленням матеріальних та інформаційних потоків для покращення логістичних процесів та зниження логістичних витрат.

Трансформація логістики в теперішніх умовах відбувається під впливом факторів глобалізації та інтеграції, що призводить до певного переосмислення деяких підходів до формування логістичного процесу та здійснення логістичної діяльності. Загальна тенденція розвитку логістики пов'язана з підвищенням її функціональності через те, що до логістичної діяльності все більше включаються питання, які раніше вирішувалися окремими організаціями і підприємствами [6, с. 151].

Одним із головних напрямів, у якому розвивається логістика, як зазначає Смирнова Н.В., є "смарт-логістика" — переміщення всіх галузевих процесів у логістичній системі онлайн. Основними перевагами "смарт-логістики" являється прискорена обробка даних, раціоналізація часу, зручний аналіз інформації, безпека, мінімізація впливу людського фактору і, найголовніше, дані процеси забезпечує єдина інформаційна система [9, с. 173].

Логістика розвивається під впливом найбільших революційних перетворень у сфері інформатизації, які заново формують процеси, визначають вимоги щодо учасників ринку і виключають тих, хто не зможе до них пристосуватися. У зв'язку з цим виникло поняття "Логістика 4.0" в контексті розвитку Industry 4.0. Вперше дане поняття було застосоване в Ганновері на комерційній виставці IAA Commercial Vehicles в 2011 році. "Логістика 4.0" означає, що в даний період часу суспільство переживає пік четвертої промислової революції [9, с. 173—174].

"Логістика 4.0" продовжує дану тенденцію, об'єднуючи сучасні інформаційні та комунікаційні технології. Інтелектуальні та цифрові мережеві системи призначені для того, щоб люди, машини, фабрики, логістика та товари були взаємопов'язані і рухалися у одному напрямі. Якщо логістика інтегрується в ланцюг постачання якнай-

швидше, то ефектом може бути оптимізація виробництва "точно в термін", коли рівень автоматизації виробництва завдяки подоланню бар'єра "фірма-фірма" може значно збільшити продуктивність виробничих процесів [10, с. 51—52].

Забезпечення інтелектуальної складової транспортної інфраструктури "Логістики 4.0" передбачає автоматизацію складської діяльності та створення автоматизованого уп-

равління робочими місцями відповідно до принципів "ощадливого" виробництва. Важливим елементом на даному етапі є повна автоматизація як складу так й виробництва, з мінімізацією участі працівників та впливу людського фактору. Наступною складовою такої цифровізації є оптимізація логістичних ланцюжків за допомогою автоматизованої транспортної системи, яка забезпечує автономну взаємодію складу з відділеннями щодо комплектування замовлення. Таке інформаційне забезпечення сприяє не лише зниженню витрат, але й прискорює час для поставки товару до кінцевого споживача.

Одним з напрямків розвитку логістичних процесів є обладнання автоматизованих транспортних елементів роботами-маніпуляторами, які гарантують ефективне функціонування цифрового складу. В основу роботи таких роботів закладений принцип взаємодії людини і машини, створення людино-машинного інтерфейсу, що істотно підвищує ефективність роботи, а також полегшує рух та обробку даних у цифровому автономному складі.

Цифровізація економіки ставить принципово інші вимоги до систем управління логістичною системою, де прикладом слугують інформаційні технології, в яких присутні різні "електронні помічники", які здійснюють контроль за прийняттям рішень. Зокрема, компанія SAP пропонує програмний продукт, що забезпечує взаємодію системи планування і управління матеріальними потоками за рахунок використання бездротового зв'язку, який забезпечує оптимальне поєднання запасів та ресурсів компанії [11, с. 19].

Передбачається, що на практиці весь процес у "Логістиці 4.0" буде відбуватися майже повністю автоматизовано, в результаті чого працівники будуть залучені тільки для обслуговування програмних продуктів; системи збиратимуть дані й передавати їх у великі сховища (Big Data), де вони будуть використовуватися для оптимізації виробничих та невиробничих запасів, процесів виробництва готової продукції та її продажу. Також за допомогою систем налагоджується процес автоматичної пропозиції та реалізації продукції, робіт і послуг, які відповідатимуть вимогам споживачів. Дослідження дозволяють виділити 10 основних напрямів цифровізації в інноваційному розвитку "Логістики 4.0" (див. рис. 3) [10, с. 52].

Технологія Internet of things дозволяє об'єднати в єдину мережу фізичні засоби, зробивши їх "розумними", тобто — пов'язати цифровий та матеріальний світи для оптимізації ланцюга постачань. Сервіси Big Data стають центром логістичного бізнесу — вони допома-

гають знизити витрати, підвищити рівень сервісу для клієнтів, робити прогнози, тому використовуються для організації, зберігання та аналізу неструктурованої інформації. Технологія Internet of things відповідає за збір великих обсягів інформації, аналітична система трансформує ці дані в маршрути та напрями руху. Даний процес дає поштовх до розвитку технології автономних транспортних засобів, таких як безпілотні транспортні засоби, дрони та інші. Blockchain може вирішити проблеми стосовно безпеки Internet of things та підвищити цінність ланцюга постачань. Використовуючи дані технології комплексно, можна створити безпечний ланцюг постачань, а доставку для клієнта зробити прозорою та ефективнішою [12, с. 101].

Відкриті дані (Open Data) можуть дати великий імпульс у розвитку логістики, оскільки ведення відкритих реєстрів постачальників послуг за всіма ланками логістичного ланцюга допоможе значно знизити ризики, а відтак і витрати в логістиці фірм. Основні переваги Crowd-рішень доставки є наступними: необмежений ресурс кур'єрів, дотримання чітких регламентів і правил, якість і дуже висока швидкість за рахунок відсутності точок консолідації товару. Найбільш прогресивними інноваційними технологіями в логістиці сьогодні є такі (див. рис. 4) [10, с. 52].

Отже, дигіталізація в логістиці має на меті пришвидшити всі логістичні процеси, зробити їх більш точними та безперебійними, а процес переведення даних у цифрові, поточне використання нових способів доставки, автоматизації та роботизації вже сьогодні змінює логістичний ринок [12, с. 100].

Оскільки належне врахування величини компанії допомагає якісно визначити варіанти та раціонально підійти до вибору адекватного програмного продукту для автоматизації логістичного процесу. Тому вибір програмного забезпечення для автоматизації логістичного внутрішнього процесу, який не відповідає параметрам діяльності компанії, спричинить необґрунтовані фінансові видатки [13, с. 96—98].

Правильна імплементація інформаційних технологій в управлінні підприємством гарантує пришвидшення обробки інформації, зменшення чисельності управлінського персоналу, забезпечення управлінського апарату якісною інформацією, сприяє проведенню своєчасної та якісної діагностики господарської діяльності, пришвидшує інтенсивність та якість прийняття управлінських рішень, прискорює як проведення логістичних операцій так й доставку кінцевого товару до споживача [14, с. 129].

Отже, застосування інформаційних технологій для підвищення ефективності внутрішніх логістичних процесів на підприємствах є пріоритетним напрямом підвищення прибутковості діяльності, економічного зростання суб'єктів господарювання та відповідає

Рис. 4. Інноваційні технології в логістиці

Джерело: сформовано на основі джерела: [10, с. 52].

концепції інформаційного суспільства й неоекономіки.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Впровадження ІТ-систем на підприємствах сприяє підвищенню їх ефективності та конкурентоспроможності. Інформаційні технології та системи є саме тим інструментом управління, який служить координації і контролю ведення бізнесу в цілому та логістичних процесів зокрема. Щоб інформаційні технології діяли найефективніше, необхідно проводити відповідні зміни всієї системи управління, які повинні поєднувати вдосконалення організаційної структури підприємства та впровадження процесного підходу до управління. Забезпечення раціонального вибору адекватного для конкретного підприємства програмного продукту для автоматизації внутрішніх логістичних процесів та ефективне його використання у процесі управління логістичними процесами в складних господарських системах дозволяє підприємству забезпечити: оперативне введення, обробку та формування вихідного інформаційного масиву даних для обліку; забезпечення внутрішнього контролю інформації; зменшення ручної праці; підвищення якості та ефективності роботи штатних працівників; вдосконалення процесу організації управління поточними процесами, що у сукупності сприяє удосконаленню системи логістики та менеджменту, підвищенню рентабельності та економічному зростанню підприємства.

Перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики є оцінка економічної ефективності процесу автоматизації внутрішніх логістичних процесів на підприємстві, що має як наукову, так й прикладну цінність та розробка оптимальної методики, яка дозволить у стислі терміни та з мінімальними витратами запровадити елементи інформаційних технологій внутрішніх логістичних процесів на підприємстві.

Література:

1. Кравець В.І., Слісаренко Т.В. Використання інформаційних технологій для підвищення ефективності управління підприємством. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство / голов.

ред. М.М. Палінчак. Ужгород: Гельветика, 2017. Вип. 13. Ч. 1. С. 136—140.

2. Сармина Е.Ю., Фомичева Т.Л. Информационные технологии как инновация в системе управления. Интерактивная наука. 2017. № 1 (11). С. 197—199.

3. Найдюк С.В. Використання новітніх інформаційних технологій у процесі прийняття управлінських рішень. Демократичне врядування. 2013. Вип. 12. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik12/fail/Najdjuk.pdf (дата звернення 20.11.2020).

4. Погорелов С.М. Особливості застосування інформаційних технологій в менеджменті та економіці. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр. Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 19 (1295). С. 151—155.

5. Nardiello G.G., K. Naumik-Gladka K., Ptashchenko O., Maliukina A. Economic development based on international entrepreneurship and business tourism. Economic Annals-XXI. 2017. № 165 (5—6). pp. 104—109.

6. Птащенко О.В., Архипова Д.Є. Особливості логістичного процесу в сучасних умовах господарювання. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки. 2019. № 6 (141). С. 148—155.

7. Гохберг Л. Новая инновационная система для "новой экономики" / Л. Гохберг // Модернизация экономики России: Социальный контекст: в 4-х кн. Кн. 2. / отв. ред. Е.Г. Ясин. М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2004.

8. Оборин М.С., Старикова Л.Н. Совершенствование бизнес-процессов при организации логистических услуг. Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. 2018. № 4. С. 207—218.

9. Смирнова Н.В. Дигіталізація як основний напрям інноваційного розвитку логістики. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред.: М.І. Зверькова та ін. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2018. № 4 (68). С. 169—180.

10. Колесников С.О., Володченко В.В. Сучасні напрями розвитку інновацій та інформаційних технологій в логістичній системі промислових підприємств України. Економічний вісник Донбасу. 2020. № 1 (59). С. 49—56.

11. Меренков А.О. Индустрия 4.0: немецкий опыт развития цифрового транспорта и логистики. Управление. 2017. № 4 (18). С. 17—21.

12. Негода А.В. Діджиталізація логістичних процесів та ланцюгів постачань. International relations. Part "Economic sciences". 2019. Vol. 2, № 20. С. 99—101.

13. Скалюк Р. В. Концептуальні основи ефективної автоматизації процедур бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 3 (1). С. 95—102. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3(1)_20) (дата звернення 20.11.2020).

14. Янчук Т.В. Алгоритм впровадження інформаційних технологій в сучасний бізнес. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки". 2014. Вип. 5. Ч. 3. С. 128—130.

References:

1. Kravets, V.I. and Slisarenko, T.V. (2017), "The use of information technology to improve the efficiency of enterprise management", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsio-*

nalnoho universytetu: Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, chap. ed. Palinchak, M.M. Helvetica, Uzhhorod, vol. 13. T. 1, pp. 136—140.

2. Sarmina, E.Yu. and Fomichova, T.L. (2017), "Information technology as an innovation in the management system", *Interaktyvna nauka*, vol. 1 (11), pp. 197—199.

3. Naydyuk, S.V. (2013), "The use of the latest information technology in management decision-making", *Demokratychnе vriaduvannia*, [Online], vol. 12, available at: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik12/fail/Najdjuk.pdf (Accessed 20 November 2020).

4. Pogorelov, S.M. (2018), "Features of the application of information technology in management and economics", *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky): zbirnyk naukovykh prats*. Kharkiv Avenue: NTU "KhPI", vol. 19 (1295). pp. 151—155.

5. Nardiello, G.G. K. Naumik-Gladka, O. Ptashchenko, A. Maliukina (2017). "Economic development based on international entrepreneurship and business tourism", *Economic Annals-XXI*, vol. 165 (5—6), pp. 104—109.

6. Ptashchenko, O.V. and Arkhipova, D.E. (2019), "Features of the logistics process in modern business conditions", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu. Serii Ekonomichni nauky*, vol. 6 (141), pp. 148—155.

7. Gokhberg, L. (2004). *Novaia innovatsionnaia sistema dlia "Novoi ekonomiki" [A New Innovative System for a "New Economy"]*. In: *Modernizatsiia ekonomiki Rossii [Modernization of the Russian Economy: A Social Context: In 4 Books. Book 2]*. Ed. E.G. Iasin. Moscow: Izd. dom GU-VShE.

8. Oborin, M.S. and Starikova, L.M. (2018) "Improving business processes in the organization of logistics services", *Visnyk Permskoho natsionalnoho doslidnytskoho politekhnichnoho universytetu. Sotsialno-ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 207—218.

9. Smirnova N.V. (2018) "Digitalization as the main direction of innovative development of logistics", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. Prats*, vol. 4 (68), pp. 169—180.

10. Kolesnikov, S.O. and Volodchenko, V.V. (2020) "Modern directions of development of innovations and information technologies in the logistics system of industrial enterprises of Ukraine", *Ekonomichni visnyk Donbasu*, vol. 1 (59), pp. 49—56.

11. Merenkov, A.O. (2017) "Industry 4.0: German experience in the development of digital transport and logistics", *Upravlinnia*, vol. 4 (18), pp. 17—21.

12. Negoda, A.V. (2019) "Digitalization of logistics processes and supply chains", *International relations. Part "Economic sciences"*, T. 2, vol. 20, pp. 99—101.

13. Skalyuk, R.V. (2015), "Conceptual foundations of effective automation of accounting procedures at domestic enterprises", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. [Online], vol. 3 (1), pp. 95—102, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3(1)_20) (Accessed 20 November 2020).

14. Yanchuk, T.V. (2014), "The algorithm of implementation of information technology in modern business", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii "Ekonomichni nauky"*, vol. 5, pp. 128—130. *Стаття надійшла до редакції 27.11.2020 р.*

УДК 658:65.011.3

В. П. Пильнова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Державний університет телекомунікацій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-9777-7451

О. М. Гавриш,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Державний університет телекомунікацій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5756-0880

Т. В. Капелюшна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Державний університет телекомунікацій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7490-6751

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.51

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИМИ РИЗИКАМИ

V. Pylnova,
PhD in Economics, Associate professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Exchange Activities, State University of Telecommunications, Kyiv
O. Havrysh,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Exchange Activities, State University of Telecommunications, Kiev
T. Kapeliushna,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Exchange Activities, State University of Telecommunications, Kyiv

FORMATION OF THE ENTREPRENEURIAL RISK MANAGEMENT SYSTEM

У статті визначено властивості, тенденції, закономірності, а також характер структурно-циклічної динаміки становлення та розвитку систем управління підприємницькими ризиками; сформовано методичний базис систем управління підприємницькими ризиками в процесі зміни технологічних укладів в економіці. Спрогнозовано можливі альтернативи розвитку технології управління підприємницькими ризиками як фактора забезпечення економічної стійкості підприємства. Особливу увагу приділено взаємодії підприємницьких ризиків і системи менеджменту в корпоративному управлінні. Сформовано систему заходів модернізації механізмів управління підприємницькими ризиками як фактора забезпечення економічної стійкості підприємства та базису корпоративного управління в сучасних економічних умовах. Обґрунтовано зміст процесу розвитку системи управління підприємницькими ризиками в корпоративному управлінні, що включає визначення принципів, пріоритетів, цільових орієнтирів, які відрізняються новим методичним підходом до аналізу та синтезу структурних взаємопов'язаних елементів, що дозволяє забезпечити комплексність та ефективність регулюючого впливу, що реалізується в корпоративному управлінні. В контексті підвищення ефективності системи корпоративного управління основним завданням є створення механізму взаємодії між власником та топ-менеджментом, який дозволяє на постійній основі відстежувати ризики, що впливають на економічну стійкість підприємства та безпосередньо брати участь у процесі прийняття управлінських рішень щодо ліквідації таких ризиків. В основу механізму взаємодії між власником і топ-менеджментом покладено алгоритми контролю та аудиту. Реалізація механізму дозволить розширити можливості впливу на процеси виявлення, аналізу та оцінки основних видів підприємницьких ризиків, що впливають на економічну стійкість підприємства. Вказані принципи доповнюють вже існуючі підходи до аналізу систем корпоративного управління. Науково обґрунтовано поняття "управління підприємницькими ризиками", що дозволило уточнити основні напрями вдосконалення систем корпоративного управління на основі інтеграції в них механізмів управління підприємницькими ризиками та підвищення ролі власника в процесах взаємодії з топ-менед-

жерами. Істотним елементом розвитку корпоративного управління в умовах автоматизації економіки є створення механізмів венчурного фінансування інноваційних проектів. Особливе місце в таких механізмах повинна займати система управління підприємницькими ризиками, яка забезпечує оцінку інноваційних проектів та відбір найбільш перспективних для реалізації. Розроблено основні принципи, відповідно до яких слід визначати функції власника у створенні стратегії підприємства, визначенні змісту та елементів структури системи управління і механізмів узгодження інтересів власників та менеджерів в цій структурі. До складу таких принципів відносять: виявлення, аналіз та оцінка ризиків, що впливають на ефективність підприємства, як в умовах економічної нестабільності, так і в умовах економічного зростання.

The article the properties, tendencies, patterns, as well as the nature of the structural-cyclical dynamics of the formation and development of business risk management systems are revealed; the methodological basis of business risk management systems has been formed in the process of changing technological structures in the economy. Possible alternatives for the development of technology for managing entrepreneurial risks as a factor in ensuring the economic stability of an enterprise are predicted. Particular attention is paid to the interaction of entrepreneurial risks and the management system in corporate governance. A system of measures for the modernization of mechanisms for managing entrepreneurial risks has been formulated as a factor in ensuring the economic stability of an enterprise and the basis of corporate governance in modern economic conditions. The content of the process of development of business risk management systems in corporate governance has been substantiated, including the definition of principles, priorities, targets, which is distinguished by a new methodological approach to the analysis and synthesis of structural interrelated elements, which allows ensuring the complexity and efficiency of control actions implemented in corporate governance. The following basic principles are highlighted: in the context of improving the efficiency of corporate governance systems, the key task is to create a mechanism for interaction between the owner and top management, which allows you to constantly monitor the risks affecting the economic stability of the enterprise and directly participate in the process of making management decisions to eliminate such risks; the mechanism of interaction between the owner and top management is based on control and audit algorithms; the implementation of the mechanism will expand the possibilities of influencing the processes of identifying, analyzing, assessing the main types of business risks that affect the economic stability of the enterprise. These principles complement the already existing approaches to the analysis of corporate governance systems. The concept of "business risk management" has been scientifically substantiated, which made it possible to clarify the main directions of improving corporate governance systems based on the integration of entrepreneurial risk management mechanisms into them and increasing the role of the owner in the processes of interaction with top managers. An essential element of the development of corporate governance in the conditions of complete automation of the economy is the creation of mechanisms for venture financing of innovative projects. At the same time, a special place in such mechanisms should be occupied by the business risk management system, which ensures the assessment of innovative projects and the selection of the most promising for implementation. The key principles have been developed, in accordance with which the owner's functions should be determined in developing the enterprise strategy, defining the content and elements of the management system structure and mechanisms for coordinating the interests of owners and managers in this structure as an integral element of corporate governance. These principles include: identification, analysis and assessment of risks affecting the efficiency of an enterprise, both in conditions of economic instability and in conditions of economic growth.

Ключові слова: підприємницькі ризики, система управління, механізм управління ризиками, ризик-менеджмент, економічна стійкість.

Key words: entrepreneurial risks, management system, risk management mechanism, risk management, economic sustainability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підприємницькі ризики в значній мірі впливають на розвиток соціально-економічних відносин. Удосконалення обліку та мінімізації цих ризиків у системі управління

підприємством визначає базову задачу власника та топ-менеджерів у сучасній ринковій економіці. Система управління підприємницькими ризиками має особливе значення, бо дозволяє оцінювати стійкість підприємства.

Головним завданням у формуванні системи управління підприємницькими ризиками в рамках вдосконалення механізмів корпоративного управління є створення методичного комплексу, що дозволяє власнику оцінювати та впливати на процеси виявлення основних видів ризиків, управління ними та їх попередження.

У сучасних економічних умовах зростає необхідність підприємцям та власникам приділяти особливу увагу аналізу процесів, що відбуваються в системі управління, оскільки саме якість та ефективність цих бізнес-процесів забезпечує стабільність та прибутковість підприємства. У більшості випадків саме коливання чистого прибутку є ключовим індикатором результативності функціонування системи управління підприємницькими ризиками, а особливо, у корпоративному управлінні.

Однак у сучасній практиці управління підприємством відсутня єдина структура механізмів взаємодії між власником та системою управління підприємством, яка забезпечує можливість оцінювати ступінь впливу основних видів ризиків на процес формування прибутку в основних бізнес-процесах та брати участь у прийнятті управлінських рішень щодо їх попередження. Необхідність обґрунтування такої структури механізмів взаємодії підприємця з системою управління підприємством і визначає актуальність обраної теми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізуючи ступінь розробленості проблеми слід зазначити, що значний внесок у розвиток теорії управління ризиками внесли роботи таких авторів: І.Т. Балабанова, В.В. Вертель, В.В. Вітлінського, О.О. Карась, О.М. Крайнік, Т.Л. Мостенської, О.В. Пьянкова, Н.С. Скопенко, А.О. Старостіна.

Методичні підходи до дослідження систем корпоративного управління, відображені в роботах таких вітчизняних і зарубіжних авторів: А.М. Дуброва, О.В. Кришкіна, Дж. Джонсон, Дж. Нейман, К. Шоулз, Р. Уиттингтон.

Ряд вітчизняних авторів досліджували загрози та ризики, які супроводжують діяльність сучасних підприємств і методи забезпечення економічної стійкості. А саме: В.М. Гранатурова, І.Ю. Івченко, В.А. Кравченко.

Аналіз праць вказаних авторів дозволяє відзначити, що попри глибоке осмислення проблеми та значний обсяг досліджень, взаємодія власника і топ-менеджерів у системах корпоративного управління та ризик-менеджменту залишається мало вивченою. Це обумовлює значущість обраної теми, визначення її мети та завдань щодо розробки напрямів вдосконалення системи управління підприємницькими ризиками.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в теоретичній і практичній оцінці ролі підприємця та розробці структури системи управління підприємницькими ризиками, реалізація якої спрямована на забезпечення економічного зростання суб'єкта підприємництва; у розширенні теоретичних уявлень та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо розвитку взаємодії власників і топ-менеджерів у системі

управління ризиками, використання яких сприяє стійкості підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних економічних умовах більшість великих компаній та фірм функціонують у формі корпорацій. За таких умов підприємство знаходиться в колективній власності інвесторів капіталу.

Цей факт потребує більше уваги приділяти аналізу економічних чинників, що впливають на формування та розвиток механізму взаємодії власників з топ-менеджерами в системі корпоративного управління.

Така підвищена увага пояснюється тим, що корпорації є основою сучасної ринкової економіки. А також тим, що значне поширення систем корпоративного управління, в основі яких лежить приватна форма власності, породжує численні види ризиків, що виникають, а прогнозування та усунення їх є актуальною проблемою як у науковому аналізі, так і в практичній діяльності.

Ризики є невід'ємними факторами, які супроводжують будь-який вид людської діяльності і саме існування людини. Деякі нові види ризиків виникають незалежно від логіки управлінської або господарської взаємодії, а деякі формуються в рамках процесу реалізації життєвого циклу підприємства. Зазвичай, формуванням єдиної комплексної системи управління підприємницькими ризиками, неможливо охопити всі види господарської діяльності.

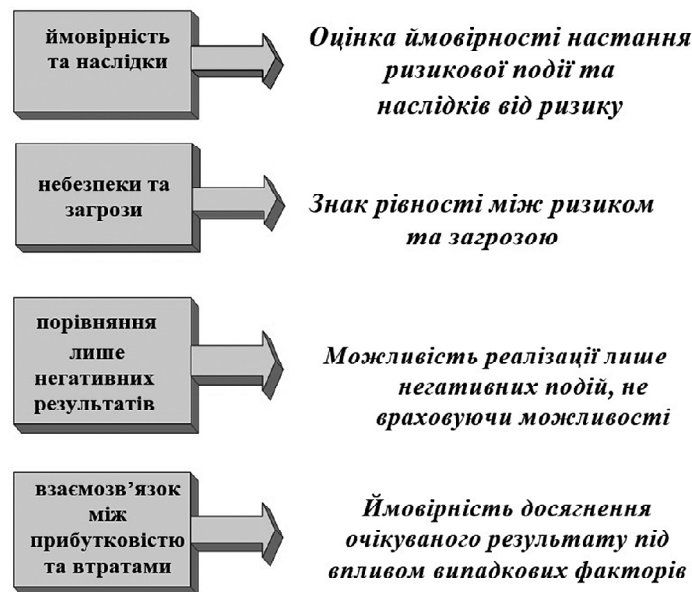
Ризик можна трактувати як можливість вибору, а не зумовленість. Таким чином, ризик — це варіативна величина, яка визначає можливість реалізації декількох альтернатив.

На сьогодні в управлінській науці не існує єдиного визначення поняття "ризик" [1; 2; 4]. Серед найчастіше використовуваних визначень, ризик трактують як:

- вірогідну можливість отримання сприятливих або несприятливих результатів майбутніх подій індивіда;
- потенційну майбутню подію, реалізація якої може призвести до певних втрат;
- загрозу того, що певна подія або дія вплине негативно на потенційні можливості підприємства у досягненні поставленої мети;
- невизначеність, пов'язану з прийняттям рішень, реалізація яких відбудеться через певний час;
- невизначеність щодо виникнення втрат;
- стан невизначеності в економічних відносинах, який припускає одержання як позитивного, так і негативного результату діяльності підприємства;
- невизначеність, мінливість доходів, отримуваних на вкладений капітал;
- невизначеність, пов'язану з ймовірністю виникнення в ході реалізації проєкту несприятливих ситуацій та наслідків.

Аналіз цих визначень ризику дозволяє виділити основні його функції та характеристики, що наведені на рисунку 1. А саме:

— Ймовірність та наслідки. Очевидно, що деякі визначення, в трактуванні поняття "ризик" зводяться до характеристики факторів ризику, оцінюючи ймовірність настання ризикової події, а інші визначення, підходять до характеристики ризику більш комплексно, з ураху-

Рис. 1. Основні функції та характеристики ризику

ванням як ймовірності прояву ризику, так і наслідків настання ризикової події.

— Небезпеки та загрози. При визначенні цього поняття, деякі експерти ставлять знак рівності між ризиком та загрозою. Уточнимо, що загроза — це подія з низькою ймовірністю реалізації, але з високим рівнем негативних наслідків та складністю прогнозування ймовірності настання. Ризик — оцінка ймовірності очікуваної події в умовах нестійкої, схильної до частих змін кон'юнктури.

— Порівняння лише негативних результатів. Дехто розглядає ризик як можливість реалізації лише негативних подій, тоді як інші приймають до уваги всі ознаки, що характеризують настання ризикової події, а саме, як загрози, так і можливості.

— Ризик пов'язаний з прибутковістю та втратами. В цьому випадку ризик трактується як ймовірність досягнення очікуваного результату від конкретної діяльності, що визначається впливом випадкових факторів, які супроводжують її на всіх етапах розвитку, незалежно від напрямку застосування.

На основі усього вищевикладеного можна сформулювати визначення поняття "ризик власника" — ймовірнісна категорія, реалізація якої може перешкодити досягненню певних результатів діяльності підприємства, що задовольняють інтересам власника, з певним стратегічним баченням розвитку підприємства.

Під ймовірністю виникнення ризику власника розуміють можливість того, що ризик матеріалізується, може бути оцінений або визначений шляхом вимірювання, на основі аналізу власниками і топ-менеджерами природи ризику та систематизації всієї наявної інформації, що впливає на ефективність такої оцінки.

Вплив ризику є наслідком втілення його результатів. Оцінка впливу ризику, як і сам ризик носить ймовірнісний характер та залежить від форми прояву ризику, а саме:

— якщо ризик являє собою наслідок реалізації загрози, результат його прояву буде негативним;

— якщо ризик являє собою результат використання можливостей, наслідок його втілення буде позитивним.

Ймовірність виникнення ризику і його вплив на результати діяльності підприємства сприяють встановленню величини ризику.

Доцільно розмежувати поняття "ризик власника" та "підприємницький ризик".

Підприємницький ризик — це вірогідна категорія, що характеризує реалізацію майбутніх наслідків поточних рішень, прийнятих індивідом в процесі здійсненої ним діяльності, спрямованої на одержання прибутку. Отже, сутність управління підприємницькими ризиками зводиться до вибору, що здійснюється особою, яка приймає рішення, в основі якого лежить оцінка результатів та можливостей, що впливають з процесу реалізації індивідом рішень, які можуть відрізнитися від очікувань. В управлінській науці виділяють п'ять видів підприємницьких ризиків [1]:

- економічний ризик;
- соціальний ризик;
- ризик розвитку кар'єри;
- психологічний ризик;
- ризик стабільності функціонування підприємства.

Слід також зазначити, що крім основного поняття "ризик", використовуються інші, що характеризують основні види ризиків:

— невід'ємний ризик — це ризик, який природним чином пов'язаний з будь-яким видом господарської діяльності і визначається як небезпека, ймовірність здійснення якої можливо визначити тільки в рамках створення та реалізації системи внутрішнього контролю;

— залишковий ризик — це ризик, який зберігає свій вплив на процеси діяльності підприємства навіть після реалізації заходів внутрішнього контролю.

Комплекс заходів з управління невід'ємним ризиком повинен передбачати можливість його обмеження на певному рівні в рамках систем корпоративного управління підприємством. Механізм управління залишковим

ризиком повинен зводитися до системи заходів з підтримки його на прийнятному для підприємства рівні.

Слід зазначити, що існує взаємозв'язок завдань системи управління підприємницькими ризиками із завданнями, що відносяться до компетенції стратегічного управління. Саме власник у рамках корпоративного управління визначає основи стратегії підприємства.

Так, між системою управління підприємницькими ризиками та стратегією розвитку підприємства повинен бути реалізований прямий взаємозв'язок, що визначає необхідність інтеграції аналізу максимально можливого спектру ризиків та стратегічного бачення власником шляхів розвитку підприємства.

Отже, процес розробки та впровадження системи управління підприємницькими ризиками в структуру корпоративного управління, в сучасних умовах є доцільним і необхідним фактором розвитку управління фірми як ключового елемента зниження невизначеності та прогнозування потенційних загроз реалізації стратегічних і тактичних цілей [7].

До складу таких стратегій підприємства відносять:

- створення та розвиток власної системи правил і процедур, покликаних забезпечити запобігання або мінімізацію ризиків;

- створення відповідної функціональної структури системи управління підприємницькими ризиками на основі механізму взаємодії власників і топ-менеджерів підприємства з метою сприяння процесам виявлення, аналізу, оцінки, управління та моніторингу ризиків.

Отже, управління підприємницькими ризиками — це безперервний, структурований процес взаємодії власника з системою корпоративного управління, результатом якого є комплексний механізм виявлення, аналізу, оцінки і попередження ризиків, а також пов'язаних з ними можливостей і загроз, що впливають на реалізацію стратегічного бачення власника щодо розвитку підприємства. Доцільно зазначити, що для підприємств, створених у формі корпорацій, власника у визначенні слід розглядати як "колективного власника".

Економічна стійкість підприємства безпосередньо залежить від якості системи управління підприємницькими ризиками в структурі корпоративного управління.

У контексті вище викладеного, доцільно сформулювати визначення поняття "система управління підприємницькими ризиками" — це набір методів і механізмів виявлення, аналізу, оцінки та попередження потенційних подій, пов'язаних з процесами взаємодії власників та системи управління підприємства, які прямо або опосередковано впливають на ефективність функціонування моделі корпоративного управління.

Структура системи управління підприємницькими ризиками, характеризується такими важливими елементами:

- процеси виявлення, аналізу, оцінки та попередження ризиків, що проводяться постійно в рамках всього підприємства і поширюються на всі види його діяльності;

- процеси створення комплексу заходів та механізмів управління підприємницькими ризиками, які впливають на реалізацію бачення власників щодо розвитку підприємства;

- механізми перевірки надійності та достовірності очікуваних результатів, що забезпечують зворотний зв'язок, тобто замкнутість управлінського циклу.

Формування і розвиток системи управління підприємницькими ризиками в системах корпоративного управління полягає в проектуванні та модернізації структур і механізмів, що здійснюють процеси прийняття рішень, стосуються повсякденної життєдіяльності підприємства, вибору нових напрямів реалізації інвестиційних проектів та підтримки ефективності існуючих. Основним елементом даної системи є постійний аналіз факторів, які впливають на бізнес-процеси підприємства.

В умовах економічної нестабільності стає очевидним той факт, що головним завданням формування будь-якої системи корпоративного управління, незалежно від сфери діяльності підприємства, є створення та розвиток методів і механізмів моніторингу, зниження рівня ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища. Ефективність системи управління ризиками досягається за рахунок формування комплексу заходів і механізмів виявлення, аналізу, оцінки і управління, які здатні оперативно і гнучко реагувати на зміни у видах і формах прояву основних груп ризиків.

Загалом поняття "управління підприємницькими ризиками" можна визначити, як процес створення в корпоративному управлінні системи ідентифікації, аналізу і реагування на ризики, пов'язані з процесами взаємодії власника з підприємством і надають можливість впливати на нього певним чином. Слід також зазначити, що рівень витрат на впровадження і розвиток системи управління підприємницькими ризиками залежить від спільного вибору власниками і топ-менеджерами структури, методів та механізмів функціонування систем корпоративного управління в умовах невизначеності ринкової економіки. Основною метою формування і розвитку системи управління підприємницькими ризиками є оптимізація схильності підприємства до ризику з метою запобігання втрат, усунення загроз та використання можливостей, що виникають внаслідок реалізації ризикових подій [5].

Створення та розвиток систем управління ризиками в цілому і підприємницькими ризиками зокрема є основною умовою вдосконалення систем корпоративного управління.

Більшість відомих прикладів неефективності систем управління ризиками в цілому та підприємницькими ризиками зокрема, головним чином обумовлені істотними прорахунками в процесі їх формування, а не лише недоліками, пов'язаними з недооцінкою ступеня впливу ризиків. Виникненню надзвичайних ситуацій сприяли упущення в системах корпоративного управління, коли власники недооцінювали ризики, які виникали у підприємств.

Аналіз основних характеристик систем корпоративного управління дозволяє виявити притаманні їм сильні та слабкі сторони [3], а також обґрунтувати необхідність:

- аналізу проблем формування та розвитку систем управління ризиками як складової корпоративного управління;

- визначення ролі та місця власників в процесах управління ризиками в структурі корпоративного управління;

— формування механізму взаємодії власників з топ-менеджерами в забезпеченні економічної стійкості підприємства, що має особливо актуальне значення в умовах економічної нестабільності та кризи, що насувається.

У сучасних умовах основним завданням системи управління ризиками загалом та управління підприємницькими ризиками зокрема, в рамках корпоративного управління, є не усунення ризику, як основної рушійної сили розвитку бізнесу, а гарантія того, що ризики досліджувані, зрозумілі, керовані і, при необхідності, можуть бути подолані.

Для підвищення ефективності впровадження системи управління підприємницькими ризиками необхідно використовувати загальносистемний підхід, тобто розглядати цю систему як основу всього механізму корпоративного управління підприємства в цілому, а не кожного підрозділу окремо. Тільки при виконанні такої умови можливе досягнення мети щодо інтеграції власників у процес прийняття управлінських рішень при створенні, а також здійсненні контролю діяльності за результативністю системи управління підприємницькими ризиками.

Однією з основних проблем розвитку систем управління підприємницькими ризиками є складність у вибудовуванні та координації інтересів власників та топ-менеджерів. Процес володіння передбачає поєднання контролю рівня витрат та доходів підприємства. Це означає, що місце власників у процесі взаємодії з системою управління підприємством є визначальним. Процес взаємодії між власниками та топ-менеджерами здійснюється шляхом формування та розвитку структур корпоративного механізму управління невизначеністю. Під терміном "управління невизначеністю" розуміють управління підприємницькими ризиками та потенційними можливостями розвитку підприємства.

У сучасних умовах життєво важливим елементом ефективності підприємства є вплив власників на систему управління невизначеністю — наприклад, за допомогою визначення потенційних можливостей розвитку підприємства та пов'язаних з ними стратегічних ризиків. Без участі власника процеси управління невизначеністю будуть зосереджені на оперативних результатах [6].

У зв'язку з цим можемо виділити чотири основні проблеми практики використання активних форм участі власників у системі управління невизначеністю:

— наявність різних точок зору власників і топ-менеджерів на бізнес-процеси, та як цей недолік можна усунути за умов збереження ефективності контролю;

— власник не повинен приймати обов'язки по реалізації управлінських рішень, але він повинен контролювати їх хід та якість. Попри наявність істотних відмінностей в інтересах власників та топ-менеджерів, за першими зберігаються контролюючі функції в процесі розробки та реалізації управлінських рішень;

— дотримання балансу в розподілі оперативних і стратегічних процесів у рамках розмежування обов'язків в структурі корпоративного управління. Твердження, що стратегічна точка зору власників підприємства

повинна стати керуванням до дії для топ-менеджерів не означає, які вони повинні приділяти менше уваги рішенням оперативних питань, що виникають у процесі діяльності підприємств, бо саме ефективне управління операційною діяльністю в більшості випадків може мати вирішальне значення не лише для ефективності підприємства, але навіть для його виживання;

— власник несе відповідальність за майно та витрати підприємства, повинен підтримувати стан балансу між ними. У цьому полягає унікальна особливість статусу власників підприємства, що поєднує декілька функцій, а саме: володіння, отримання доходів та чистого прибутку підприємства. Ця особливість ролі власника є джерелом багатьох непорозумінь та дає підстави для виникнення конфліктів.

Вибір пріоритетів у процесі формування та прийняття управлінських рішень в операційній діяльності мало залежить від суб'єктивних намірів власників і топ-менеджерів, при цьому визначальну роль тут відіграють їх фактичні інтереси.

Результат аналізу проблем співвідношення інтересів власників та топ-менеджерів в системі управління ризиками підприємства висвітлюють такі позиції:

по-перше, з точки зору залучення власника в розробку моделі управління та подальшу діяльність підприємства;

по-друге, з точки зору впливу власників на функціонування підприємства;

по-третє, як реалізація ними різних ролей в системі управління на різних стадіях життєвого циклу призводить до формування переваг і недоліків, з урахуванням відмінностей кожної стадії життєвого циклу підприємства.

Контроль з боку власників передбачає виявлення, аналіз та оцінку основних показників діяльності підприємства, що відображають ступінь досягнення мети і завдань щодо розвитку підприємства, сформульованих у стратегічному баченні, а також коригування стратегічних, тактичних та операційних завдань.

Зміни соціально-економічних відносин впливають на необхідність масового впровадження інформаційних технологій в структури систем управління підприємницькими ризиками. В таких умовах, управління підприємницькими ризиками — це комплекс скоординованих дій, що вживаються колективним власником у системі корпоративного управління по формуванню структур, методів та механізмів, виявленню, аналізу, оцінці і управлінню технологічними ризиками, що виникають у процесі взаємодії підприємства з інформаційним середовищем. Цей комплекс є невід'ємною складовою процесу розробки та прийняття управлінських рішень. Він формується як цілісний, систематичний і гнучкий набір циклічних процесів, який є максимально прозорим та зрозумілим. Цей набір процесів забезпечує ефективність системи корпоративного управління в контексті зміцнення стійкості розвитку підприємства [8].

Управління ризиками загалом та підприємницькими ризиками зокрема є основним елементом, що визначає рівень економічної стійкості підприємства, а розвиток методів і механізмів виявлення, аналізу та оцінки під-

приємницьких ризиків — основою для формування напрямків його стратегічного розвитку.

Таким чином, ефективність системи управління підприємницькими ризиками впливає на досягнення економічної стійкості підприємства.

Економічна стійкість підприємства може бути визначена як стан підприємства, за якого досягається синергетичний ефект від взаємодії всіх складових системи управління підприємством.

Для того щоб забезпечити ефективність системи управління підприємницькими ризиками, повинна бути створена культура ризикової поведінки, а саме філософія управління підприємницькими ризиками конкретного підприємства, а також усвідомлена неоднозначність наслідків реалізації ризиків на всіх рівнях його діяльності.

ВИСНОВКИ

Необхідність формування та розвитку системи управління підприємницькими ризиками визначається наявністю загроз або можливостей, обумовлених впливом на наявність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, обумовлених характером взаємодії власників та топ-менеджерів в системі корпоративного управління. Існування такого впливу потребує створення та реалізації певних механізмів контролю, що дозволяють запобігти або обмежити наслідки реалізації цього впливу в конкретні ризикові події.

Встановлено, що одним із основних факторів розвитку теорії підприємницьких ризиків у сучасних умовах є зміна економічної системи, заснована на масовому впровадженні інформаційних технологій. Такі інновації, з одного боку, є інструментом розширення можливостей господарюючих суб'єктів, а з іншого — формують перелік нових видів ризиків, які будуть визначати логіку функціонування систем управління підприємствами в нових умовах.

Сформульовано визначення поняття "ризик власника", враховуючи наявність "колективного власника", характерного для підприємств, створених у формі корпорацій. Визначено поняття "підприємницький ризик", що відображає його відмінність від ризиків власника.

Управління підприємницькими ризиками визначено як безперервний, структурований процес взаємодії "колективного власника" з системою корпоративного управління, результатом якого є комплексний механізм виявлення, аналізу, оцінки та попередження ризиків, а також пов'язаних з ними можливостей і загроз, що впливають на реалізацію стратегічного бачення власниками мети розвитку підприємства.

Система управління підприємницькими ризиками трактується як набір методів і механізмів виявлення, аналізу, оцінки та прогнозування потенційних подій, пов'язаних з процесами взаємодії власників і системи управління підприємством, які прямо або опосередковано впливають на ефективність функціонування моделі корпоративного управління.

Визначено поняття економічної стійкості підприємства та обґрунтовано, як ефективність системи управління підприємницькими ризиками впливає на досягнення економічної стійкості підприємства.

Література:

1. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві. К.: КНЕУ, 2004. 480 с.

2. Крайнік О.М. Ризик менеджмент як інструмент регулювання економічної поведінки суб'єктів господарювання в сучасних умовах. 2015. С. 79—82.

3. Лопатовський В.Г. Оцінка необхідності використання процесу управління ризиками на підприємстві. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2008. № 6. Т. 1. С. 105—108.

4. Мостенська Т.Л., Скопенко Н.С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2010. № 3. С. 72—79.

5. Останкова Л.А., Шевченко Н.Ю. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками. навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 256 с.

6. Тюленєва Ю.В. Основи механізму управління ризиками підприємницької діяльності. Проблеми науки. 2010. № 1. С. 39—45.

7. Цвігун Т.В. Механізм управління ризиками в системі управління підприємством. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. Вип 2. С. 9—13.

8. Шпандарук В.О. Вдосконалення управління ризиками підприємств на засадах реалізації превентивних заходів. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2010. № 3. Т. 1. С. 241—244.

References:

1. Vitlins'kyj, V.V. and Velykoivanenko, H.I. (2004), *Ryzkylohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi* [Riskology in economics and business], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Krainyk, E. (2015), "Risk management as a tool for regulating economic behavior of industrial enterprises in the contemporary economy", *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 28—31.

3. Lopatovs'kyj, V.H. (2008), "Assessment of the need to use the risk management process in the enterprise", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 6, no. 1, pp. 105—108.

4. Mostens'ka, T.L. and Skopenko, N.S. (2010), "Risk management as a tool for managing economic risk of the enterprise", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 72—79.

5. Ostankova, L.A. and Shevchenko, N.Yu. (2011), *Analiz, modeliuvannia ta upravlinnia ekonomichnykh ryzkyamy* [Analysis, modeling and management of economic risks], *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine.

6. Tiulenieva, Yu.V. (2010), "Fundamentals of business risk management mechanism", *Problemy nauky*, vol. 1, pp. 39—45.

7. Tsvihun, T.V. (2017), "Risk management mechanism in the enterprise management system", *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 2, pp. 9—13.

8. Shpandaruk, V.O. (2010), "Improving enterprise risk management on the basis of preventive measures", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3, no. 1, pp. 241—244.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2020 р.

Н. В. Пришляк,

к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000M0002M0544M1441

Д. М. Токарчук,

к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0001-6341-4452

Я. В. Паламаренко,

к. е. н., старший викладач, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0001-9972-4313

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.58

РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВИБОРУ ОПТИМАЛЬНОЇ СИРОВИНИ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА БІОГАЗУ НА ОСНОВІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДАНИХ ЩОДО ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЦІННОСТІ ВІДХОДІВ*

N. Pryshliak,

PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

D. Tokarchuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

Y. Palamarenko,

PhD in Economics, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

RECOMMENDATIONS FOR SELECTING THE OPTIMAL FEEDSTOCK FOR BIOGAS PRODUCTION ON THE BASIS OF EXPERIMENTAL DATA ON THE ENERGY VALUE OF WASTE

Серед сучасних підходів до утилізації органічних та рослинних відходів виділяють біоконверсію. Це екологічно безпечний напрям переробки біовідходів з метою отримання екологічно чистого біогазу. Вирішення проблеми утилізації відходів шляхом розробки сучасної технології біоконверсії сприятиме поліпшенню екологічного стану довкілля. Основними напрямками дослідження є визначення сировини, яку необхідно використовувати у подальшому для виробництва біогазу; теоретичне обґрунтування та експериментальний підхід до вибору відходів, які можуть використовуватися для отримання біогазу; статистична обробка експериментальних даних та визначення залежності виходу біогазу від ступеня підготовки сировини. Основними задачами цього дослідження є: визначення ефективності отримання біогазу на основі різних відходів сільського господарства; визначення чинників, що впливають на якість процесу метанового зброджування (кінетику і швидкість виходу біогазу) за отриманими результатами.

The problem of efficient waste recycling and disposal nowadays is one of the most acute in the world. Attention to the issues of rational waste management in Ukraine by both the authorities and the scientific community has significantly increased in recent years. The solution to the problem is possible through the implementation of effective measures for fast, safe waste processing and obtaining a positive economic and environmental effect from the disposal and reuse of feedstock. The aim of the article is to determine the optimal feedstock for biogas production based on the analysis

* Стаття включає результати досліджень відповідно до НДДКР "Розробка новітньої концепції використання відходів сільського господарства для забезпечення енергетичної автономії аграрних підприємств" Вінницького національного аграрного університету (номер державної реєстрації 0119U100786 від 19.02.2019 р.).

of available theoretical data, as well as our own experimental data, taking into account the energy value of waste. Among the most commonly used methods of waste disposal in modern conditions are incineration and disposal. Since combustion is a rather expensive and dangerous process for the environment, the use of biomass to generate heat and electricity is quite promising today. At present, Ukraine produces about 1.6 billion tons of all types of waste annually. In many cases, the amount of waste generated exceeds the volume of output. Among modern approaches to the disposal of organic and plant waste, bioconversion is distinguished. This is an environmentally friendly direction for processing biowaste in order to obtain environmentally friendly biogas. Solving the problem of waste disposal through the development of modern bioconversion technology will improve the ecological state of the environment. The main areas of research are the definition of raw materials that must be used in the future for biogas production; theoretical justification and experimental approach to the selection of waste that can be used for biogas production; statistical processing of experimental data and determination of the dependence of the biogas yield on the degree of raw material preparation. The main objectives of this study are: determination of the efficiency of biogas production based on various agricultural waste; determination of factors affecting the quality of the methane digestion process (kinetics and rate of biogas yield) with the obtained results.

*Ключові слова: сировина, біовідходи, біогазовий реактор, технологічні прилади та обладнання.
Key words: feedstock, biowaste, biogas reactor, technological devices and equipment.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема ефективної переробки і утилізації відходів є однією з найгостріших у світі. Увага до питань раціонального поводження з відходами в Україні з боку як органів влади, так і наукових кіл в останні роки значно посилилась. Вирішення проблеми можливе завдяки впровадженню ефективних заходів швидкої, безпечної переробки відходів і отриманню позитивного економічного й екологічного ефекту від утилізації та багаторазового використання сировини. Серед найчастіше вживаних методів утилізації відходів у сучасних умовах застосовують спалювання і захоронення. Оскільки спалювання є достатньо дорогим і небезпечним для навколишнього середовища процесом, то досить перспективним на сьогодні є використання біомаси для генерації теплової та електроенергії. Згідно із Законом України "Про альтернативні види палива" біомаса — це "біологічно відновлювальна речовина органічного походження, що зазнає біологічного розкладу (відходи сільського господарства (рослинництва і тваринництва), лісового господарства та технологічно пов'язаних з ним галузей промисловості, а також органічна частина промислових та побутових відходів" [4].

Водночас накопичення відходів збільшується з кожним днем із зростанням населення та споживання, що безпосередньо має негативний вплив на навколишнє середовище та економіку. Органічні відходи сільського господарства становлять значну загрозу навколишньому середовищу та населенню [16]. Таким чином, управління органічними відходами є дуже важливим з огляду на зростаючий попит на енергію та погіршення екологічної ситуації [19].

Загальноєвропейські та світові тенденції поводження з відходами свідчать про зростання їх енергетичного використання, що дає змогу отримати біопалива для заміни традиційних енергоресурсів. Отримання біогазу з сільськогосподарських відходів дає можливість частково вирішити низку проблем, що стоять перед АПК

країни: економічну — збільшення конкурентоздатності аграрної продукції завдяки зменшенню витрат на енергоносії при її виробництві; енергетичну — власне виробництво палива, забезпечення енергетичної незалежності аграрних підприємств; агрохімічну — отримання екологічно чистих добрив; екологічну — утилізація органічних відходів, які завдають шкоди навколишньому середовищу; фінансову — зниження витрат на утилізацію органічних відходів і придбання традиційних енергоносіїв, соціальну — створення нових робочих місць [14].

Використання біогазу для виробництва енергії витісняє використання викопного палива і, таким чином, сприяє скороченню викидів парникових газів та інших забруднювачів [6].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вирішенню проблем виробництва біогазу, отриманого з відходів сільського господарства, з метою енергозабезпечення присвячено праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зокрема, дослідженням щодо вибору сировини та особливостей виробництва біогазу присвячені праці таких науковців: Скляр О.Г., Скляр Р.В. [12], Калетнік Г.М. [18], Гончарук І.В. [20, 21], Ємчик Т.В. [22], Ходаківська О.В. [22], Гармаш С.Н. [1], Гаценко К.В. [2], Г.Г. Гелетуша, Гаценко К.В. [2], Волошин М.Д., Хажмурадов М.А. [15], Козловець О.А. [7], Кириленко І.В. [6] та ін. Проте залишається не визначеними рекомендації з вибору оптимальної сировини для виробництва біогазу на основі експериментальних даних, які враховують енергетичну цінність відходів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення оптимальної сировини для виробництва біогазу на основі аналізу наявних теоретичних даних, а також власних експериментальних даних, що враховують енергетичну цінність відходів.

Таблиця 1. Економічно доцільний потенціал виробництва біогазу в Україні, 2018 р.

Типи підприємства	Основний вид відходів	Вміст сухої речовини, %	Кількість компаній, од.	Усього відходів, млн т/р	Потенціал виробництва біогазу, млн куб. м/год	Частка економічно доцільного потенціалу на БГУ з міні ТЕЦ від 0,1 МВт
Тваринницькі ферми	Послід	10-12	5079	20,5	385,8	97%
Свиноферми	Послід	7-10	5634	4,7	160,3	30%
Птахоферми	Послід	25-30	785	2,9	377,7	68%
Пивоварні	Післяспиртова барда	20-25	51	1,4	121,8	10%
Цукрові заводи	Меляса	10-12	60	6,5	975,5	46%
Спиртзаводи	Післяспиртова барда	6-8	58	4,5	116,8	13%
Переробка молока/виробництво сиру	Молочна сироватка	6-7	300	0,9-25	90	12%
Енергетичні плантації	Силос кукурудзи	20-25	Вирощування на 40 % площі орних земель		7405,5	-
Разом			11667		9633,4	54%

Джерело: сформовано за даними опрацьованої літератури [8].

Таблиця 2. Динаміка кількості біогазових установок і обсягу електроенергії, що виробляється в Україні за період 2015–2019 рр.

Роки	Кількість біогазових установок, од.			Потужність біогазових установок, МВт		
	Біогаз із відходів та сировини АПК	Біогаз із полігонів ТПВ	Всього	Біогаз із відходів та сировини АПК	Біогаз із полігонів в ТПВ	Всього
2015	5	7	12	11	7	18
2016	6	7	13	14	7	21
2017	9	12	13	14	7	21
2018	13	20	33	28	18	46
2019	20	25	45	47	23	70

Джерело: сформовано за даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України [3].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині в Україні щорічно виробляється близько 1,6 млрд т усіх видів відходів. У багатьох випадках обсяги відходів, що утворюються, перевищують обсяги виробленої продукції. Так, наприклад, тваринницькі комплекси і птахофабрики можна розглядати передусім чергу як виробників відходів, оскільки обсяги гною і посліду в сотні і тисячі разів перевищують обсяги основної продукції. Кількість відходів агропромислового комплексу України сьогодні досягає 290 млн т на рік (108 млн т сухої речовини), причому більша частина цих відходів не утилізується. Це призводить до проблем окислення ґрунтів, відчуження сільськогосподарських земель (під зберігання гною), забруднення ґрунтових вод і викидів в атмосферу метану та інших парникових газів [12].

Виробництво біогазу із сільськогосподарської біомаси має велике екологічне значення і стає все більш важливим як джерело доходу для фермерів. При цьому виробляється поновлювана енергія. Близько двох третин відновлюваної енергії в Європейському Союзі надходить з біомаси, включаючи відходи.

Проаналізуємо економічний потенціал виробництва біогазу в Україні (табл. 1).

Біогаз є конкурентоспроможним із природним газом через низьку вартість органічної біомаси (побутові

відходи, сільськогосподарські відходи або харчова промисловість). Зазначимо, що на рішення інвестора щодо вибору біогазових установок впливають такі фактори: вид та характеристики сировини, наявні обсяги та логістика.

Аграрні підприємства мають різні варіанти залучення інвестиційних коштів на будівництво біогазової установки: власні кошти, лізинг або кредитування за рахунок європейського пільгового кредитування. Важливою є активізація діяльності у сфері біогазового виробництва, популяризація біогазу та подальше стимулювання розвитку галузі завдяки державній підтримці [13].

Наступним нашим кроком буде аналіз ринку біогазу в Україні та за кордоном з метою виявлення проблем і подальших перспектив розвитку.

Відтак обсяги інвестицій у біогазові станції в Україні за період 2012–2019 рр. становлять близько 112 млн євро. При цьому станом на 01.10.2019 р., 47 МВт (67 %) електроенергії виробляється біогазовими електростанціями, що працюють на відходах аграрних підприємств, а 23 МВт — із біогазу з полігонів ТПВ (табл. 2).

Порівняння статистичних даних по Україні (табл. 2) з даними по Німеччині (табл. 3) показало суттєву відсталість вітчизняного ринку біогазу від європейського лідера.

Таблиця 3. Динаміка кількості біогазових установок і обсягу електроенергії, що виробляється на його основі у Німеччині за період 2004–2019 рр.

Роки	Кількість біогазових установок, од.	Обсяг електроенергії, що виробляється на основі біогазу, МВт
2004	2050	390
2005	2680	650
2006	3500	1100
2007	3711	1271
2008	3891	1377
2009	5205	1893
2010	6311	2291
2011	7838	3097
2012	8292	3352
2013	8649	3637
2014	8746	3906
2015	9014	4018
2016	9209	4237
2017	9331	4550
2018	9444	4953
2019	9523	5228

Джерело: сформовано за даними опрацьованої літератури [9; 17].

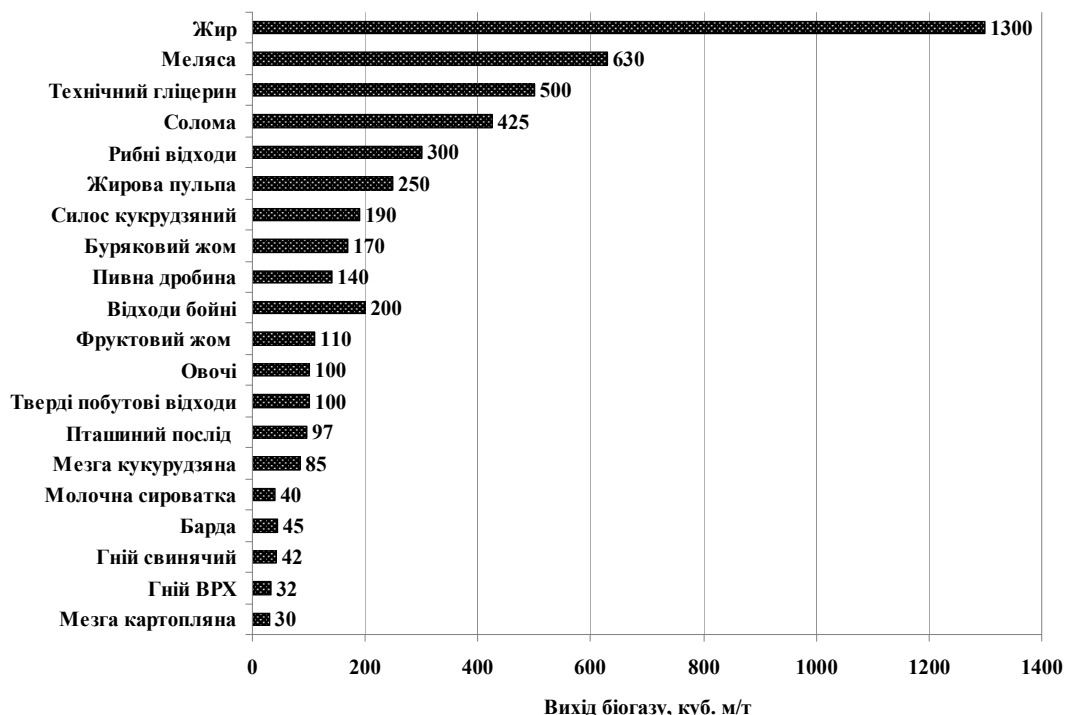
Зазначимо, що розвиток ринку біогазу в Україні, відбувається в основному через сприяння великих компаній. Відповідно у країнах Європи понад 50% фермерських господарств мають біогазові установки різної потужності за сприяння державним програм підтримки. Для прикладу у Німеччині кількість діючих на базі фермерських господарств біогазових установок складає більше 9500, у цю кількість входять установки малої потужності. Якщо досліджувати кількість великих біометанових заводів, то їх кількість становить 194.

Варто зазначити, що Україна має значний потенціал щодо виробництва біогазу з відходів аграрних підприємств, враховуючи, що у нашій країні наявні високі

темпи розвитку агропромислового комплексу, який у свою чергу є основним постачальником біоенергетичної сировини.

Нині ситуація на вітчизняному ринку біогазу нагадує 2000-і роки у Німеччині (табл. 3), саме в той період відбувалося активне будівництво біогазових установок і вироблення біогазової енергії для потреб господарств.

Виходячи з теми дослідження, варто дослідити сировину, яка може використовуватися для виробництва біогазу. Проведений аналіз літературних джерел показав, що сировину можна класифікувати по-різному. Ми пропонуємо розділити її на 2 категорії, а саме: "основну" і "додаткову". Водночас варто зазначити, що отри-

Рис. 1. Вихід біогазу з 1 тони сировини, м³

Джерело: сформовано за даними опрацьованої літератури [10].

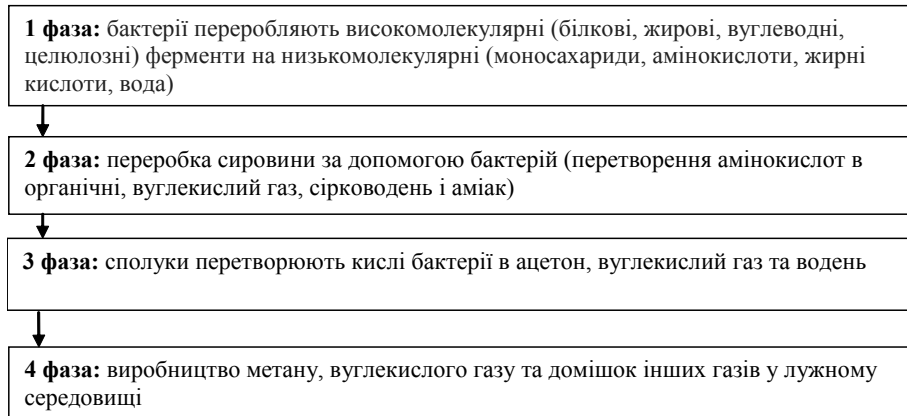

Рис. 2. Фази виробництва біогазу

Джерело: сформовано за даними опрацьованої літератури [15].

Таблиця 4. Результати отримання біогазу з органічних відходів

Найменування відходів	Вихід біогазу на 1 кг сухої речовини, дм ³ /кг	Вміст метану, %
Гній ВРХ	250	50
Свинячий гній	400	75
Солома пшениці	350	60
Соняшникове лушпиння	300	60

Джерело: [1].

мувати біогаз можна практично з будь-яких органічних речовин.

Додаткова сировина використовується як додатковий субстрат до основної сировини тваринного походження задля стабілізації процесів ферментації та переважно для підвищення економічної ефективності біогазових комплексів. Зазначимо, що використання додаткових видів сировини як моно-субстратів неефективне ні з технологічної, ні з економічної точок зору.

До основних видів сировини належать такі категорії органічних продуктів (відходів):

- відходи тваринництва;
- відходи підприємств харчової промисловості;
- органічна фракція муніципальних побутових відходів;

- органічний осад з водоочисних споруд;
- органічна фракція з полігонів ТПВ.

Відходи тваринництва — це відходи великих ферм ВРХ, свинокомплексів та птахоферм. Основні види відходів тваринництва:

- коров'ячий гній;
- свинячий гній;
- курячий послід птахокомплексів м'ясного напрямку;
- курячий послід птахокомплексів яєчного напрямку.

Підприємства харчової промисловості:

- цукрові заводи;
- спиртові заводи;
- м'ясокомбінати;
- пивзаводи;
- молокозаводи.

Аграрні підприємства отримують свої відходи, що мають різний енергетичний потенціал і особливості, про

які йтиме мова далі. Спільним є те, що ці органічні відходи у разі відсутності їх утилізації можуть бути небезпечними для навколишнього середовища.

Розглянемо потенційні види додаткової сировини рослинного походження:

- силосна кукурудза;
- цукрове сорго;
- цукровий буряк;
- солома зернових культур.

Зокрема, цукрові буряки у цьому переліку опинилися не випадково, оскільки широко використовуються в країнах ЄС через свою високу врожайність і значний показник виходу біогазу.

Окремої уваги заслуговують цукрові заводи. Їх відходи — цукровий жом — як сировина для отримання біогазу займає проміжне місце між вищезгаданими "основними" і "додатковими" категоріями. З одного боку, цей побічний продукт може реалізовуватись як корми для довколишніх ферм ВРХ. З іншого — його кількість і потенціал щодо вироблення біогазу дозволяють отримувати високий додатковий прибуток, що часом перевищує прибуток від виробництва цукру [11].

Розвиток біорізноманіття відходів сприяє поліпшенню довкілля та виробленню альтернативних джерел енергії для сільськогосподарських підприємств — біогазу [1]. Українська сільськогосподарська галузь має можливість виробляти 7,8 млрд м³ газу на рік, виробляючи величезні кількості первинних органічних відходів.

Якщо ж використовувати не тільки відходи сільськогосподарства, але й вторинні аграрні відходи, потенціал полігонів твердих побутових відходів, осад стічних вод та інші джерела сировини то, відповідно, кількість виробленого біогазу може зрости до 18 млрд м³.

На рисунку 1 показано обсяги виробництва біогазу з використанням різноманітної сировини. Вибираючи біогазові установки, потрібно мати на увазі, що їх можна застосовувати одночасно до різної сировини та використовувати різні методи залежно від вмісту вологи. Водночас спеціальні ферменти використовуються для підвищення ефективності виробництва біогазу та скорочення часу відновлення обладнання.

Виробництво електроенергії та тепла з біогазу здійснюється біогазовими установками та генераторами з використанням біомаси. Електростанції обох типів працюють на біомасі, при цьому необхідні лише незначні

зміни у характеристиках біогазової сировини та технологічному процесі. Водночас завдяки сучасним технологіям, біогаз можна виробляти після того, як було попередньо підготовлено будь яку органічну сировину.

Для генераторів біогазу найбільш ефективні такі види сировини: відходи від діяльності сільського господарства, а також від сільськогосподарських підприємств (гній, послід, жом, силос тощо), стічні води, побутові відходи зі звалищ та полігонів. Зазначимо, що ця сировина, здатна до бродіння (розпад бактерій та бактеріальне бродіння) та біогаз, змішаний з 60—70% метану та третиною CO_2 .

При використанні біогазових установок процес переробки сировини займає близько 3—4 тижнів, і етапи перебродження біомаси зазвичай виконуються паралельно (рис. 2).

Спочатку рівень метану зростає поступово, але потім очікується постійний потік газу.

Низка науковців експериментально досліджували вихід біогазу з різних видів сировини. На особливу увагу заслуговують дослідження Гармаша С., Мітіна Н. та Збарєва І. Вчені в лабораторних умовах використовували пристрій (міні-реактор), який з'єднували за допомогою трубок через невелику ванну (гідрозатвор) з газовими накопичувальними ємностями — газгольдерами, газові ємності були з пластикових пляшок (або з гумових деталей).

Експеримент відбувався так: газ, зібраний через випускную трубу, подавався у факел, де спалювався. У першій серії експериментів об'єктом дослідження був гній верхової рогатої худоби. Експеримент тривав 32 дні. Під час дослідження силу концентрації біогазу вивчали у двох зразках. Вимірювання діаметра кульки в пластикових пляшках проводили з інтервалом 3—4 дні. Найвищі рівні метану були зафіксовані через тиждень після початку експерименту. Друга спроба була зроблена за допомогою свинячого гною.

Експеримент вивчав інтенсивність біогазу у двох зразках. Найвища концентрація метану була зафіксована через 6 днів після початку експерименту. Третя серія експерименту дослідження полягала у використанні соломи пшениці та лушпиння соняшнику. Виробництво біогазу відбувалося у лабораторії. Система отримання біогазу налаштована на регулювання температури при $t = +40^\circ\text{C}$. Після заповнення шинного відділення протягом двох тижнів контролювали виділення газу. У таблиці 4 наведені середні результати виходу біогазу з органічних відходів (з трьома повтореннями).

Провівши експериментальне порівняння, науковцями було виявлено, що найвищий вихід біогазу був зафіксований під час використання свинячого гною та соломи пшениці (до 400 та 350 $\text{дм}^3 / \text{кг}$) відповідно.

В іншому експерименті, вчений Козловець О.А. використовував як субстрат такі види органічних відходів:

- курячий послід з підстилкою (солома);
- стебла кукурудзяні та листя з полів;
- очерет (стебла, листки) з берегів річок;
- стебла та відходи коноплі.

Як інокулят використовували зброджений залишок, утворений в процесі переробки сільськогосподарських відходів. Під час експерименту один раз на період зброджування задіювали лабораторний реактор, який

Таблиця 5. Матриця проведення досліджень зброджування пташиного посліду з целюлозовмісними субстратами

Субстрат	Співвідношення				
Послід: кукурудза	(9:1)	(4:1)	(7:3)	(3:2)	(1:1)
Послід: папір	(9:1)	(4:1)	(7:3)	(3:2)	(1:1)
Послід: конопля	(1:19)	(1:9)	(3:17)	(1:4)	(1:1)
Послід: папір	(9:1)	(4:1)	(7:3)	(3:2)	(1:1)

Джерело: [7].

завантажували вручну. Процес завантаження розпочинався через верхню кришку реактора, яка була обладнана перемішуючим пристроєм та штуцером для виходу біогазу. Основні інгредієнти вносились відповідно правильній пропорції. Вони добре перемішувались перед завантаженням. Інокулят перемішували таким чином аби він мав однорідну консистенцію. Щоб підтримувати належний вміст вологи у реактор додавали воду. Відразу після завантаження реактор герметизували силіконовим герметиком, щоб запобігти витоку газу.

Для обертання мішалки використовували гідравлічний привід типу G-31 (19). При цьому корпус приводу побудований так, що запобігає випадковому самозайманню біогазу. Газгольдер складався із портивної частини із закріпленим резервуаром для води всередині корпусу, самого корпусу та градуйованої пластикової пляшки всередині.

У таблиці 5 наведено матрицю з результатами експериментального дослідження зброджування пташиного посліду з різними косубстратами. Під час побудови тестової матриці не враховувалося співвідношення елементів, що містять більше 50% сировини з вмістом целюлози. Відповідно було прийнято рішення збільшити кількість посліду у субстраті (з точки зору використання технологій), враховуючи той факт, що процес метаногенезу зменшує витрати.

Процес бродіння тривав 21 день. При температурі $34 \pm 1^\circ\text{C}$ — 10 днів, після чого температура підвищувалась до $37,5 \pm 1^\circ\text{C}$. У світовій практиці відходи кукурудзи як целюлозовмісного косубстрату в якості сировини часто використовуються у технології виробництва біогазу. Результат використання кукурудзи як косубстрату був використаний як еталон для інших видів целюлозовмісної сировини.

Провівши експеримент, було встановлено, що найвищий вихід біогазу (545 дм^3) спостерігається при співвідношенні посліду до кукурудзи 1:1 і становить $53 \pm 2,7\%$. Отриманий результат можна пояснити тим, що за більшої кількості целюлозовмісної сировини відбувається зменшення кількості іонів амонію, що пригнічує ріст мікроорганізмів та процес бродіння. Це особливо важливо та є вирішальним фактором для внесення целюлозовмісного композиту, що містить щонайменше 70% сухої органічної речовини, що використовується в сучасних технологіях. Варто зазначити, що великий об'єм біогазу не є показником кількісного виробництва енергії — оскільки метан, CO_2 та інші гази утворюються одночасно.

Використання запропонованої Козловцем О.А. лабораторної біогазової установки дало можливість отримувати біогаз з пташиного посліду з додаванням косубстратів. Наявне обладнання забезпечило мож-

ливість аналізу зразків біогазу, а також була можливість вимірювати кількість виробленого біогазу та відбору культуральної рідини. Відтак, застосовувані аналітичні методи можна використовувати для ідентифікації біогазу, зокрема, його складу, рідин з метановим резервуаром, вологи та вмісту золи [7].

Відомо, що відходи тваринництва добре змішуються з будь-якими іншими субстратами, оскільки дана сировина сприяє стабільності ферментаційних процесів біогазового виробництва, а додавання силосу кукурудзи або інших субстратів підвищує загальний вихід біогазу.

У світі силос у біогазовому виробництві використовують вже багато років. Як зазначає Г.Г. Гелетука: "Родоначальником є Німеччина, де ввели підвищений тариф за енергію, отриману з біогазу. Там почали будуватися станції, сумарна потужність яких перевищила потужність чотирьох атомних блоків. Звісно, відходів не вистачало, тож почали використовувати сировину в співвідношенні 30 на 70 — гній та силос. Під вирощування силосу задіяли біля 1 млн га землі, що дорівнює 10% загальних земельних угідь Німеччини. Коли з'явився запит від аграріїв, насіннєві компанії навіть почали розробляти спеціальні гібриди рослин, які найкраще поводити себе в реакторах" [5].

Нами було проведено дослідження виходу біогазу із сумішевого субстрату: гній свиней з додаванням кукурудзяного силосу. Дослідження проводилися на базі діючої біогазової установці, що з 2014 року функціонує на одному з підприємств Вінницької області, що займається вирощуванням свиней.

Підприємство використовувало лише гній свиней для виробництва біогазу. Принцип роботи даної біогазової установки дуже простий. Зі свинарників рідкий гній стікає в центральну трубу, після чого потрапляє в накопичувач і звідти у біогазовий реактор. Об'єм накопичувача становить 80 м³. Далі за допомогою насоса, що обладнаний перемішувачем, субстрат подається до біогазового реактора. Свіжий субстрат подається до біогазового реактора 6 днів на тиждень в об'ємі 50—70 м³. Об'єм біогазового реактора становить 600 м³. При цьому біогазова установка здатна продукувати щодня 500—600 м³ біогазу.

Біогазовий реактор — це монолітна бетонна конструкція, товщиною 22—28 см, що обладнана всередині перемішувачами (горизонтальний та гідрозмішувач) та трубами для нагріву субстрату, що знаходяться на дні реактора та по радіусу. Для підтримки стабільної температури у біогазовому реакторі використовують біогаз, що вона виробляє. Надлишок біогазу використовують для потреб свинокомплексу. Ззовні біогазовий реактор утеплений пінопластом. Зверху біогазовий реактор обладнаний герметичною мембраною, що здатна розтягуватись. Перший період для забезпечення термофільного процесу проходження реакції використовувалася твердопаливний котел. Наразі у реакторі підтримують температуру 38—42 °С. Після процесу бродіння переброджений шлам по підземній трубі потрапляє до лагуни, що знаходиться на відстані 200 м від біогазового реактора і там відстоюється, після чого може використовуватись як високоякісне органічне добриво. Лагуна є закритою і розрахована на 6000 м³ переброд-

женого субстрату. Такого об'єму лагуни вистачає на 100 днів роботи біогазової установки. За період роботи біогазової установки реактор двічі очищали від побічних речовин, що осідали на дні реактора та перешкоджали процесу бродіння.

Нами досліджувався варіант використання гною свиней разом з кукурудзяним силосом на існуючій установці, аналізувалися різні варіанти співвідношення гною свиней та кукурудзяного силосу: 70% на 30%, 65% на 35%, 60% на 40%. Оптимальним щодо виходу біогазу була наступна схема: гній свиней з ферми по трубопроводам, масою 2,9 т/добу з вологістю 95% завантажувалася до приймального резервуару, де за допомогою занурюваних мішалок змішувався з 2,3 т фільтрату і потім, за допомогою роторного насоса, порційно (по 1,30 т) 4 рази на добу подавався до насоса. Силос, у кількості 1,9 т/добу та вологістю 70%, порційно 4 рази за добу (по 0,46 т), завантажувалася до бункера. З бункера силос подавався до шнекового насоса, де змішувався з гноем свиней. Цей субстрат кількістю 7,1 т/добу і вологістю 90% подався у біогазовий реактор. У реакторі відбувався технологічний процес бродіння і утворення CH₄, CO₂ та інертних газів у невеликій кількості, у тому числі й сірководню. При цьому було забезпечено вихід біогазу в кількості 780 м³ на добу (284700 м³/рік), який за допомогою когенераційної станції можна трансформувати в електричну енергію — 75 кВт/год (651782 кВт/рік) і в теплову енергію — 89 кВт/год (770512 кВт/рік).

У середньому вартість будівництва такої біогазової установки варіюється від 20 до 30 тис. дол. Але екологічний (відсутність неприємного запаху від накопичення та відстоювання в лагунах свинячого гною) та економічний (отримання біогазу та високоякісних органічних добрив) ефекти дозволяють швидко повернути вартість вкладених інвестицій. Використання оптимізованої сировини дасть змогу збільшити вихід біогазу і максимізувати ефекти.

ВИСНОВКИ

Виробництво біогазу є привабливою альтернативою щодо виробництва енергії. Враховуючи значні об'єми сировини, все більше уваги приділяється виробництву та когенерації біогазу.

Експериментальні дослідження показали, що вихід біогазу на 1 кг сухої речовини коливається від 250 дм³/кг (гній великої рогатої худоби) до 400 дм³/кг (свинячий гній). Для реалізації ефективних енергетичних біогазових проєктів важливо стимулювати виробництво електроенергії з біогазу, отриманого не тільки з відходів біомаси, а й зі спеціально вирощеної рослинної сировини. Вихід біогазу при використанні сумішей типу гній свиней та кукурудзяний силос дозволяє збільшити вихід біогазу до 162,6 м³/кг сировини.

Проведений аналіз показав високий рівень метану (50—75%) у біогазі. Тому, у майбутньому розвиток біогазових технологій в Україні дозволить замінити до 14 млрд м³ природного газу щороку, що значною мірою сприятиме енергетичній незалежності країни.

Економічна ефективність анаеробного зброджування залежить від інвестиційних витрат, витрат на експлу-

атацію біогазової установки, а також від оптимального виробництва метану. Доведено, що цей вид палива є універсальним і може використовуватися в різних сферах. Позитивні зміни в законодавстві ще більше спонукають інвесторів вкладати кошти у будівництво біогазових установок. Паралельно з виробництвом електроенергії в Україні доцільно впроваджувати виробництво біометану для прямого заміщення природного газу або більш ефективної енергетичної утилізації біогазу у виробництві електроенергії та тепла.

Література:

1. Гармаш С. Мітіна Н., Зубарева І. Перспективи отримання біогазу в Україні із відходів органічного походження. 2016. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/InternetKonf_2016_31.pdf
2. Гаценко К.В., Волошин М.Д. Хажмурадов М.А. Козловець О.А. Технологія отримання біогазу на основі харчових відходів. Збірник наукових праць Дніпровського державного технічного університету. 2019. № 1. С. 131—136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpddtu_2019_1_28
3. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <http://saee.gov.ua/en>
4. Закон України "Про альтернативні види палива" від 14 січня 2000 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2000. № 1391-XIV (ст. 1).
5. Зелений газ: навіщо аграріям відправляти силос в топку. URL: http://profapk.org.ua/news/news_apk/1939.html
6. Кириленко І.В., Токарчук Д.М. Ефективна організація використання відходів аграрних підприємств у формуванні енергетичної та екологічної безпеки. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2020. № 2. С. 66—83.
7. Козловець О.А. Біотехнологія одержання біогазу при коферментації посліду птахів. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 03.00.20 — біотехнологія. — Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" МОН України. — Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" МОН України. Київ, 2017.
8. Паламаренко Я.В. Сучасний стан та перспективи розвитку біогазової галузі України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 21. С. 54—62. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.21.54
9. Пришляк Н.В., Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В. Забезпечення енергетичної та екологічної безпеки держави за рахунок біопалива з біоенергетичних культур і відходів: монографія. Вінниця: Консоль, 2019. 248 с. Рек. ВР ВНАУ (Протокол № 3 від 10.10.2019 р.).
10. Сакун Л.М., Різніченко Л.В., Велькін Б.О. Перспективи розвитку ринку біогазу в Україні та за кордоном. Економіка і організація управління. 2020. № 1 (37). С. 160—170.
11. Сировина для біогазу. ECOBUSINESS. Екологія підприємства. Новини. URL: <https://ecolog-ua.com/news/syrovyna-dlya-biogazu>
12. Скляр О.Г., Скляр Р.В. Біогазові станції як екологічно безпечний засіб переробки відходів. Біоенергетичні системи: Матеріали IV міжнародної науковопрактичної конференції "Біоенергетичні системи", 29 травня 2020 р. Житомир: Поліський національний університет, 2020. 242 с.
13. Токарчук Д.М. Інвестиційне забезпечення виробництва біогазу сільськогосподарськими підприємствами України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 12. С. 26—35.
14. Токарчук Д.М. Управління ефективним використанням сільськогосподарських відходів для виробництва біогазу. Облік і фінанси. 2018. № 3 (81). С. 133—139.
15. Хажмурадов М.А. Установка та технологія по утилізації біогазу. Наука та інновації. 2006. № 4. С. 19.
16. Berezyuk S., Tokarchuk D., Pryshliak N. Economic and Environmental Benefits of Using Waste Potential as a Valuable Secondary and Energy Resource. Journal of Environmental Management and Tourism. 2019. 10 (1), 149—160.
17. Findeisen C. Biogas — trends on the German and the international market / German Biogas Association. 2019. URL: https://www.eclareon.com/sites/default/files/clemens_findeisen-biogas-trends_on_the_german_and_international_market.pdf
18. Kaletnik G. M., Pryshliak N. V. Bioenergy potential development of the agrarian sector as a component of sustainable development of Ukraine. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: col. monog./edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol./ISMA University. Riga: Landmark SIA, 2019. P. 96—104. 2020.
19. Pryshliak N. Biogas production in individual biogas digesters: experience of India and prospects for Ukraine. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2019. Т. 5. №. 1. С. 122—136.
20. Гончарук І. В. Виробництво біогазу в аграрному секторі — шлях до підвищення енергетичної незалежності та родючості ґрунтів. Агросвіт. 2020. № 15. С. 18—29. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.15.18.
21. Kaletnik G., Honcharuk I., Okhota Yu. The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises. Journal of Environmental Management and Tourism, Vol. XI, Summer, 2020, 3 (43): 513—522. DOI:10.14505/jemt.-v11.3(43).02.
22. Пришляк Н.В., Токарчук Д.М., Гончарук І.В., Ємчик Т.В., Хомаківська О.В., Луцяк В.В., Паламаренко Я.В., Семчук І.А. Використання відходів сільського господарства в Україні. Інформаційно-аналітичний огляд. Вінниця: Консоль, 2019. 118 с.

References:

1. Garmash, S. Mitina, N. and Zubareva, I. (2016) "Prospects for obtaining biogas in Ukraine from waste of organic origin", URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/InternetKonf_2016_31.pdf (Accessed 17 November 2020).
2. Gatsenko, K.V. Voloshin, M.D. Khazhmuradov M.A. and Kozlovets, O.A. (2019) "Technology of biogas production on the basis of food waste", Zbirnyk naukovykh

prats Dniprovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu, vol. 1, pp. 131—136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpddtu_2019_1_28 (Accessed 15 November 2020).

3. The official website of the State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine (2020), available at: <http://saee.gov.ua/en> (Accessed 12 November 2020).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2000), Law of Ukraine "On Alternative Fuels, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), vol. 1391-XIV (Article 1).

5. Nataliia, H. (2017), "Green gas: why send farmers silage to the furnace", available at: http://profapk.org.ua/news/news_apk/1939.html (Accessed 15 November 2020).

6. Kirilenko, I.V. and Tokarchuk, D.M. (2020) "Effective organization of waste utilization of agricultural enterprises in the formation of energy and environmental security", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, vol. 2, pp. 66—83.

7. Kozlovets, O.A. (2017), "Biotechnology of biogas production during coenzyming of bird droppings. Abstract of Ph.D. dissertation, biotechnology, National Technical University of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

8. Palamarenko, Y. (2019), "The current situation and prospects of development of the biogase industry of Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 21, pp. 54—62. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.21.54

9. Pryshlyak, N.V. Tokarchuk, D.M. and Palamarenko Y.V. (2019), Zabezpechennia enerhetychnoi ta ekolohichnoi bezpeky derzhavy za rakhunok biopalyva z bioenerhetychnykh kultur i vidkhodiv [Ensuring energy and environmental security of the state through biofuels from bioenergy crops and waste], Console, Vinnytsia, Ukraine.

10. Sakun, L.M. Riznichenko, L.V. and Velkin, B.O. (2020), "Prospects for the development of the biogas market in Ukraine and abroad", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 1 (37), pp. 160—170.

11. ECOBUSINESS (2019), "Raw materials for biogas", available at: <https://ecolog-ua.com/news/syrovynadlya-biogazu> (Accessed 20 November 2020).

12. Sklyar, O.G. and Sklyar, R.V. (2020) "Biogas plants as an environmentally friendly means of waste processing". Bioenerhetychni systemy: Materialy IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Bioenerhetychni systemy" [Bioenergy Systems: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference "Bioenergy Systems"], Polissya National University, Zhytomyr, Ukraine, 29 May.

13. Tokarchuk, D.M. (2016), "Investment support for biogas production by agricultural enterprises of Ukraine", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, vol. 12, pp. 26—35.

14. Tokarchuk, D.M. (2018) "Management of efficient use of agricultural waste for biogas production". *Oblik i finansy*, vol. 3 (81), pp. 133—139.

15. Khazhmuradov, M.A. (2006) "Installation and technology for biogas utilization", *Nauka ta innovatsii*, vol. 4, pp. 19.

16. Berezyuk, S. Tokarchuk, D. and Pryshliak, N. (2019), "Economic and Environmental Benefits of Using Waste Potential as a Valuable Secondary and Energy

Resource". *Journal of Environmental Management and Tourism*, vol. X, Issue 1 (33), pp. 149—160.

17. Findeisen, C. (2019), "Biogas — trends on the German and the international market", German Biogas Association, available at: https://www.eclareon.com/sites/default/files/clemensfindeisen-biogas_trends_on_the_german_and_international_market.pdf (Accessed 15 November 2020).

18. Kaletnik, G. and Pryshliak, N. (2019), "Bioenergy potential development of the agrarian sector as a component of sustainable development of Ukraine", *Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: collective monograph*, vol. 2, pp. 96—104.

19. Pryshliak, N. (2019), "Biogas production in individual biogas digesters: experience of India and prospects for Ukraine", *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, vol. 5, no. 1, pp. 122—136.

20. Goncharuk, I.V. (2020), "Biogas production in the agricultural sector — a way to increase energy independence and soil fertility", *Ahrosvit*, vol. 15, pp. 18—29. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.15.18.

21. Kaletnik, G. Honcharuk, I. and Okhota, Yu. (2020), "The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises", *Journal of Environmental Management and Tourism*, vol. XI, Summer, no. 3 (43), pp. 513—522. DOI:10.14505/jemt.v11.3(43).02.

22. Pryshliak, N.V. Tokarchuk, D.M. Goncharuk, I.V. Yemchuk, T.V. Khodakivska, O.V. Lutsyak, V.V. Palamarenko, Y.V. and Semchuk, I.A. (2019), *Vykorystannia vidkhodiv silskoho hospodarstva v Ukraini. Informatsiino-analitychnyi ohliad [Use of agricultural waste in Ukraine. Information and analytical review]*, Console, Vinnytsia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвитку**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

В. В. Давиденко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри логістики,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8419-4636
В. Р. Товмасян,
к. е. н., докторант, ПВНЗ "Європейський університет"
ORCID ID: 0000-0002-1802-8939

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.67

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ АВІАЦІЙНОЇ СФЕРИ НА ОСНОВІ ОЩАДНОГО ВИРОБНИЦТВА

V. Davydenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Logistics Department, National Aviation University
V. Tovmasian,
PhD in Economics, Doctoral candidate, Private Higher Educational Institution "European University"

IMPROVEMENT OF AVIATION CONTRACTING ORGANIZATIONS ON THE BASIS OF SAVINGS PRODUCTION

Статтю присвячено аналізу підходів до вдосконалення підрядних організацій авіаційної сфери, в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Досліджено роль конкурентоспроможності та ролі системи якості на діяльність авіапідприємств. Визначено напрями розвитку авіаційної галузі в умовах збільшення впливу ризиків зовнішнього середовища. Проаналізовано умови для успішного функціонування авіатранспортного сектору, в умовах впливу кризових явищ. Досліджено стан авіаційного ринку та динаміку змін попиту на пасажирські та вантажні перевезення. Проаналізовано основні умови взаємодії аеропортів з підрядними організаціями. Визначено основні підходи до вдосконалення діяльності та конкурентоспроможності підрядних компаній. Досліджено роль технічного забезпечення, використання обладнання та інструментів, які зменшують використання трудових ресурсів та підвищують якість виконуваних робіт. Проаналізовано необхідність запровадження та використання програмного продукту для виконання будівельних робіт. Запропоновано використання BIM проектування, яке істотно вдосконалюють якість виконання проєктних робіт. Акцентовано увагу на технічному забезпеченні підрядних організацій, а саме: ефективність використання новітнього обладнання. Особливу увагу було приділено запровадженню системи якості та інструментів ощадного виробництва. Були запропоновані основні функції, які охоплюють весь цикл роботи з управління якістю, виконання робіт та послуг підрядними організаціями. Визначено актуальність запровадження ощадного виробництва для підвищення конкурентоспроможності та зменшення витрат. Розкрито основні інструменти ощадного виробництва, які вдосконалюють основні процеси діяльності компанії. Запропоновані принципи управління, за допомогою інструментів якості та ощадливого виробництва підрядною організацією авіаційної сфери. Визначено напрями подальшого дослідження умов підвищення конкурентоспроможності підрядних організацій за допомогою впровадження інструментів системи якості та методів ощадного виробництва.

An article devoted to the analysis of approaches to the improvement of aviation contractors in an unstable environment. The role of competitiveness and the role of the quality system of aviation enterprises are studied. The directions of development of the aviation industry in the conditions of emergence of risks of external environment are defined. The conditions for the successful functioning of the aviation transport sector in the conditions of crisis phenomena are analyzed. The state of the aviation market and the dynamics

of changes in the survey of passenger and freight traffic have been studied. The main conditions of interaction of airports with contractors are analyzed. The main approaches to improving the activities and competitiveness of contractors are identified. The role of technical support, use of equipment and tools, which reduces the use of labor resources and improves the quality of work performed, is studied. The necessity of inviting the introduction and use of a software product for construction works is analyzed. The use of BIM-design is proposed, which significantly improves the quality of design work. Emphasis is placed on the technical support of contractors, namely, the efficiency of new equipment. Particular attention was paid to the invitation of the quality system and tools of economic production. The main functions were offered, which cover the entire cycle of work on quality management, perform work and services of contractors. The urgency of inviting the introduction of own production to increase competitiveness and reduce costs is determined. The main tools of production are revealed, which improve the main processes of the company. The principles of management by means of tools of quality and economical production under the state organization of aviation are offered. The directions of further research of conditions of increase of competitiveness of the contracting organizations by means of introduction of tool systems of quality and methods of economic production are defined. Through the analysis of the interaction of airports and contractors, approaches were proposed to increase their competitiveness based on the introduction of technological, informational, and quality management of quality processes. The key emphasis was on a quality system based on the use of tools of own production as a key approach in a crisis.

Ключові слова: авіаційні підприємства, підрядники, стандарти якості, ощадне виробництво, конкуренція, економічні переваги.

Key words: aviation enterprises, contractors, quality standards, economical production, competition, economic advantages.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кризовий стан сучасної авіаційної галузі, а саме: задіяних у ланцюзі забезпечення авіаційного середовища, обумовлює актуальність проблеми запровадження системи менеджменту якості, з метою забезпечення їх конкурентоспроможності.

У сучасних умовах, на тлі поширення пандемії, авіаційні підприємства прагнуть не лише реорганізувати та диференціювати свою діяльність, але й зменшити негативне навантаження на фінансову складову.

Такий підхід обмежує участь забезпечувальних підприємств (підрядників), у діяльності аеропортів, що негативно впливає на перспективи їх діяльності на авіаційному ринку та створює додаткові умови для конкурентної боротьби.

Зазначений стан в авіаційній сфері спонукає забезпечувальні підприємства (підрядників) до пошуку новітніх підходів та інструментів позиціонування, як стабільних та надійних партнерів у стратегічній довгостроковій співпраці.

Одним із підходів до визначеної проблеми для забезпечувальних підприємств (підрядників), які виконують роботи та надають послуги, є запровадження системи менеджменту якості та інструментів ощадного виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням конкуренції в авіаційному середовищі та системи якості як ключового інструменту, присвячені праці Н. Танея [8], Я. Монден, Р. Сібакава [4], Хассі Д. [5], Кулика В.А. [6], Бугайка Д.О. [1].

У наукових працях, вчені широко розкрили роль конкурентоспроможності та ролі системи якості на діяльність авіапідприємств. Але, враховуючи значні,

турбулентні зміни в сучасному авіаційному середовищі, під негативним впливом умов пандемії, не приділено достатньої уваги забезпечувальним підприємствам (підрядникам), як ключовим партнерам у підтримці дієздатної інфраструктури.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено визначенню ролі системи менеджменту якості та інструментів ощадного виробництва на конкурентну складову забезпечувальних підприємств (підрядників) в авіаційній сфері.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Основним напрямом дослідження було визначено систему менеджменту якості та ощадне виробництво, як інструменти підвищення конкурентоспроможності забезпечувальних підприємств (підрядників) в авіаційній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний розвиток авіаційної галузі сприяє появі нових систем і засобів забезпечення безпеки в аеропортах та розвитку засобів безпілотного управління, а також інші чинники і тенденції технологічного розвитку, які дозволяють зробити висновок про необхідність прогнозування змін на ринку авіації, інноваційних технологій і техніки, а отже, об'єктивне зростання вимог до безпеки інфраструктури авіатранспортного сектору.

Активне використання повітряного транспорту, сприяє ефективному економічному розвитку, особливо щодо переміщення швидкопсувних продуктів, товарів високої вартості та розвитку туризму.

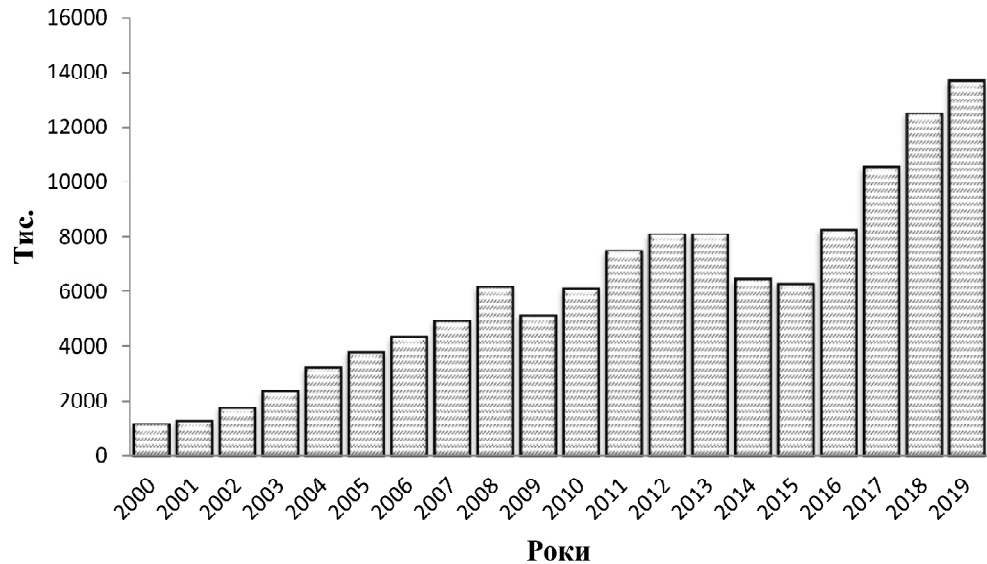
Для успішного функціонування авіатранспортного сектору, в умовах впливу кризових явищ (ризиків), не-

обхідно сформувати якісну стратегію, щодо організації взаємодії суб'єктів авіаційної сфери на ринку, в основі якого знаходиться створення і регулювання міжринкового простору, що має спрямування відповідно до вектору прогресивно-економічного розвитку країни. Структура взаємодії авіаційних компаній із забезпечувальними підприємствами (підрядниками), повинна забезпечити стабільність і надійність функціонування всіх структур авіатранспортного сектору в умовах підвищення кризової протидії, зростання конкурентності та ефективності сприяння синергетичному ефекту взаємодії.

Економічна діяльність попередніх років, свідчить про зростаючий попит на авіаційні перевезення, що надавало змогу аеропортам планувати напрями стратегічного розвитку інфраструктури, в умовах зростаючого попиту на авіаперевезення (рис. 1, 2).

Із настанням "цейтноту", на початку 2020 року, аеропорти були змушені перейти в режим жорсткої економії. Вони були змушені запроваджувати адаптивну політику діяльності, по відношенню до сучасних умов в змінно-обмежувальному середовищі. Особливо це значно відобразилось на співпраці із хендлінговими та забезпечувальними компаніями (підрядниками), коли аеропорти частково (а в деяких випадках і повністю) почали самостійно виконувати ремонтні роботи.

Звісно, що такий підхід з боку аеропортів є запобіжним, задля мінімізації зайвих витрат, але може призвести до виникнення техногенних ризиків.

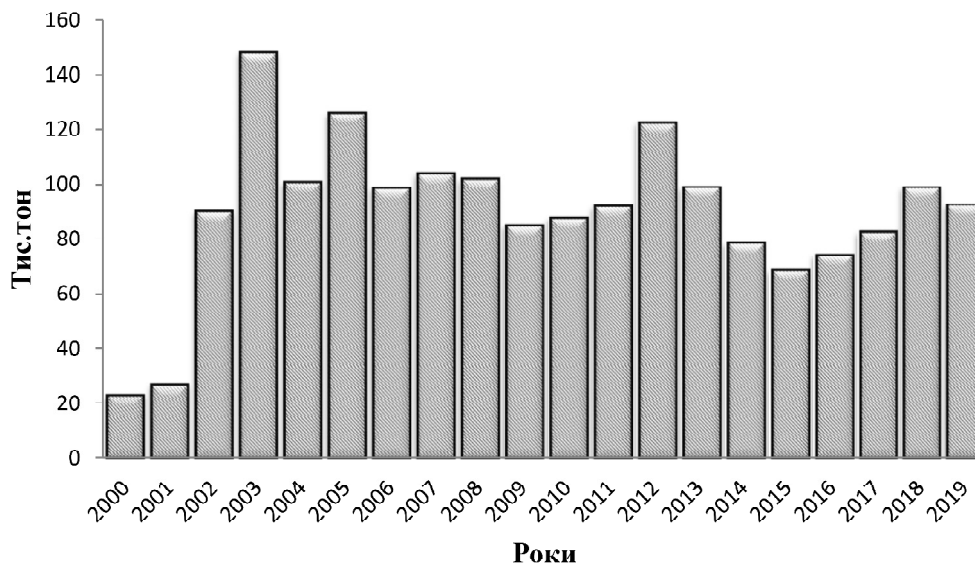
Рис. 1. Кількість перевезених пасажирів авіаційним транспортом

Джерело: [2].

У зв'язку з цим, підрядним організаціям, які задіяні в наземних будівельних та ремонтно-обслуговуючих роботах, необхідно запроваджувати новітні підходи, які могли б не лише знизити вартість робіт, але й надати додаткові переваги аеропортам.

Для цього можна скористатись трьома ключовими підходами до виконання робіт та послуг, які надають підрядним організаціям конкурентних переваг, й одночасно забезпечать мінімізацію власних витрат, а саме: сучасне технічне забезпечення, використання програмного продукту та запровадження інструментів системи якості та ощадного виробництва.

Сучасне технічне забезпечення, передбачає використання обладнання та інструментів, які зменшують використання трудових ресурсів та підвищують якість виконуваних робіт. Безперебійне і якісне функціонування обладнання повинне забезпечити необхідний рівень безпеки кінцевого результату, який реалізується за допомогою обладнання.

Рис. 2. Обсяг перевезених вантажів авіаційним транспортом

Джерело: [2].

Рис. 3. Інструменти ощадного виробництва

Використання програмного продукту для виконання будівельних робіт є на сьогодні значним прогресивним проривом. Традиційне проектування авіабудівельних робіт, використовує двомірні моделі об'єктів будівництва: плани, креслення, технічна документація тощо. BIM проектування (Building Information Modeling) істотно відрізняється від інших видів проектних робіт. Відмінність полягає в тому, що збір і обробка інформації про архітектурні конструктивні, економічні, технологічні та експлуатаційні характеристики, об'єднані в єдину інформаційну модель. Водночас вся інформація, що міститься в моделі об'єкту, пов'язана між собою і взаємозалежна [7].

Технології BIM базуються на віртуальній тривимірній моделі, яка використовує фактичні фізичні властивості, а саме: час виконання робіт, плани, вартість етапів будівництва. Вони дозволяють розрахувати і визначити параметри процесів будівництва на початковому етапі будівельних робіт. Управління такою системою, допоможе скоротити терміни реалізації проекту, спростить експлуатацію і продовжить термін служби об'єкту будівництва [7].

Третім ключовим підходом, який був виділений нами, стосується запровадження інструментів якості та ощадного виробництва.

Система якості це ключовий підхід до управління аспектами діяльності компанії, які безпосередньо впливають на задоволеність споживача.

Необхідно зазначити, що впровадження системи якості, надають можливість підряднику виявити вузькі місця під час виконання будівельних робіт, підвищити ефективність використання ресурсів, уникнути дублювання робіт, документувати всі виробничі операції, встановити чітку відповідальність, провести структурування виробничих та робочих процесів і побудувати чіткі технологічні схеми.

До основних функцій, які охоплюють весь цикл роботи з управління якістю виконання робіт та послуг підрядниками, можна віднести такі:

— до підготовки організація управління якістю робіт та послуг, що відповідає міжнародним стандартам;

— використання лише сертифікованої продукції;

— стандартизація та нормування вимог до якості виконуваних робіт та послуг, що передбачають номенклатуру і оптимізацію показників якості, методів стандартизації та нормування, встановлення правил контролю якості;

— інформаційне забезпечення системи управління якістю з постачальниками сировини, матеріалів і комплектуючих;

— прогнозування потреб технічного забезпечення і якості наданих робіт та послуг, на підставі якого виробляються вимоги до номенклатури і якості на перспективний період, а також виявляються економічні і науково-технічні можливості їх задоволення;

— забезпечення систематичного оновлення робіт та послуг;

— підвищення стандартів і технічних умов;

— забезпечення стабільності запланованого рівня якості і конкурентоспроможності робіт та послуг.

Якщо забезпечення сучасним обладнанням та використання програмного продукту можливі час від часу, то запровадження інструментів системи якості та ощадного виробництва, вимагають постійного застосування та контролю.

Актуальність ощадного виробництва обумовлена тим, що об'єктивно розвиток менеджменту якості спрямований в бік освоєння найбільш ефективних методик управління бізнесом, серед яких ощадне виробництво вважається найбільш сучасною. Ощадне виробництво базується на таких принципах, які особливо актуальні в кризовому стані економіки, спрямовані на всебічне зниження втрат і не припускають інвестицій для більш повного задоволення споживчих вимог.

Впровадження ощадливого виробництва в діяльність підрядної компанії є дієвим інструментом, коли вона знаходиться у кризовому стані. Кризовий стан виступає тим стимулом, який спонукає до пошуку нових підходів управління бізнесом та конкурентоспроможності. Таким чином, за допомогою ощадливого виробництва компанія спрямовується на усунення явних і прихованих втрат.

Для запровадження ощадного виробництва, компанією використовуються основні інструменти [3].

Таким чином, процес управління запровадженням інструментів якості та ощадливого виробництва підрядної організації, повинен використовувати наступні принципи:

— вчасно отримувати інформацію про якість і кількість матеріалів, необхідних для виконання робіт та послуг;

— постійне вдосконалення процесів для покращення якості і зменшення витрат;

— планомірне та поетапне виконання робіт, для уникнення простоїв;

— чітко дотримуватись регламентів використання об'ємів матеріалів;

- швидко і якісно виконувати роботи;
- оперативнo та ефективно усувати дефекти та не-доліки;
- використовувати лише спеціалізоване та пере-вірене обладнання та інструменти;
- зберігати обладнання та інструмент лише в на-лежному стані та у відведеному для цього місці;
- чітко дотримуватись регламенту виконання робіт та послуг;
- оптимально використовувати ланцюги поставок матеріалів та обладнання;
- допускати до виконання робіт лише кваліфіко-ваних спеціалістів;
- залучати робітників до вдосконалення системи управління якості виконання робіт та послуг;
- спонукати робітників до постійного вдосконален-ня.

Виконання запропонованих підходів, повинно ґрун-туватись на розроблених компанією картах процесів виконання робіт і послуг, та принципах корпоративного управління (задокументованих та доведених до робіт-ників).

Конкурентні та економічні переваги від запровад-ження зазначених підходів можуть проявитись лише після того, як буде чітко дотримання запропонованих пропозицій: усунення втрат, запровадження постійного моніторингу, скорочення витрат, підвищення продуктив-ності праці, оптимізація чисельності персоналу, форму-вання культури ефективності, підвищення лояльності персоналу.

ВИСНОВКИ

Враховуючи сучасні кризові умови економіки, які безпосередньо впливають на взаємовідносини учас-ників авіаційного ринку, постає необхідність пошуку новітніх підходів до вдосконалення діяльності підряд-них організацій.

За допомогою аналізу діяльності можливостей взає-модії аеропортів і підрядників було запропоновано підходи з підвищення їх конкурентоспроможності, на основі запровадження технологічного, інформаційно-го та якісного управління якісними процесами.

Ключовим акцентом було запропоновано систему якості на основі використання інструментів оцнювання виробництва як ключового підходу в умовах кризи.

Література:

1. Бугайко Д.О. Лібералізація регулювання переве-зень — економічно-правовий інструмент розвитку міжнародних повітряних сполучень. Економіка та менедж-мент. Т. 3: матеріали VIII Міжнар. наук. техн. конф. "Авіа — 2007". К. НАУ, 2007. С. 51.22—51.25.
2. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/tr/tr_rik/tr_rik_u/kp_pas_vt_u.htm (дата звернення 13.09.2020 р.).
3. Каличева Н.Є., Мельник О.А., Подолянчук А.М. Забезпечення ефективного функціонування вітчизняних підприємств за рахунок впровадження ощадливого ви-робництва. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 33. С. 79-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_33_18 (дата звернення 11.09.2020 р.).

4. Монден Я., Сибаква Р., Такаянаги С., Нагао Т. Как работают японские предприятия Бобрышев Д.Н. Москва: Экономика, 1989. С. 262.

5. Хасси Д. Стратегия и планирование. СПб: Питер, 2001. 384 с.

6. Koulik V.A., Zamiar Zenon (2020) Supply chain spiral dynamics. Intellectualization of logistics and Supply Chain Management. [Online]. 2020. Vol. 1. Pp. 7—16. URL: <https://smart-scm.org/en/zhurnal-1-2020/volodimir-koulik-supply-chain-spiral-dynamics> (accessed: 12.09.2020 p.).

7. Marchuk V.Ye., Henryk DZWIGOL. Integrated logistics support for the life cycle of building objects. Intellectualization of logistics and Supply Chain Management. [Online]. 2020. Vol.1. P. 17-25. URL: <https://smart-scm.org/en/zhurnal-1-2020/volodymir-marchuk-integrated-logistics-support-for-the-life-cycle-of-building-objects> (accessed: 14.09.2020 p.).

8. Taneja N. K. Simpli-flying optimizing the airline business model. Burlington: Ashgate Publishing. 2004.

References:

1. Buhayko, D.O. (2007), "Liberalization of trans- portation regulation is an economic and legal tool for the development of international air services", *Ekonomika ta menedzhment. t. 3: materialy VIII mizhnar. nauk.tekhn. konf. "Avia — 2007"* [Conference Proceedings of the International Scientific-Technical Conference], NAU, Kyiv, Ukraine, pp. 51.22—51.25.

2. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Number of transported passengers by types of transport", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/tr/tr_rik/tr_rik_u/kp_pas_vt_u.htm (Acce- ssed: 13.09.2020).

3. Kalycheva, N.Ye. Mel'nyk, O.A. and Podolyan- chuk, A.M. (2018), "Ensuring the effective functioning of domestic enterprises through the introduction of lean production", *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*, vol. 33, pp. 79—82, [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_33_18 (Accessed: 11.09.2020).

4. Monden, Ya. Sibakava, R. Takayanagi, S. and Nagao, T. (1989), *Kak rabotayut yaponskiye predpriyatiya* [How Japanese businesses work], *Ekonomika*, Moskva, Russian Federation.

5. Khassi, D. (2001), *Strategiya i planirovaniye* [Stra- tegy and planning], Piter, Saint Petersburg, Russian Federation.

6. Koulik, V.A. Zenon, Z. (2020), "Supply chain spiral dynamics", *Intellectualization of logistics and Supply Chain Management*, [Online], vol. 1, pp. 7—16, available at: <https://smart-scm.org/en/zhurnal-1-2020/volodimir-koulik-supply-chain-spiral-dynamics> (Accessed: 12.09.2020).

7. Marchuk, V.Ye. and Dzwigol, H. (2020), "Integrated logistics support for the life cycle of building objects", *Intellectualization of logistics and Supply Chain Mana- gement*, [Online], vol. 1, pp. 17—25, available at: <https://smart-scm.org/en/zhurnal-1-2020/volodymir-marchuk-integrated-logistics-support-for-the-life-cycle-of-building-objects> (accessed: 14.09.2020).

8. Taneja, N. K. (2004), *Simpli-flying optimizing the airline business model*, Ashgate Publishing, Burlington, Hants, United Kingdom.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2020 р.

Л. О. Козоріз,

к. е. н., старший науковий співробітник, Центр наукових фінансово-економічних експертиз ДННУ "Академія фінансового управління"

ORCID ID: 0000-0002-5153-223X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.72

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МІНІМІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНИХ РИЗИКІВ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ШОКІВ

L. Kozoriz,

PhD in Economics, Senior Researcher, The center of science-based finance and economics expertise "The Academy of Financial Management"

FISCAL RISKS MINIMIZING UNDER MACROECONOMIC SHOCKS: INTERNATIONAL EXPERIENCE

У статті розглядаються кращі світові практики ідентифікації, класифікації та мінімізації фінансових ризиків в умовах нестабільного макроекономічного середовища. Виокремлено ключові елементи системи ризик-менеджменту: ідентифікація та вимірювання ризиків, розкриття інформації, обмеження впливу негативних подій, покриття збитків, урахування ризиків минулих періодів при формуванні фінансової політики на майбутнє. Проведено таксономічний аналіз фінансових ризиків на основі досвіду Нідерландів, виокремлено явні ризики (прямі зобов'язання) та неявні ризики (висока ймовірність витрат з боку держави). Розглянуто сформовані у структурі управління державними фінансами інституційні утворення, призначені для ризик-менеджменту на макrorівні. Зокрема, виділено два ключові підходи до перенесення шоків витрат поточного періоду: шляхом формування стабілізаційних фондів та перенесення на майбутні періоди через різноманітні фінансові інструменти. Розглянуто системи пом'якшення впливу фінансових ризиків, як-от: автоматичні стабілізатори, цінні папери, державні гарантії, специфічні заходи фінансової політики. Встановлено, що система ризик-менеджменту у сучасних умовах може функціонувати у двох критично відмінних режимах: постійного спостереження й мінімізації незначних шоків та кризовому режимі. Досліджено практичні фінансові та фінансові інструменти попередження негативного впливу та мінімізації завданих збитків. Розглянуто можливості застосування даних практик з мінімізації фінансових ризиків в умовах українських реалій. У результаті дослідження встановлено, що механізми мінімізації фінансових ризиків дозволяють пом'якшити негативні макроекономічні явища, але для цього мають бути глибоко інтегровані практично на всіх етапах бюджетного процесу. Визначено, що за економічною природою методи мінімізації фінансових ризиків нагадують страхування: у сприятливі періоди це додаткові витрати, а у несприятливі — інструменти зниження негативного впливу. Тому під час застосування цих інструментів важливо зважувати їх вартість та визначати рівень доцільності застосування. Крім того, комплексні макроекономічні шоки, що провокують дуже значні збитки, у будь-якому випадку потребують специфічних ситуативних рішень, що з високою ймовірністю виходитимуть за межі стандартного бюджетного процесу.

The article describes the best world practices of identification, classification and minimization of fiscal risks in the conditions of an unstable macroeconomic environment. The key elements of the risk management system are identified: identification and measurement of risks, disclosure of information, limiting the impact of adverse events, coverage of losses, considering the risks of past periods in the formation of fiscal policy for the future. A taxonomic analysis of fiscal risks was conducted based on the experience of the Netherlands, identifying explicit risks (direct liabilities) and implicit risks (high probability of government expenditures). The institutional formations created in the structure of public finance management, intended for risk management at the macro level, are considered. In particular, two key approaches to the transfer of shock costs of the current period have been identified: by forming stabilization funds and by transferring to future periods through various financial instruments. Fiscal risk mitigation systems, such as automatic stabilizers, securities, government guarantees, and specific fiscal policy measures, are described. It is established that the risk management system in modern conditions can operate in two critically different modes: constant monitoring and minimization of minor shocks and crisis mode. Practical fiscal and financial tools for preventing negative impact and minimizing losses have been studied. Possibilities of application of these practices on minimization of fiscal risks in the conditions of the Ukrainian realities are considered. The study concludes that fiscal risk minimization mechanisms mitigate adverse macroeconomic developments, but need to be deeply integrated at virtually all stages of the budget process. It is determined that by the economic nature of the methods of minimizing fiscal risks resemble insurance: in favorable periods it is an additional cost, and in unfavorable — tools to reduce the negative impact. Therefore, when using these tools, it is important to weigh their cost and determine the level of feasibility. In addition, complex macroeconomic shocks, which provoke very significant losses, in any case require specific situational solutions that are likely to go beyond the standard budget process.

Ключові слова: фінансовий ризик, державні фінанси, державний ризик-менеджмент, мінімізація ризику, фінансова дисципліна.

Key words: fiscal risk, public finance, government risk-management, risks mitigation, fiscal discipline.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування державних фінансів в Україні знаходиться під суттєвим впливом фінансових ризиків, які в першу чергу пов'язані з макроекономічними ризиками, зокрема із накопиченням державним боргом, державними гарантіями, діяльністю суб'єктів господарювання державного сектору економіки, виконанням запланованих доходів зведеного бюджету тощо. Значний вплив на зміни макроекономічних показників мають фінансові ризики на покриття державою збитків від стихійних лих, пандемії та інших форс-мажорних обставин.

У сучасних умовах негативний вплив фінансових ризиків набув особливої актуальності та став одним з центральних аспектів управління державними фінансами для більшості держав світу. Провідні міжнародні організації, що здійснюють свою діяльність в економічній, фінансовій та фінансовій сфері, напрацювали ряд ефективних підходів щодо формування механізмів мінімізації такого впливу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Оскільки мінімізація фінансових ризиків є одним з центральних елементів формування фінансової політики сучасних держав, зазначеному питанню приділяється

багато досліджень OECD, IMF та інших міжнародних організацій. Зокрема, під час написання дослідження взято до уваги звіт: "OECD Best Practices for Managing Fiscal Risks: Lessons from case studies of selected OECD countries and next steps post COVID-19" та IMF "Fiscal Risks Sources, Disclosure, and Management" авторів Aliona Cebotari, Jeffrey Davis, Lusine Lusinyan, Amine Mati, Paolo Mauro, Murray Petrie, Ricardo Velloso. Також дослідження публікації фахівців International Monetary Fund. Fiscal Affairs Dept.

Крім того, цьому питанню присвячено чимало праць українських вчених. Дуже корисними у частині зіставлення та узагальнення підходів фундаторів економічної теорії (у рамках класичної та неокласичної ідей ризиків) та їх послідовників щодо розкриття природи ризику, еволюції його становлення є напрацювання сучасників: О.І. Баланської, А.В. Панченко, В.М. Мельника, Г.М. Коломієць, Ю.Г. Гузєнкова, В.І. Надраги, Р.С. Ярецько та ін. Проблемні аспекти визначення ризику як об'єктивно-суб'єктивної категорії різних галузей знань (з урахуванням надбань у сфері юриспруденції, економіки, управління, соціології, психології та інших наук) досліджували В.В. Бондарчук, В.О. Пономаренко, С.П. Протасовицький та інші науковці. Концептуальні засади управління ризиком (ризик-менеджменту) розкривали І.І.

Таблиця 1. Таксономія фінансових ризиків, впроваджена у Нідерландах у 2020 році

	Безумовні (точно відомо, що буде збиток, але невідомий масштаб)	Умовні (факт настання збитку є ймовірною подією, а отже сума залежить від ймовірності настання)
Явні ризики (прямі зобов'язання)	<ul style="list-style-type: none"> Автоматичні стабілізатори, передбачені фінансовими правилами. Втрати на фінансовому ринку. Витрати на інвестиційні проекти. Технічні та правові фінансові ризики 	<ul style="list-style-type: none"> Фінансовий сектор: державні гарантії. Покриття державою збитків від катастроф, стихійних лих та інших форс-мажорних обставин
Неявні ризики (відсутні прямі зобов'язання, але є висока ймовірність їх виникнення)	<ul style="list-style-type: none"> Витрати на пенсії та інші соціальні платежі, старіння населення. Збитки через зміну кліматичних умов. Впровадження політики у сфері охорони здоров'я, надання певних медичних послуг за рахунок держави 	<ul style="list-style-type: none"> Участь держави у стабілізації стратегічно важливих підприємств (банків). Збитки, пов'язані з охороною здоров'я населення, в тому числі у разі епідемії. Втрати податкових надходжень, спричинені зниженням платоспроможності населення у результаті форс-мажору

Воробець, А.М. Михайлов, М.Ю. Галич, І.М. Посохов, Ю.В. Жадан та інші дослідники.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою даного дослідження є вивчення кращих світових практик зменшення фінансових ризиків в умовах макроекономічних шоків та вивчення перспектив їх застосування в Україні. Для досягнення цієї мети було встановлено такі завдання: 1) дослідити існуючі підходи до формування таксономії фінансових ризиків у світовій практиці; 2) вивчити ефективні методи мінімізації впливу негативних макроекономічних явищ, що застосовуються розвиненими державами, в тому числі наявні фінансові інструменти та заходи бюджетної політики; 3) дослідити виклики та ризики, що виникають під час запровадження систем ризик-менеджменту; 4) розглянути перспективи впровадження подібних інструментів в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державна політика у сфері управління фінансовими ризиками має формуватися з наступних кроків:

— Фінансове прогнозування та аналіз відхилень. Держава має здійснювати регулярне макроекономічне прогнозування, в тому числі доходів бюджету та, найголовніше, проводити аналіз відхилень фактичних значень від прогнозних. Таким чином мають не лише робитися прогнози, але й здійснюватися постійний моніторинг надійності цих прогнозів та розраховуватися ймовірність відхилень від базового сценарію.

— Ідентифікація ризиків. Мінімізація негативного впливу починається з детальної ідентифікації джерел ризиків та їх можливих наслідків, для чого формуються різноманітні моделі ризик-менеджменту. У більшості розвинених країн кожний орган державної влади, що відповідає за сфери, у яких можливе виникнення фінансових ризиків, повинні здійснювати ідентифікацію

цих ризиків та доповідати про ці ризики до органу, відповідального за фінансову та бюджетну політику.

— Вимірювання ризиків. Окрім сутнісного розуміння джерела ризику та можливих сценаріїв необхідно мати інструменти, здатні кількісно оцінити певний ризик. Найчастіше ці оцінки виражаються через грошові показники або відносні величини (наприклад, відсотки ВВП). Без кількісної оцінки ризику за декількома сценаріями будь-які спроби контролю фінансових ризиків є заздалегідь не ефективним заходом.

— Розкриття інформації. Інформація про існуючі фінансові ризики має бути доступна публічно. Варто зазначити, що у 2017 році Міністерством фінансів вперше була підготовлена та включена до складу документації бюджету 2018 року Інформація про фінансові ризики та їх потенційний вплив на державний бюджет у 2018 році [1]. Регулярна публікація Мінфіном відомостей про фінансові ризики [2], відповідають кращим світовим практикам та вимогам міжнародних інституцій.

— Запобігання та/або мінімізація впливу. Має бути передбачений механізм, що дозволяє заздалегідь уникнути розвитку сценаріїв, що призводять до виникнення негативного ефекту від фінансових ризиків, а також передбачити інструменти, що дадуть змогу зменшити негативний вплив у разі реалізації ризику.

— Резерви або фонди покриття збитків. Більшість розвинених держав створюють спеціалізовані фонди, призначені для покриття збитків від реалізації фінансових ризиків, із особливим механізмом прийняття рішення щодо використання коштів з цих фондів. Ключовою особливістю є суворий захист цільових ризикових фондів від використання на інші потреби у разі їх виникнення. Захист таких фондів є одним з базових елементів фінансової дисципліни у країнах Євросоюзу.

— Урахування ризиків у фінансовій політиці. Якщо ризики є системними, значними, виникають регулярно та призводять до постійних негативних наслідків, це може свідчити про невдачу фінансову політику загалом. Тому за результатами ризик-аналізу на середньостроковому та довгостроковому періоді робляться стратегічні висновки щодо вдосконалення фінансової політики держави. Зокрема, розвинені країни коригують такі ключові важелі, як управління державним боргом, рівень податкового навантаження та його розподілу, надання державних гарантій, а також впровадження інструментів системного пом'якшення впливу тих негативних факторів, дії яких неможливо уникнути [3].

Лише якщо в системі управління державними фінансами впроваджено повноцінний ризик-менеджмент, здатний ідентифікувати, оцінювати, передбачувати та контролювати ризики, можливе ефективне зниження негативного впливу несприятливих подій на загальний стан державних фінансів та економіки загалом. З точки зору мінімізації ризику, держава має впровадити три окремі механізми:

— Раннє передбачення та попередження потенційних ризиків. Цей механізм має бути впроваджено дуже

широко, практично у всіх механізмах прийняття рішень у сфері фінансової політики. Слід зазначити, що у світовій практиці дані механізми у більшості випадків носять інформаційний характер та направлені лише на підвищення рівня поінформованості осіб, що приймають рішення. У більшості випадків рання ідентифікація можливих ризиків покликана вплинути на прийняття специфічних рішень та зробити фінансову політику більш ризик-орієнтованою. Проте у деяких державах існує практика впровадження фінансових правил, які передбачають певні резерви або нормативи, закладені під ідентифіковані ризики. Прикладом вдалої таксономії ризиків можна вважати систему, що використовується у Нідерландах [4] (табл. 1).

Така класифікація не є вичерпною, але повною мірою відображає підходи щодо досягнення стану поінформованості осіб, що приймають рішення, про наявні ризики. Зокрема, слід звернути увагу на такий умовний неявний ризик, як втрати через зниження платоспроможності населення. Коли держава стикається з певними негативними явищами (стихійні лиха, епідемії, терористичні акти і т.п.), реальні фінансові втрати формуються з двох частин: по-перше це явні витрати держави на допомогу постраждалим та часткову компенсацію збитків, а по-друге це неявні втрати, що є результатом зниження загального рівня економічного розвитку через такі несприятливі події. Наприклад, якщо стихійне лихо зруйнувало інфраструктуру у регіоні, держава не лише витрачає кошти на відбудову, але й недоотримує податкові надходження з цього регіону, тому що в ньому генерується набагато менше реального продукту. І частіше за все саме другий компонент є найбільшим у грошовому виразі. Яскравим прикладом є пандемія COVID-19, у ході якої через карантинні заходи світова економіка опинилася в стані "90% ефективності" [5]. Тобто після виходу з карантину відбулося певне пожвавлення, але середньосвітовий рівень падіння ВВП становить близько 10%, що є колосальними втратами для всіх держав, і ці втрати значно перевищують реальні втрати бюджетів, що відбулися через пандемію (витрати на тестування, лікування, проведення карантинних заходів і т.п.).

— Фінансові стрес-тести та здійснення так званої *risk-aware* фінансової політики, тобто політики з урахуванням існуючих ризиків. У процесі складання бюджетів різних рівнів, а також у ході ухвалення рішень щодо запозичень, державних гарантій завжди має проводитися стрес-тестування та розгляд найгірших можливих наслідків рішень, що приймаються. Ці наслідки мають вимірюватися у грошовому виразі, а певна частка від цієї суми має резервуватися. Різні держави приймають відповідний рівень такого резервування у залежності від загального рівня розвитку держави та типу фінансової політики. Якщо політика є консервативною, вона дає менші можливості для розвитку та зростання, але передбачає більші резерви під ризики. Якщо ж політика держави направлена на стимулювання зростання, резерви можуть бути мінімальними (до їх повної відсутності). Практика показує [6], що в умовах загального благополуччя у макроекономічному середовищі агресивна фінансова політика, що передбачає акцент на стимулюванні, може принести позитивні результати (яскраві при-

клади — азійські високорозвинені держави як Китай або Сінгапур, де за рахунок подібної політики було досягнуто пришвидшення зростання ВВП: близько 6% щороку в Китаї та більше 17% щорічно в Сінгапурі, за умови збереження виконання всіх покладених на державу функцій, в тому числі соціальних). Проте якщо загальні умови погіршуються та світова економіка знаходиться у кризовому стані, консервативні ризикові політики (наприклад тих, що впроваджує Німеччина, Фінляндія, Норвегія) дають змогу суттєво пом'якшити негативні наслідки. Наприклад, за прогнозами МФВ, у 2020 році в Німеччині очікується спад ВВП на рівні -7,8%, в Норвегії очікується спад близько 6,2%, що нижче за середній показник спаду в ЄС (-10,2%) та суттєво нижчий за такі держави, як Франція (-12,5%) та Іспанія (-12,8%) [7]. Крім того, згідно з такими проєкціями, Німеччина та Норвегія зможуть повернутися до економічного зростання уже у 2021 році, демонструючи приріст реального ВВП близько 2-3% [8].

Головним завданням стрес-тестування є перевірка сценаріїв, коли одразу декілька фінансових ризиків спрацьовують за песимістичним сценарієм та призводять до так званого фінансового шоку, тобто ситуації, коли держава опиняється нездатною ефективно виконувати свої функції (що загрожує дефолтом, соціально-гуманітарною катастрофою, загальним зниженням якості життя населення та іншим вкрай негативним наслідком). Світова фінансова криза 2008 року навчила урядовців більшості країн закладати у стрес-тестові моделі глобальні фінансові потрясіння та передбачати їх можливий вплив на економіку. Проте, криза, викликана пандемією COVID-19, має зовсім іншу природу та не була передбачена в жодному сценарії при стрес-тестуванні. Особливістю цієї кризи є системний вплив на структуру економіки, а не лише раптове погіршення показників її функціонування. Через локдаун у більшості країн відбулися зрушення у структурі працевлаштування в бік дистанційної праці та електронної комерції. Водночас реальний сектор, сфера розваг, туризм та інші традиційно найбільш прибуткові галузі опинилися у вкрай скрутному стані. Подібного роду кризи було практично неможливо передбачити у сценаріях ризик менеджменту, проте деякі найрозвиненіші держави були здатні пом'якшити негативні наслідки способами, які ми розглянемо далі у даному дослідженні.

— Зниження та покриття збитків. Такий механізм передбачає ситуації, коли перші два не були здатними уникнути негативного сценарію та ризик реалізувався. Як правило, більшість таких механізмів зводяться до "фінансової подушки безпеки" на загальнодержавному рівні, що може бути реалізована різними методами. Наприклад, це може бути резервний бюджетний фонд загального призначення, який використовується для покриття збитків (подібний підхід використовується у Австралії, Фінляндії, Великій Британії та інших розвинених державах) або спеціалізовані державні фонди і фінансові інструменти, направлені на пом'якшення впливу специфічних ризиків.

В Україні впроваджено елементи системи ризик-менеджменту у фінансовій сфері. Так серед матеріалів, що додаються до проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік обов'язково має пода-

ватись інформація про фінансові ризики (включаючи умовні зобов'язання і квазіфінансові операції) та їх вплив на показники державного бюджету у плановому бюджетному періоді згідно підпункту 121 пункт 1 статті 38 Бюджетного кодексу України [9].

Розглянемо на прикладі поточної ситуації існуючі підходи до ризик-менеджменту. Міністерство фінансів України у своїх аналітичних матеріалах, присвячених розкриттю інформації про фінансові ризики [10] зазначає, що ідентифікація фінансових ризиків та вдосконалення практики управління ними з метою врахування їх впливу на бюджетні показники та вжиття заходів з мінімізації є важливим напрямом підвищення стійкості державних фінансів, забезпечення макроекономічної стабільності та повного і вчасного фінансування основних зобов'язань держави.

З початку 2020 року світова економіка стикнулася з впливом ефекту від поширення хвороби COVID-19, який став глобальним викликом та ударом для більшості країн, в тому числі й України. Введення карантину та безпрецедентних заходів безпеки так само негативно вплинуло на економічну ситуацію в країні та, відповідно, на виконання показників державного бюджету.

З метою передбачення фінансових ресурсів у державному бюджеті на поточний рік для вжиття ефективних заходів з нейтралізації негативних наслідків поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та підтримки економічної активності в країні, Міністерством фінансів України підготовлено та прийнято Верховною Радою України зміни до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" [11], якими передбачалось внесення змін як до доходної частини бюджету, так й до видаткової.

Крім того, зазначається, що найбільша ступінь невизначеності на момент запровадження карантинних заходів була з припущенням щодо динаміки обмінного курсу гривні до долара США. Швидке зростання девальваційних очікувань в Україні на фоні стрімкого обмеження доступу до міжнародних ринків капіталу країнам з економікою, що розвивається (індекс MSCI Emerging Markets у період з 06.03.2020 по 23.03.2020 знизився майже на 18%, що свідчить на відтік капіталу з країн, що розвиваються) сформувало припущення щодо значного ослаблення обмінного курсу гривні до долара США за підсумками 2020 року. Така курсова динаміка призвела б до зростання цін внаслідок дії "ефекту перенесення", який для України становить 0.45 — 0.50%. Однак в результаті завчасно вжитих заходів, спрямованих на забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності в країні, впровадження карантинних заходів мало обмежений ефект на вітчизняний фінансовий ринок та девальвацію обмінного курсу гривні до долара США. Цьому сприяло і швидке відновлення довіри інвесторів до ринків, що розвиваються (індекс MSCI повернувся до рівня докризових значень вже у червні 2020 року, коли почали виходити дані, які свідчили про швидке та потужне відновлення економіки Китаю). У підсумку це призвело до перегляду очікуваного середньорічного значення обмінного курсу гривні до долара США з 30 грн за долар США (припущення під уточнення прогнозу у березні 2020 року) до 27 грн за долар США (припущення під очікувані показники у липні

2020 року). Проте, починаючи з вересня поточного року спостерігається падіння курсу гривні до долара США і ця тенденція зберігається.

У свою чергу відповідно до висновку Рахункової палати України про результати аналізу виконання закону про Державний бюджет України на 2020 рік у першому півріччі [12], стан виконання у першому півріччі державного бюджету на 2020 рік показав, що в умовах прогнозованого зниження реального ВВП, найглибшого з другого кварталу 2015 року падіння реального ВВП у другому кварталі 2020 року і міцнішої, порівняно з прогнозом, гривні збільшуються ризики ненадходження запланованих на рік доходів.

У звітному періоді Казначейство надало з єдиного казначейського рахунку на покриття тимчасових касових розривів ПФУ для виплати пенсій і допомоги 67,4 млрд грн позик, із яких не повернено 11,4 млрд гривень. Слід зазначити, що таке фінансування не є заздалегідь сформованим механізмом покриття фінансового ризику, а є вимушеним засобом недопущення невиконання державою своїх соціальних функцій.

У контексті ефективного управління фінансовими ризиками ключовим фактором є безсуперечне дотримання базових норм бюджетної дисципліни. Проте Рахунковою палатою виявлено, що у першому півріччі обсяг тимчасово вільних коштів окремих місцевих бюджетів, розміщених за рішеннями місцевих рад на депозитних рахунках в установах державних банків, збільшився, порівняно з відповідним періодом попереднього року, на 83 відс., при цьому у другому кварталі — у 4 рази. Як наслідок, втрачалася можливість оперативного спрямування коштів на невідкладні заходи боротьби з коронавірусною хворобою та її наслідками.

Загалом ризик-менеджмент у фінансовій політиці може функціонувати у двох режимах:

— Очікування, спостереження та зменшення збитків від дрібних негативних подій у сприятливий період.

— Пом'якшення шоку та зниження негативних наслідків у кризовий період.

Кожен з цих режимів має свої механізми щодо контролю ризиків та зниження збитків, тому варто приділити цим механізмам увагу. Передусім розглянемо механізми, що використовуються у сприятливий період, тобто той проміжок часу, коли загалом наявне економічне зростання, на світовому ринку є сприятлива кон'юнктура, але виникають певні негативні явища, до яких держава має бути готовою з метою мінімізації збитків. Основними підходами є:

— Незалежні макроекономічні моделі із різними сценаріями можливих ризиків. Моделювання фінансових ризиків у розвинених державах виводиться з-під зони відповідальності органів, що безпосередньо беруть участь у формуванні фінансової політики з метою забезпечення незалежності цих моделей. В результаті складання прогнозів та ризик-орієнтованих моделей є окремим етапом бюджетного процесу та специфічним інструментом ризик-менеджменту.

— Бюджетні резерви, передбачені на випадок певних несприятливих подій. Практично всі держави з високим рівнем доходів (зокрема, країни-члени ЄС, ОЕСР, США та ін.) мають відповідні резерви, передбачені у бюджетному процесі. Виділяють два типи резервів: на

непередбачувані витрати (як правило, його розмір є великим та не перевищує 2% загального обсягу видатків бюджету) та резерви на нові бюджетні програми. Урядовці виходять з того припущення, що кожного року виникають певні обставини, що змушують державу ініціювати нові програми бюджетного фінансування, які не були передбачені заздалегідь. Отже, обсяг фонду на фінансування таких програм встановлюється на рівні середньорічного типового обсягу витрат даного типу, що спостерігається для даної держави.

— Довгострокові фонди цільового призначення. Найчастіше такі фонди притаманні державам, для яких характерними є стихійні лиха. Ці фонди формуються на протязі декількох бюджетних періодів, а кошти використовуються за ухваленим урядом протоколом з метою захисту накопичених ресурсів від інфляції. Як правило, це інвестування у "голубі фішки", тобто найбільш безпечні цінні папери із високим ступенем ліквідності. У разі настання форс-мажору, для якого створено фонд, кошти можуть використовуватися для покриття збитків, а також для стимулювання відновлення розвитку економіки у тому регіоні, що зазнав втрат.

— Запас "фіскальної міцності". Притаманно для держав із високим ступенем фіскальної дисципліни в межах діючих фіскальних правил та впровадженням середньостроковим та довгостроковим бюджетним плануванням. Органи, відповідальні за фінансову політику та/або монетарну стійкість, можуть накопичувати певні резерви для покриття короткострокових шоків та подолання касових розривів, що пояснюються незначними відходженнями від фіскальних правил. У результаті підвищується стабільність бюджетування та додатково зміцнюється система бюджетних правил.

— Державні гарантії. У сприятливих ринкових умовах держава може виступати гарантом для широкого спектру суб'єктів господарювання, які мають значимість для розвитку або реалізації соціальної політики і т.п. Для всіх держав нормальним явищем є виникнення незначної кількості зобов'язань за наданими державними гарантіями, під яку в ході бюджетного процесу передбачаються відповідні кошти. Проте позитивний репутаційний ефект від надання гарантій призводить до значно більшого ефекту мультиплікації, ніж щорічні незначні втрати через настання гарантійних випадків.

Якщо розглянути інструментарій пом'якшення фіскальних шоків у кризові періоди, ми виявимо багато більше різноманітних інструментів, що використовуються у світовій практиці. Пандемія COVID-19 стала дуже наочним індикатором того, які саме інструменти готові застосовувати різні держави в залежності від їх рівня економічного розвитку та ступеня впровадження ризик-менеджменту у фіскальних процесах. Для країн із високим рівнем доходів характерне застосування таких бюджетних інструментів:

— Здійснення додаткових непередбачених витрат, зокрема виплат по безробіттю, збільшення видатків на охорону здоров'я, соціальні потреби та ін.

— Проведення капітальних інвестицій та виділення цільових грантів на різні соціально значущі проєкти.

— Адресна допомога для громадян, які її потребують: субсидії, прямі виплати компенсацій через втрату роботи і т.п. У багатьох країнах для осіб, що втратили

роботу, а також підприємців, що втратили можливість вести економічну діяльність через пандемію, здійснювалися прямі виплати у грошовій формі. Зокрема, така практика втілювалася у США, Канаді, Норвегії, Німеччині, Південній Кореї.

— Податкові преференції: зниження ставок, надання можливості відкладеної сплати податків після завершення карантину, пролонгація податкової заборгованості з можливістю поетапної сплати без додаткової пені та відсотків, а також інші заходи, покликані знизити податковий тиск.

Необхідно розуміти, що для розвинених держав найважливішим пріоритетом є забезпечення оборотності коштів в економіці та безперервне створення даної вартості (а отже збільшення ВВП). Відповідно, перераховані заходи щодо прямого державного стимулювання купівельної спроможності громадян є не стільки соціальною відповідальністю уряду, скільки цілеспрямованими заходами щодо підтримки економіки. Тому що кошти, які громадяни отримують через механізми кризової допомоги, в результаті будуть використані для придбання товарів та послуг, а отже, економічний цикл буде підтримуватися. Державі вигідніше субсидіювати купівельну спроможність громадянина і таким чином зберегти функціонуючий бізнес, аніж допустити закриття більшості підприємств та залишитися без джерела наповнення бюджету у довгостроковій перспективі.

Окрім прямих бюджетних інструментів пом'якшення фіскального шоку, в умовах кризи використовуються непрямі позабюджетні заходи, головна особливість яких — перенесення вартості допомоги, що надається, на майбутнє за рахунок використання фінансових інструментів. Найбільш розповсюдженими є:

— Ін'єкції ліквідності через банківську систему. Зниження облікових ставок центрального банку за період пандемії стало рекордним для багатьох країн (передусім чергу США).

— Державні інвестиції у публічні корпорації шляхом купівлі їх цінних паперів. Зокрема, в Німеччині, Південній Кореї, Чилі та інших державах саме збільшення частки державного капіталу в структурі акціонерного капіталу підприємств стало інструментом підтримки великих платників податків.

— Пільгові займи домогосподарствам. США, Норвегія, Тайланд та інші країни запустили програми, націлені на видачу дешевого або безкоштовного кредитування домогосподарств з метою відновлення купівельної спроможності населення. Проте в цьому підході є певний ризик через можливе роздмухування "кредитної мильної бульбашки". У разі нездатності держав, що вжили подібних заходів, у середньостроковій перспективі вийти з кризи та відновити зростання реального ВВП, такі кредити (особливо у випадку їх неповернення) стануть джерелом збільшення інфляції та подальшої монетарної дестабілізації.

Зовнішні та внутрішні шоки, які не залежать від грошово-кредитної політики:

— Придбання активів державою. З метою підтримки підприємств уряди багатьох держав збільшують обсяги державних закупівель різноманітних активів, у тому числі капітальних. У результаті економіка отримує

імпульс для зростання, а держава відкладає проблему на майбутнє: або ці активи виявляться вдалим інвестиціями та повернуть свою вартість, або держава буде змушена вирішувати питання неліквідних активів.

— Створення позабюджетних фондів з метою фінансування певних потреб або вирішення специфічних задач. Для країн ЄС, у яких впроваджена жорстка фіскальна дисципліна, позабюджетні фонди є інструментом для недотримання існуючих бюджетних правил. Наприклад, створений у Франції "Фонд Солідарності Франції" використовується для прямої державної підтримки бізнесу в умовах відновлення економіки після періоду карантину. Дане рішення виявилось вдалим з операційної точки зору та дало змогу швидко мобілізувати кошти для здійснення цільової допомоги. Проте наявність позабюджетних фондів розмиває фіскальні правила та у перспективі може призвести до неконтрольованого дефіциту бюджету.

— Квaziфіскальні операції. Держава здійснює підтримку не напряму, а через державні установи: передусім банки та інші інституції та організації. Найрозповсюдженішою квaziфіскальною операцією є продаж певних товарів або послуг за ціною нижчою собівартості, тобто здійснення підтримки попиту на певні послуги шляхом свідомого заниження вартості та компенсація збитків державного підприємства коштами бюджету у майбутньому. Якщо економічне зростання вдасться відновити, державні підприємства матимуть змогу покрити ці збитки із власних доходів, проте якщо криза буде затяжною, державні підприємства будуть потребувати бюджетних вливань. А отже, цей інструмент знов створює загрозу зростання дефіциту у майбутніх періодах.

Як ми бачимо, позабюджетні інструменти нівелювання фіскальних ризиків мають спільну філософію, а саме — в їх основі лежить "державницький оптимізм". Урядовці сподіваються, що у наступних періодах відбудеться економічне зростання, а тому в поточний несприятливий період ми маємо можливість "запозичити в майбутнього", тобто зробити певні операції, які доведеться покривати реальним економічним ростом. Такий підхід є зрозумілий, але не завжди призводить до позитивного результату, тому що у разі розвитку подій за песимістичним сценарієм, "оптимізм минулих періодів" може перетворитися на задачу, що не має розв'язку, у наступному періоді. Наприклад, якщо держава вже накопичила значний борговий тягар у попередніх періодах, розраховуючи на зростання у наступному, а насправді відбулося значне потрясіння (пандемія COVID-19), фінансова система може виявитися неплатоспроможною. Наприклад, Аргентина, яка проходила через тяжку фінансову кризу у 2014 році, опинилася в стані технічного дефолту у 2020 році під час кризи, викликаній пандемією COVID-19 [13].

Слід зазначити, що усі перераховані механізми управління ризиками за економічною суттю є явними чи неявними витратами, які здійснює держава. Тобто менеджмент фіскального ризику може сам по собі створити додаткові фіскальні ризики у наступних періодах. Такі витрати можуть здійснюватися з різних джерел та розповсюджуватися на різні бюджетні періоди: на минулі (якщо фонди були сформовані заздалегідь), на

поточні (якщо ми здійснюємо фінансування з передбачених бюджетом фондів), а також на майбутні. А отже, до впровадження механізмів пом'якшення фіскальних ризиків необхідно підходити не як до загальнообов'язкового явища, яке мусить бути передбачено у кожному бюджетному процесі, а як до досить складного інструменту, який має свої плюси і мінуси. Зокрема, для втілення конкретних механізмів мінімізації ризику необхідно керуватися такими факторами:

— Раціональність. Перш за все, впроваджувані заходи мають відповідати принципу раціональності та доцільності, слугувати вирішенню певних аспектів бюджетної політики держави. Неприпустимим є втілення певних механізмів управління ризиками методом калькування кращих світових або європейських практик, кожен інструмент має бути детально перевірений на його адекватність та доцільність у конкретній державі.

— Розгляд альтернатив. Майже всі заходи у сфері фіскальної політики можуть бути замінені іншими, з досягненням аналогічної мети. Наприклад, прямі дотації безробітному населенню можуть бути замінені на надання безпроцентних або пільгових кредитів державними банками і т.п. Кожен з подібних інструментів має різні позитивні й негативні сторони, може бути більш або менш ефективним у конкретній державі, призводити до кращої економічної віддачі.

— Максимальна вартість застосування механізму. Якщо держава впроваджує певний інструмент зниження фіскального ризику, необхідно оцінити максимально можливі втрати, що цей інструмент може згенерувати у поточному та майбутніх періодах. Та складати фіскальну політику, виходячи із розуміння можливих втрат від застосування цього інструменту. Проте варто зазначити, що в поточних умовах невизначеності, коли потенційні збитки від пандемії, карантину та їх соціально-економічних наслідків практично необмежені, максимальна вартість є досить умовним та непередбачуваним поняттям. А отже, в ході прийняття рішень необхідно розробляти декілька сценаріїв із переважанням "песимістичного" вектору.

— Очікувана економічна віддача. Як ми визначилися, кінцевою метою захисту держави від фіскальних шоків є досягнення позитивного макроекономічного ефекту, тобто зростання реального ВВП та, відповідно, рівня реальних доходів населення. Отже, у моделях прогнозування варто оцінювати, як той чи інший механізм може слугувати для даної мети. І при наявності декількох альтернатив — обирати той, що дає кращу віддачу.

— Можливі дії для уникнення прямих збитків. Держава має ряд можливостей уникнути прямих збитків, зокрема шляхом встановлення обмежень на обсяг державних гарантій та обсяг відповідальності за ними на законодавчому рівні, шляхом своєчасного згорання неперспективних проєктів і т.п. Створюючи механізми підтримки та пом'якшення впливу фіскального шоку, держава завжди має розробляти також стратегію "швидкого виходу", тобто спосіб якомога швидше позбутися небажаних та непосильних зобов'язань у критичному випадку (навіть якщо це зашкодить соціальним та політичним інтересам).

— Наявні можливості на міжнародній арені. Сучасні держави функціонують не окремо, а тісно пов'язані із своїми державами-партнерами практично у всіх сферах. Відповідно, втілення механізмів управління фінансовими ризиками має здійснюватися з урахуванням наявних можливостей на зовнішніх ринках та зовнішньополітичній арені. Наприклад, якщо держава відноситься до "G7" та має статус провідної у світі, вона може розраховувати на зовнішнє кредитування та вливання інвестицій, а отже має більше шансів зберегти платоспроможність навіть за самих несприятливих сценаріїв. Проте коли мова йде про країни, що розвиваються, на міжнародній арені інвестори та партнери не мають великої довіри до них, а отже, паніка зовнішніх контрагентів в умовах кризи може стати лише додатковим негативним фактором.

Тобто, виходячи з перерахованих критеріїв, слід розуміти, що підбір інструментів для управління фінансовими ризиками є дуже індивідуальним для кожної держави. Більше того, у деяких випадках неправильно сформований набір інструментів може стати джерелом додаткового фінансового шоку при несприятливих умовах. Особливо якщо мова йде про країни, що розвиваються, у яких обмежений доступ до зовнішніх запозичень та досить сумнівна репутація з точки зору інвестиційного клімату.

В Україні Мінфін розробляє специфічний перелік заходів для зниження конкретних ризиків [1]. У матеріалах щодо інформації по фінансових ризиках фахівці Мінфіну розробляють короткострокові заходи, які мають знизити ідентифіковані фінансові ризики у поточній ситуації. Однак у деяких розділах дані заходи є досить загальними та можуть використовуватися лише як орієнтовні напрями для розробки фінансової політики. Наприклад, щодо механізмів мінімізації негативного впливу макроекономічних шоків документ Мінфіну рекомендує: "Для відслідковування та мінімізації впливу макроекономічних ризиків на бюджет статтею 52 Бюджетного кодексу України передбачено механізм проведення оцінки відповідності основних макроекономічних показників показникам, врахованим у розрахунках бюджету. Зокрема, визначено підстави для внесення змін до бюджету в разі відхилення основних макроекономічних показників від прогнозу". Тобто рекомендація є загальною та не передбачає використання будь-яких специфічних механізмів. Водночас для інших категорій фінансових ризиків Мінфін виділяє специфічні заходи, проте вони також носять більш тактичний характер та не мають ознак фінансового механізму зниження шкоди шляхом перенесення її вартості на майбутні періоди за допомогою фінансових механізмів або шляхом використання попередньо сформованих фондів. Тому можна зробити висновок, що фактично в Україні не використовуються фінансові механізми мінімізації негативного впливу фінансових ризиків, викликаних макроекономічними змінами, подібні до тих, що функціонують у країнах ЄС.

Відповідно до результатів досліджень фахівців ОЕСР, що вивчали впровадження фінансових ризиків у сучасних умовах невизначеності [14], одним з ключових завдань при впровадженні даних механізмів на державному рівні є правильна операціоналізація системи пом'якшення негативного впливу фінансових ризиків.

Тобто така система має бути інтегрована у структуру практично всіх учасників бюджетного процесу. Зокрема, наведемо ключові принципи правильної операційної реалізації системи фінансового ризик-менеджменту.

— Не існує універсальних рішень. Якщо проаналізувати досвід держав, що успішно впровадили та використовують системи управління фінансовими ризиками, одразу стає помітним суттєва інституційна відмінність. Зони відповідальності Мінфіну, Казначейства, податкових органів, парламенту, Кабміну та інших ключових органів влади розподіляються відповідно до особливостей конкретної держави. Крім того, для деяких держав успішним є створення окремої незалежної установи, що займається виключно фінансовими ризиками та ризик-менеджментом на державному рівні, а у деяких державах подібні ініціативи завершилися повною невдачею, тому що дана окрема установа не змогла досягнути необхідного впливу на бюджетний процес.

— В основі ефективного управління ризиками — їх глибоке розуміння. Тому кращою практикою є створення максимально потужних та укомплектованих фахівцями вищої категорії аналітичних центрів, робочих груп та департаментів, робота яких направлена виключно на ідентифікацію, вимірювання та прогнозування можливих ризиків за різними сценаріями. Важливою задачею є забезпечення співробітництва між фахівцями різних напрямів, передусім — економетристів, фінансистів, податківців, юристів. Тому найкращі результати дають міжвідомчі, міжгалузеві та міжфахові науково-практичні робочі групи та аналітичні центри.

— Централізація інформації та забезпечення зручного доступу до інформаційних джерел. Міжвідомчий обмін інформацією є безумовною необхідністю для створення надійної системи прогнозування ризиків, а отже без нього неможлива і система управління цими ризиками. Особливо варто зазначити такий фактор, як швидкість доступу до інформації, тому що при наявності бюрократичних ускладнень в процесі доступу до інформації щоденний операційний моніторинг може стати або просто неможливим, або вкрай неефективним.

— Законодавче впровадження зобов'язань ключових учасників бюджетного процесу враховувати фінансові ризики. У країнах, де система управління фінансовими ризиками виявилася неефективною, складалася приблизно однакова ситуація, коли ідентифіковані ризики існують на папері та опубліковані, але повністю ігноруються особами, що приймають рішення. Тому єдиний ефективний шлях — фіксація на законодавчому рівні необхідності врахування ризик-менеджменту у нормативно-законодавчому акті, який регулює бюджетний процес.

— Незалежний контроль. Весь бюджетний процес має бути не тільки прозорим для громадськості, але й піддаватися регулярному аудиту. Проблема полягає в тому, що представники громадськості досить рідко мають необхідні ресурси та навички, щоб забезпечити належний публічний контроль.

Під час впровадження системи зменшення негативних наслідків від фінансових ризиків існує ряд типових викликів, які необхідно враховувати:

— Несхильність осіб, що приймають рішення, до гнучкості у питаннях бюджетування. У більшості держав впровадження ефективної моделі ризик-менедж-

менту було пов'язане із суттєвою трансформацією бюджетного процесу. Відповідно, для більшості учасників цього процесу дані зміни були досить складними та викликали певний реактивний опір.

— Небажання політиків, які мають 3—5 річні строки повноважень, займатися довгостроковими питаннями. Як ми визначилися, впровадження систем захисту від ризиків де-факто є поточними або майбутніми витратами. Тому більшість урядовців обирає використання коштів на інші поточні потреби, аніж на підвищення стійкості державних фінансів до шоків у майбутньому.

— Збільшення ризику політичних спекуляцій на інформаційній відкритості. З одного боку, суспільство отримує доступ до бачення державою потенційних ризиків. З іншого боку, політичні опоненти можуть використовувати песимістичні сценарії, викладені у ризик-аналізі, як платформу для критики діючої влади. А отже, діюча влада не зацікавлена у наданні конкурентам подібних переваг, тому часто допускаються надмірно оптимістичні прогнози та надмірне узагальнення інформації про ризики, що публікується.

— Старіння поточних практик ризик-менеджменту, побудованих на основі вивчених під час світової фінансової кризи 2008 року уроків. Поточні виклики (зокрема, пандемія COVID-19) суттєво відрізняються від суто фінансової кризи 2008 року, а тому і підходи до ризик-менеджменту мають бути іншими. Проте розробка оптимальних підходів займає досить багато часу, а тому кожна держава має розробити ефективні інструменти самостійно.

— Досить обмежені можливості інструментів щодо пом'якшення ризиків. Криза, викликана пандемією, продемонструвала існуючі ліміти можливостей бюджетних систем найрозвиненіших країн світу. Зокрема, навіть країни G7 перевищили за обсягами непередбачуваних видатків відповідні фонди, сформовані заздалегідь та передбачені у бюджетному процесі. Це явище демонструє, що ризик-менеджмент у фінансній сфері є ефективним лише для гасіння невеликих шоків та забезпечення більш сприятливих умов економічного зростання під час загального благополуччя. Проте в умовах значних шоків та потрясінь, держава, як гарант, все одно буде змушена відходити від фінансних правил та не зможе пережити подібні потрясіння "у штатному режимі", користуючись лише інструментами пом'якшення фінансних ризиків.

ВИСНОВКИ

В основі дієвого ризик-менеджменту на рівні держави лежить ефективна ідентифікація ризиків та глибока інтеграція інструментів зменшення ризиків у бюджетному процесі. В залежності від існуючих у державі практик реалізації бюджетного процесу можуть бути два підходи: або глибока інтеграція ризик-орієнтованих політик безпосередньо у структуру органів, що реалізують фінансову політику, або створення окремої незалежної установи, яка орієнтована суто на аналіз та мінімізацію ризиків. Крім того, у світовій практиці є два ключових способи пом'якшення фінансних ризиків: це створення компенсаційних фондів заздалегідь або перенесення поточних збитків на майбутні періоди шляхом використання певних фінансових інструментів. Однак обидва методи дозволяють досягти однієї мети: дають змогу зняти надмірне навантаження на бюджет у

періоді, в якому спостерігаються певні шоки, та певним чином перерозподілити його у часі, переклавши навантаження на більш сприятливі періоди.

В умовах пандемії COVID-19, коли макроекономічне середовище зазнало комплексних шоків, більшість держав виявилися неготовими до такого рівня ризиків, незважаючи на наявні механізми пом'якшення негативних впливів, тому для більшості держав у 2020 році характерною буде рецесія на рівні декількох відсотків ВВП. Проте практика показала, що більш ефективною є консервативна економічна політика, яка передбачає формування значних резервних фондів за рахунок більш високих податків. Держави, що застосовували стимулюючу економічну політику та знижували податки, в умовах глобальної кризи продемонстрували більш глибоку рецесію. А найрозвиненіші країни із консервативною фінансовою політикою (Німеччина, Норвегія) навіть змогли відновити економічне зростання до кінця року.

Крім того, необхідно розуміти, що кожен інструмент пом'якшення фінансних ризиків — це певні витрати з боку держави, кожен інструмент має певну вартість і зменшує потенціал економічного зростання (нагадуючи за економічною суттю страхування, коли під час сприятливих періодів без настання страхових випадків це витрати). Тому в умовах України застосування таких інструментів викликає низку сумнівів через недостатність фінансних ресурсів, необхідних для покриття цього напрямку витрат.

Отже, механізми мінімізації негативного впливу фінансних ризиків, викликаних макроекономічними шоками, дають змогу певним чином захистити економіку держави від глибоких депресій, проте мають цілий ряд особливостей та обмежень при їх використанні. Для впровадження ефективних інструментів необхідна комбінація політичної волі, фінансової дисципліни, достатнього економічного потенціалу та репутації на міжнародній арені. А для ефективного використання такі механізми мають бути органічно інтегровані практично на всіх етапах бюджетного процесу. Однак за умови настання дуже значних потрясінь та комбінованих фінансних шоків, у ході яких реалізуються одразу декілька песимістичних сценаріїв, суспільство все одно вимагатиме від держави специфічних для конкретної ситуації антикризових заходів, що найбільш вірогідно суперечитимуть існуючим фінансовим правилам.

Література:

1. Міністерство фінансів України, Управління фінансовими ризиками, <https://mof.gov.ua/uk/uvpravlennja-fiskalnimi-rizikam>
2. Міністерство фінансів України, Управління фінансовими ризиками, Звіти, <https://mof.gov.ua/uk/zvity>
3. International Monetary Fund, 2015, Fiscal Policy and Long-Term Growth, IMF Policy Paper, June (Washington: International Monetary Fund).
4. OECD. Best Practices for Managing Fiscal Risks. Case studies of Australia, Finland, the Netherlands, New Zealand and the United Kingdom. [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO\(2020\)7&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO(2020)7&docLanguage=En)

5. The Economist, Apr 14th 2020, The global economy is expected to shrink by 3% this year. <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/04/14/the-global-economy-is-expected-to-shrink-by-3-this-year>

6. International Monetary Fund, Managing Fiscal Risks Under Fiscal Stress. [www.imf.org/Publications/Special Series on Fiscal Policies to Respond to COVID-19](http://www.imf.org/Publications/SpecialSeriesonFiscalPoliciesRespondtoCOVID19)

7. World Economic Outlook Update, June 2020 <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>

8. World Economic Outlook Database <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2020/01/weodata/index.aspx>

9. Бюджетний кодекс України від 24.12.2015 р. № 2456-VI, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

10. Міністерство фінансів України. Інформація про фінансові ризики та їх вплив на показники державного бюджету в 2021 році. URL: <https://mof.gov.ua/uk/zvity>

11. Закон України від 13.04.2020 № 553 "Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік"". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20#Text>

12. Рахункова палата України. Звіти Рахункової палати за 2020 рік. Висновок про результати аналізу виконання закону про Державний бюджет України на 2020 рік у першому півріччі. https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/22-3_2020/Vysn_22-3_2020.pdf

13. Argentina in default for second time this century. URL: <https://www.dw.com/en/argentina-in-default-for-second-time-this-century/a-53542302>

14. OECD. Best Practices for Managing Fiscal Risks. Lessons from case studies of selected OECD countries and next steps post COVID-19 [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO\(2020\)6&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO(2020)6&docLanguage=En)

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Fiscal Risks Management", available at: <https://mof.gov.ua/uk/upravlinnja-fiskalnimi-rizikam> (Accessed 30 Nov 2020).

2. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Reports", available at: <https://mof.gov.ua/uk/zvity> (Accessed 30 Nov 2020).

3. International Monetary Fund (2015), Fiscal Policy and Long-Term Growth, IMF Policy Paper June, Washington.

4. OECD (2020), "Best Practices for Managing Fiscal Risks. Case studies of Australia, Finland, the Netherlands, New Zealand and the United Kingdom", available at: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO\(2020\)7&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO(2020)7&docLanguage=En) (Accessed 30 Nov 2020).

5. The Economist (2020), "The global economy is expected to shrink by 3% this year", available at: <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/04/14/the-global-economy-is-expected-to-shrink-by-3-this-year> (Accessed 30 Nov 2020).

6. International Monetary Fund (2020), "Managing Fiscal Risks Under Fiscal Stress", Series on Fiscal Policies to Respond to COVID-19, available at: www.imf.org/Publications/Special (Accessed 30 Nov 2020).

7. International Monetary Fund (2020), "World Economic Outlook Update, June 2020", available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020> (Accessed 30 Nov 2020).

8. International Monetary Fund (2020), "World Economic Outlook Database", available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2020/01/weodata/index.aspx> (Accessed 30 Nov 2020).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), "Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2456-17> (Accessed 30 Nov 2020).

10. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Ministry of Finance of Ukraine. Information on fiscal risks and their impact on the state budget in 2021", available at: <https://mof.gov.ua/uk/zvity> (Accessed 30 Nov 2020).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2020"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20#Text> (Accessed 30 Nov 2020).

12. Accounting Chamber of Ukraine (2020), "Reports of the Accounting Chamber for 2020. Conclusion on the results of the analysis of the implementation of the law on the State Budget of Ukraine for 2020 in the first half of the year", available at: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/22-3_2020/Vysn_22-3_2020.pdf (Accessed 30 Nov 2020).

13. Deutsche Welle (2020), "Argentina in default for second time this century", available at: <https://www.dw.com/en/argentina-in-default-for-second-time-this-century/a-53542302> (Accessed 30 Nov 2020).

14. OECD (2020), "Best Practices for Managing Fiscal Risks. Lessons from case studies of selected OECD countries and next steps post COVID-19", available at: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO\(2020\)6&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/SBO(2020)6&docLanguage=En) (Accessed 30 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

С. М. Смирнова,
к. геол. н., доцент (ббз) кафедри управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0001-9106-7435
В. М. Смирнов,
к. геол. н., керівник екологічної лабораторії, ТОВ "СЗ "Океан"
ORCID ID: 0000-0003-3809-6098
В. А. Юзик,
магістрант кафедри управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0002-9917-1533

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.82

ОЦІНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Smyrnova,
PhD in Geology, Associate Professor, Department of Land Management, Petro Mohyla Black Sea National University
V. Smyrnov,
PhD in Geology, head of the environmental laboratory, Limited Liability Company "Ocean Shipyard"
V. Yuzyk,
Master's student of the Department of Land Management, Petro Mohyla Black Sea National University

ASSESSMENT OF THE RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Статтю присвячено оцінці сучасного стану ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Миколаївської області України. Продемонстровано, що ефективності господарювання зумовлена оцінкою ресурсного потенціалу, особливостей взаємодії складових елементів, перспектив їх розвитку. Зазначено, що ресурсний потенціал регіону формується при взаємодії природно-кліматичних умов та основних виробничих факторів галузі, а саме: кількості і якості земель сільськогосподарського призначення; наявності трудових ресурсів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві; рівня і якості матеріально-технічного забезпечення виробництва. Проаналізовано показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, що дозволило зробити висновок про зниження ефективності використання ресурсного потенціалу за досліджуваний період 2017–2019 рр. Встановлено фактори, які перешкоджають надходженню інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області на рівні аграрних підприємств. Визначено основні напрями покращення формування та ефективного використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

The current state of resource potential of the agricultural enterprises of the Mykolaiv region is estimated in article. The development of any enterprise depends on the efficient use of all available resources. The presence of a certain amount of resources is an important condition for effective farming, the implementation of the production process. Assessment of resource potential, features of interaction of constituent elements, prospects of their development plays a significant role in improving the efficiency of management. Especially important is the qualitative characteristics of the state and level of use of resource potential. In the formation of the resource potential of agricultural enterprises, more attention should be paid not to its quantitative increase, but to

qualitative improvement and compliance with the optimal proportions between its individual components. The effective use of resource potential depends on a number of factors, the main of which are: a rational ratio of elements in the structure of resource potential, a production management system, the introduction of resource-saving technologies, and taking into account natural and climatic conditions. The resource potential is used in the activities of enterprises in order to perform the appropriate technological operations, taking into account the specifics of the industry structure. It is revealed that the uneven socio-economic development of individual territories leads to differentiation of the results of the activities of producers. It is noted that the resource potential of the region is formed by the interaction of natural and climatic conditions and the main production factors of the industry, namely: the quantity and quality of agricultural land; availability of labor resources employed in agricultural production; the level and quality of material and technical support of production. The indicators of efficiency of agricultural enterprises are analyzed, which allowed to draw a conclusion about the decrease in the efficiency of use of resource potential for the studied period. The factors that hinder the inflow of investments in the agricultural sector of the Mykolaiv region are established. The main directions of improving the formation and efficient use of resource potential of agricultural enterprises are identified.

Ключові слова: ресурсний потенціал, сільськогосподарські підприємства, ефективність, стратегія формування та використання, конкурентоспроможність.

Key words: resource potential, agricultural enterprises, efficiency, strategy of formation and use, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ресурсний потенціал слугує матеріальною основою виробничих можливостей господарств. Збалансоване формування ресурсів підприємств — це важлива передумова ефективного їх використання. Саме наявність ресурсного потенціалу та ефективність його використання визначаються стратегічним розвитком підприємства. Певних обсяг ресурсів зумовлює найважливіші умови ефективного ведення господарства, здійснення процесу виробництва. У зв'язку з цим все більшої актуальності набувають питання формування та ефективного використання ресурсного потенціалу підприємств з метою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарства та національної економіки загалом.

Перехід до інтенсивних методів господарювання потребує оцінки ресурсів, залучених до технологічних операцій у галузі. Оцінка ресурсного потенціалу, особливостей взаємодії складових елементів, перспектив їх розвитку відіграє значну роль у підвищенні ефективності господарювання. Особливо важливою є якісна характеристика стану та рівня використання ресурсного потенціалу.

Економічну спрямованість використання ресурсного потенціалу можна визначити, як матеріальну умову до розширеного відтворення. Збалансоване поєднання ресурсного потенціалу можна представити через співвідношення його складових, яке дозволяє реалізувати стратегічні цілі підприємства та поєднати економічні, соціальні та екологічні чинники розвитку.

Потенційні можливості використання ресурсів, їх збереженні та відтворенні визначені в межах оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва. Це дозволить більш повно враховувати невикористані запаси та забезпечувати науково-обґрунтоване ведення

господарства, виявляти можливі резерви щодо підвищення економічної ефективності використання окремих видів ресурсів [1]. Можна зробити висновок про доцільність врахування величин накопичених ресурсів, наявність природних ресурсів, рівень їхнього використання, обсяг створеного ними валового продукту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств розкрито у наукових працях таких вчених: В.Г. Андрійчук [2], О.М. Вишневська, М.В. Гладій [3], Н.О. Піняга [4], В.М. Трегобчук [5], О.В. Ульяновченко [6], І.І. Червен, В.С. Шебанін [7], А.Е. Юзефович та інші. Проте оцінка ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та ефективність використання окремих його складових обов'язково повинна враховувати регіональні особливості, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінка сучасного стану ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Миколаївської області та визначення напрямів покращення його формування та ефективного використання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ресурсний потенціал використовується у діяльності підприємств з метою виконання відповідних технологічних операцій з урахуванням особливостей галузевої структури. Прикладні виклади науковців акцентують увагу, що нерівномірність соціально-економічного роз-

Таблиця 1. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки			Відхилення 2019 у % (відсоткових пунктів) до 2017
	2017	2018	2019	
Вартість валової продукції сільського господарства, млн грн	14045,2	15336,9	16798,5	19,6
у т.ч. продукції рослинництва	13564,8	14832,6	16236,1	19,7
продукції тваринництва	480,4	504,3	562,4	17,1
Продукція сільського господарства у розрахунку на одну особу, грн	12219	13498	14926	22,2
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,8	23,4	16,7	-32,7 в.п.
Чистий прибуток (збиток), млн грн	2938,7	3292,7	2707,1	-7,9
Підприємства, які одержали чистий прибуток				
відсотків до загальної кількості підприємств	88,5	88,4	88,8	0,3
фінансовий результат, млн грн	3373,9	3494,7	3145,9	-6,8
Підприємства, які одержали чистий збиток				
відсотків до загальної кількості підприємств	11,5	11,6	11,2	-2,6
фінансовий результат, млн грн	435,2	202,0	438,8	0,8

Джерело: складено авторами за даними [8; 9].

витку окремих територій призводить до диференціації результатів діяльності товаровиробників.

Миколаївська область має значні можливості для розвитку аграрного сектору. За існуючого рівня природно-ресурсного потенціалу Миколаївщина традиційно вважається одним із регіонів інтенсивного землеробства, якому виробляється значна частина сільськогосподарської продукції України. Питома вага області у загальному виробництві продукції сільського господарства становить у 2019 році 3,8%, у тому числі: продукція рослинництва — 4,3%, продукція тваринництва — 2,1%.

Для подальшого розвитку галузі необхідне проведення деталізованої оцінки, перегляд низки позицій щодо організаційно-економічних, технічно-технологічних умов функціонування підприємств галузі. Основні показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств Миколаївської області представлено в таблиці 1.

Аналіз показників таблиці 3 дозволив зробити висновки про зниження ефективності використання ресурсного потенціалу в сільгосппідприємствах Миколаївської області за 2017—2019 роках. Так, вартість валової продукції сільського господарства у 2019 році становила 16798,5 млн грн, що на 19,6% більше порівняно з 2017 роком.

У 2019 році чистий прибуток сільськогосподарських підприємств порівняно з 2017 роком зменшився на 231,6 млн грн (7,9%) та порівняно з 2018 роком — на 585,6 млн грн (17,8%). Рівень рентабельності операційної діяльності за досліджуваний період зменшився з 24,8% до 16,7%, тобто на 32,7 відсоткового пункту.

Варто відзначити кількість підприємств, що отримали прибуток, у 2019 році на 0,3% більше, ніж у 2017 році, але фінансовий результат чистого прибутку зменшився на 6,8%. А от кількість підприємств, що отримали збиток зменшилися на 2,6% у 2019 році порівняно з 2017 роком, але фінансовий результат чистого збитку збільшився на 0,8%.

Сукупність природно-кліматичних умов та основних виробничих факторів галузі при їх сумісній взаємодії формує ресурсний потенціал регіону, а саме: кількість і

якість земель сільськогосподарського призначення; наявність трудових ресурсів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві; рівні і якість матеріально-технічного забезпечення виробництва. Основні показники ресурсного потенціалу представлені за статистичною інформацією у таблиці 2.

За даними таблиці 2 можна зробити висновки, що в Миколаївській області земельні ресурси використовуються неефективно, незважаючи на те, що в регіоні зосереджені досить великі масиви сільськогосподарських угідь, які знаходяться у користуванні сільськогосподарських підприємств. За останні роки кількість сільськогосподарських підприємств зменшилася, у 2019 році по-

рівняно з 2017 кількість підприємств скоротилася на 3,0%, у тому числі фермерських господарств — на 8,5%. Існує тенденція до зменшення площі сільськогосподарських угідь — на 0,8% та збільшення площі ріллі на 0,5%.

Успіх сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від того, настільки правильно та ефективно використовується його головне багатство — земля. Відбувається скорочення загальної площі сільськогосподарських угідь в області у (1888,1 тис. га у 2019 році проти 2006,2 тис. га у 2017 році). Це свідчення того, що певна частина угідь переводиться в не-сільськогосподарські землі для потреб промислової та соціально-побутової інфраструктури. Земельний фонд Миколаївщини характеризується високим ступенем сільськогосподарського освоєння (77%) та розораністю сільськогосподарських угідь (90%) станом на 2019 рік.

Останнім часом землекористування здійснюється з суттєвими порушеннями науково обгрунтованої структури посівів та спричиняє виснаження ґрунтів. Спрямо-ваність на досягнення максимальних вигод та обмеженість заходів щодо підвищення родючості ґрунтів та землеохоронних витрат впливає на якісний стан ґрунтів. Незмінно переважаючими в загальній посівній площі сільськогосподарських культур залишаються культури зернові та зернобобові та соняшник, що є культурами інтенсивного землеробства.

Структура сільськогосподарських угідь має забезпечувати найбільш ефективне використання наявних виробничих ресурсів та одержання максимальних обсягів вирощування продукції. З обробітку насамперед доцільно виключити найгірші землі, а також розташовані на крутих схилах ділянки. Саме ці землі слід займати насамперед бобовими травами, здатними відтворювати до 500—700 кг гумусу на одиницю площі, накопичувати 150—200 кг азоту. А це рівноцінно внесенню 20—30 т гною і 150 кг азоту на 1 га [7].

Трудові ресурси є важливою складовою ресурсного потенціалу сільгосппідприємств, які характеризуються кількісними та якісними показниками, а саме: освітою, професійною підготовкою, стажем, кваліфікацією,

віком працівника. Від якості та ефективності використання такого ресурсу багато в чому залежать результати діяльності та конкурентоспроможності підприємств, ефективного використання сільськогосподарських земель. Тому стратегічного значення для ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах розвитку ринкових відносин набуває людський фактор [10, с. 172].

Останніми роками в Миколаївській області склалася тенденція прогресуючого зменшення кількості сільського населення, значного зменшення кількості та частки працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, зростання частки населення старшого віку. Станом на 2019 рік середньооблікова чисельність найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві області зменшилася на 3,0% порівняно із 2017 роком, що пов'язано з низьким рівнем заробітної плати, соціальними умовами життя сільського населення.

Проаналізуємо рівень використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств Миколаївської області (табл. 2). Продуктивність праці на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві у 2019 році збільшилася на 28,2%, порівняно з даними 2017 року, у тому числі в рослинництві збільшення відбулося на 28,1%, у тваринництві — на 27,4. Це пояснюється зменшенням кількості працюючих та збільшенням виходу валової продукції (табл. 1). Але цей показник залишається досить низьким в порівнянні з іншими областями України.

Загалом основні показники матеріально-технічних ресурсів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств мають негативну динаміку (табл. 2). Це зменшення енергетичних потужностей, сільськогосподарської техніки, поголів'я худоби та птиці та збільшення в виробничій собівартості продукції.

Аналізуючи важливу складову — матеріальні витрати, можна констатувати, що частка матеріальних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції збільшилася, так у 2019 році вона складала 60,0% від загального обсягу витрат, тоді як у 2017 році — 58,4%.

Найбільш вагомими у структурі матеріальних витрат у 2019 році були витрати на мінеральні добрива — 31,3%, пальні і маслині матеріали — 20,7%, насіння і посадковий матеріал — 15,9% та запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту — 10,1%.

Обсяг зібраної валової сільськогосподарської продукції прямо пропорційно залежить від своєчасного та достатнього її

Таблиця 2. Рівень ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Миколаївської області

Показники	Роки			Відхилення 2019 у % до 2017
	2017	2018	2019	
Кількість сільськогосподарських підприємств, одиниць	3970	4008	3849	-3,0
у т. ч. фермерські господарства	3389	3252	3100	-8,5
Земельні ресурси				
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	1040,4	1035,8	1032,5	-0,8
у т. ч. рілля, тис. га	1013,6	1015,5	1018,7	0,5
Трудові ресурси				
Середньооблікова кількість найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві, осіб	14523	13395	14090	-3,0
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, грн	5167	6263	7794	50,8
Продуктивність праці (на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві; у постійних цінах 2016 р.), тис. грн	602,9	687,7	773,1	28,2
у т. ч. у рослинництві	621,2	708,7	796,4	28,1
у тваринництві	329,0	364,3	419,1	27,4
Матеріально-технічні ресурси				
Виробнича собівартість продукції (робіт, послуг) сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах, млн грн	12536,9	14196,0	15532,7	25,7
у т. ч. прямі матеріальні витрати, млн грн	7321,7	8656,4	9323,5	27,3
прямі витрати на оплату праці, млн грн	728,5	870,1	1010,8	38,8
амортизація основних засобів, млн грн	847,8	1097,4	1309,1	54,4
Наявність енергетичних потужностей на кінець року, тис. кВт	1468,1	1684,4	1410,5	-3,9
Припадає енергетичних потужностей на 100 га посівної площі, кВт	148	170	139	-6,1
Наявність сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах, шт	7976	7647	7960	-0,3
Поголів'я худоби та птиці, тис. голів	810,0	807,4	743,8	-8,2

Джерело: складено авторами за даними [8; 9].

застосування. Імпорто-орієнтовані матеріальні витрати залежать від девальвації національної валюти та інфляційних процесів в державі. Збільшення витрат можна пояснити подорожчанням основних складових матеріальних ресурсів та кількістю використання мінеральних добрив, засобів захисту рослин, насіннєвого матеріалу, запасних частин до техніки, які в основному імпортуються, відіграють фундаментальну роль у структурі собівартості продукції. Якість матеріальних запасів значно погіршилась, сільськогосподарські товаровиробники максимально намагаються заощадити їх у процесі виробництва, використовуючи аналоги сумнівної

Таблиця 3. Наявність основних видів сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах

Види техніки	2017	2018	2019	Відхилення 2019 у % до 2017
Трактори, од.	6408	6164	6421	0,2
Трактори в розрахунку на 1000 га ріллі, од.	6	6	6	0
Зернозбиральні комбайни, од.	1366	1299	1332	-2,5
Зернозбиральні комбайни в розрахунку на 1000 га посівної площі культур зернових та зернобобових (без кукурудзи), од.	2	2	2	0
Кукурудозбиральні комбайни, од.	69	46	49	-29,0
Бурякозбиральні машини, од.	30	23	24	-20,0
Картоплезбиральні комбайни, од.	-	12	17	-
Доїльні установки та апарати, од.	103	103	117	13,6

Джерело: складено авторами за даними [9].

Таблиця 4. Динаміка капітальних та прямих інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство Миколаївської області, 2017–2019 рр.

Інвестиції	Роки			Відхилення 2019 у % до 2017
	2017	2018	2019	
Капітальні інвестиції у сільське, лісове та рибне господарство, млн грн	2585,1	2384,9	2061,6	-20,3
Прямі іноземні інвестиції, тис. дол. США	4329,0	4183,2	4338,0	0,2

Джерело: складено автором за даними [9].

якості замість оригінальних, використавши останні, вироблена продукція не витримує конкуренції та завідомо є збитковою.

Прямі витрати на оплату праці зросли на 38,8% у 2019 році. Це пов'язано зі зростанням середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві. Показник амортизації основних засобів збільшився на 54,4%.

Сільськогосподарське виробництво в сучасних умовах розвитку суспільства не може ефективно працювати без розвинутої матеріально-технічної бази, спроможної забезпечити відповідальний технологічний рівень. Аналізуючи динаміку машино-тракторного парку області, слід відзначити, що протягом останніх років спостерігається тенденція до зменшення кількості техніки у сільськогосподарських підприємствах (табл. 3).

Рівень забезпеченості сільськогосподарською технікою залишається недостатнім якісно та кількісно, переважна більшість техніки є фізично та морально зношеною, що призводить до значних перевитрат коштів та праці. Як свідчать дані таблиці 3, кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах області за досліджуваний період збільшилася лише на 0,2%. При незначному збільшенні тракторів протягом цих років їх кількість на 1000 га орних земель залишається незмінною і становить 6 од.

Відбулося зменшення кількості зернозбиральних комбайнів на 2,5% та залишився незмінним рівень забезпеченості ними — 2 од. на 1000 га посівної площі культур зернових. Також наявність кукурудозбиральних комбайнів зменшилася на 29,0%, бурякозбиральних машин — на 20,0%, а кількість установок та апаратів збільшилася на 13,6%. Слід зазначити, що з 2018 року у сільськогосподарських підприємствах з'явилися картоплезбиральні комбайни і у 2019 році складають 17 од.

Потрібно відзначити, що низький рівень ефективності використання земельних ресурсів зумовлений недотриманням технологій, незадовільним технічним оснащенням підприємств. Забезпеченість сільського господарства основними видами сільськогосподарської техніки знаходиться в межах 40–50% від нормативної потреби. Більша частина технічних засобів має високий рівень зносу та потребує відповідної якісної модернізації. Незадовільний стан забезпеченості сільськогосподарських підприємств технікою зумовлений також неспроможністю вкладати кошти в придбання нової сільськогосподарської техніки. У формуванні кадрового потенціалу підприємств також спостерігаються негативні тенденції. Недостатній рівень соціально-економічного розвитку інфраструктури села, низька заробіт-

на плата, незадовільні умови праці спричинили зниження якості кадрів.

Інвестиції є головним фактором економічного росту, відновлення та отримання доходу від господарської діяльності, сприяють ефективній діяльності аграрного сектору економіки. Залучення інвестицій забезпечує спроможність продуктивного розвитку діючих виробництв, їх модернізацію, створення та впровадження сучасних технологій та техніки [11, с. 429]. В таблиці 4

представлена динаміка капітальних та прямих інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство Миколаївської області протягом 2017–2019 рр.

За досліджуваний період сума капітальних інвестицій у сільське господарство зменшилася на 20,3%, що свідчить про погіршення інвестиційної діяльності в галузі. Прямі інвестиції у 2019 році порівняно з 2017 роком збільшилися лише на 9,0 тис. дол. США (0,2%). Але в умовах глибокої економічної та фінансової кризи, яка має місце в національній економіці, навіть ці невеликі кошти є вагомим для розвитку галузі, хоча для усунення причин цієї кризи вони незначні.

Агропромисловий комплекс регіону має достатньо умов для значного залучення коштів як від вітчизняних, так і від іноземних інвесторів. Такими умовами є родючі чорноземні ґрунти; вдала географічна позиція; досить розвинута транспортна інфраструктура; придатні для сільського господарства кліматичні умови; наявність робочої сили.

Проте існує низка факторів, які перешкоджають надходженню інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області на рівні аграрних підприємств: ризики виробничого циклу аграрної продукції; фізично зношена та морально застаріла матеріально-технічна база підприємств; низька якість та недостатня конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції; нестача оперативної ринкової інформації; недосконала законодавча база; відсутність повноцінного ринку землі; негативний інвестиційний імідж країни загалом, низький рівень капіталізації прибутків підприємств тощо.

При формуванні ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств слід більше уваги приділяти не кількісному його нарощуванню, а якісному вдосконаленню та дотриманню раціональних пропорцій між окремими його складовими. Ефективне використання ресурсного потенціалу залежить від низки чинників, головними з яких є: раціональне співвідношення елементів у структурі ресурсного потенціалу, система управління виробництвом, впровадження ресурсозберігаючих технологій, врахування природно-кліматичних умов.

ВИСНОВКИ

У формуванні ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств визначальну роль відіграє соціальна, економічна та екологічна політика держави, реалізація якої не можлива без фінансової державної та регіональної підтримки. Визначена пріоритетна роль держави, що повинна сприяти розвитку інвестиційної політики на засадах застосування системи субсидування з метою підвищення конкурентоспроможності галузі.

Результатом оцінки сучасного стану сільгосп- підприємств протягом 2017—2019 рр. є висновок щодо неефективного використання наявних ресурсів підприємств. Для покращення ситуації формування та ефективного використання ресурсного потенціалу сільгосппідприємств у Миколаївській області необхідно діяти за такими напрямками: формування досконалого економічного механізму господарювання; оптимізація структури посівних площ; удосконалення структури земельних угідь та технології виробництва сільськогосподарських культур; внесення необхідної кількості органічних добрив; зміцнення матеріально-технічної бази підприємств на інноваційних засадах; впровадження екологобезпечних, ресурсо- і енергозберігаючих ґрунтозахисних технологій, стимулювання органічного землеробства; створення належних умов для повноцінного відтворення трудового потенціалу та професійно-інтелектуального розвитку; запровадження комплексу організаційно-технологічних та фінансових заходів, спрямованих на ефективне використання усіх наявних ресурсів підприємств.

Література:

1. Вишнеvsька О.М. Ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України: соціально-економічні та екологічні аспекти: монографія. Миколаїв: Дизайн і поліграфія, 2011. 487 с.
2. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 292 с.
3. Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики): монографія. Львів: ІРД НАН України, 1998. 294 с.
4. Пиняга Н. О. Актуальні проблеми ефективного формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. Херсон, 2017. Вип. 26 (1). С. 168—171.
5. Трегобчук В.М., Юзефович А.Е., Крисанов Д.Ф. та ін. Відтворення та ефективність використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / відп. редактор акад. УААН В.М. Трегобчук. К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. 259 с.
6. Ульянченко О.В. Формування та використання ресурсного потенціалу в аграрній сфері: монографія. Харків: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2006. 357 с.
7. Шебанін В.С., Червен І.І., Шебаніна О.В., Кареба М.І. Зміцнення та ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія. / за ред. В.С. Шебаніна, І.І. Червена. Миколаїв: МДАУ, 2010. 205 с.
8. Сільське господарство України 2019: стат. зб. / за ред. О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2020. 230 с.
9. Сільське господарство Миколаївської області у 2019 році: стат. зб. / за ред. І. Малєвої. М.: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2020. 184 с.
10. Величко О.В. Економічна оцінка використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Науковий вісник НУБіП України. Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2016. № 244. С. 171—182.

11. Олійник Л.А. Мірошніченко Ю.В. Роль інвестицій у забезпеченні дохідності сільськогосподарських підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 19. С. 428—432.

References:

1. Vyshnevskaya, O.M. (2011), Resursnyj potentsial ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy: sotsial'no-ekonomichni ta ekolohichni aspekty [Resource potential of the Ukrainian economy agricultural sector: socio-economic and environmental aspects], Dizayn i polihrafiya, Mykolaiv, Ukraine.
2. Andriychuk, V.H. (2005), Efektyvnist' diial'nosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz [Operating efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Hladiy, M.V. (1998), Vykorystannia vyrobnycho-resursnoho potentsialu ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy (pytannia teorii, metodologii i praktyky) [Use of production and resource potential of the agricultural sector of the economy of Ukraine (issues of theory, methodology and practice)], IRD NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine.
4. Pinyaha, N. O. (2017), "Actual problems of efficient formation and use of resource potential of agricultural enterprises", Naukovyj visnyk Khersonsk'oho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 36, no. 1, pp. 168—171.
5. Trehobchuk, V.M. Yuzefovych, A.E. and Krysanov, D.F. (2003), Vidtvorennia ta efektyvnist' vykorystannia resursnoho potentsialu APK (teoretychni ta praktychni aspekty) [Rebuilding and efficient utilization of agribusiness resource potential (theoretical and practical aspects)], In-t ekonomiky NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
6. Ulyanchenko, O.V. (2006), Formuvannia ta vykorystannia resursnoho potentsialu v ahrarnij sferi [Formation and use of resource potential in the agrarian sphere], KhNAU im. V.V. Dokuchaeva, Kharkiv, Ukraine.
7. Shebanin, V.S. Cherven, I.I. Shebanina, O.V. and Kareba, M.I. (2010), Zmitsnennia ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv [Strengthening and efficient use of resource potential of agricultural enterprises], MDAU, Mykolaiv, Ukraine.
8. State Statistics Service of Ukraine (2020), Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2019: statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ukraine 2019: statistical yearbook], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Main Department of Statistics in Mykolaiv region (2020), "Sil's'ke hospodarstvo Mykolaivs'koi oblasti u 2019 rotsi: statystychnyj zbirnyk" [Agriculture of Mykolaiv region 2019: statistical yearbook], Main Department of Statistics in Mykolaiv region, Mykolaiv, Ukraine.
10. Velychko, O. V. (2016), "Economic evaluation of labor resources using at agricultural enterprises", Naukovyj visnyk NUBiP Ukrainy. Ekonomika, ahrarnyj menedzhment, biznes, vol. 244, pp. 171—182.
11. Oliynyk, L.A. and Miroshnichenko, Yu.V. (2017), "Investments role in provision of agricultural enterprises profit", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 19, pp. 428—432.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2020 р.

А. Ф. Баторшина,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних фінансів
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0003-4295-7620
С. Я. Рой,
магістр кафедри міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0001-8907-808X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.88

АНАЛІЗ ГЛОБАЛЬНИХ ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ РИНКУ ІСЛАМСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

A. Batorshyna,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of International Finance, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
S. Roi,
Master's student of the Department of International Finance,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ANALYSIS OF GLOBAL TRENDS IN THE ISLAMIC FINANCIAL SERVICES MARKET

Статтю присвячено аналізу глобальних тенденцій розвитку ринку ісламських фінансових послуг і визначення переваг розширення ісламського фінансування в Україні. Досліджується динаміка розвитку трьох ключових секторів галузі ісламських фінансів: ісламської банківської справи, ісламського ринку капіталів та ісламського страхування.

Ринок ісламських фінансових послуг розвивається досить динамічно і у 2018 році сягнув позначки 2,19 трлн дол. США. Ісламський банкінг є найголовнішим представником галузі ісламських фінансових послуг, маючи у розпорядженні 72% загальної вартості активів всієї галузі. Первинний ринок сукук продовжує зростати, оскільки нові юрисдикції планують випуски суверенного сукуку. Спостерігається тенденція до зростання і розвитку ринку ісламського страхування у різних країнах та регіонах: за останні 6 років страхові внески виросли в середньому майже на 6,9%.

Автори вважають, що розвиток ісламського фінансування в Україні є досить доречним та перспективним, оскільки дозволить розширити фінансово-економічні відносини з мусульманськими країнами і залучити необхідні фінансові ресурси, зокрема, на реалізацію соціально важливих проєктів.

The article is devoted to the analysis of global trends in the Islamic financial services market development and the definition of the benefits of Islamic financing expanding in Ukraine. The dynamics of development of three key Islamic finance industry sectors is studied: Islamic banking, Islamic capital market and Islamic insurance.

The market of Islamic financial services is developing quite dynamically and in 2018 reached 2.19 trillion USA dollars. Islamic banking was found to be the most important representative of the Islamic financial services industry, with 72% of the total assets of this industry. Islamic banks and Islamic banking products are actively distributed around the world, particularly in Europe and the United States. The primary market for sukuk continues to grow. The outlook for the global sukuk market development remains positive, as new jurisdictions plan to issue sovereign sukuk. The future development of the Islamic capital market is quite promising, as Sharia law is becoming more regulated, and Islamic financial documents and transaction structures — more standardized. This will help to reduce the cost of such agreements. There is a trend of growth and development of the Islamic insurance market in different countries and regions: over the past 6 years, insurance premiums have grown by an average of almost 6,9%.

The dynamic development and significant potential for growth of the Islamic financial services industry lies in the unique competitive advantages associated with Sharia principles, which provide that capital is used for the public good and economic activity creates added value. These aspects ensure social prosperity at the national and global levels.

Considering the problems with attracting the necessary financial resources in the American and European markets, as well as to prepare the necessary basis for expanding financial and economic

relations with Muslim countries, the authors consider the development of Islamic finance in Ukraine quite appropriate and promising. In particular, it will allow attracting the necessary financial resources for the implementation of socially important projects.

Ключові слова: ісламські фінансові послуги, ісламський банкінг, ісламський ринок капіталів, сукук, ісламські фонди, такафул.

Key words: Islamic financial services, Islamic banking, Islamic capital market, Sukuk, Islamic funds, Takaful.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фундаментальні особливості ісламської економіки та фінансів орієнтують діяльність економічних суб'єктів не лише на забезпечення добробуту своєї сім'ї, а й на важливі соціальні цілі. Вони стимулюють розвиток торгівлі та надання різних фінансових послуг, але водночас запобігають лихварству, необґрунтованому зростанню боргового навантаження, істотно обмежують можливості недобросовісної торгівлі і торгівлі уявними фінансовими активами, прив'язують фінансові зобов'язання до реального економічного ефекту та реальних активів [1].

Темпи зростання населення ісламських країн за прогнозами протягом наступних двадцяти років удвічі перевищуватимуть приріст немусульманського населення, а через десять років майже 30% молоді світу складатимуть мусульмани [2]. Тож майбутній розвиток та розширення галузі ісламських фінансових послуг з демографічної точки зору на глобальному рівні є доволі перспективним. Окрім цього, у зв'язку зі збільшенням чисельності мусульманського населення в країнах Заходу, а також через зацікавленість інвесторів у географічній диверсифікації інвестицій, інтерес традиційних банків до ісламських фінансових продуктів значно підвищився. Ісламські фінансові інститути можуть стати "новим диханням" світової економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питань розвитку галузі ісламських фінансових послуг займалися як провідні зарубіжні вчені-економісти, так і вітчизняні дослідники. Серед числа зарубіжних дослідників можна виокремити праці таких вчених: Аскарі Х., Беккін Р., Вагізова В., Ель-Гамал М., Ель Корчі М., Ігоніна А., Ікбал З, Журавльов А., Зулькібри М., Мірахор А., Ноор М., Сабірзянов А. та ін. Серед українських авторів, які вивчають проблеми розвитку індустрії ісламських фінансових послуг слід зазначити праці таких вчених: Корнєєв В, Мозговий О., Субочев О., Токар В., Чугаєв О., Юркевич О. та ін.

Попри перераховані дослідження, проблематика процесів, що відбуваються на світовому ринку ісламських фінансових послуг, на наш погляд, охоплена далеко не повністю. Особливо це стосується ключових трендів розвитку галузі та особливостей розширення ринку ісламських фінансових послуг у немусульманських країнах.

МЕТА СТАТТІ

Метою даного дослідження є вивчення основ функціонування індустрії ісламських фінансових послуг, аналіз глобальних тенденцій його розвитку, а також визначення ключових перспектив розширення ісламського фінансування в світі та його розвитку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Теоретичною та ідеологічною базою, що виступає підґрунтям для ісламських фінансових установ, є Коран. Коран містить в собі повний кодекс життя мусульманина. Сучасна економічна концепція ісламу ґрунтується на господарську діяльність людини, яка спрямована на забезпечення справедливого балансу між матеріальними і духовними потребами, між індивідуальними і суспільними обов'язками [1].

Галузь ісламських фінансів складається з трьох основних секторів:

- банківська справа (Islamic Banking);
- ринки капіталу, що включають сукук (ісламські облігації, Sukuk) та ісламські фонди (Islamic Fund);
- такафул (ісламське страхування, Takaful).

Після двох років незначного зростання галузь ісламських фінансових послуг (Islamic Financial Services Industry, IFSI) повернулася до значних темпів приросту (8,3%). У 2017 році вартість галузі ісламських фінансових послуг вперше за історію свого існування перевищила рівень 2 трлн дол. США і продовжила зростання у 2018 році, досягнувши рівня 2,19 трлн дол. США (рис. 1).

Ісламський банкінг відіграє важливу роль у структурі галузі ісламських фінансових послуг у світі і є найголовнішим її представником (рис. 2).

З 2000 р. по 2016 р. капітал ісламських банків зростає значними темпами: з 200 млрд дол. (2000 р.) до 2,2 трлн дол., і очікується, що до 2022 р. сягне рівня 3,8 трлн дол. [4].

Попри невелику частку світових фінансових активів, ісламські банки встановили свою присутність у більш ніж 60 країнах і набули системного значення у 14 юрисдикціях.

У мусульманських країнах, де банківська діяльність здійснюється на базі норм шаріату, окрім центрального банку за комерційними банками ще наглядають так звані спостережні ради шаріату. Вони слідкують за дотриманням релігійних норм при проведенні операцій, а також за відповідністю банківських продуктів нормам шаріату.

Проте, західних інвесторів не відлякує додатковий інститут контролю. У країнах Пакистані, Катарі, ОАЕ відкриваються офіси банків, що засновані за участі інвесторів із США, Німеччини, Голландії, Швейцарії, Росії, Казахстану. Така активність зарубіжних інвесторів пов'язана з тим, що значна кількість західних компаній ведуть бізнес у країнах Близького Сходу. Проте крупних інвесторів не завжди задовольняє рівень банківського обслуговування в країнах цього регіону. Через це, разом зі зростанням обсягу інвестицій (найбільше у видобуток та переробку нафти), зросла й необхідність розвитку банківського сектору держав Близького Схо-

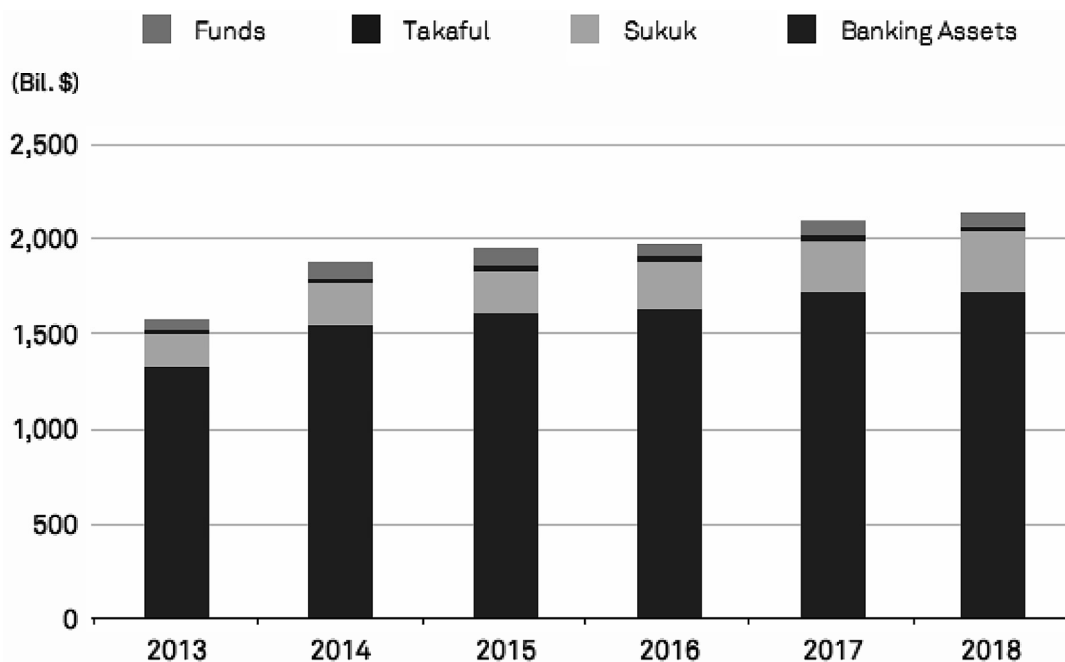

Рис. 1. Світовий обсяг активів галузі ісламських фінансових послуг за секторами

Джерело: [3, с. 9].

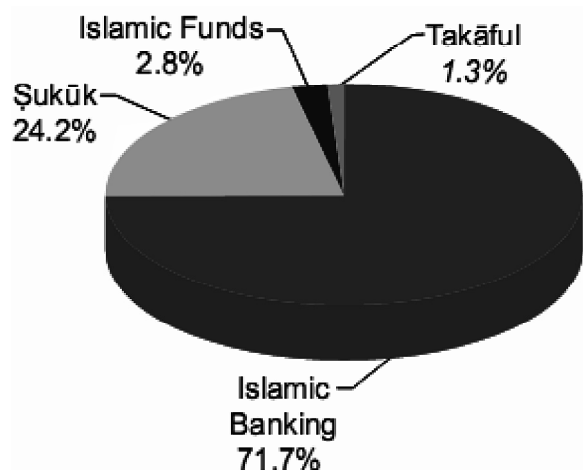

Рис. 2. Розподіл глобальних активів галузі ісламських фінансових послуг у 2018 р.

Джерело: [5, с. 10].

ду. Ісламські банки та ісламські банківські продукти активно поширюються в світі, зокрема, в Європі та США. Транснаціональні банки відкривають відділення, які працюють відповідно до норм шаріату, так звані "ісламські вікна" [6].

Ісламські банки фінансують різноманітні сектори економіки. Світова статистика констатує, що більше чверті фінансування припадає на придбання споживчих товарів довгострокового користування. Нерухомість та будівництво (16% фінансування), виробництво (12% фінансування) і торгівля (8%) є двигунами економічного розвитку та необхідною умовою для загальноекономічного процвітання [6].

Світова ісламська банківська індустрія зросла у 2018 році лише на 0,9% з вартістю активів 1,57 трлн дол. США, відповідно скоротивши свою частку в загальній структурі галузі ісламських фінансових послуг до 71,7% (див. рис. 2). Таке нестабільне зростання за цей період

пояснюється головним чином знеціненням місцевих валют у перерахунку на долар США, особливо в деяких країнах з перехідною економікою, що мають суттєву частку ісламських банківських активів. Найбільший спад вартості банківських активів спостерігався в Ірані та Судані.

Попри повільніші темпи зростання світових активів, частка внутрішнього ринку для ісламського банкінгу щодо загального банківського сектору все ще продовжувала зростати у значній кількості країн, хоча й повільнішими темпами. Ісламський банківський бізнес зазнав збільшення частки внутрішнього ринку в 19 країнах, залишаючись постійним у шести інших (включаючи Іран та Судан, які мають 100% частки ринку).

Так, частка ісламського банкінгу по відношенню до активів традиційних банків у 2018 р. у Кувейті становила 40,6%, Малайзії — 26,5%, Катарі — 25%, ОАЕ — 20,6%, Йорданії — 15,6% (рис. 3).

Менше 10% від усіх банківських активів припадає на ісламські банки в таких країнах, як Бахрейн, Пакистан, Єгипет, Оман, Туреччина, Індонезія та ін. І лише в двох ісламських країнах частка ісламських банків в структурі всієї банківської системи знаходиться на рівні 100% (Судан та Іран).

Ісламський банкінг зростає не тільки в мусульманських країнах, але і в ряді немусульманських.

Серед немусульманських країн світу центром ісламських фінансів залишається Великобританія. В країні працює п'ять повноцінних ісламських банків (табл. 1), а понад 17 інших банків (філій традиційних банків) пропонують ісламські фінансові послуги.

Лідером ісламського банкінгу в регіоні Західної Європи є Великобританія, де протягом 2004—2008 рр. було створено п'ять банків, що працюють за нормами шаріату. Ще 17 британських банків відкрили у "ісламські вікна". Щоправда 88% ісламських активів Великобританії припадає на один банк з "ісламським вікном" — HSBC Amanah (16,7 млрд дол.) [7].

Якщо для мусульманських країн створення ісламських банківських інститутів було викликано необхідністю відповідності їх економіки релігійним принципам ісламу, то для немусульманських країн поява ісламських фінансових інститутів стало, передусім, відповіддю на потреби значної кількості мусульман, що проживають в них і потребують відповідних шаріату фінансових послуг.

Ісламський ринок капіталів. З початку 1990-х років ісламський ринок капіталу швидко розвивався по всьому світу. Цей ріст був обумовлений підвищенням доходів країн-експортерів нафти в результаті зростання світових цін на нафту. Ісламський ринок капіталу є невід'ємною частиною ісламської фінансової системи. Він дозволяє мобілізувати та оптимально розподілити фінансові ресурси, реалізуючи посередницьку роль ісламських фінансових інститутів у процесі інвестування.

Ісламський ринок капіталів представлено ринком "сукук" і ісламськими фондами.

Сьогодні ринок сукук — швидко зростаючий сегмент ісламського ринку капіталів. Він є другим після ісламського банкінгу за величиною і класом активів у галузі ісламських фінансів. Ринок сукук став важливим засобом для інвестування в різні сфери без порушення норм шаріату.

За визначенням Організації бухгалтерського обліку та аудиту ісламських фінансових інститутів (AAOIFI), сукук — це сертифікати рівної вартості, що являють собою нерозділені частки у праві власності на матеріальні активи, майнове право і послуги [8, с. 6].

Водночас сукук можна розглядати і як комерційний документ, який дає іноземному інвестору права власності на базовий актив (Організація міжнародних ісламських фінансових ринків — IIFM) [9, с. 19].

В якості інструменту фінансування сукук забезпечує фінансування як державних (суверенний сукук), так і приватних структур (корпоративний сукук).

Середньорічні темпи зростання ісламських цінних паперів у період з 2009 по 2014 рр. становили понад 19,56%, а загальна вартість світового сукука досягла в кінці 2014 року майже 300 млрд дол. США [10, с. 13]. Попри складні глобальні умови, нові випуски сукук в 2018 році досягли 93 млрд дол. США, демонструючи зростання на 1,7%, у порівнянні з попереднім роком (рис. 4).

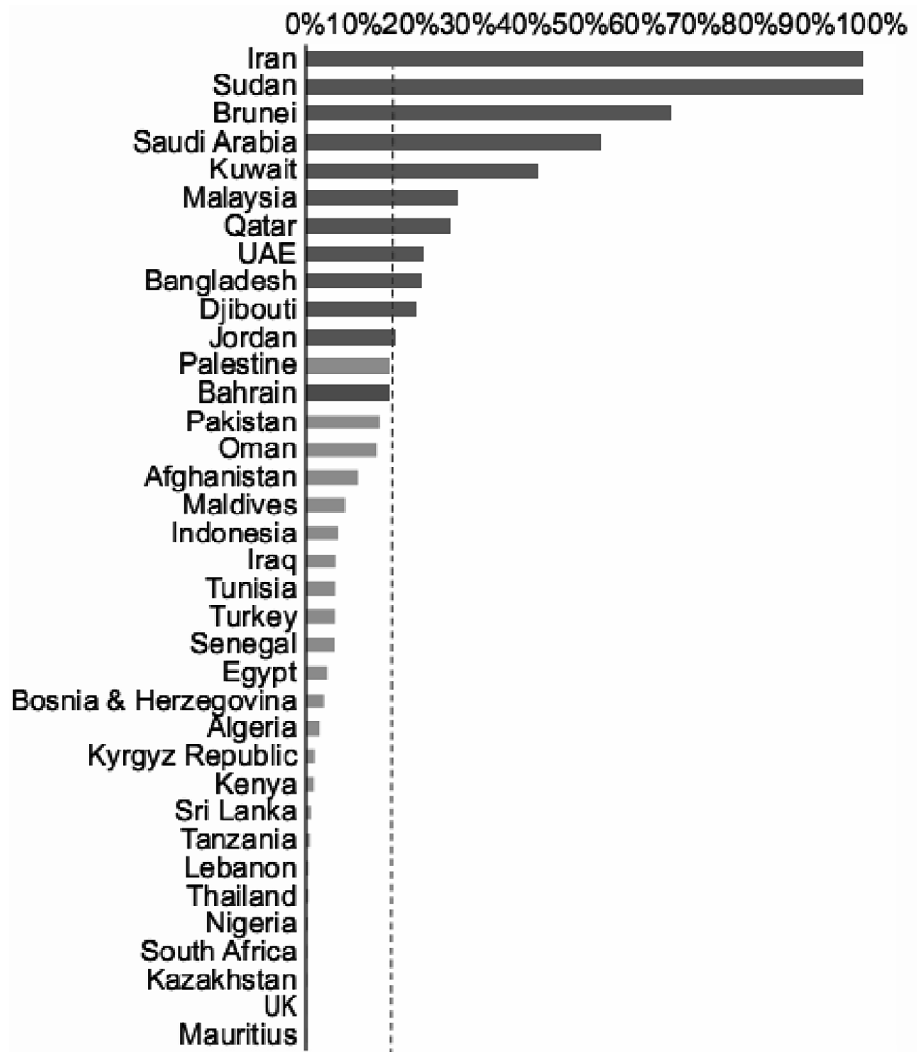

Рис. 3. Частка ісламського банкінгу в структурі банківської системи країни у 2018 р.

Джерело: [5, с. 11].

Таблиця 1. Ісламські банки, розташовані у Великобританії за станом на 2019 р.

Банк	Країна походження	Акціонери
Abu Dhabi Islamic Bank	Об'єднані Арабські Емірати	Abu Dhabi Islamic Bank
Al Rayan Bank	Катар	Masraf Al Rayan
Bank of London and Middle East	Великобританія	Серед інших, акціонери з Кувейту
Gatichouse Bank	Великобританія	Серед інших, акціонери з Кувейту
QIB UK	Катар	Ісламський банк Катару (Qatar Islamic Bank)

Джерело: [3, с. 12].

Суверенний сукук. Суверенні випуски в черговий раз склали більшість випусків, а саме: 74% від загальної кількості у 2018 році. Однак загальна кількість випусків суверенних сукуків зменшилась на 9% у 2018 році. Тенденція до сталих випусків сукук була посилена у 2018 році випуском першого суверенного зеленого сукук урядом Індонезії.

Уряд Великобританії у 2014 році став першою західною державою, яка випустила державний цінний папір (северенний сукук). Попит на даний інструмент в 11 разів перевищив суму підписки, намічену від самого початку.

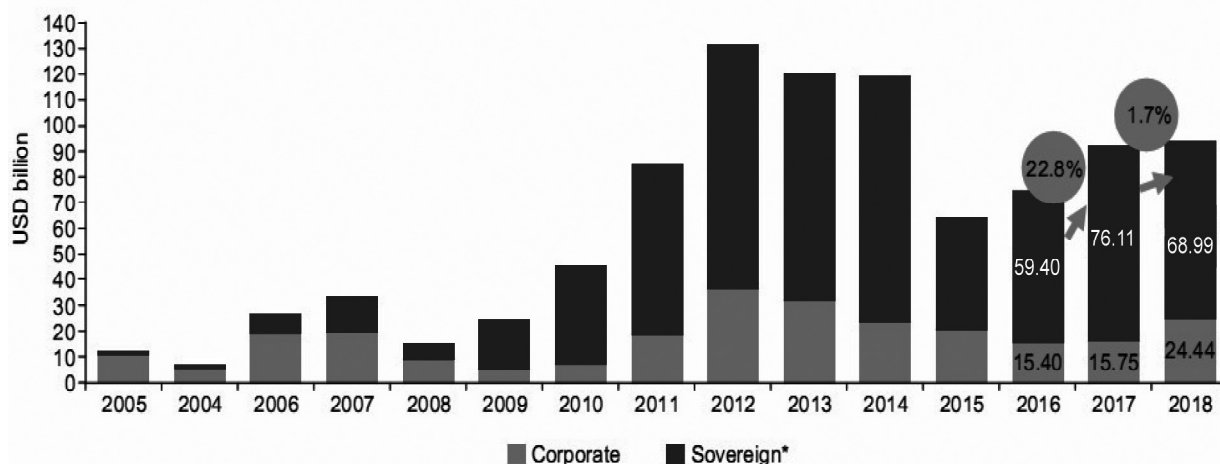

Рис. 4. Динаміка випуску "сукук" у 2005—2018 рр.

Джерело: [5, с. 18].

Корпоративний сукук. Емісія корпоративного сукук набула значного поштовху у 2018 році на загальну суму 24,4 млрд дол., що на 55% більше порівняно з попереднім роком. Зростання корпоративних випусків було зумовлене значними випусками ОАЕ, а також трьома іншими юрисдикціями: Малайзія, Саудівська Аравія та Туреччина.

У 2018 році, загалом 10 країн залучили кошти на корпоративному ринку сукук. Найбільшими емітентами залишились Малайзія та ОАЕ. В цю десятку країн увійшли і корпорації з трьох країн, що не є членами Організації ісламського співробітництва (Organisation of Islamic Cooperation, OIC) з Європи — Ірландія (1,2%), Нідерланди (0,3%) та Великобританія (1,3%) [5].

Ринок сукук у Великобританії був створений в 2007 році, і фіксував зростання в подальшому. На сьогодні 57 видів сукук були розміщені на Лондонській Фондовій Біржі (LSE) на суму 51 млрд дол.

Аналізуючи загальний обсяг випуску сукук у 2018 році за секторами, варто зазначити, що державний та сектор фінансових послуг продовжують показувати найбільший обсяг таких випусків. На ці два сектори припадає 79% загального обсягу випусків сукук у 2018 р. [5, с. 19].

Загалом первинний ринок сукук продовжує зростати. Випуски сукук для підтримки мети зеленого та сталого фінансування продовжувались у 2018 році, особливо з азіатського регіону. На додаток до першого суверенного випуску зеленого сукук Індонезією, Малайзія також вжила заходів для підвищення "зеленого кольору" сукук, шляхом продовження, у квітні 2018 року, гранту на схему сукук, яка дозволяє зменшити податкові витрати на емісію та передбачає податкові пільги для інвесторів зеленого сукук.

Прогноз щодо розвитку світового ринку сукук залишається позитивним, оскільки нові юрисдикції, такі як Казахстан, планують випустити суверенний сукук найближчим часом, а Великобританія планує перевипуск суверенного сукуку.

Кількість ісламських фондів збільшились у 2018 році і склали 1292 фонди (у 2017 р. — 1161 ісламські фонди). Загальний обсяг активів, що знаходяться в управлінні (Assets under Management, AuM), за станом на кінець 2018 року становить 67,4 млрд дол. (рис. 5).

Загальна кількість країн, де зареєстровані ісламські фонди, за станом на 2018 рік становить 34. Два ключових місця реєстрації ісламських фондів — Малайзія та Саудівська Аравія, на загальну суму яких припадає близько 65% всіх активів в управлінні ісламських фондів. Три наступні країни базування капіталу ісламських фондів відносяться до групи немусульманських країн: Ірландія (9%), США (5%) та Люксембург (5%) [5].

Кількість фондів, які займаються інвестуванням на глобальному рівні, становлять 33%. Однак значна кількість фондів також зосереджується на внутрішніх ринках, особливо у Малайзії (24%) та Саудівській Аравії (18%) [5, с. 20].

Основу структури ісламських фондів за класами активів становлять: власний капітал, грошовий ринок та товари. Більшість фондів були орієнтовані на власний капітал (42%) зі збільшенням обсягу до 28,6 млрд дол. США у 2018 році. Частка грошового ринку дещо зменшилась, порівняно з 2017 роком, і становить 25% (17,03 млрд дол.). Натомість клас "товари" збільшилися до 15% від загальної кількості ісламських фондів, що становить 9,8 млрд дол. (2017: 14%, 9,5 млрд дол.) [5].

Нині зростання ісламського ринку капіталів значно випереджає темпи зростання традиційних банків. Все це впливає на традиційні фінансові інститути, які диверсифікуються, пропонуючи своїм клієнтам ісламські фінансові послуги, сумісні з нормами шариату [11].

Ісламське страхування (такафул). Ісламська страхова галузь є одним із важливих елементів ісламської фінансової системи. Вона доповнює інші сегменти і виступає в ролі каналу розподілу ризиків, допомагаючи протистояти фінансовим потрясінням.

Оскільки норми ісламу забороняють періодичні фіксовані внески в обмін на отримання компенсації при виникненні збитку, котрий носить імовірнісний характер і відтак дає можливість страховику отримати страхову премію без сплати відшкодування страхувальнику, то подібна форма здійснення страхової діяльності суперечить ісламу.

Альтернативно до традиційного страхування, в ісламських країнах в останні десятиліття набув поширення механізм страхування, який дозволяє уникнути певних заборон за шариатом. Цей механізм, що отримав назву "такафул", призначений для захисту інтересів

своїх учасників від непередбачуваних обставин шляхом солідарної участі у прибутках та збитках.

Учасники такафул-фонду здійснюють добровільні грошові внески (табарру) у спеціальний страховий фонд, що призначений для покриття збитків у разі настання страхового випадку. Оператор такафул-фонду (страховик) встановлює частки, в яких розділяються грошові кошти, частина з яких спрямовується на інвестиції, що організовані за принципом поділу прибутків і збитків [12].

Розмір частки внесків, що спрямовуються до накопичувального фонду для подальшого інвестування, обговорюються заздалегідь у контракті і становлять 50—60%. Інвестування може здійснюватися оператором тільки в ті напрямки та діяльності, які не заборонені шари'атом. Як правило, розмір вкладу, який вносить учасник, залежить від типу покриття та особистих обставин, а також визначається природою ризику і періодом покриття.

У разі виникнення дефіциту страхового фонду, солідарну відповідальність за його покриття нестимуть всі учасники за рахунок власних коштів. На відміну від традиційного страхування, такафул-оператор (страховик) не бере на себе частину ризиків учасників, а займається лише управлінням страховим фондом.

Ринок ісламського страхування відносно молодий, але його потенціал величезний. Півтора мільярда мусульман у світі являють собою потенційну клієнтську базу, яку жоден страховик не може дозволити собі ігнорувати. Спостерігається тенденція до зростання і розвитку ринку ісламського страхування в різних країнах та регіонах.

Світовий обсяг страхових премій у галузі такафул підвищився на 1,5% та за станом на 2017 р. оцінюється в 4 892 млрд дол. У порівнянні з 2016 р., відбулось збільшення показника на 2,2%. Попри уповільнення темпів економічного зростання, підвищення рівня інфляції, а також обмінний курс в країнах, де надаються послуги галузі такафул, внески по загальному страхування в 2017 році виросли на 4,3% (в номінальному обсязі). За 6 років (2012—2017 рр.), внески галузі виросли в середньому майже на 6,9% (рис. 6).

Якщо говорити про регіони, то країни-члени Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (Gulf Cooperation Council, GCC) у 2017 р. зберігають свою провідну роль як найбільшого світового ринку ісламського страхування (такафул). Обсяг внесків у регіоні становить 11,7 млрд дол. — понад 44% від загального обсягу глобальних внесків сектору ісламського страхування. Друге місце посідає Близький Схід та Північна Африка (10,3 млрд дол.) — 31,4% глобального ринку Такафул. Далі йдуть Південно-Східна Азія і Тихоокеанський регіон (3,9 млрд дол.), Південна Азія (0,2 млрд дол.) та Африка на південь від Сахари (0,01 млрд дол.) [5].

Іран, Малайзія, Саудівська Аравія та ОАЕ є основними ісламськими страховими ринками, сконцентрувавши більш ніж 87% загальних внесків у 2017 р. Валові

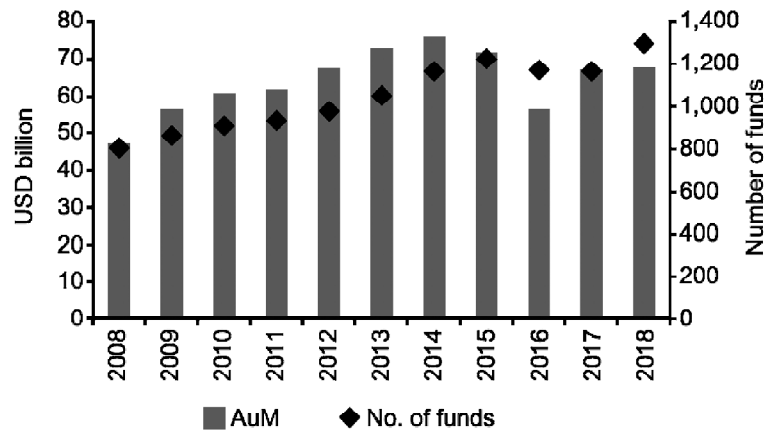

Рис. 5. Активи ісламських фондів в управлінні та кількість ісламських фондів за 2008—2018 рр.

Джерело: [5, с. 19].

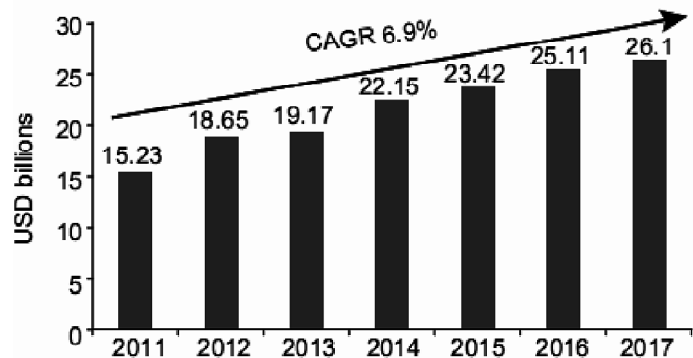

Рис. 6. Динаміка страхових внесків глобального ринку такафул у 2011—2017 рр.

Джерело: [5, с. 29].

внески загального та сімейного ісламського страхування в 2017 р. оцінюються (номінальна вартість у доларах США) у 7,2 млрд дол. та 18,9 млрд дол. відповідно [5].

За регіонами, Південно-Східна Азія має найбільшу кількість такафул-інституцій (30%), потім йдуть країни-члени Ради співробітництва арабських держав (Gulf Cooperation Council, GCC) і країни МЕНА з 27% і 26% відповідно [5, с. 34].

Розподіл продукції такафул варіюється в різних країнах та між сегментами бізнесу. Хоча ряд ринків покладається на агентів і брокерів, щоб генерувати значну частину загального бізнесу такафул, інші використовують прямі канали. Передбачувана відсутність прозорості в процесі продажів і маркетингу, а також відсутність дотримання міжнародних стандартів — це ті проблеми, що обмежують збільшення внесків із сімейного такафулу. Вираження довіри споживачів та впевненість на ринку, а також прозорість процесу збуту необхідні для стійкого зростання такафул-внесків та частки ринку в цілому.

У сучасний період глобальна індустрія ісламських фінансових послуг демонструє динамічний розвиток і серйозний потенціал для зростання.

В умовах економічної нестабільності, вітчизняний фінансовий ринок як ніколи потребує розширення своїх можливостей. Одним із таких напрямів може бути галузь ісламських фінансових послуг.

Ісламський банкінг та фінанси — це інноваційний спосіб для ряду країн пострадянського простору, де

проживає багато мусульман, зміцнити політичні та економічні зв'язки з ісламськими країнами [13].

Українські фінансисти зацікавилися ісламським фінансовими інструментами з метою залучення в країну інвестицій з мусульманських країн. Арабські країни неодноразово висловлювали бажання прийти на вітчизняний ринок із широкомасштабними інвестиціями на взаємовигідних умовах. Але на сьогодні рівень співробітництва України з мусульманськими країнами, зокрема, у фінансово-інвестиційній сфері, є доволі низьким. До основних причин можна віднести:

1) відсутність нормативно-правової бази в Україні відносно використання ісламських фінансових інструментів, а разом з тим і відповідних гарантій захисту інвестиційних проєктів;

2) відсутність ісламських банків або ісламських "вікон", а відтак — невирішеність проблем прямих банківських розрахунків, що змушує комерційні структури мусульманських країн та України розраховуватись через треті країни або використовувати непрозорі схеми;

3) слабка взаємна поінформованість сторін про можливості в налагодженні ефективної фінансової взаємодії.

Цікавим фактом є те, що українські промислові компанії вже використовують ісламські фінансові продукти, проте за межами України. Одною з таких компаній є підприємство, що входить до групи компаній "Метінвест" — британський прокатний завод Spartan UK. У грудні 2017 року він залучив поновлювану кредитну лінію (15 млн фунтів стерлінгів), яка була надана найбільшим ісламським банком в Європі — Bank of London and The Middle East (BLME). Це перше ісламське фінансування для групи "Метінвест" та вітчизняних корпорацій зокрема [14].

Досвід використання інструментів ісламського фінансування немусульманськими країнами є досить позитивним. Інвестиції в розвиток інфраструктури країни (приклад Великобританії) стимулюють активність населення, знижують рівень безробіття, зосереджують увагу працездатного населення на конструктивних економічних процесах і, як наслідок, зменшують соціальну напруженість серед населення.

Використання механізмів ісламського фінансування для цілей модернізації інфраструктури може відкрити Україні нові можливості в порівнянні із традиційним кредитуванням інвестиційних проєктів. Умови надання фінансових ресурсів у цьому випадку передбачають реалізацію проєктів, що мають високе соціальне значення. А такого роду фінансування реалізувати в умовах традиційної фінансової системи часто виявляється досить складно, адже потенціал бюджетної підтримки у країні є недостатньо високим, а можливості населення сплачувати послуги, які надаватимуться з використанням модернізованих об'єктів, досить незначні. У разі залучення фінансових ресурсів з ісламських країн, можна досягти мінімізації ризиків реалізації проєкту загалом і кожного з партнерів зокрема, отримавши можливість приступити до реалізації важливих для населення країни проєктів.

ВИСНОВКИ

Останнім часом дедалі більше зростає інтерес до питань функціонування ісламської фінансової системи, яка динамічно розвивається та впевнено завойовує світовий фінансовий простір.

У 2017 році вартість галузі ісламських фінансових послуг вперше за історію свого існування перевищила рівень 2 трлн дол. США і продовжила зростання у 2018 році, досягнувши рівня 2,19 трлн дол. США. Це відбулось завдяки суттєвому покращенню роботи трьох секторів: ісламського банківського сектору, ісламського ринку капіталу та такафул (ісламського страхування).

Ісламський банкінг є найголовнішим представником галузі ісламських фінансових послуг, маючи у розпорядженні 72% загальної вартості активів індустрії ісламських фінансових послуг. Ісламські банки та ісламські банківські продукти активно поширюються в світі, зокрема, в Європі та США.

Первинний ринок сукук продовжує зростати. Випуски сукук для підтримки мети зеленого та сталого фінансування продовжувались у 2018 році, особливо з азіатського регіону. Прогноз щодо розвитку світового ринку сукук залишається позитивним, оскільки нові юрисдикції, такі як Казахстан, планують випустити суверенний сукук найближчим часом, а Великобританія планує перевипуск суверенного сукуку. Станом на 2018 рік ісламські фонди зареєстровані у 34 країнах. За прогнозами, майбутній розвиток ісламського ринку капіталу є досить перспективним. Юриспруденція шаріату стає все більш врегульованою, а ісламські фінансові документи і структури угод — більш стандартизованими, тому очікується зниження витрат на здійснення таких угод.

Спостерігається тенденція до зростання і розвитку ринку ісламського страхування в різних країнах та регіонах: за 6 років (2012—2017 рр.), внески галузі виросли в середньому майже на 6,9%.

Динамічний розвиток і серйозний потенціал для зростання галузі ісламських фінансових послуг криються в унікальних конкурентних перевагах, пов'язаних з принципами шаріату, котрі передбачають, що капітал використовується для суспільного блага, а економічна діяльність утворює додану вартість. Ці аспекти забезпечують суспільне процвітання на національному та глобальному рівнях.

Враховуючи проблеми із залученням необхідних фінансових ресурсів на американських та європейських ринках, а також з метою підготовки необхідного основ для розширення фінансово-економічних відносин з мусульманськими країнами, ми вважаємо розвиток ісламського фінансування в Україні досить доречним та вигідним з таких причин:

— принципи ісламського фінансування за своєю природою спрямовані на розвиток реального сектору економіки. Вільні фінансові ресурси мусульманських країн можна залучити для фінансування інвестиційних та інфраструктурних проєктів в Україні;

— розвиток ісламських фінансових послуг та запровадження нових ісламських продуктів сприятиме розвитку діяльності вітчизняних фінансових інститутів;

— діяльність ісламських фінансових установ в Україні стимулюватиме подальший розвиток бізнесу че-

рез залучення інвесторів з мусульманських країн;
— використання механізмів ісламського фінансування і практична робота з ісламськими інвестиціями через ісламські банки призведе до майбутнього оздоровлення банківської системи України, оскільки головний принцип роботи ісламського банку — це взаємна довіра, якої не вистачає вітчизняному фінансовому ринку.

Література:

1. Рой С.Я. Теоретичні основи індустрії ісламських фінансів // Збірник матеріалів студентської науково-практичної Інтернет-конференції "Діджиталізація міжнародного економічного розвитку". — К.: КНЕУ, 2020. — С. 81—84.
2. Thomson Reuters and Dinar Standard (2016), "State of the Global Islamic Economy 2015/16 Report", Thomson Reuters and Dinar Standard, New York City, USA.
3. S&P Global Ratings Islamic Finance Outlook 2020 Edition [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.spglobal.com/_assets/documents/ratings/research/islamic_finance_2020_screen.pdf
4. Chloe Domat, Toward A Global Islamic Finance Standard. 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gfmag.com/magazine/march-2018/toward-global-islamic-finance-standard>
5. Islamic Financial Services Board — Islamic Financial Services Industry Stability Report 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ifsb.org/sec03.php>
6. Баторшина А.Ф., Кузнецова І.І. Ісламський банкінг: глобальні тренди та конкурентні переваги // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — Вип. 23 (ч. 1). — Серія "Міжнародні економічні відносини та світове господарство". — 2019. — С. 10—15.
7. Islamic finance in the UK, 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/503491/2015047_Is_Fin_A5_AW_ENG_WEB.pdf
8. Sweder van Wijnbergen, Sajjad Zaheer Sukuk Defaults: On Distress Resolution in Islamic Finance. Amsterdam: University of Amsterdam. 2013.
9. IMF Working Paper. An Overview of Islamic Finance/ International Monetary Fund. 2015.
10. Islamic Financial Services Industry Stability Report 2016. Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board, 2016.
11. Batorshyna Adilia, Tokar Volodymyr "Competitive advantages and challenges of Islamic banking in international business", The 17th International scientific conference Information technologies and management 2019, ISMA University, Riga, Latvia, 25—26 April, 2019.
12. Беккин Р.И. Исламское страхование (такафул): учеб. пособие. — Казань: Казан. ун-т, 2012. — 140 с.
13. Igonina A., Vagizova V., Batorshyna A., Sabirzyanov A. Liquidity management in Islamic banking industry // Social Sciences and Interdisciplinary Behavior: CRC Press, 2016. — P. 265—269.
14. Інформаційна агенція Минпром "Крупнейший исламский банк в Европе открыл кредитную линию для британского завода Метинвеста" [Електронний

ресурс]. — Режим доступу: <https://www.minprom.ua/news/239777.html>

References:

1. Roi, S. (2020) "Teoretychni osnovy industrii islams'kykh finansiv" // Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii [Conference Proceedings of Scientific and Practical Internet Conference] "Didzhytalizatsiia mizhnarodnoho ekonomichnoho rozvytku", Kyiv, KNEU, pp. 81—84.
2. Thomson Reuters and Dinar Standard (2016), State of the Global Islamic Economy 2015/16 Report, Thomson Reuters and Dinar Standard, New York City, USA.
3. S&P Global Ratings (2020), "Islamic Finance Outlook", available at: https://www.spglobal.com/_assets/documents/ratings/research/islamic_finance_2020_screen.pdf (Accessed 12 November 2020).
4. Domat, C. (2018,) "Toward A Global Islamic Finance Standard", Global Finance, available at: <https://www.gfmag.com/magazine/march-2018/toward-global-islamic-finance-standard> (Accessed 7 November 2020)
5. Islamic Financial Services Board (2019), "Islamic Financial Services Industry Stability Report 2019", available at: <https://www.ifsb.org/sec03.php> (Accessed 30 October 2020).
6. Batorshyna, A. and Kuznietsova, I. (2019) "Islams'kyj bankinh: hlobal'ni trendy ta konkurentni perevahy", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, no. 23 (part 1), seriia "Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo", pp. 10—15.
7. British Embassy Bishkek (2015), "Islamic finance in the UK", available at: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/503491/2015047_Is_Fin_A5_AW_ENG_WEB.pdf (Accessed 8 November 2020).
8. Sweder van Wijnbergen (2013), "Sajjad Zaheer Sukuk Defaults: On Distress Resolution in Islamic Finance", University of Amsterdam, Amsterdam.
9. International Monetary Fund (2015), "An Overview of Islamic Finance", Working Paper, Washington, USA.
10. Islamic Financial Services Board (2016), Islamic Financial Services Industry Stability Report 2016, Kuala Lumpur, Malaysia.
11. Batorshyna, A. and Tokar, V. (2019), "Competitive advantages and challenges of Islamic banking in international business", The 17th International scientific conference Information technologies and management, ISMA University, Riga, Latvia, 25—26 April, pp. 101—102.
12. Bekkin, R. (2012), Islamskoe strahovanie (takaful) [Islamic insurance (takaful)], Kazan University, Kazan, Russia.
13. Igonina, A. Vagizova, V. Batorshyna, A. and Sabirzyanov, A. (2016), "Liquidity management in Islamic banking industry", Social Sciences and Interdisciplinary Behavior, CRC Press, pp. 265—269.
14. Informatsijna ahentsiia Mynprom (2017), "The largest Islamic bank in Europe opens a credit line for the British plant Metinvest", available at: <https://www.minprom.ua/news/239777.html> (Accessed 31 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2020 р.

О. В. Машталер,
бізнес-тренер, аспірант,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-6608-820X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.96

СТАН ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЗИЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

О. Mashtaler,
business coach, Postgraduate student, Institute of personnel training of the state employment service of Ukraine

THE STATE OF INNOVATIONS IN UKRAINE AND THEIR IMPACT ON THE POSITION
OF COMPETITIVENESS IN THE GLOBAL ECONOMY

Статтю присвячено аналізу стану інновацій в Україні та їх впливу на конкурентоспроможність національної економіки в глобальному світі.

Здійснено огляд програмних документів, які визначають курс на розвиток конкурентоспроможної інноваційної економіки України та цільові показники інноваційного розвитку. Проаналізовано індикатори "Індексу глобальної конкурентоспроможності", що впливають на інноваційну конкурентоспроможність держави в порівнянні з інноваційними країнами-лідерами. Досліджено тренди індексів, субіндексів та індикаторів розвитку економіки України, що засвідчило недостатню інноваційну активність економічних агентів, досить слабе місце держави на інноваційній мапі світу, обмежений інноваційний потенціал, незадовільний стан впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), недостатній рівень витрат на дослідження і розробки тощо. Показано, що в умовах Четвертої промислової революції домінантне значення для посилення інноваційної конкурентоспроможності України має відігравати перегляд ролі факторів, що впливають на економічне зростання країни, передусім — це відновлення роботи промисловості, яка в розвинених країнах виконує роль фундаменту індустріального розвитку та створення сучасного матеріального базису для підвищення соціальних стандартів життя громадян. Запропоновано посилити державний вплив на зміну структури матеріального виробництва, зростання кількості високотехнологічних підприємств, підвищення наукоємності виробництва, збільшення фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) та зміну структури фінансування, розширення масштабу включення вітчизняних виробників у глобальні ланцюги доданої вартості, що позитивно вплине на темпи індустріалізації країни, формування потужного матеріального базису для поступового переходу від індустріального до постіндустріального суспільства.

The article is devoted to the analysis of the general state of innovations in Ukraine and their impact on the competitiveness of the national economy in the global world, determination of the factors influencing the innovative development of Ukraine. The state documents, which define the course for the development of a competitive innovative economy of Ukraine and targets for innovative development have been reviewed. The indicators of the Global Competitiveness Index, which affect the state of innovative competitiveness of the state have been analyzed as compared to the innovative leading countries. The dynamics of indexes, sub-indexes and indicators of the Ukrainian economy

that show the state of the country on the innovation map of the world, namely the introduction of ICT, innovation potential, state of expenditures on research and development, state of innovative autonomy of national economies have been studied.

In terms of innovation potential, Ukraine doubly falls behind the countries — innovative leaders of the world. Among the factors influencing Ukraine's innovative development are the following: Ukraine is losing its ground in the overall competitiveness rating due to the general economic crisis in the country, unstable financial system, unstable "macroeconomic stability". The loss of ground in the sub-indexes on the innovation component — "the introduction of ICT", "innovation potential" was due to reduced research and development costs as a percentage of GDP, weakening of "cooperation with many stakeholders", lack of mechanisms of knowledge commercialization. Science does not yet serve as the driving force of economic development. According to the indicators of "growth of innovative companies" and "companies that implement breakthrough ideas" of the sub-index of "business dynamism", Ukraine improved its rates in 2019, although in general these rates are in the last third of The Global Competitiveness Index. Low rates are related to the raw material orientation of the country's economy. During the years of independence, Ukraine has shown a general tendency to reduce the innovative activity of enterprises. The growth of global innovation competitiveness requires overcoming this imbalance through the economy restructuring, which will allow the high-tech and science-intensive industries to develop.

Ключові слова: інновація, конкурентоспроможність, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інноваційний індекс, технологічні інновації.

Keywords: innovation, competitiveness, innovative activity, innovative development, innovation index, technological innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку економіки України відбуваються зміни, пов'язані із глобалізаційними та євроінтеграційними процесами. Україна приєдналася до глобальної ідеї забезпечення сталого динамічного зростання, націлена на соціально-економічну стабілізацію, модернізацію національної економіки, поступовий рух до постіндустріального суспільства. Для того щоб зайняти гідне місце серед економік світу і стати конкурентоспроможним учасником глобального економічного простору, Україні необхідно зробити перехід від економіки, що будується на експорті сировини, використанні природних ресурсів та дешевої робочої сили, до високорозвинутої соціальноорієнтованої економіки, яка ґрунтується на знаннях та високих технологічних досягненнях. Євроінтеграційні процеси передбачають поступову імплементацію в економічну систему України цивілізаційних основ економічної системи країн Європейського Союзу, орієнтованої на модель інноваційного розвитку, де рушієм конкурентної економіки стають наукоємні виробництва, науково-технічні розробки, високотехнологічні вироби, телекомунікаційні послуги, що відповідають п'ятому та шостому технологічним укладам. Але на сьогодні стан конкурентоспроможності економіки України незадовільний, не відповідає стратегічним цілям і планам суспільного розвитку. Водночас в Україні є значний потенціал для росту та активізації інноваційної діяльності на мікро-, мезо- та макрорівні. І саме пріоритети досягнення високого рівня інноваційного розвитку та конкурентоспроможності національної економіки мають стати предметом посилення державного впливу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблематики інноваційної діяльності присвячені праці вітчизняних вчених: О. Амоші, Т. Артьомової, Я. Белінської, В. Гейця, М. Гнилорібова, І. Єгорова, В. Захарченко, Я. Жаліла, І. Краснокутської, А. Козлової, Б. Маліцького, І. Матюшенко, А. Павлюка, Д. Покришки, О. Поповича, О. Прогнімак, М. Скрипниченко, О. Соколової, Д. Турко, Л. Федулової, І. Чернявської, Л. Шинкарук, З. Юринець та інших. Попри велику кількість наукових досліджень щодо впливу інновацій на конкурентоспроможність національної економіки, із плином часу окремі проблемні питання інноваційної діяльності в Україні в контексті завдань підвищення конкурентоспроможності в глобалізованій економіці залишаються невирішеними та потребують подальшого вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Дослідити загальний стан інноваційної конкурентоспроможності України у глобальному вимірі на основі аналізу позиції держави у "Індексу глобальної конкурентоспроможності" (The Global Competitiveness Index, GCI), а також визначити чинники, що перешкоджають інноваційному розвитку України та підвищенню рівня її конкурентоспроможності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пріоритет досягнення високої інноваційної активності та конкурентоспроможності України в глобальному економічному просторі невіддільний від наукової та

технічної діяльності вчених і практиків. Стаття 54 Конституції України гарантує свободу творчої діяльності, захист інтелектуальної власності, авторських прав [1].

Варто підкреслити, що на державному рівні ухвалено низку концепцій і програм, які визначають напрями інноваційного розвитку України. Зокрема, необхідність переходу вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку, підвищення якісних характеристик науково-технологічного потенціалу України до стандартів розвинених країн, пришвидшення процесу опанування науковими знаннями, новими технологіями та їх практичному використанню визначено в "Концепції науково-технічного та інноваційного розвитку України" (1999 рік) [2], дія якої розрахована на період стабілізації економіки та досягнення траєкторії постійного зростання.

Залежність рівня конкурентоспроможності національної економіки від збалансованої державної політики в сфері розвитку національної інноваційної системи, у тому числі, необхідність усунення відставання України у технологічному розвитку від розвинених країн світу знайшло відображення в "Концепції розвитку національної інноваційної системи", схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р. [3].

В Указі Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" [4] та в Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна" [5] зазначено, що основою стратегічного курсу України до 2030 року має стати впровадження інноваційної моделі, модернізація інфраструктури та зростання економіки через структурну перебудову, утвердження України як високотехнологічної держави, створення умов для піднесення вітчизняної науки та інноваційної сфери, що дасть змогу побудувати нову високотехнологічну економіку, мотивувати до інноваційної діяльності та технічного переоснащення виробництва з високою доданою вартістю [5, с. 66]. Курс на розвиток конкурентоспроможної інноваційної економіки України відображено також в інших державних документах.

Серед індикаторів реалізації "Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року", затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р, визначено завдання щодо підвищення місця України в світових інноваційних рейтингах, а саме: в "Глобальному індексі конкурентоспроможності" (The Global Competitiveness Index), у "Глобальному інноваційному індексі", в "Європейському інноваційному табло", "Індексі приваблювання талантів", "Індексі людського розвитку", в рейтингах Doing Business, ICT Development Index [6].

Оцінка за "Індексом Глобальної конкурентоспроможності" (The Global Competitiveness Index — GCI) країн світу щорічно здійснюється Всесвітнім економічним форумом у Звітах глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Report) [7]. Варто підкреслити, що в 2018 році методику GCI було змінено на версію 4.0 [8], яка діагностує розвиток світової економіки в умовах Четвертої промислової революції із врахуванням процесів цифровізації та технологізації. При цьому 140 країн оцінюються за 98 індикаторами (з яких 64 індикатори є новими), згрупованими в 12 основ-

них субіндексів — інституціональний розвиток, інфраструктура, впровадження ІКТ, макроекономічна стабільність, здоров'я, навички, ринок товарів, ринок праці, фінансова система, обсяг внутрішнього ринку, динаміка бізнес-розвитку, здатність до інновацій [7].

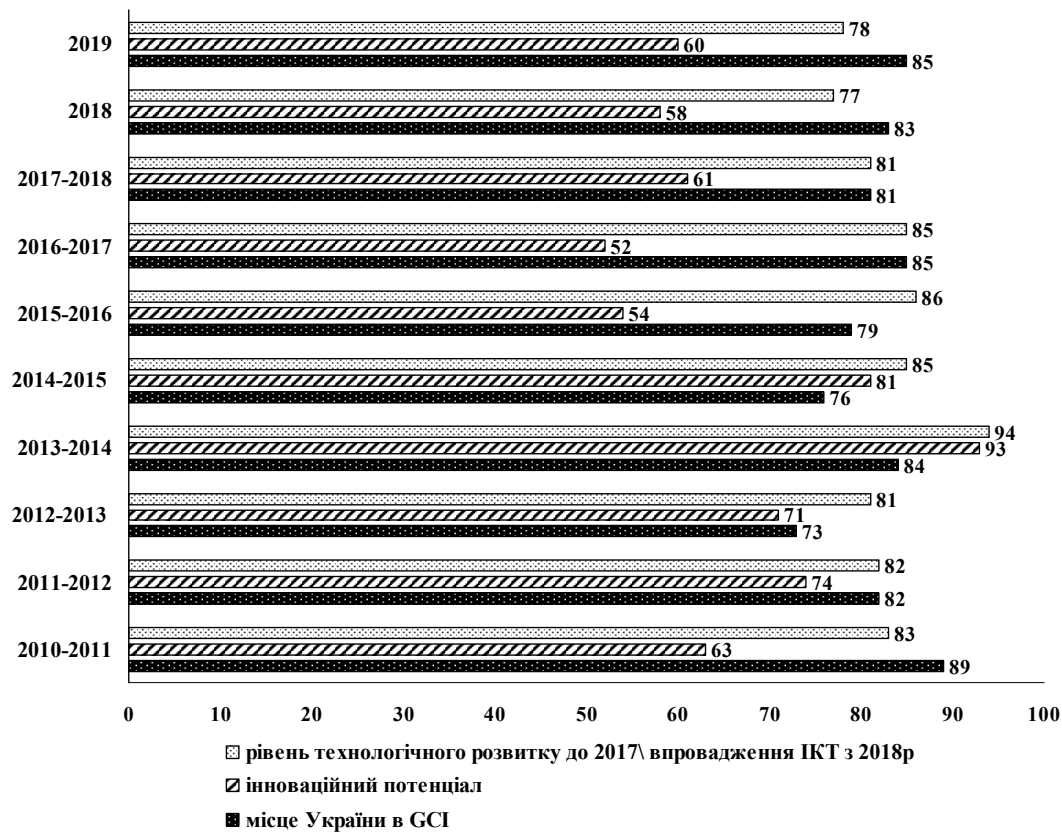
Україна, серед 141 країн світу, у GCI 4.0-2019 посіла 85-е місце (рис. 1), погіршивши результати в 5 з 12 основних субіндексів за рік [7]. Основний регрес зафіксовано у фінансовій системі, де України опустилася на 19 позицій — до 136-го місця (117 місце у 2018 р.); субіндексі "здоров'я" — на 7 позицій (101 місце у 2019 р. в порівнянні з 94 — у 2018 р.). Втрачено позиції в порівнянні з 2018 р. за субіндексами, що демонструють інноваційний розвиток України, зокрема, "впровадження ІКТ" — 78 позиція у рейтингу (77 — у 2018 р.), "інноваційний потенціал" — 69 місце (58 — у 2018 р.). Падіння на 2 пункти відбулося і за субіндексом "макроекономічна стабільність" — 133 місце (131 — у 2018 р.). За двома субіндексами Україна зберегла минулорічну позицію: за обсягом внутрішнього ринку — 47 місце, за інфраструктурою — 57 місце. Другий рік поспіль покращуються позиції країни за трьома субіндексами, а саме, "інституціональний розвиток" — на 6 пунктів (з 110 — у 2018 р. — на 104 місце у 2019 р.), "ринок товарів" — на 16 пунктів (з 73 — у 2018 р. — на 57 місце у 2019 р.), "ринок праці" — на 7 пунктів (з 66 місця у 2018 р. — на 59 у 2019 р.) [7, с. 570—573; 8, с. 575—577].

За субіндексом "впровадження ІКТ" втрачено 1 пункт за рахунок падіння всіх складових субіндекса, а саме — кількості телефонних та інтернет підписок та кількості інтернет-користувачів.

За субіндексом "інноваційний потенціал" у 2019 року в порівнянні з 2018 роком Україною втрачено 2 пункти через зниження місця у рейтингу складових індикаторів "витрати на дослідження і розробки у відсотках до ВВП" (з 56 місця у 2018 р. — на 67 у 2019 р.), "співпраця з багатьма зацікавленими сторонами" (з 56 у 2018 р. — на 58 місце у 2019 р.). За деякими складовими субіндекса спостерігається збереження позицій ("наукові публікації" — 50 місце, "кількість патентних заявок" — 62 місце, "якість дослідних інституцій" — 44 місце). Зростання має місце по таких індикаторах: "стан розвитку кластерів", де відбувся приріст на 10 пунктів (з 106 — на 96 місце у 2019 р.), "вимогливість покупця" — на 9 пунктів (з 74 — на 65 місце), "різноманітність робочої сили" — на 3 пункти (з 62 — на 59 місце), "спільні міжнародні винаходи" та "кількість заявок на торгові марки" — на 1 пункт (з 56 на 55 місце та з 60 на 59 місце у 2019 р. — відповідно) (табл. 1).

За "інноваційним потенціалом" Україна, займаючи 60 місце із 141 країн у GCI 4.0-2019, вдвічі відстає від країн-лідерів, маючи 40,1 за 100-бальною шкалою. Для порівняння, топ-10 країн з інноваційною складовою конкурентоспроможності мають такі показники: Німеччина — 86,8; Сполучені Штати Америки — 84,1; Швейцарія — 81,2; Тайвань, Китай — 80,2; Швеція — 79,1; Республіка Корея — 79,1; Японія — 78,3; Великобританія — 78,2; Франція — 77,2; Нідерланди — 76,3.

Якщо проаналізувати, за рахунок яких складових ці країни-лідери є інноваційно конкурентоспроможними, то можна відзначити такі найпотужніші індикатори [10]:

Рис. 1. Позиції України в Індексі глобальної конкурентоспроможності в 2010–2019 роках

Джерело: систематизовано та побудовано за даними [7–9].

— Німеччина — дослідження та розробки (290 патентних заявок на 1 млн населення);
 — США — якість науково-дослідних установ та кількість опублікованих наукових праць;
 — Швейцарія — висококваліфікована робоча сила та спільні міжнародні винаходи;
 — Тайвань, Китай — кількість патентних заявок та різноманітність робочої сили;

— Швеція — спільні міжнародні винаходи та витрати на дослідження та розробки;

— Південна Корея — вимогливість покупців, кількість патентних заявок та витрати на дослідження та розробки;

— Японія — дослідження та розробки (найбільше заявок на патенти серед усіх 10 країн-лідерів, понад 490 на 1 млн населення);

— Великобританія — кількість наукових публікацій;

— Франція — дослідження та розробки, якість науково-дослідних установ;

— Нідерланди — співпраця з багатьма зацікавленими сторонами.

Якщо порівняти глобальний рейтинг першої десятки країн у GCI 4.0-2019 з рейтингом ТОП-10 за субіндексом конкурентоспроможності, спостерігається взаємозалежність — сім із десяти інноваційних економік світу є лідерами за Індексом глобальної конкурентоспроможності, а інші три інноваційні економіки входять в ТОП-15 за глобальною конкурентоспроможністю (табл. 2).

Як зазначають вчені [11], рівень інноваційної конкурентоспроможності пов'язаний з ефективністю інноваційної політики, а також "...практичною реалізацією єдиної загальнодержавної стратегії формування національної інноваційної системи, що містить необхідні законодавчі, інституціональні, фінансово-бюджетні та інші складові, із створенням і підтримкою національної та регіональної інноваційної інфраструктури...".

Найслабшим чинником серед індикаторів субіндексу "інноваційний потенціал", що погіршують

Таблиця 1. Рейтингові оцінки України у GCI 4.0 (2018–2019 рр.) за субіндексом "інноваційний потенціал"

Індикатори	2018 р.		2019 р.	
	Індекс (0-100)	Місце (1-140)	Індекс (0-100)	Місце (1-141)
Субіндекс «інноваційний потенціал»	39,0	58	40,1	60
12.01 Різноманітність робочої сили	58,7	62	60,4	59
12.02 Стан розвитку кластерів	37,3	106	40,9	96
12.03 Спільні міжнародні винаходи (на 1 млн населення)	12,5	56	13,0	55
12.04 Співпраця з багатьма зацікавленими сторонами	45,5	56	47,0	58
12.05 Кількість наукових публікацій	79,7	50	80,6	50
12.06 Кількість патентних заявок (на 1 млн населення)	16,2	62	17,3	62
12.07 Витрати на дослідження та розробки (% ВВП)	20,6	56	15,0	67
12.08 Якість дослідницьких установ	10,2	44	11,8	44
12.09 Вимогливість покупця	39,2	74	44,0	65
12.10 Кількість заявок на торгові марки (на 1 млн населення)	69,8	60	71,2	59

Джерело: систематизовано за даними [7].

Таблиця 2. Позиції країн у "Індексі глобальної конкурентоспроможності", 2019 рік

Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) GCI 4.0-2019				
Країна	За субіндексом «інноваційний потенціал»		За загальним рейтингом GCI 4.0-2019	
	Місце (1-141)	Індекс (0-100)	Місце (1-141)	Індекс (0-100)
Німеччина	1	86,8	7	81,8
США	2	84,1	2	83,7
Швейцарія	3	81,2	5	82,3
Тайвань, Китай	4	80,2	12	80,2
Швеція	5	79,1	8	81,2
Республіка Корея	6	79,1	13	79,6
Японія	7	78,3	6	82,3
Великобританія	8	78,2	9	81,2
Франція	9	77,2	15	78,8
Нідерланди	10	76,3	4	82,4
Україна	60	40,1	85	57,0

Джерело: систематизовано за даними [7].

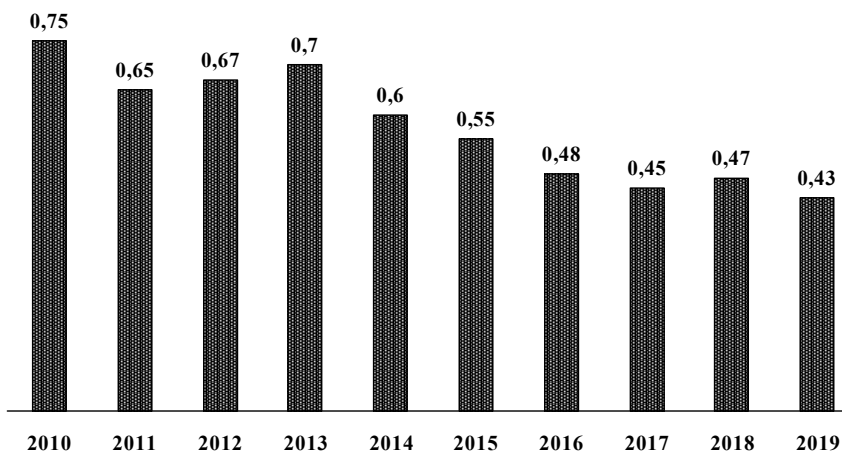
конкурентоспроможність України в глобальному вимірі, є зменшення витрат на дослідження і розробки у відсотках до ВВП із втратою 11 пунктів рейтингу за рік, що склало 0,43% ВВП у 2019 році. У порівнянні з Ізраїлем, що є країною-лідером за цим показником в GCI 4.0-2019 і на дослідження виділяє 4,3% ВВП, Україна витрачає вдсятеро менше. Трійка інноваційних лідерів, Німеччина, США, Швейцарія, витрачають 2,9%, 2,7%, 3,4% ВВП, відповідно [7].

За даними Державної служби статистики України тенденція до зниження частки витрат на виконання наукових досліджень і розробок відносно ВВП спостерігається протягом десяти років, з 0,75% ВВП у 2010 році до 0,43% ВВП — у 2019 році, не досягши жодного разу показника 2010 року (рис. 2).

Як слушно зауважує А. Козлова, для побудови постіндустріального суспільства необхідний розвиток науки та науково-технічних розробок, запорукою чого є рівень фінансування, який залишається недостатнім, хоча в Україні була здійснена спроба законодавчо закріпити рівень бюджетних асигнувань на наукові дослідження [13]. Законом України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII "Про наукову і науково-технічну діяльність", орієнтуючись на цільові показники Європейського Союзу, визначено до 2025 року збільшення обсягу фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3% ВВП [14]. За цільовими показниками стало розроблені в 2017 році, частка витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт у відсотках до ВВП повинна скласти у 2020 році — 1,5%, у 2025 році — 2,0%, у 2030 році — 3%. На жаль, за останні десять років жодного року цільові показники не були досягнуті, більше того, не було забезпечено фінансування не нижче 0,9% відносно ВВП, що необхідно для самовідтворення наукової сфери в Україні, і що зафіксовано у Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність" [14].

Сьогодні обсяг і динаміка фінансування наукових досліджень і розробок в Україні не відповідає цільовим показникам законодавства, державним документам, суперечить євроінтеграційним процесам та глобальним викликам Четвертої промислової революції. Як зазначають фахівці, система державного управління інноваційним, науково-технічним розвитком в Україні свою функцію перетворення науки на рушійну силу економічного розвитку поки не виконує [11; 15—17]. О. Попович зазначає, що "...вплив науково-технічного потенціалу на соціально-економічний розвиток країни чітко корелює з часткою ВВП, яка витрачається на наукові дослідження": менше 0,4 % — функція науки — соціокультурна; в межах 0,4—0,9% ВВП — наука виконує пізнавальну функцію; більше 0,9 % ВВП — відбувається вплив науки на розвиток економіки; більше 1,7 % ВВП — економічна функція науки може бути істотною. Отже, в Україні в поточній ситуації наука має пізнавальну функцію. Для того щоб збільшився вплив держави на економічний розвиток, необхідно, в тому числі, збільшення фінансування науки ..." [15, с. 225—226]. Це означає, що сучасні державні підходи щодо функцій та ролі науки в реалізації політики інноваційної конкурентоспроможності потребують перегляду та удосконалення, а також вимагають розроблення організаційно-управлінських механізмів щодо посилення державного впливу на інноваційний розвиток України.

Крім субіндексів "впровадження ІКТ" та "інноваційний потенціал", стан інноваційної конкурентоспроможності України за GCI відображено в субіндексі "динамічність бізнесу", а саме, в індикаторах "зростання інноваційних компаній" та "компанії, що втілюють проривні ідеї", які ілюструють спроможність підприємств приватного сектору генерувати та застосовувати нові технології, нові способи організації роботи, здатність виробляти інноваційну продукцію. У 2019 році у порівнянні із попереднім роком, спостерігається поліпшення: за індикатором "зростання інноваційних компаній" Україна посіла 109 місце (з індексом 42,8 із 100), піднявшись на 3 пункти у порівнянні з 112 місцем (з індексом 41,5) у 2018 році; за індикатором "компанії, що втілюють проривні ідеї" позиції поліпшились на 18 пунктів — 102 місце (з індексом 39,4) у 2019 році у порівнянні з 84 місцем (з індексом 39,3) у 2018 році [7; 8].

Рис. 2. Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні, % до ВВП

Джерело: систематизовано за даними [12].

Таблиця 3. Стан інноваційної діяльності промислових підприємств України в 2000–2019 роках

	2000	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Частка інноваційно активних підприємств, у % до загальної кількості промислових підприємств	18,0	13,8	16,8	16,1	17,3	18,9	16,2	16,4	15,8
Частка підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), у % до загальної кількості промислових підприємств	14,8	11,5	12,9	12,1	15,2	16,6	14,3	15,6	13,8
Кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів, одиниць	1403	2043	1576	1743	1217	3489	1831	2002	2318
Витрати на інновації, у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції	н.д.	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,4	0,4	0,5
Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції, у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції	9,4	3,8	3,3	2,5	1,4	н.д.	0,7	0,8	1,3

Джерело: систематизовано за даними [18, с. 71–72].

Аналіз стану інноваційної активності суб'єктів національної економіки за даними державної служби статистики показав, що вона має нестійкий характер. Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції до загального обсягу реалізованої промислової продукції збільшився і склав 1,3% у 2019 році у порівнянні з 0,85% у 2018 році. Кількість нових технологічних процесів, впроваджених промисловими підприємствами у виробництво, збільшилася до 2318 одиниць у 2019 році (2002 — у 2018 р.). Проте кількість нових або суттєво поліпшених маловідходних, ресурсозберігаючих технологічних процесів зменшилася на 7,5% — до 857 одиниць у 2019 році (926 — у 2018 р.). Кількість інноваційно активних промислових підприємств у 2019 році зменшилася на 0,6% — до 15,8% від загальної кількості промислових підприємств у порівнянні з 16,4% у 2018 році. Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), зменшилася на 1,8% — з 15,6% у 2018 році до 13,8% у 2019 році. Частка реалізованої інноваційної промислової продукції становить лише 1,3%, в той час, як у 2000 році була на рівні 9,4% [18] (табл. 3).

У поточному періоді Україна, що знаходиться в останній третині "Індексу глобальної конкурентоспроможності", за індикаторами "зростання інноваційних компаній" та "компанії, що втілюють проривні ідеї", у порівнянні з країнами-лідерами із ТОП-3 за індикатором "зростання інноваційних компаній" — Ізраїлем, США, Швецією, що мають індекси 80,8; 76,5; 74,2 (із 100) відповідно і ТОП-3 за індикатором "компанії, що втілюють проривні ідеї" — Ізраїлем, США, Малайзією, що мають індекси 68,5; 68,1; 68,0 (із 100), маючи показники майже вдвічі менші, програє в інноваційній конкурентоспроможності у глобальній економіці, хоча і демонструє ріст показників за 2019 рік. [7].

Загалом за останні 25 років, Україна демонструє загальну тенденцію до зниження інноваційної діяльності підприємств. Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, у 1996 році склала 19,3% від загальної кількості промислових підприємств [12], у

2000 році — 14,8%, у 2010 році — 11,5%, у 2019 році — 13,8%. Частка інноваційно активних промислових підприємств, так само, знижується: у 2000 році вона склала 18% від загальної кількості промислових підприємств, у 2010 році — 13,8%, у 2019 р. — 15,8%, лише у 2016 році показник перевищив показник 2000 році і склав 18,9% (табл. 3).

Слід зазначити, що за наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України" щодо показників та їх порогових значень, які характеризують стан науково-технологічної безпеки, було визначено, що частка підприємств, які впроваджують інновації має бути збільшена до 50% [19], а за "Стратегічним планом Міністерства розвитку економіки,

торгівлі та сільського господарства України на 2020—2024 рр." [20] основними показниками виконання цільового орієнтиру "створення умов для підвищення технологічності економіки" є:

— збільшення частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової до 6 % у 2023 році;

— підвищення ефективності виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних виробництв, що передбачає приріст обсягу виробництва промислової продукції на 4,5—7,5% щорічно з 2020 року до 2024 року;

— збільшення частки валової доданої вартості виробництва з використанням технологій високого та середньовисокого рівня в структурі валової доданої вартості загалом в економіці до 9,3% у 2024 році (3,1% у 2018 році);

— приріст обсягу виробництва продукції машинобудування на 7—10% щорічно з 2020 до 2024 року;

— збільшення до 27% у 2024 році (16,3% у 2019 році) у структурі експорту частки товарів виробництва з використанням технологій високого та середньовисокого рівня товарів тощо.

Разом з тим, щоб досягти вищезазначених цільових показників, напружувати інноваційну активність підприємств України, відповідати світовим викликам інноваційної конкурентоспроможності в умовах Четвертої промислової революції, Україні необхідно подолати ряд дисбалансів. Передусім, невідповідність світовим тенденціям щодо розвитку високотехнологічних, наукоємних виробництв. В розвинених країнах 85—90% приросту ВВП забезпечується шляхом виробництва та експорту наукоємних високотехнологічних виробів [20].

В Україні дві третини загального обсягу промислової продукції складають галузі, які виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси. Сировинна направленість розвитку національної економіки є ознакою низького рівня конкурентоспроможності держави в глобальному економічному просторі. На думку вчених, Україна може перетворитися в аграрно-сировинний придаток розвинених країн, сировинну й технологічну пе-

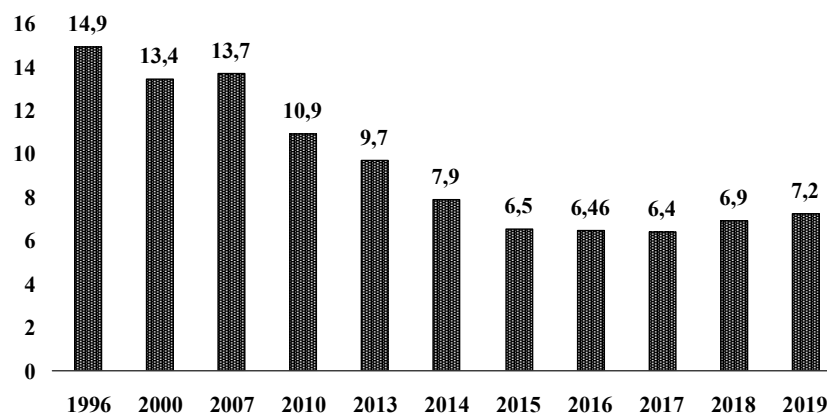
риферію, що призведе до нееквівалентного товарного обміну — коли країна буде експортувати сировину і матеріали з низькою доданою вартістю, а імпортувати складні товари з високою доданою вартістю і перетвориться в зону скидання застарілих технологій [21; 16, с. 584]. Як наслідок, економіка України потрапляє в залежність від зовнішнього попиту на сировину, що створює ризики дестабілізації національної економіки через зовнішні чинники.

Як зазначають українські вчені, протягом всього часу незалежності національна економіка спирається виключно на сировинні ресурси та експорт продукції другого і третього технологічного укладів, має інституційні дисбаланси, що паралізують стимули інноваційного розвитку [22, с. 16—17]. Також вчені зауважують, що процес формування четвертого укладу потребує остаточного завершення і зміну четвертого технологічного укладу п'ятим [17], а п'ятий технологічний уклад в українській економіці поки носить наздоганяючий імітаційний характер [23]. Одним із факторів стабілізації відкритої економіки вчені вважають технологічний розвиток з переходом на вироблення продукції з високою доданою вартістю, випереджаючим розвитком переробної промисловості завдяки інноваційному та технологічному оновленню [24, с. 58—60], а також прискорення інтеграції України в глобальні ланцюги доданої вартості [25].

Структура національної економіки засвідчує, що в індустріальних галузях України зменшуються обсяги виробництва, проте збільшуються обсяги виробництва добувної, паливної та харчової промисловості, тобто розвиваються низькотехнологічні галузі. Також демонструють ріст торгівля, ремонт автомобілів та побутових приладів, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг, що є малонаукоємними галузями.

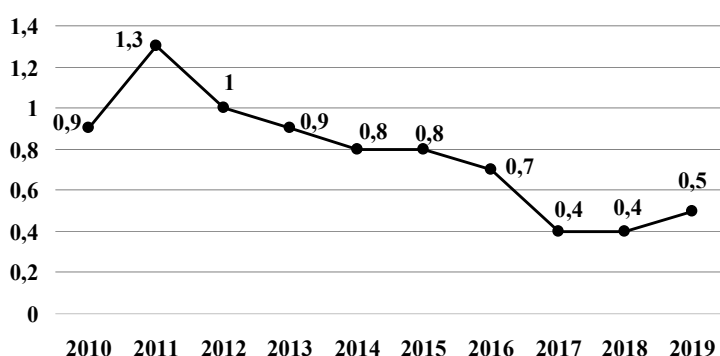
Незадовільний стан конкурентоспроможності національної економіки вимагає активізації інноваційної діяльності підприємств із значним наукоємним потенціалом, передусім, обробної промисловості, машинобудування. Проте з 1990 року в Україні частка машинобудування в промисловому виробництві зменшилася майже в 3 рази. Якщо в загальних обсягах промислового виробництва в 1996 році частка машинобудування складала 14,9%, в 2007 році — 13,7%, то в 2010 році — знизилась до 10,9%, в 2017 році — до 6,4%, в 2019 році — до 7,2% (рис. 3).

Слід зазначити, що основна додана вартість на глобальному ринку машинобудування створюється на етапі науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), але вага виробництва в загальній структурі ланцюга доданої вартості поступово скорочується [26]. Відповідно, наукоємність виробництва є необхідною умовою для підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняного промислового сектору на глобальному ринку.

Рис. 3. Продукція машинобудування в структурі виробництва промислової продукції в Україні, %

Джерело: систематизовано за даними [12].

Рис. 4. Витрати на інновації промислових підприємств, у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)

Джерело: систематизовано за даними [12].

Як визначає Л. Федулова, освоєння і поширення технологій п'ятого і шостого технологічних укладів є шляхом виведення суспільства з кризового стану, зауважуючи, що "...такий прорив неможливий без активної підтримки державою базисних інновацій і освоєння відповідних ринкових інноваційних ніш..." [27]. Дослідники [28] прийшли до висновку, що структура промисловості впливає не тільки на інноваційну конкурентоспроможність країни, але й на рівень життя населення: "...чим ближче структура промисловості країни до прогресивної, тим вище рівень життя населення і обсяг валової доданої вартості (ВДВ) промисловості на душу населення в країні...". Ми згодні з думкою [29] про те, що одним із основних завдань державної економічної політики є розробка і здійснення заходів щодо прискорення розвитку видів економічної діяльності вищих технологічних укладів.

Слід підкреслити, що для підвищення рівня інноваційної конкурентоспроможності України необхідно збільшити обсяги фінансування інновацій промислових підприємств, які сьогодні є недостатніми (рис. 4).

Обсяги фінансування інновацій нині складають не більше 1% від загального обсягу реалізованої промислової продукції. У структурі витрат на інновації промислових підприємств за джерелами фінансування за рахунок власних коштів здійснюється близько 90% інно-

ваційних витрат, ресурсів державного бюджету — 4—5%, коштів місцевих бюджетів — менше 1%, інвестицій резидентів — 0,5—0,9 %, інвестицій нерезидентів — 0,3—0,9 %, кредитів банків — 3—6%. Тому необхідно розробити відповідні стимули для збільшення вкладення коштів в інновації з боку потенційних інвесторів та банківського кредитування.

Це потребує системного перегляду підходів щодо зміни джерел фінансування інновацій для активізації промисловості та впровадження на державному рівні організаційно-управлінських механізмів з метою забезпечення технологічного розвитку української промисловості, що відповідає світовим тенденціям державної підтримки індустріального розвитку.

Серед позитивних інституційних змін, що можуть реально вплинути на стан інноваційної конкурентоспроможності України, є створення 22 липня 2020 р. нової інституції — Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України [30], яке має забезпечити, в тому числі, формування та реалізацію державної промислової політики та державної військово-промислової політики, державної політики у літакобудівній галузі та у сфері космічної діяльності. В поточному періоді формується пакет документів, що регламентує діяльність нової інституції, план заходів для налагодження ефективного керування стратегічними галузями промисловості. Поки розроблено тільки Положення про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України [31], у якому серед 103 завдань міністерства 7 завдань напряму стосуються інноваційної складової розвитку промисловості та посиленню конкурентоспроможності держави за рахунок виробництва високотехнологічної промислової продукції. Серед таких завдань слід відзначити наступні: аналіз стану конкурентоспроможності стратегічних галузей промисловості, розробка і координація здійснення заходів щодо підвищення їх рівня; участь у розробленні та виробництві сучасної конкурентоспроможної продукції; здійснення заходів щодо реалізації інноваційної політики в стратегічних галузях промисловості; формування пропозиції щодо розвитку середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня; визначення напрямів розвитку наукового і науково-технічного потенціалу галузей промисловості, контроль діяльності підпорядкованих наукових організацій; управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності; забезпечення у межах компетенцій міністерства співробітництва України з ЄС, ЮНІДО та іншими міжнародними організаціями у сфері інновацій в стратегічних галузях промисловості; координація та здійснення контролю за діяльністю Державної інноваційної фінансово-кредитної установи тощо.

Створення інституції, яка цілеспрямовано буде працювати над розвитком стратегічних галузей промисловості України, серед яких галузі оборонно-промислового комплексу, літакобудування та космічна галузь, є кроком до формування конкурентоспроможної індустріальної бази в економіці України, розширення участі економічних агентів у глобальних ланцюгах доданої вартості, підвищення наукоємності виробництва та налагодження зв'язків між державою, наукою та бізнесом.

Сьогодні це особливо важливо, оскільки структура промисловості України не є прогресивною. Відповідно, для досягнення цільових показників необхідно кардинально підвищити рівень високотехнологічності та наукоємності виробництва, збільшити обсяги фінансування інновацій на основі залучення потенційних інвесторів та розширення сфери банківського кредитування. Державна підтримка інноваційного розвитку має сприяти активізації наукових досліджень та розробок, що впливає на інноваційність підприємств, збільшення частки високотехнологічних виробництв, розвиток індустріального сектору економіки. Також серед основних завдань розвитку інноваційної конкурентоспроможності України значне місце має посісти створення повного інноваційного циклу, інноваційної екосистеми держави, що забезпечує зв'язки між усіма елементами національної економічної системи.

ВИСНОВКИ

Дослідження стану інноваційної конкурентоспроможності України в глобальному вимірі на основі аналізу позиції держави за "Індексом глобальної конкурентоспроможності" (The Global Competitiveness Index) дозволяє зробити загальний висновок, що за інноваційним потенціалом Україна вдвічі відстає від країн — інноваційних лідерів у світі. В свою чергу на це вплинули такі процеси, як втрата позицій в субіндексах за інноваційною складовою — "впровадження ІКТ", "інноваційний потенціал", що відбулось через зменшення витрат на дослідження і розробки у відсотках до ВВП, послаблення співпраці з зацікавленими сторонами, відсутність механізмів комерціалізації знань. Наука поки не виконує функцію рушійної сили економічного розвитку, а з огляду на обмежені обсяги фінансування — виконує лише пізнавальну функцію. За індикаторами "зростання інноваційних компаній" та "компанії, що втілюють проривні ідеї", Україна хоча й поліпшила показники у 2019 році, але за субіндексом "динамічність бізнесу" загалом, в який входять вищезазначені індикатори, знаходиться в останній третині The Global Competitiveness Index. Низькі показники пов'язані з сировинною спрямованістю економіки України та тенденцією до зниження інноваційної діяльності підприємств. Для росту глобальної інноваційної конкурентоспроможності потрібно подолати цей дисбаланс на основі зміни структури економіки на базі стрімкого розвитку високотехнологічних і наукоємних виробництв.

В Україні в останні роки здійснено кроки щодо розробки державної інноваційної політики. Зокрема, інноваційна складова є в адаптованих для країни "Цілях сталого розвитку", "Концепції науково-технічного та інноваційного розвитку", "Концепції розвитку національної інноваційної системи", законодавчих актах про інновації та інвестиції, але комплексна загальнодержавна інноваційна стратегія, чітко не визначена. Ураховуючи індекси України в глобальних рейтингах, оцінюючи стан країни в глобальній економіці, необхідно розробляти і вдосконалювати механізми стимулювання інноваційної діяльності, що потребує впровадження дієвих управлінських та організаційних підходів. Ключову роль в цьому має відіграти налагодження платформи взаємодії держави, науки й бізнесу з метою забезпечення розроб-

лення та впровадження, передусім, технологічних інновацій, які відіграють домінуючу роль в підвищенні рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Постанова Верховної Ради України "Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України" від 13 липня 1999 року № 916-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-14>
3. Концепція розвитку національної інноваційної системи / розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npras/224444321>
4. Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
5. Національна доповідь (2017 р.) "Цілі сталого розвитку: Україна" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReport-UA_Web_1.pdf
6. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року" / розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12>
7. The Global Competitiveness Index 2019/ The Global Competitiveness Report — 2019/ World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>
8. The Global Competitiveness Index — 2018/ The Global Competitiveness Report — 2018/ World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/>
9. The Global Competitiveness Index — 2010—2017 / The Global Competitiveness Report — 2010—2017 / World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2011-2012>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2012-2013>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2015>, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>
10. Whiting K. These are the world's 10 most innovative economies. World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2019/10/these-are-the-worlds-10-most-innovative-economies/>
11. Індикатори науки та інновацій: міжнародні стандарти та практика їх використання в Україні: кол. моногр. / за наук. ред. д.е.н., проф. І.Ю. Єгорова; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". К., 2016. 156 с.: 13 табл., 13 рис.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Козлова А.І. Індикатори інноваційного розвитку економіки і промислових підприємств // Ефективна економіка. № 10. 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3760>
14. Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII "Про наукову і науково-технічну діяльність". [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
15. Попович О.С. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації / під ред. д-ра екон. наук, проф. Маліцького Б.А. К.: Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, 2019. 342 с.
16. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Гесць В.М., Шинкарук Л.В., Артюмова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2011. 696 с.: табл., рис.
17. Промисловість України: тенденції, проблеми, перспективи: монографія / Н.В. Тарасова, Л.П. Клименко, В.М. Ємельянов та ін. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. — 320 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://lib.chmnu.edu.ua/index.php?m=9&b=52>
18. Наукова та інноваційна діяльність України, 2019. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_nauka_2019.pdf
19. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>
20. Стратегічний план діяльності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України на 2020—2024 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=fb0550f0-6dc2-404a-b714-74a02-fb59818&tag=ProgramiTaPlaniEkonomichnogoIstsiainogoRozvitkuUkrain>
21. Ковальов Є.В. Дилема інноваційного і сировинного напрямків економічного розвитку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/6013/1/vestnik_HPI_2012_4_Kovaliov_Dylema.pdf
22. Неоіндустріальне майбутнє України: сподівання vs перешкоди / О.Д. Прогнімак // Вісник економічної науки України. 2020. № 1 (38) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/170650/03-Prohnyimak.pdf?sequence=1>

23. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А.П. Павлюк, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2012. 104 с.

24. Структурные трансформации старопромышленных регионов Украины: монография / В.И. Ляшенко, Л.Г. Червова, Л.М. Кузьменко и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк, 2013. 412 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2013/2013_mono_Lyashenko_Chevova_Kuzmenko.pdf

25. Чинники і тренди економічного зростання в Україні: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук М.І.Скрипниченко; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Електрон. дані. К., 2018. 386 с.: табл., рис. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/302.pdf>.

26. Машинобудівна галузь в Україні: потенціал та можливості для розширення експорту на період до 2021 року / Аналітичний звіт / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f168fec7-9677-4ef1-9863-89b3cfa562ad&title=Mashinobudivna-GaluzVUkraini-PotentsialTaMozhливostiDliaRozshirennyaEksportuNaPeriodDo2021-Roku-analitichniiZvit->

27. Федулова Л.І. Технологічний імператив стратегічного управління національною економікою [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/ekonom_2.pdf#page=13

28. Кизим М.О., Крамарев Г.В. Аналіз прогресивності структури промисловості та її впливу на зростання економіки в Україні та країнах світу // Ефективна економіка. 2019. № 8 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7208>

29. Соколова О. Розвиток високотехнологічних виробництв як визначальний чинник конкурентоспроможності та сталого розвитку національної економіки // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Спецвипуск. 2020. С. 43—47 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/view/211509/211506>

30. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 624 "Про утворення Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennya-ministerstva-z-pitan-strategichnih-galuzej-promislovosti-t220720>

31. Постанова Кабінету Міністрів України від 07 вересня 2020 р. № 819 "Деякі питання Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-%D0%BF#Text>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine", available at: <https://>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Accessed 5 Oct 2020).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), Decree "Concept of scientific, technological and innovative development of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-14> (Accessed 5 Oct 2020).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), Order "The concept of development of the national innovation system", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/224444321> (Accessed 5 Oct 2020).

4. President of Ukraine (2019), Decree "On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (Accessed 5 Oct 2020).

5. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2017), "National report "Sustainable Development Goals: Ukraine", available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed 5 Oct 2020).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Order "Strategy for the development of innovation in the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12> (Accessed 5 Oct 2020).

7. The World Economic Forum (2019), "The Global Competitiveness Report — 2019 "The Global Competitiveness Index 2019", available at: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019> (Accessed 5 Oct 2020).

8. The World Economic Forum (2018), "The Global Competitiveness Report — 2018 "The Global Competitiveness Index 2018", available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/> (Accessed 5 Oct 2020).

9. The World Economic Forum (2010—2017), "The Global Competitiveness Report — 2010—2017 "The Global Competitiveness Index 2010-2017", available at: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2011-2012>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2012-2013>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2015>, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018> (Accessed 5 Oct 2020).

10. Whiting, K. (2019), "These are the world's 10 most innovative economies", [Online], available at: <https://www.weforum.org/agenda/2019/10/these-are-the-worlds-10-most-innovative-economies/> (Accessed 5 Oct 2020).

11. Yehorov, I.Yu. (2016), *Indykatory nauky ta innovatsij: mizhnarodni standarty ta praktyka ikh vykorystannia v Ukraini* [The indicators of science and innovation: international standards and practice of their use in Ukrainian], NAS of Ukraine, Government Entity "NASU Institute for Economics and Forecasting", Kyiv, Ukraine.

12. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 5 Oct 2020).
13. Kozlova, A.I. (2014), "Indicators of innovative development of the economy and industrial enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3760>. (Accessed 11 May 2020).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Scientific and Scientific-Technological Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (Accessed 5 Oct 2020).
15. Popovych, O.S. (2019), *Naukovo-tehnologichna ta innovatsijna polityka: osnovni mekhanizmy formuvannia ta realizatsii* [Scientific, technological and innovation policy: the main mechanisms of formation and implementation], NASU Dobrov Institute for Research of Scientific and Technical Potential and History of Science, Kyiv, Ukraine.
16. Heiets', V.M. and Shynkaruk, L.V. and Art'omo-va, T.I. (2011), *Strukturni zminy ta ekonomichni rozvytok Ukrainy*, [Structural changes and economic development of Ukraine], NASU Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, Ukraine.
17. Tarasova, N.V. and Klimenko, L.P. and Emelianov V.M. (2011), *Promyslovist Ukrainy: tendentsii, problemy, perspektivy* [Industry of Ukraine: tendencies, problems, prospects], Petro Mohyla ChDU Publ, Kyiv, Ukraine, available at: <https://lib.chmnu.edu.ua/index.php?m=9&b=52> (Accessed 5 Oct 2020).
18. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Scientific and innovative activity of Ukraine 2019", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_nauka_2019.pdf (Accessed 5 Oct 2020).
19. Ministry of Economy of Ukraine (2007), Order "On approval of the Calculation Methodology of the Economic security level of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text> (Accessed 5 Oct 2020).
20. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Strategic action plan of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine for 2020-2024", available at: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=f0550f0-6dc2-404a-b714-74a02fb59818&tag=ProgramiTaPlaniEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini> (Accessed 5 Oct 2020).
21. Kovalov, Ye.V. (2012), "The dilemma of innovation and raw materials in the economic development of Ukraine", *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, [Online], available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/6013/1/vestnik_HPI_2012_4_Kovaliov_Dylema.pdf (Accessed 14 Aug 2020).
22. Prohnikmak, O.D. (2020), "Neo-industrial future of Ukraine: expectations vs obstacles", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 1 (38), pp. 16—26, [Online], available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/170650/03-Prohnikmak.pdf?sequence=1> (Accessed 5 Oct 2020).
23. Pavliuk, A.P. and Pokryshka, D.S. and Belinska, Ya.V. (2012) *Strukturni peretvorennia v Ukraini: peredumovy modernizatsii ekonomiky*, [Structural transformations in Ukraine: preconditions for economic modernization], National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.
24. Liashenko, V.I. and Chervova, L.G. and Kuzmenko, L.M. (2013), *Strukturne transformatsii staropromyshlennykh regionov Ukrainy* [Structural transformations of old industrial regions of Ukraine], NASU, Institute of Industrial Economics, Donetsk, Ukraine, available at: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2013/2013_mono_Lyashenko_Chervova_Kuzmenko.pdf (Accessed 5 Oct 2020).
25. Scrypnichenko, M.I. (2018), *Chynnyky i trendy ekonomichnoho zrostantia v Ukraini* [Factors and trends of economic growth in Ukraine], NASU Institute for Economics and Forecasting. Retrieved from Internet, Kyiv, Ukraine, available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/302.pdf> (Accessed 5 Oct 2020).
26. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture (2019), "Analytical report "Engineering industry in Ukraine: potential and opportunities to expand exports for the period up to 2021"", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f168fec7-9677-4ef1-9863-89b3cfa562ad&title=MashinobudivnaGaluzVUkraini-PotentsialTaMozhli-vostiDliaRozshirenniaEksportuNaPeriodDo2021-Roku-analitichniiZvit> (Accessed 5 Oct 2020).
27. Fedulova, L. I. (2010), "Technological imperative of strategic management of the national economy", *Visnyk Natsional'noi iurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, vol. 2, pp. 13—24, [Online], available at: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/ekonom_2.pdf#page=13 (Accessed 1 Oct 2020).
28. Kyzym, M. O. and Kramarev, G. V. (2019), "Analysis of the progressiveness of the industrial structure and its impact on economic growth in Ukraine and around the world", *Efektivna ekonomika*, vol. 8, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7208> (Accessed 5 Oct 2020).
29. Sokolova, O. (2020), "Development of high-tech industries as a determining factor of competitiveness and sustainable development of the national economy", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Spetsvypusk* [Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Special Edition], Kyiv, Ukraine, pp.43—47, available at: <http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/view/211509/211506> (Accessed 5 Oct 2020).
30. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "The concept of development of the national innovation system", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-ministerstva-z-pitan-strategichnih-galuzej-promislovosti-t220720> (Accessed 5 Oct 2020).
31. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "Some issues of the Ministry of Strategic Industries of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 5 Oct 2020). *Стаття надійшла до редакції 01.12.2020 р.*

М. І. Титарчук,
аспірант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7697-6278

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.107

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

М. Titarchuk,
Postgraduate student of the Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STATE BUDGET FORMATION

У статті показано, що на основі дослідження теоретичних засад формування державного бюджету розкрито його економічну сутність, яка полягає у застосуванні ефективного фінансового механізму з врахуванням циклічності економіки, інституційних засад бюджетної архітектури, підвищенні якісного рівня середньострокового планування доходів, видатків і дефіциту бюджету та дієвості їх впливу на економічний розвиток країни. Визначено, що державний бюджет є ефективним інструментом регулювання соціально-економічного розвитку країни, що полягає у використанні бюджетної архітектури, яка визначається оптимальними співвідношеннями між складовими бюджетної системи, для впливу на динаміку економічного зростання. Важливим є удосконалення інституційного середовища та аналітичного інструментарію бюджетного прогнозування і планування, визначення пріоритетних напрямів розвитку системи формування доходної і видаткової частини державного бюджету з урахуванням тенденцій фінансово-економічних процесів. Розробка показників видаткової частини державного бюджету має відбуватися з приведенням функцій держави до суспільно необхідних потреб та встановленням стійкого взаємозв'язку між обсягом виділених бюджетних асигнувань з одержаними результатами. Важливим є вдосконалення інструментів програмно-цільового методу планування бюджету, упорядкування кількості бюджетних програм, покращення якісного рівня управління бюджетними коштами у межах встановлених бюджетних повноважень. Розвиток суспільства зумовлює необхідність підвищення ефективності бюджетної політики, відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу. Подальші наукові дослідження теоретичних засад розвитку бюджетних відносин сприятимуть підвищенню рівня ефективності використання бюджетних коштів та результативності державного бюджету як інструменту впливу на дієвість функціонування національної економіки.

The article shows that on the basis of research of theoretical bases of formation of the state budget its economic essence which consists in application of the effective budgetary and tax mechanism taking into account cyclicity of economy, institutional bases of financial architecture, increase of qualitative level of medium-term forecasting and planning of incomes, expenses and budget deficit is revealed. and the effectiveness of their impact on the economic development of the country. It is determined that the state budget is one of the main tools of state regulation of socio-economic processes, as in the process of its compilation the development of the main directions of formation and use of budget funds is based on the need to solve problems facing society at this stage. The question of the essence of budget policy as a tool for regulating economic development, which consists in the use of budget architecture, which is determined by the optimal ratios between the elements of the budget system to influence the dynamics of economic growth. In order to conduct a balanced budget policy, it is important to ensure further development of methodological principles of medium-term budget forecasting and program-target method of budget expenditure planning,

strengthening the relationship between annual and long-term budget planning, application of modern forms and methods of budget management, public debt, internal financial control and strengthening the responsibility of participants in the budget process. It is important to improve the institutional environment and analytical tools of budget forecasting and planning, to determine the priority areas of development of the system of revenue and expenditure of the state budget, taking into account trends in financial and economic processes. The state budget is an effective adaptive tool for influencing the dynamics of socio-economic processes, which performs reproductive, regulatory, stimulating, social functions that determine its economic essence and purpose. The development of indicators of the expenditure part of the state budget should take place with the reduction of state functions to socially necessary needs and the establishment of a stable relationship between the amount of allocated budget allocations with the results obtained. It is important to improve the tools of the program-targeted method of budget planning, streamline the number of budget programs, improve the quality of budget management within the established budgetary powers. The development of society presupposes the need to increase the effectiveness of budget policy, the corresponding institutional changes in the relationship between the participants in the budget process. Further research on the theoretical foundations of the development of budgetary relations will help increase the level of efficiency in the use of budget funds and the effectiveness of the state budget as a tool to influence the efficiency of the national economy.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, державний бюджет, бюджетні відносини, бюджетне регулювання, бюджетна політика, економічний розвиток.

Key words: budget, budget system, state budget, budget relations, budget regulation, budget policy, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сутність бюджету як фонду фінансових ресурсів полягає у використанні державою бюджетних ресурсів з метою виконання визначених законодавством відповідних функцій. Державний бюджет є важливим інструментом фінансового регулювання економіки, збалансованість і оптимальність його структури, враховуючи стадії та тривалість економічних циклів, є необхідними передумовами для підтримки стійкого економічного зростання. Підвищення конкурентоспроможності економіки країни, достатньо високого рівня якості державних послуг, життя населення вимагає оптимізації обсягу видатків державного бюджету із посиленням їх результативності. Вагомим інструментом бюджетного регулювання є перспективне прогнозування видатків державного бюджету. Перспективне прогнозування та планування державного бюджету впливає на обґрунтованість показників соціально-економічного розвитку країни. Основні напрями бюджетної політики визначають відповідні обсяги та структуру видатків державного бюджету. Фінансові ресурси державного бюджету впливають на економічне зростання, структурні перетворення у економіці, підвищення якісного рівня соціального захисту населення. Доцільним є визначення напрямів розвитку системи формування державного бюджету, враховуючи провідний досвід країн з розвинутою та трансформаційною економікою. На цьому етапі розвитку фінансово-економічних відносин доціль-

ним є визначення відповідних інституційних засад бюджетного планування, державного фінансового забезпечення людського потенціалу, підвищення дієвості системи публічних закупівель, державного фінансового аудиту бюджетних програм. Здійснення ефективної бюджетної політики займає вагоме місце у процесі регулювання економічного розвитку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері розвитку бюджетних відносин можна назвати праці О. Джорда [10], В. Танзі, А. Тейлора [10], П. Самуельсона, Дж. Стігліца. Питання бюджетної політики досліджуються у працях вітчизняних вчених: Т. Канєвої [1; 8], Л. Козарезенко [5], Г. Кучер [2], В. Макогон [6; 9], І. Луїної, М. Пасічного [1; 3; 8], Ю. Радіонова [4], О. Самошкіної [7], В. Федосова, І. Чугунова [1; 5—9] та інших.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розкриття економічної сутності формування державного бюджету.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державний бюджет як економічна категорія є сукупністю економічних відносин між державою та іншими учасниками суспільного виробництва в частині роз-

поділу і перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою формування та використання централізованого фонду грошових коштів, необхідних для забезпечення державою своїх функцій. Державна казна формувалася з давніх часів, про що свідчать записи грецького історика Геродота, які датовані V ст. до нашої ери. В IV столітті до н. е., грецький мислитель Ксенофонт працює над трактатом "Доходи міста Афін", що присвячений визначенню заходів збільшення обсягу доходів столиці Греції, збалансування бюджету в мирний час. Бюджет як фінансовий план державних доходів і видатків з початку XVIII ст. набуває форми документа — закону, який затверджується законодавчим органом країни, вперше бюджет, як нормативно правовий акт було прийнято в Англії. Система формування бюджету динамічно розвивається в залежності від еволюції суспільних потреб, глибини перетворень в економіці та соціальній сфері, змін економічної кон'юнктури. Економічний зміст перерозподільної функції бюджету визначається процесом перерозподілу фінансових ресурсів між галузями та секторами економіки, територіями країни, сферами суспільної діяльності. Фінансовий план М. Сперанського початку XIX століття передбачав поділ бюджету на дві складові — звичайний та надзвичайний бюджет. До надзвичайного бюджету включались корисні видатки, які могли бути профінансовані за рахунок випуску державою боргових зобов'язань. Тобто ним була запропонована модель інвестиційного спрямування бюджетного дефіциту з метою активізації економічної активності. Вирішення завдань у сфері обороноздатності країни, фінансового забезпечення соціальної політики, розвитку людського капіталу, зростання зайнятості, стимулювання внутрішнього попиту, в достатній мірі, залежить від формування та виконання бюджету [8].

Бюджетна політика країни впливає на динаміку розвитку галузей соціальної сфери, транспортної та енергетичної інфраструктури, оборони та громадського порядку, рівень доходів населення. Обґрунтування основних напрямів бюджетної політики потребує узгодження фіскальних і соціальних цілей держави, досягнення високої щільності взаємозв'язку між інституційними механізмами бюджетного регулювання. Питання удосконалення системи формування бюджету є актуальним та взаємопов'язаним із розширенням завдань і функцій, які постають перед фінансово-бюджетними інституціями. На основі дослідження теоретичних засад формування державного бюджету розкрито його економічну сутність, яка полягає у застосуванні ефективного фінансового механізму з врахуванням циклічності економіки, інституційних засад бюджетної архітекτονіки, підвищенні якісного рівня середньострокового планування доходів, видатків і дефіциту бюджету та дієвості їх впливу на економічний розвиток країни. При підготовці проєктів бюджетних програм необхідним є врахування інституційної інерції, що передбачає певний лаг у результативності здійснюваних заходів податкової і бюджетної політики. Застосування системного підходу та єдиної методології до розробки бюджетних заходів має сприяти зростанню їх результативності. Від якості прогнозування і планування бюджетних показників залежить стійкість державних фінансів. Для подальшого розвит-

ку бюджетного прогнозування доцільно враховувати сукупність динамічних взаємозв'язків між складовими бюджетної архітекτονіки. Удосконалення системи та методів управління бюджетом має здійснюватися виходячи із поглибленого аналізу макроекономічних тенденцій. Оцінка ефективності процесу формування державного бюджету повинна враховувати ступінь та якість виконання завдань, які важливі для суспільства та відображені у стратегії соціально-економічного розвитку і напрямках бюджетної політики на середньострокову перспективу. Вдосконалення інституту публічного контролю за використанням бюджетних коштів, запровадження інституційних обмежень при плануванні бюджетних показників, функціонування дієвої моделі управління міжбюджетними відносинами сприяє підвищенню результативності державного бюджету [1].

Доцільним є подальший розвиток методологічних засад формування державного бюджету в напрямку поглибленого врахування принципу функціональної результативності взаємодії інститутів бюджетного регулювання та трансакційних витрат, величина яких залежить від ступеня прозорості та якості державного регулювання економіки. Підвищенню обґрунтованості рішень у бюджетній сфері сприятиме врахування лагового ефекту впливу бюджетних інструментів та важелів на соціальні та економічні процеси. Важливою є побудова дієвого механізму розподілу видатків в розрізі бюджетної класифікації на засадах оптимальності, результативності та цільового спрямування. За умов економічних перетворень відбуваються відповідні інституційні зміни бюджетної політики, що потребує активізації адаптаційних механізмів розвитку бюджетних відносин. Необхідним є подальший розвиток засад інституту державного замовлення, тендерних процедур, забезпечення прозорості та результативності у сфері надання суспільних послуг.

Стійка сукупність базових інститутів, що визначають еволюційний розвиток відповідних інституційних структур є інституційною матрицею, що реалізує концепцію системи вагомих структурно-функціональних перетворень. Інституційна система підлягає постійним змінам виходячи з невідповідності діючих інститутів певним особливостям сучасного середовища. Бюджетна рівновага важлива, передусім між запланованими та фактичними показниками, у тому числі як співвідношення до валового внутрішнього продукту, дохідної та видаткової частини державного бюджету, дефіциту бюджету, державного боргу, їх структуризації. Відповідна рівновага необхідна між фінансово-бюджетними та соціально-економічними показниками, результативними показниками бюджетних програм, досягненням відповідної суспільної мети та бюджетними видатками головних розпорядників бюджетних коштів. Зважаючи на стратегію розвитку економіки, пов'язаної з підвищенням рівня її ендогенної складової, необхідні відповідні інституційні зміни у фінансово-бюджетному регулюванні, зокрема у податковій політиці, державній політиці сфери видатків, запозичень, державного боргу [9].

Питання формування дохідної частини бюджету є досить важливим у процесі розробки та реалізації бюджетної політики. Підходи до формування бюджетних доходів забезпечуватимуть відповідні можливості для

покращання ефективності податкового адміністрування, посилення фінансової стабільності та створення сприятливих умов для довгострокового економічного зростання. У процесі формування дохідної частини державного бюджету за рахунок податкових надходжень доцільним є забезпечення стабільної, виваженої та прогнозованої податкової політики країни, яка сприятиме збалансуванню інтересів громадян, які потребують соціального захисту. Необхідним є забезпечення та гармонійне взаємоузгодження фіскальних інтересів держави на основі збереження відповідного рівня економічної ефективності діяльності платників податків, недопущення значного соціального диференціації у суспільстві.

Формування видаткової частини бюджету здійснюється з урахуванням прогнозних і планових показників дохідної частини у розрізі основних її складових. Особливої значущості в процесі формування та реалізації програм соціально-економічного розвитку країни набувають питання забезпечення ефективності використання бюджетних коштів, що визначається наданням базових суспільних послуг населенню, сприянням підвищенню якості людського капіталу як інструменту стимулювання соціально-економічного розвитку, зниження рівня соціальної нерівності. Ефективність також має враховувати ступінь перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему, економічні ефекти від інвестицій у основний капітал за рахунок бюджетних коштів з урахуванням потенційної результативності інвестування цих фінансових ресурсів у економіку. Оцінка ефективності видатків бюджету має здійснюватися з урахуванням виокремлення певних складових, у тому числі економічної та соціальної. Важливим є підвищення рівня обґрунтованості формування цільових груп, на які спрямована реалізація бюджетної програми із дотриманням принципу адресності. Вагоме значення посідають питання розвитку процедур та механізмів попереднього державного фінансового аудиту, аналізу і контролю бюджетних програм з метою забезпечення адаптивності змін рівня їх фінансового забезпечення. Розробка показників видаткової частини бюджету на середньо- та довгострокову перспективу має відбуватися з одночасним приведенням функцій держави до суспільно необхідних розмірів та підвищення ефективності використання наявних фінансових ресурсів шляхом подальшого впровадження в бюджетний процес та розвитку інструментів програмно-цільового методу формування бюджету, що полягає у встановленні щільного взаємозв'язку між обсягом виділених бюджетних асигнувань з одержаними результатами соціального та економічного характеру. Важливим є формування інституційного середовища бюджетної політики, яке б створювало відповідні умови для подальшого розвитку програмно-цільового методу бюджетного планування. Зокрема, це інститути оцінки дієвості здійснюваних бюджетних заходів на стадії їх планування та реалізації, інформаційного забезпечення, моніторингу, контролю, які б могли достовірно інформували суб'єктів бюджетних відносин про стан окремих галузей економіки, соціальної інфраструктури [6].

Важливим є вдосконалення інструментів програмно-цільового методу планування бюджету, упорядкування кількості бюджетних програм, покращення якісного

рівня управління бюджетними коштами у межах встановлених бюджетних повноважень. Вагоме значення посідають питання розвитку процедур та механізмів державного фінансового аудиту, оперативного аналізу і контролю бюджетних програм з метою забезпечення адаптивності змін рівня їх фінансового забезпечення. Бюджетне регулювання у сфері видатків здійснює значимий вплив на обсяг споживчого та інвестиційного попиту. Реалізація інвестиційних проектів за кошти бюджету в короткостроковому періоді, певним чином, компенсує зниження активності в приватному секторі економіки. Водночас у довгостроковій перспективі державне інвестування має сприяти модернізації соціальної, транспортної, енергетичної та ринкової інфраструктури для підтримки процесів економічного зростання. Доцільним є підвищення освітнього і наукового потенціалу суспільства за рахунок виділення бюджетних коштів на фінансування освітніх та науково-технічних програм. Водночас необхідним є удосконалення механізму фінансування науково-дослідницького сектору економіки, врахування міжнародних критеріїв відбору проектів наукових досліджень, оновлення матеріально-технічної бази для їх проведення, розширення сфери застосування програмного підходу в процесі бюджетного планування. Видатки бюджету є дієвим інструментом фінансового регулювання, що має значний вплив на структурні перетворення в галузях економіки та соціальної сфери. Важливим є забезпечення оптимального розподілу обмеженого обсягу бюджетних коштів за напрямками соціально-економічного розвитку, забезпечення відповідності структури видатків бюджету визначеним стратегічними цілями країни [7].

Бюджетні призначення мають сприяти розв'язанню пріоритетних завдань, забезпечувати заходи, спрямовані на розвиток основних галузей економіки, фінансувати реалізацію комплексних економічних та соціальних програм. Бюджетна політика має бути спрямованою на створення умов для модернізації інноваційної інфраструктури економіки. Враховуючи необхідність зміцнення людського капіталу, важливим є упорядкування механізмів фінансування галузей соціальної сфери, у тому числі закладів медичної та освітньої галузі. Доцільним є систематизація пріоритетів соціального розвитку, удосконалення методологічних засад формування відповідних цільових програм. За умов обмеженого доступу до залучення державних запозичень на зовнішніх ринках фінансового капіталу було збільшено обсяги запозичень шляхом розміщення облігацій внутрішньої державної позики. Вагомим значення набуває розвиток первинного ринку державних боргових паперів, що потребує реалізації комплексних заходів у сфері досягнення фінансової стабільності. Удосконалення бюджетного процесу сприяє підвищенню рівня бюджетної результативності та адаптивності бюджетного планування до сучасних соціально-економічних умов. Важливим є підвищення рівня якості розробки та реалізації державних цільових програм, що надасть змогу посилити дієвість впливу бюджетних механізмів на економічні та соціальні процеси. Необхідним є мінімізація кількості програм, які не відносяться до функцій головного розпорядника бюджетних коштів, удосконалення порядку їх звітування про виконання

планів діяльності на середньостроковий період. При формуванні видаткової частини бюджету слід використовувати інструменти моніторингу та оцінки ефективності відповідних видатків бюджету. На основі одержаних результатів оцінювання будуть здійснюватися коригування бюджетних програм та прийматися рішення щодо виділення бюджетних коштів у наступних за плановим періодах. Доцільним є упорядкування переліку результативних показників для учасників бюджетного процесу, оновлення критеріїв виконання бюджетних програм [5].

Розробка та реалізація бюджетної політики у частині регулювання дефіциту державного бюджету потребує застосування підходів до визначення розміру, структури джерел фінансування бюджетного дефіциту з урахуванням запасу боргової стійкості бюджетної системи. Зростаючі потреби обслуговування боргу та фінансування бюджету потребують формування збалансованого портфеля запозичень та підвищення рівня ліквідності облігацій внутрішньої державної позики. За сучасних умов фінансової динамічності важливим є формування прогнозних показників державного бюджету на довгострокову перспективу. Однією з основних цілей довгострокового бюджетного прогнозування є узгодження бюджетної політики з завданнями якісного економічного зростання, підвищення рівня добробуту населення, результативності соціально-економічних перетворень в умовах обмеженості бюджетних ресурсів. Реалізація прогнозування показників бюджетної стійкості на довгострокову перспективу підвищить обґрунтованість прийняття державного бюджету, ефективність бюджетних видатків. Доцільним є посилення науково обґрунтованого перспективного бюджетного прогнозування й планування та поглиблення теоретичних основ формування державного бюджету.

Потребують подальшого удосконалення показники результативності бюджетних програм, зокрема, це стосується програм, які мають перспективний характер. У цьому контексті слід удосконалити методологію оцінки ефективності бюджетних програм шляхом перегляду факторів, на підставі яких визначаються показники: затрат, продукту, ефективності та якості, а також визначення інтегрованого показника результативності виконання бюджетної програми, який має розраховуватися залежно від вагових коефіцієнтів, встановлених експертним шляхом для кожного показника. Цей показник має стати підставою для прийняття рішення щодо подальшого фінансування бюджетних програм. Показники інвестиційної складової видаткової частини бюджету та податкового навантаження характеризують можливості регуляторного потенціалу бюджетної політики щодо стимулювання високотехнологічних галузей економіки. Актуальним є посилення результативності використання бюджетних коштів на реалізацію інфраструктурних проектів, наукоємних розробок. Методологія оцінки ефективності виконання бюджетної програми має враховувати ступінь досягнення поставлених цілей та завдань на основі визначених індикаторів, які можуть бути кількісно виміряні та відображають особливості відповідної програми. Доцільним є розвиток інструментів оцінки досягнення стратегічних цілей розпорядників бюджетних коштів. Підвищення якісного рівня основ-

них засад моніторингу виконання бюджетної програми дозволить створити ґрунтовну аналітичну базу для підготовки висновків щодо стану досягнення очікуваних результатів для прийняття подальших управлінських рішень. Важливим є посилення дієвості системи внутрішнього фінансового контролю за прийняттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Бюджетна політика має спрямовуватися на забезпечення адекватності регуляторних заходів змінам економічного середовища. Розробка і реалізація бюджетної стратегії сприятиме посиленню впливу бюджетних інструментів на соціально-економічні процеси. Мета та завдання бюджетної політики, критерії їх виконання, визначення на цій основі обсягів фінансових ресурсів на перспективу є вагомим умовою підвищення обґрунтованості планування бюджету. При середньостроковому бюджетному плануванні вирішуються завдання, які визначають стійкість та конкурентоспроможність економіки, соціальні стандарти, стан обороноздатності країни. Важливим є удосконалення інституційного середовища та аналітичного інструментарію бюджетного прогнозування і планування, визначення пріоритетних напрямів розвитку системи формування доходної і видаткової частини державного бюджету з урахуванням тенденцій фінансово-економічних процесів. Збільшення часового діапазону середньострокового бюджетного прогнозу до п'яти років надасть можливість проаналізувати основні тенденції формування бюджетних ресурсів та напрями їх використання. Середньострокове бюджетне планування та прогнозування є основою послідовної, виваженої бюджетної політики та досягнення достатнього рівня результативності видатків бюджету, спрямованих на економічне зростання. Подальші наукові дослідження теоретичних засад розвитку бюджетних відносин сприятимуть підвищенню рівня ефективності використання бюджетних коштів та результативності державного бюджету як інструменту впливу на дієвість функціонування національної економіки.

ВИСНОВКИ

Доцільним є підвищення якісного рівня інституційних засад формування державного бюджету, фінансової результативності, розвитку інституту оцінки ефективності бюджетних видатків, моніторингу державних закупівель, державного фінансового контролю. Механізм формування обсягу та структури доходів і видатків державного бюджету є важливою складовою бюджетного регулювання для забезпечення суспільного добробуту. Необхідність посилення дієвості регуляторного механізму державного бюджету розширили його функціональне призначення. За умов зростання регулюючої ролі бюджету актуалізується питання удосконалення системи й методів управління бюджетом, що має здійснюватися, виходячи із поглибленого аналізу тенденцій економічного та соціального розвитку країни. Пріоритети бюджетної політики мають базуватись на основі обґрунтованих засад у системі комплексної програми соціального і економічного розвитку країни. Бюджетне планування має враховувати інституційні перетворення фінансової системи, циклічність економіки та основні фактори впливу на стійкість і збалансованість

державних фінансів. Бюджетна політика, її основні напрями реалізації є індикаторами подальшого розвитку галузей соціальної сфери, транспортної та енергетичної інфраструктури, зміцнення обороноздатності країни, забезпечення правопорядку, матеріального добробуту людей із підвищеними потребами, пенсіонерів, соціально вразливих категорій населення. Створення інституту громадського контролю за ефективністю використання бюджетних коштів, запровадження системи інституційних обмежень при формуванні бюджетних показників, проведення на обґрунтованому рівні бюджетної децентралізації надасть можливість утворити дієву систему суспільного моніторингу і контролю виконання правил і процедур прийняття управлінських рішень у бюджетній сфері. Наукова обґрунтованість, дієвість планування доходів державного бюджету є передумовою реалізації послідовної податкової політики. Важливим є врахування залежності обсягу податкових надходжень від макроекономічних індикаторів та здійснення факторного аналізу структури оподаткування. Бюджетне прогнозування доцільно розглядати як дієвий інструмент формування бюджетної політики, у тому числі планування доходів бюджету з урахуванням динаміки соціально-економічного розвитку країни, рівня бюджетної збалансованості та стійкості бюджетної системи.

Література:

1. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
2. Кучер Г.В. Державні фінансові ресурси. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 608 с.
3. Пасічний М.Д. Фінансова політика держави. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2019. 440 с.
4. Радіонов Ю.Д. Формування видатків бюджету. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с.
5. Чугунов І.Я., Козарезенко Л.В. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу // Вісник КНТЕУ. 2017. № 3. С. 116—132.
6. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С. 5—18.
7. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2019. № 2. С. 103—121.
8. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
9. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5. № 3. pp. 213—217.
10. Jorda O., Taylor A. The time for austerity: estimating the average treatment effect of fiscal policy. The Economic Journal. 2016. № 126 (590), pp. 219—255.

References:

1. Chuhunov, I.Ya. Kaneva, T.V. and Pasichnyi, M.D. (2018), *Biudzhethno-podatкова polityka u systemi rehulivuvannya ekonomiky* [Fiscal policy in the system of economic regulation], Hlobus-Press, Kyiv, Ukraine.

2. Kucher, H.V. (2018), *Derzhavni finansovi resursy* [Public financial resources], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

3. Pasichnyi, M.D. (2019), *Finansova polityka derzhavy* [Financial policy of the state], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

4. Radionov, Yu.D. (2019), *Formuvannya vydatkiv biudzhetu* [Formation of budget expenditures], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

5. Chuhunov, I.Ya. and Kozarezenko, L.V. (2017), "State financial regulation of human potential development", *Visnyk KNTU*, vol. 3, pp. 116—132.

6. Chuhunov, I.Ya. and Makohon, V.D. (2018), "Budget strategy in terms of economic transformation", *Visnyk KNTU*, vol. 5, pp. 5—18.

7. Chuhunov, I.Ya. and Samoshkina, O.A. (2019), "Budget expenditures in the system of state regulation of socio-economic development of the country", *Visnyk KNTU*, vol. 2, pp. 103—121.

8. Chugunov, I. Kaneva, T. and Pasichnyi, M. (2018), *Budget policy of social development*, Scientific Route, Tallinn, Estonia.

9. Chugunov, I. and Makohon, V. (2019), "Fiscal strategy as an instrument of economic growth", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 3, pp. 213—217.

10. Jorda, O. and Taylor, A. (2016), "The time for austerity: estimating the average treatment effect of fiscal policy", *The Economic Journal*, vol. 126 (590), pp. 219—255.
Стаття надійшла до редакції 07.12.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*І. В. Орлов,
д. е. н., професор, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
ORCID ID: 0000-0003-3119-0698
В. В. Ксендзук,
к. е. н., доцент, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-7670-7350*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.113

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ВПЛИВУ РИЗИКІВ

*I. Orlov,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
V. Ksendzук,
PhD in Economics, Associate Professor, Zhytomyr Polytechnic State University*

MECHANISM OF STATE GOVERNANCE OF FOREIGN TRADE POLICY OF UKRAINE

Здійснене дослідження ґрунтується на актуальній проблемі розвитку механізмів державного управління зовнішньоторговельної діяльності, враховуючи зростання зацікавленості в здійсненні наукових розробок у сфері державного управління та посилення ролі зовнішньої торгівлі в призмі економічного розвитку країни. На підставі огляду основних статистичних показників зовнішньоторговельного обороту України обґрунтовано чинники, що перешкоджають розвитку зовнішньоторговельної діяльності та ідентифіковано вплив ризиків на процеси державного управління. До таких ризиків зараховано: законодавчо-політичні, структурно-кадрові, регіональні, економічні, геополітичні тощо. Охарактеризовано складові механізму державного управління зовнішньоторговельної діяльності (засоби забезпечення зовнішньоторговельної політики, інструменти реалізації зовнішньоторговельної політики, засоби контролю дієвості зовнішньоторговельної політики, засоби розвитку зовнішньоторговельної політики). Результати отриманих досліджень дозволяють визначити пріоритетні напрями подальшого розвитку зовнішньоторговельної політики та сформулювати висновки щодо необхідності врахування ризиків під час розкриття завдань і цілей державного управління діяльністю суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності.

The study is based on the current problem of developing mechanisms of public management of foreign trade, given the growing interest in research in the field of public management and strengthening the role of foreign trade in the prism of economic development. The purpose of this study is to substantiate the approach to the formation of mechanisms for public management of foreign trade in the face of risks. Based on the review of the main statistical indicators of foreign trade turnover of Ukraine, the factors hindering the development of foreign trade activity are substantiated and the impact of risks on public management processes is identified. Such risks include: legislative and political, structural and personnel, regional, economic, geopolitical, etc. Most factors are caused by risks arising in the course of foreign economic activity and require the development of appropriate policies for their management. In the article characterized the components of the mechanism of state management of foreign trade activities (means of ensuring

foreign trade policy, tools for implementing foreign trade policy, means of monitoring of effectiveness of foreign trade policy, means of developing foreign trade policy) are described. The approach used reveals the system of public management from a conceptually different side, which ensures compliance with the principle of coordination of the interests of the state and foreign trade entities. Thus, taking into account the risks of foreign trade is reasonable and appropriate in terms of each component, because it will solve one of the main tasks of public administration, which is the distribution of responsibilities for public policy to improve balance of payments, stable development of the foreign exchange market, consistency provisions of customs legislation and the formation of the export potential of the subjects of foreign trade relations.

The results of the obtained research allow to determine the priority directions of further development of foreign trade policy and to form conclusions about the need to take into account the risks when disclosing the tasks and objectives of public management of activity of foreign trade entities.

Ключові слова: зовнішньоторговельна політика, зовнішньоторговельна діяльність, експорт, імпорт, державне управління, ризики, суб'єкти зовнішньоторговельної діяльності.

Key words: foreign trade policy, foreign trade activity, export, import, public management, risks, subjects of foreign trade activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державне (публічне) управління відносно нове поняття в Україні, яке виникло в XIX ст. з метою розв'язання проблеми удосконалення механізмів державного управління та доступності державних послуг, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності роботи публічного сектору. Вільсон В. (Wilson W.) [11], який вважається одним із попередників і основоположників сучасного підходу до науки державного управління, у статті 1887 року визначив мету досліджень в сфері адміністрування, яка полягає у визначенні завдань, які уряд може успішно реалізувати, та окреслення механізмів, яким чином уряд буде реалізовувати ці завдання з мінімально можливими витратами та найвищими результатами.

Актуальність досліджень в сфері публічного управління можна пояснити збільшенням видатків державного бюджету на загальнодержавні функції. Адже, як зазначають науковці [9] у XIX ст. роль держави обмежувалася майже виключно функцією нічного сторожа, описаною Адамом Смітом, а державні витрати в більшості країн світу не перевищували 10% ВВП. Сьогодні для порівняння в Україні загальнодержавні видатки склали в 2020 р. близько 15% державного бюджету (рис. 1) [6], а частка сукупних видатків державного сектору у ВВП України складала станом на 2015 р. вже більше 50% [5]. Натомість "у середині 50-х років частка державного сектору в економіці становила 20—30% у Західній Європі та 15% у США. Нині частка витрат державного сектору у ВВП у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) коливається від 32% (у Південній Кореї) до 60% (у Словенії). У Польщі у 2013 р. — 42%" [10].

Відкриття кордонів та вільне переміщення товарів і послуг, капіталу та трудових ресурсів на тлі глобалізаційних процесів, що супроводжуються ліберальними підходами у політиках країн, вимагають розвитку та удосконалення процесів державного управління кожної окремо взятої країни з метою забезпечення національної безпеки та сприяння економічному розвитку. Тому

актуальність дослідження в сфері державного регулювання зовнішньоекономічної політики посилюється, адже враховуючи риси відкритої економіки та ринкових відносин, роль держави та її сфера впливу не завжди достовірно оцінені та обгрунтовані. Спостерігаються прогалини в регулюванні окремих економічних процесів, що розвиваються під впливом ризиків, а це потребує конструктивних завдань та рішень з боку держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі питання державного управління зовнішньоекономічними процесами вивчали такі науковці: Борисенко О.П. (2013), Кравченко В.О. (2004), Крупін В.Є. (2008), Литвин Н.Ю. (2014), Машков А.О. (2014), Пісьмаченко Л.М. (2008), Приймаченко Д.В. (2006), Скріябіна Д.С. (2014), Стеценко О.В. (2008), Стеблянко М.Д. (2015), Філіна Г.І. (2003), Яворський А.І. (2002). Лише окремі дослідники звертали увагу на ризики, що супроводжують процеси управління та впливають на сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, Дручек К.С. та Шведун В.О. [3] оцінюють ризики зовнішньоекономічної діяльності в державному управлінні та розкривають процес управління ризиками; Кулик Г. [4], Терещенко С., Галько С. [7] розглядають митні ризики та процес державного управління ними; Білявська О.Б. [1] обгрунтовує принципи управління ризиками в державному управлінні

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є обгрунтування підходу до формування механізмів державного управління зовнішньоторговельною діяльністю в умовах впливу ризиків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства [2] зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг в Україні у I півріччі 2020 року зменшився на 11,4% (на 7,0 млрд дол.) у порівнянні з

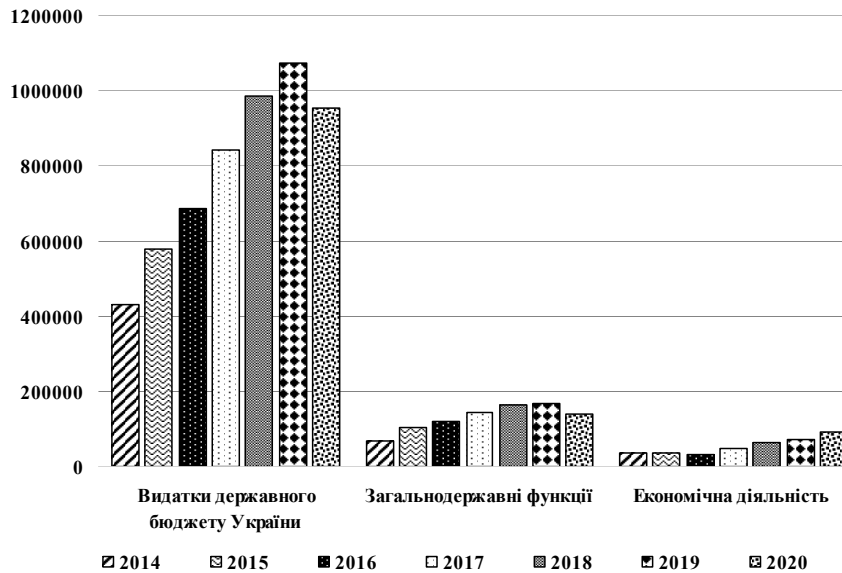

Рис. 1. Структура видатків державного бюджету України

Джерело: складено на основі [6].

показниками I півріччя 2019 року і становив 54,2 млрд дол. Сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг склалося позитивним у сумі 1,1 млрд дол. проти негативного в сумі 1,7 млрд дол. у порівнянні з I півріччям 2019 року. Проте сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів стало від'ємним у сумі 1,3 млрд дол., але покращилось на 2,5 млрд дол.

Аналізуючи товарну структуру експортних операцій, варто зауважити той факт, що найбільшу питому вагу займає сировинна продукція сільськогосподарських продуктів чи промисловості. Щодо імпорتنих операцій, то найбільша частка у загальному обсязі імпорту припадає на: продукцію машинобудування (32,3%), продукцію хімічної промисловості (20,8%). Такий розподіл свідчить про неконкурентоспроможність вітчизняної економіки на міжнародному ринку.

Це також підтверджують показники зовнішньої торгівлі в світових рейтингах. Одним з показників, що характеризує місце України в міжнародній торгівлі є Індекс залучення у світову торгівлю (Enabling Trade Index) [12], який складається з 4 основних складових елементів: доступ до ринків (на внутрішній та на зовнішній), адміністрування на кордоні (ефективність та прозорість процедур адміністрування), інфраструктура, операційне середовище. У 2016 році ситуація в Україні суттєво погіршилася — місце країни опустилося на 95 місце зі 136 країн порівняно з 2014 роком (83 місце). Така ситуація пояснюється наступними чинниками [12]: корупція на кордоні; тарифні та нетарифні бар'єри; обтяжливі процедури на кордонах; висока вартість або затримки, викликані внутрішніми та міжнародними перевезеннями; визначення потенційних ринків збуту та покупців; труднощі із задоволенням вимог закордонних покупців щодо якості / кількості; доступ до торгового фінансування; технічні вимоги та стандарти за кордоном; невідповідна технологія виробництва та навички; доступ до імпорتنих матеріалів за конкурентними цінами тощо.

Крім того, в науковій літературі зазначається, що зовнішньоторговельна політика України формується під

впливом факторів, які негативно впливають на загальну ситуацію зовнішньої торгівлі:

- "значна волатильність попиту та пропозиції на світових ринках для українського експорту (у тому числі залізної руди), що призводить до розбіжних тенденцій у металургійному експорті та супутніх продуктах і галузях;

- припинення руху вантажів через лінії зіткнення в Донецькій та Луганській областях залізничним та автомобільним транспортом;

- висока частка експорту сировини в загальному обсязі експорту України та суттєва залежність підприємств від зовнішнього ринку збуту, що викликає великий вплив змін цін на приплив іноземної валюти;

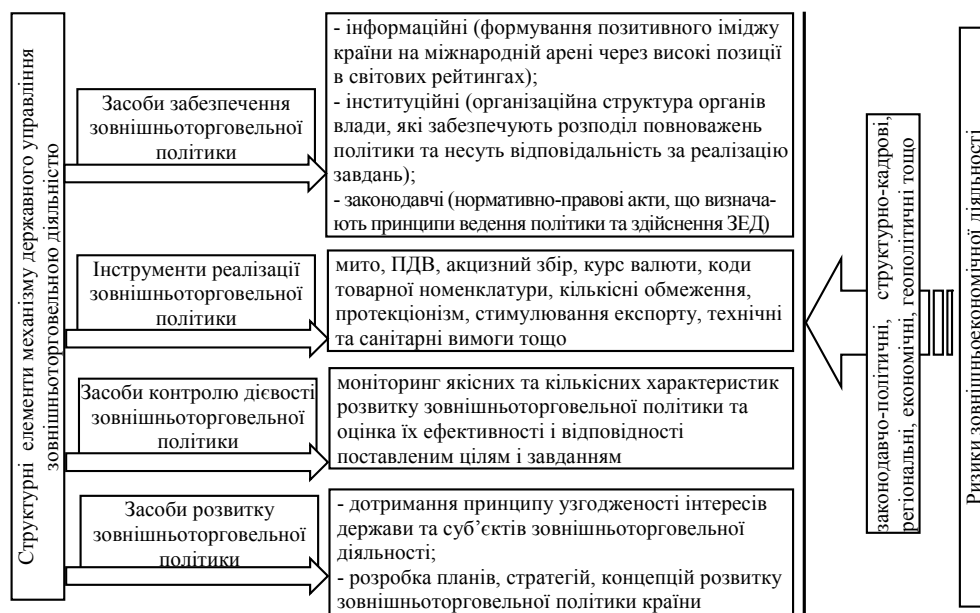
- продовження російської комерційної агресії (ембарго на постачання українських товарів на російську територію, призупинення Росією угод про зону вільної торгівлі СНД з Україною, незаконна заборона транзиту товарів українського походження в треті країни через Росію);

- продовження російської військової агресії проти України;

- системні проблеми зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове законодавство) [8].

До зовнішніх чинників відносяться: комерційна та військова агресія з боку Російської Федерації та припинення перевезення вантажів через контактну лінію на сході України. Як внутрішній фактор, це висока частка експорту сировини. Це призводить до того, що українські експортери залежать від умов на зовнішніх ринках товарів і послуг та перешкоджають розвитку економіки країни.

Такі умови ведення зовнішньої торгівлі потребують внесення змін як з боку держави (особливо тих, що стосуються валютного, митного та податкового законодавства, так і розвитку програми підтримки українських експортерів), а також змін у діяльності суб'єктів, пов'язаних з трансформацією структури експорту від сировини до готової продукції.

Рис. 2. Механізм державного управління зовнішньоторговельною діяльністю: ризиковий підхід

Джерело: розроблено авторами.

У цьому напрямі в Україні в останні роки відбулися позитивні зміни. Так, наприклад, Export Promotion Office було створено як консультативно-дорадчий орган при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України, мета якого допомогти українським експортерам вийти на нові ринки. На початку 2018 року були підписані документи, що підтверджують створення Експортно-кредитного агентства, що фінансується з державного бюджету, який має на меті сприяти переходу України від експорту сировини до експорту товарів та послуг з доданою вартістю.

На думку вчених і експертів, інституційні зміни у розвитку зовнішньої торгівлі не повинні бути так тісно пов'язані з державою, адже це не є основним припущенням вільного ринку і може викликати негативні наслідки у майбутньому.

Отже, більшість факторів спричинені ризиками, що виникають в ході зовнішньоекономічної діяльності та потребують розробки відповідної політики з управління ними. Ризик трактується як можливість настання чи ненастання події, яка матиме позитивний чи негативний вплив на здатність виконувати завдання, досягати цілі діяльності тощо. На рисунку 2 визначено складові механізми державного управління зовнішньоторговельною діяльністю, які розкривають особливості реалізації зовнішньоторговельної політики. Ризики, що можуть виникати в ході виконання завдань на державному рівні можуть стосуватися наступних категорій:

- законодавчо-політичні (виникають у разі зміни здійснюваного державою політичного курсу, змін в законодавстві);
- структурно-кадрові (супроводжують зміни, що виникають в організаційній структурі виконавчої влади, повноважень та відповідальності окремих підрозділів та посад);
- регіональні (вимагають врахування специфіки розвитку конкретних регіонів);
- економічні (стосуються безпосередньо господарської діяльності підприємств, що здійснюють зовнішню торгівлю);

— геополітичні (мають глобальний характер та впливають через зовнішні фактори впливу на зовнішньоторговельні процеси).

Описаний механізм державного управління зовнішньоторговельною діяльністю країни враховує різновекторність та ліберальний підхід здійснюваної політики. Виокремлені засоби забезпечення, контролю та розвитку зовнішньоторговельної політики та інструменти реалізації її завдань розкривають сутність та основні характеристики дій органів державної влади. Таким чином, врахування ризиків зовнішньоторговельної діяльності є обґрунтованим та доцільним в розрізі кожної складової, адже вирішуватиме одне з основних завдань державного управління, що полягає в розподілі обов'язків і відповідальності за реалізацію державної політики щодо покращення стану платіжного балансу, стабільного розвитку валютного ринку, узгодженості положень митного законодавства та формування експортного потенціалу суб'єктів зовнішньоторговельних відносин. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності України на міжнародному ринку та дозволить покращити роль та місце країни в сфері участі в міжнародних організаціях.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Здійснюване дослідження стосувалося питання удосконалення механізму державного управління зовнішньоторговельною політикою країни, враховуючи ті ризики, що виникають під час реалізації завдань і цілей органами державної влади. В ході аналізу зовнішньоторговельних операцій України виявлено чинники, що спричиняють негативний вплив на розвиток суб'єктів господарювання. На цій підставі окреслено групи ризиків, що визначають описані чинники, та охарактеризовано складові удосконалення механізму державного управління (засоби забезпечення зовнішньоторговель-

ної політики, інструменти реалізації зовнішньоторговельної політики, засоби контролю дієвості зовнішньоторговельної політики). Використаний підхід розкриває систему державного управління з концептуально іншої сторони, що забезпечує дотримання принципу узгодженості інтересів держави та суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності.

Література:

1. Білявська О.Б. Концептуальні принципи управління ризиками в державному управлінні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_6_5
2. Департамент взаємодії з експортерами та просування експорту Довідка "Зовнішня торгівля України товарами та послугами у I півріччі 2020 року". URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0ef708b-3765-46a5-ada2-9e0a7aebc4a3&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiUIPivrichchi2020-Roku>
3. Дручек К.С., Шведун В.О. Оцінка ризиків зовнішньоекономічної діяльності промислового підприємства у державному управлінні. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2017. № 2. С. 106—115.
4. Кулик Г. Митні ризики та ризики в управлінні системою державної митної служби України: сутність та співвідношення. Державне управління та місцеве самоврядування. 2012. № 4. С. 167—174.
5. Кухта П., Пionтківська І. Яким є оптимальний масштаб державних видатків в Україні: аналітична записка. Центр економічної стратегії, 2015. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2015/08/20151102_fiscal_spending_report.pdf
6. Міністерство фінансів України Видатки держбюджету України 2014—2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2014/>
7. Терещенко С., Галько С. Управління ризиками під час митного контролю товарів. Товари і ринки. 2011. № 1. С. 43—49.
8. Хейліер М., Пятницький В. (2013) Торговля з ЄС в рамках поглибленої та всеосяжної угоди про вільну торгівлю: Роз'яснення переваг поглибленої та всеосяжної угоди про вільну торгівлю (ЗБТ+) між Україною та ЄС. СТА ECONOMIC & EXPORT ANALYSTS LTD, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Торгівельно-промислова палата України. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b142801e-b932-4207-aea9-df3728dad379&title=FaqZPitanFunktsionuvanniaVilnoiTorgivliMizhUkrainoiuTas>
9. Tanzi V. Gospodarcza rola Panstwa w XXI wieku. Seria "Materialy i Studia". z. 204. Narodowy Bank Polski, Warszawa 2006.
10. Wasowska A., Wasowski K. Teoretyczne koncepcje zarzadzania publicznego. Studia BAS. 2016. T. 47. № 3.
11. Wilson W. The Study of Administration. Political Science Quarterly. 1887. nr 2 (2). s. 197—222.
12. World Economic Forum The Global Enabling Trade Report 2016. URL: <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/>

References:

1. Biliavska, O.B. (2010), "Conceptual principles of risk management in public administration", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, [Online], vol. 6, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_6_5 (Accessed 4 November 2020).
2. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Reference "Foreign trade of Ukraine in goods and services in the first half of 2020", [Online], available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0ef708b-3765-46a5-ada2-9e0a7aebc4a3&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiUIPivrichchi2020-Roku> (Accessed 14 November 2020).
3. Druchek, K.S. and Shvedun, V.O. (2017), "Risk assessment of foreign economic activity of an industrial enterprise in public administration", *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seria: Derzhavne upravlinnia*, vol. 2, pp. 106—115.
4. Kulyk, H. (2012), "Customs risks and risks in the management of the state customs service of Ukraine: essence and correlation", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 4, pp. 167—174.
5. Kukhta, P. and Piontkivska, I. (2015), "What is the optimal scale of public spending in Ukraine: an analytical note", [Online], *Tsentr ekonomichnoi stratehii*, available at: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2015/08/20151102_fiscal_spending_report.pdf (Accessed 14 November 2020).
6. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Expenditures of the state budget of Ukraine 2014-2020", [Online], available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2014/> (Accessed 4 November 2020).
7. Tereshchenko, S. and Halko, S. (2011), "Risk management during customs control of goods", *Tovary i rynky*, vol. 1, pp. 43—49.
8. Kheiliier, M. and Piatnytskyi, V. (2013), "Trade with the EU in the framework of the Deep and Comprehensive Free Trade Agreement: Explain the benefits of the Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (FTA +) between Ukraine and the EU", [Online], *СТА ECONOMIC & EXPORT ANALYSTS LTD, Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy, Torhivelno-promyslova palata Ukrainy*, available at: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b142801e-b932-4207-aea9-df3728dad379&title=FaqZPitanFunktsionuvanniaVilnoiTorgivliMizhUkrainoiuTas> (Accessed 14 November 2020).
9. Tanzi, V. (2006), *Gospodarcza rola Pa?stwa w XXI wieku [The economic role of the state in the 21st century]*, Narodowy Bank Polski, Warszawa, Poland.
10. Wasowska, A. and Wasowski, K. (2016), "Theoretical concepts of public management", *Studia BAS*, vol. 47, no. 3.
11. Wilson, W. (1887), "The Study of Administration", *Political Science Quarterly*, vol. 2 (2), pp. 197—222.
12. World Economic Forum (2016), "The Global Enabling Trade Report", [Online], available at: <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/> (Accessed 14 November 2020).

Стаття надійшла до редакції 30.11.2020 р.

І. О. Васильєв,

к. ю. н., професор кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID ID: 0000-0003-2355-8683

В. О. Тищенко,

к. держ. упр., доцент, доцент кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID ID: 0000-0001-7505-1599

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.118

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЖЕЖНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ПІДРОЗДІЛАМИ МІСЦЕВОЇ ТА ДОБРОВІЛЬНОЇ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ

I. Vasyliiev,

PhD in Law, Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety, Institute of public administration and research in civil defense

V. Tyshchenko,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety, Institute of public administration and research in civil defense

PROBLEMS OF PROVIDING CONTROL AND SUPERVISORY ACTIVITY IN THE FIELD OF FIRE SAFETY

У статті висвітлено питання недосконалості державного управління органами державного нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки. Наведено досвід вітчизняних та іноземних вчених у галузі державного управління. Розглянуто вирішення проблем діяльності підрозділів відомчої пожежної охорони та служб пожежної безпеки. Проаналізовано ряд суперечливих державних документів, що стосуються оцінки ступеню ризику від впровадження господарської діяльності. Також визначено важливе питання боротьби з корупцією. Надано пропозиції переформування механізму здійснення наглядових функцій у сфері пожежної та техногенної безпеки державними органами управління. Створення механізму управління, при якому суб'єкту господарювання буде вигідна фахова перевірка з боку органів державного пожежного нагляду. Визначено, що пріоритетним напрямком роботи державних наглядових органів у сфері пожежної та техногенної безпеки повинна стати нормотворча діяльність, участь у розслідуванні пожеж, аварій та інших надзвичайних ситуацій. У статті представлено результати розв'язання важливої науково-прикладної проблеми, яка полягає в удосконаленні механізмів державного управління у сфері пожежної та техногенної безпеки. Надано пропозиції: щодо повернення механізму державного управління у сфері Держпожнагляду, який благополучно існував в Україні десятки років — структура апробована, з адекватною нормативно-правовою базою та налагодженою системою державного управління, а також створення добровільної пожежної охорони, як суб'єкта наглядової діяльності. Свого часу така структура існувала в Україні у 70–80-х роках минулого століття: на кожному підприємстві на постійній основі діяла добровільна пожежна дружина, у колгоспах — пожежно-сторожова охорона. Зазначені формування оснащувалися спеціальною пожежною технікою та мали право на проведення пожежно-профілактичної роботи в районі обслуговування.

The article covers the issues of imperfection of the state management performed by state supervision bodies in the field of fire and technogenic safety. The experience of domestic and foreign scientists in the field of public administration was provided. The solutions of issues regarding activity

of the divisions of departmental fire protection and fire safety services were considered. A number of contradictory state documents concerning the assessment of the degree of risk from the implementation of economic activity was analyzed. An important issue in the fight against corruption has also been identified. The proposals for reformatting the mechanism of implementation of supervisory functions in the field of fire and technogenic safety by the state authorities were provided. Creation of a management mechanism under which the business entity will benefit from the professional inspection performed by the authorities of the state fire service. It was determined that the priority area of work of the state supervision bodies in the field of fire and technogenic safety should be the following: regulatory activity, participation in the investigation of fires, accidents and other emergencies. The article contains the results of solving an important scientific and applied issue, which is to improve the public administration mechanisms in the field of fire and technogenic safety. The following proposals were submitted: to return the public administration mechanism in the field of State fire supervision, which existed successfully in Ukraine for decades — the structure is tested, has adequate regulatory and legal framework and established system of public administration, as well as the creation of voluntary fireguard as a subject of the supervision. At one time, such structure existed in Ukraine in the 70s and 80s of the last century: a voluntary fireguard operated on a permanent basis at each enterprise, fire and security guards operated on collective farms. These formations were equipped with special firefighting equipment and had the right to conduct fire prevention work in the service area.

Ключові слова: контроль-наглядові функції, забезпечення пожежної безпеки, профілактична робота, нормативно-правове забезпечення, відомча пожежна охорона, служба пожежної безпеки, механізми державного управління.

Key words: control and supervisory functions, ensuring the fire safety, preventive work, regulatory and legal support, departmental fire protection, fire safety service, public administration mechanisms.

ВСТУП

Недосконалість системи організації управління органами державного нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки призводить до порушення прав та свобод людини та громадянина, зниження рівня довіри населення та негативно впливає на своєчасність та ефективність здійснення заходів, спрямованих на захист та реалізацію, визначених Конституцією [1] і законами України, прав та свобод людини і громадянина, призводять до бюрократизації діяльності наглядових органів та неефективного використання людських ресурсів і бюджетних коштів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ

При написанні статті досліджено здобутки вітчизняних та іноземних вчених у галузі державного управління: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістової, В.Д. Бакуменка, В.Г. Афанас'єва, О.М. Бандурки, П.Б. Волянського, Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, А.Т. Комзюка, Т.О. Коломойця, В.К. Колпакова, Н.Р. Нижник, О.В. Негодченка, М.М. Тищенко, В.П. Петкова та інших науковців. Також використані здобутки вчених, які досліджували окремі проблеми контроль-наглядової діяльності: Ю.Ю. Басової, В.А. Гуменюка, В.В. Новікова, В.В. Пахомова, Д.П. Цвігуна, В.С. Шестака, О.О. Яковенка, Х.П. Ярмачі та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення теоретичних основ процесів регулювання контроль-наглядової діяльності з боку державних органів, а також вирішення проблем

діяльності підрозділів відомчої пожежної охорони та служб пожежної безпеки.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ

За останні роки державні наглядові органи у сфері пожежної безпеки пережили цілу низку організаційних перетворень, які призвели не тільки до зменшення штатної чисельності низових підрозділів, а і до звільнення з роботи великої кількості висококваліфікованих фахівців. Крім того, функції наглядових органів після прийняття у 2012 році [2] Кодексу цивільного захисту України та анулювання Закону України "Про пожежну безпеку", за рахунок впровадження додаткових завдань, що не відносяться до сфери пожежної безпеки, суттєво змінилися.

Також впровадження цілої низки нормативно-правових актів з обмеженням контрольних заходів на об'єктах господарювання практично скасували систему проведення пожежно-технічних обстежень та перевірок, знищили структуру державного нагляду за протипожежним станом об'єктів будівництва, звели нанівець організацію проведення агітаційно-масової роботи та адміністративне впровадження, імплантували безсистемну та безконтрольну діяльність підрозділів відомчої пожежної охорони, служб пожежної безпеки, добровільних формувань та пожежно-технічних комісій.

Закономірним наслідком таких перетворень стало до руйнування системи пожежно-профілактичної роботи в країні та значне погіршення оперативної обстановки. За даними державної статистики щодоби в Україні виникає 200—300 пожеж, 5 чоловік гине та 4 травмує-

ся, знищується 70 будинків та 10 одиниць техніки, щоденно безповоротно втрачається понад 22 млн гривень. Тільки за минулий рік на пожежах загинуло понад 2 тисячі осіб, у тому числі 57 діточок. Порівняно з країнами світу наша держава має чи не найгірші показники за негативних наслідками від пожеж.

Також пожежі в Україні на сьогодні стали одним із потужних дестабілізуючих факторів (пожежа на "БРСМ-Нафта" у Васильківському районі Київської області, пожежа складських приміщень у Деснянському районі м. Києва тощо). До того ж втрати від пожеж помітно перевищили загальний збиток держави від інших надзвичайних ситуацій техногенного характеру, а по суті вони безповоротні та ще вимагають великих витрат для відновлення знищених матеріальних цінностей.

Одним із рішень зазначених проблем це впровадження (як альтернативу державним наглядовим органам) повноцінних служб пожежної безпеки суб'єктів господарювання, а також розширення функцій та повноважень підрозділів відомчої пожежної охорони, які будуть здійснювати функції із запобігання аваріям, пожежам та іншим надзвичайним ситуаціям у районах обслуговування, а також нести всебічну відповідальність за протипожежний стан та організацію профілактичної роботи на об'єктах господарювання.

У такому разі основним напрямком роботи державних наглядових органів у сфері пожежної безпеки стануть у першу чергу нормотворча діяльність, а також участь у розслідуванні пожеж, аварій та інших надзвичайних випадків, надання фахових консультацій з питань забезпечення пожежної безпеки, до яких відноситься оцінка або аудит протипожежного стану підприємства, у тому числі здійснення, за проханням суб'єктів господарської діяльності, пожежно-технічних обстежень та перевірок.

Всі інші функції щодо запобігання аваріям, пожежам та надзвичайним ситуаціям повинні здійснюватися підрозділами відомчої пожежної охорони та службами пожежної безпеки суб'єктів господарювання. За такої системи відомча пожежна охорона, у тому числі служба пожежної безпеки, буде нести всебічну правову відповідальність не тільки за протипожежний стан, а і за стан профілактичної роботи на об'єкті. Також з боку суб'єкта господарювання буде явна зацікавленість у проведенні пожежно-технічного обстеження досвідченими фахівцями державних наглядових органів, а також впровадження на підприємстві нових систем безпеки, у тому числі пожежної автоматики та засобів пожежогасіння.

Проте такі підрозділи повинні існувати на всіх без винятку підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності, бути боєздатними та працювати у правовому полі.

На жаль, у статті 61 "Відомча пожежна охорона" [2] не тільки не окреслено механізму здійснення роботи відомчої пожежної охорони, а навіть не передбачено такі важливі аспекти, як порядок та підстави її створення, кваліфікація видів служб пожежної безпеки, їх права, обов'язки повноваження, регламенти роботи, розрахунки кількості працівників служби, порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення тощо.

Аналогічно у постанові Кабінету Міністрів України 2013 року № 397 "Про затвердження переліку суб'єктів

господарювання, в яких створюється відомча пожежна охорона" [5] лише перераховані відомства де необхідно створювати ці підрозділи.

У наслідок такого формулювання, по перше, міністерства та відомства взагалі не повинні створювати зазначені підрозділи (йдеться мова, що служби пожежної безпеки там вже створені, а якщо не створено? На якій підставі їх створювати?), по друге, ряд міністерств та відомств взагалі не окреслені у даній статті Кодексу [2], а також у зазначеній постанові [5], у наслідок чого не зобов'язані мати такі підрозділи, по третє, міністерства та відомства, що окреслені ст. 61 [2] можуть використовувати служби пожежної безпеки лише у якості координаційно-контролюючих підрозділів.

Таким чином, відповідно до законодавства підрозділи відомчої пожежної охорони та служби пожежної безпеки повинні існувати, а фактично їх немає, а де вони є діяльність їх здійснюється на розсуд керівника відомства або об'єкта господарювання.

Як приклад, апарат управління служби пожежної безпеки ДК "УКРТРАНСГАЗ" сьогодні після штатних скорочень складається лише із двох працівників — керівника та фахівця, на яких покладено контроль та координація діяльності у сфері цивільного захисту, надзвичайних ситуацій, техногенної та пожежної безпеки всіх підприємств газотранспортної системи України, до того ж цей підрозділ не самостійний, входить до складу управління охорони праці.

Сьогодні в Україні продовжується процес реформування місцевого самоврядування та децентралізація влади з передачею повноважень і ресурсів на рівень територіальних громад. Будується, на перший погляд, проста та логічна схема місцевого самоврядування, яка здатна забезпечити комфортне та безпечне існування людей у своїй місцевості.

З іншого боку, для того щоби змінити не тільки систему управління, а і за великим рахунком, сам уклад життя, замало одного лише бажання чи політичного рішення. Для того щоб процес розпочався необхідно створити механізм його реалізації.

Як будуть працювати пожежні підрозділи місцевої пожежної охорони та об'єднаних територіальних громад? Хто буде їх навчати, фінансувати, купувати пожежну техніку та надавати соціальні гарантії? На підставі яких нормативів буде проводитись профілактична робота, організовуватися заходи адміністративного впливу, а також інші заходи? На жаль, на ці питання відповіді не існує.

Є пропозиція щодо створення добровільної пожежної охорони, як суб'єкта наглядової діяльності. Свого часу така структура існувала в Україні у 70—80-х роках минулого століття: на кожному підприємстві на постійній основі діяла добровільна пожежна дружина, у колгоспах — пожежно-сторожова охорона. Зазначені формування оснащувалися спеціальною пожежною технікою та мали право на проведення пожежно-профілактичної роботи в районі обслуговування.

Для забезпечення повноцінної роботи підрозділів місцевої та добровільної пожежної охорони, у першу чергу, необхідно мати правові підстави щодо їх існування та фінансування, функції та повноваження, режими роботи та інші критерії діяльності.

Наприклад, у нормативно-правовому акті відповідного рівня (закон, постанова, настанова), повинно бути конкретно прописано, що "...чисельність, склад, порядок роботи, права та обов'язки, соціальні гарантії та інші питання діяльності МПО та ДПО оформляються рішеннями адміністрації, суб'єктом господарювання або територіальною громадою з урахуванням пожежної небезпеки та природно-техногенних загроз для життєдіяльності населення території обслуговування".

Механізм діяльності підрозділів МПО та ДПО повинен регулюватися документом рівня Настанови, затвердженої Міністром внутрішніх справ України та погодженої з Міністерством юстиції України, яка повинна передбачати весь спектр впровадження профілактичних та контрольно-наглядових заходів, у тому числі:

- щоденну профілактичну роботу, а також роботу при ускладненні оперативної обстановки;
- організацію чергування та патрулювання;
- здійснення моніторинг протипожежного стану;
- проведення пожежно-технічних обстежень та перевірок протипожежного стану об'єктів господарювання;
- розробка та впровадження організаційних, а також технічних заходів, спрямованих на зниження пожежної небезпеки технологічних процесів виробництва та загального протипожежного стану об'єктів розташованих на території обслуговування;
- проведення протипожежної агітації та пропаганди, придбання плакатів, посібників та іншої публічної літератури;
- порядок інформування та участь у проведенні розслідувань пожеж;
- повинні бути окреслені фінансові та матеріально-технічні заходи щодо впровадження протипожежних заходів.
- Так, у Настанові повинно бути передбачено, що підрозділ МПО та ДПО зобов'язаний здійснювати моніторинг за:
  - дотриманням протипожежного режиму у населених пунктах та підприємствах, що розташовані на території обслуговування;
  - виконанням вимог стандартів, норм, правил та інструкцій з пожежної безпеки;
  - своєчасним усуненням виявлених недоліків та виконання заходів, запропонованих приписами, пропозиціями або актами перевірок;
  - дотриманням правил пожежної безпеки при підготовці і проведенні вогневих та інших небезпечних робіт;
  - технічним станом установок пожежегасіння та сигналізації, первинних засобів пожежегасіння, протипожежного водопостачання, засобів оповіщення та зв'язку;
  - проведенням планово-попереджувальних ремонтів та пусконаладжувальних робіт;
  - дотриманням вимог пожежної безпеки у процесі будівництва, капітальних ремонтів, реконструкції, модернізації та технічного переоснащення;
  - наявності та справності первинних засобів пожежегасіння, боєздатності і якості несення служби бойовими розрахунками добровільної пожежної дружини;

— станом пожежних автомобілів та мотопомп, первинних засобів пожежегасіння, засобів автоматичного протипожежного захисту, іншого майна пожежно-технічного призначення, у т.ч. за готовністю їх до застосування;

— проведенням технічного обслуговування пожежної техніки та обладнання, утримання їх в постійній готовності.

Також одним із головних важелів функціонування зазначених підрозділів є нормативно-правове забезпечення організаційної структури.

Для складання структури відомчої пожежної охорони пропонується модель, для якої необхідно передусім визначити кількість структурних підрозділів на об'єкті, де є пожежна небезпека виробництв, у т.ч. категорії виробництв; кількість працюючого персоналу; об'єми здійснення профілактичних та наглядових функцій.

Загальний розрахунок чисельності профілактичних працівників МПО або ДПО населеного пункту пропонується здійснювати за формулою:

$$Ч = 2 + \frac{P_{cp} K_i + R_0 + R_p}{\Phi},$$

де, P_{cp} — чисельність працівників об'єктів господарювання; K_i — коефіцієнт, що враховує ймовірні ризики; R_0 — річні витрати часу на проведення профілактичної роботи одним працівником МПО або ДПО; R_p — річні витрати часу на об'їзд об'єктів для проведення профілактичної роботи одним працівником; Φ — ефективний річний фонд робочого часу одного фахівця.

Виходячи із розрахунків пропонується:

Для населених пунктів з кількістю мешканців:

- від 10 до 20 тисяч осіб — 2 працівника МПО або ДПО;
- від 20 до 35 тисячі осіб — 3 профілактичних працівника;
- від 35 до 50 тисячі осіб — 4 профілактичних працівника;
- від 50 до 100 тисячі осіб — 6 профілактичних працівників;
- від 100 до 250 тисячі осіб — 10 профілактичних працівників.

Ще одним аспектом управлінського процесу є створення раціональної організаційної структури з технічним, економічним та правовим підґрунтям, підбір та розстановка фахівців з необхідним трудовими навичками та відповідною кваліфікацією, визначення загальних цілей, окреслення прав та обов'язків виконавців. Було б дуже дотепно, якщо ця система працювала у взаємодії та входила до системи визначення ризиків.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження яскраво демонструє, що невирішені завдання державного управління у сфері забезпечення пожежної безпеки лежать у площині рудиментарного правового поля, а також недосконалості існуючого механізму здійснення державними органами наглядово-профілактичних функцій в сучасних умовах.

У статті представлено результати розв'язання важливої науково-прикладної проблеми, яка полягає в удосконаленні механізмів державного управління у сфері

пожежної та техногенної безпеки. Викладені погляди, хоча і не суперечать чинному законодавству, носять більш дорадчий чи дискусійний характер, а також вимагають проведення ретельного наукового дослідження.

Література:

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 1401-VIII.
2. Кодекс Цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2012 року № 306 "Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду у сфері техногенної та пожежної безпеки".
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 408 "Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами".
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2013 № 397 "Про затвердження переліку суб'єктів господарювання, в яких створюється відомча пожежна охорона".
6. Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" від 05.04.2007 № 877-V.
7. Закон України "Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності" від 23.02.2012 № 4448-VI.
8. Авер'янов В.Б., Цветков В.В та ін. Державне управління: теорія і практика/К.:Юрінком Інтер, 1998.
9. Бакуменко В.Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління: Навч. посіб. /В.Д.Бакуменко, П.І.Надолішній. — К.: Міленіум, 2003.

References:

1. The Verhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 20 Nov 2020).
2. The Verhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of Civil Protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Accessed 20 Nov 2020).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "On approval of the criteria for assessing the degree of risk from the conduct of economic activity and the frequency of implementation of planned state supervision in the field of man-caused and fire safety", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2012-%D0%BF#Text> (Accessed 20 Nov 2020).
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Issues of introducing restrictions on inspections by state inspections and other supervisory bodies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2014-%D0%BF#Text> (Accessed 20 Nov 2020).
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), About approval of the list of subjects of management in which the departmental fire guard is create, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/397-2013-%D0%BF#Text> (Accessed 20 Nov 2020).
6. The Verhovna Rada of Ukraine (2007), The Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (Accessed 20 Nov 2020).
7. The Verhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On the peculiarities of the implementation of state supervision (control) in the field of economic activity for individuals-entrepreneurs and legal entities that use the simplified system of taxation, accounting and reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4448-17#Text> (Accessed 20 Nov 2020).
8. Averianov, V.B. and Tsvietkov, V.V. (1998), Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka [State administration: theory and practical worker], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
9. Bakumenko, V.D. (2003), Teoretychni ta orhanyzatsiini zasady derzhavnoho upravlinnia [Theoretical and organizational principles of state administration], Milenium, Kyiv, Ukraine.

/zakon.rada.gov.ua/laws/show/397-2013-%D0%BF#Text (Accessed 20 Nov 2020).

6. The Verhovna Rada of Ukraine (2007), The Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (Accessed 20 Nov 2020).

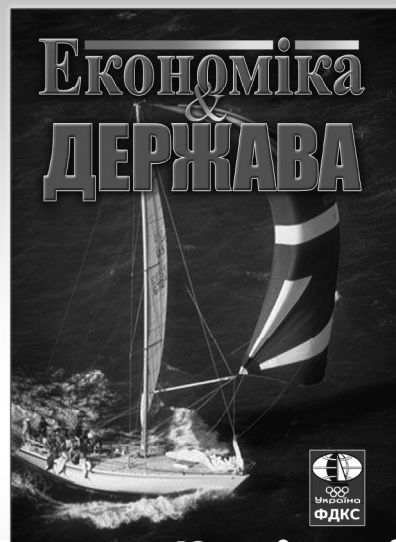
7. The Verhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On the peculiarities of the implementation of state supervision (control) in the field of economic activity for individuals-entrepreneurs and legal entities that use the simplified system of taxation, accounting and reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4448-17#Text> (Accessed 20 Nov 2020).

8. Averianov, V.B. and Tsvietkov, V.V. (1998), Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka [State administration: theory and practical worker], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

9. Bakumenko, V.D. (2003), Teoretychni ta orhanyzatsiini zasady derzhavnoho upravlinnia [Theoretical and organizational principles of state administration], Milenium, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

А. А. Мельник,
к. держ. упр., головний консультант Управління культурно-мистецького
та природно-заповідного фонду, Державне управління справами
ORCID ID: 0000-0002-6674-7030

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.123

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

L. Melnuk,
PhD in Public Administration, chief consultant of the Department of cultural,
artistic and nature reserve fund, State Administration of Affairs

FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FORMATION AFFLUENT TERRITORIAL COMMUNITIES

У статті розглянуто поняття "територіальна громада", "спроможності територіальної громади", "фінансова спроможність територіальної громади".

Акцентовано увагу на тому, що фінансове забезпечення розвитку територіальних громад — це система залучення, акумулювання, розподілу й використання публічних і приватних коштів, інвестованих із зовнішніх та внутрішніх джерел для задоволення потреб жителів села чи добровільного об'єднання у громаду жителів кількох сіл, селища та міста.

Виявлено, що неможливо посилити здатність територіальних громад до самостійних стратегічних дій без укрупнення громад. Укрупнення громад підвищує їхню фінансову автономію, отримання ресурсів та повноважень як у міст обласного значення. Доведено, що в результаті процесу фінансової децентралізації відбувається розподіл відповідальності, повноважень, функцій, фінансових ресурсів між центральним, регіональним та субрегіональними рівнями влади.

Наголошено на тому, що основним заходом забезпечення ресурсної спроможності громади забезпечити економічне зростання і підвищення якості життя та її відповідальності за ухвалені соціально-економічні рішення виступає адміністративна і фінансова децентралізація.

Розглянуто альтернативні джерела фінансування об'єднаних територіальних громад, які стають фактором підвищення самофінансування їх діяльності та задоволення місцевих потреб. Такими додатковими джерелами фінансування є гранти, ендавменти (благодійні внески), пожертвування та інші.

Пошук альтернативних джерел фінансування об'єднаних територіальних громад сприятиме формуванню сприятливого бізнес-середовища та реалізації соціальних програм в об'єднаних територіальних громадах, підвищенню їх фінансової спроможності на довгострокову перспективу.

The article considers the concepts of "territorial community", "capacity of the territorial community", "financial capacity of the territorial community".

Emphasis is placed on the fact that financial support for the development of territorial communities is a system of attracting, accumulating, distributing and using public and private funds invested from external and internal sources to meet the needs of villagers or voluntary association of residents of several villages, settlements and cities.

It is revealed that it is impossible to strengthen the capacity of territorial communities to independent strategic actions without community consolidation. Consolidation of communities increases their financial autonomy, obtaining resources and powers as in cities of regional

importance. It is proved that as a result of the process of financial decentralization there is a distribution of responsibilities, powers, functions, financial resources between the central, regional and sub-regional levels of government.

It is emphasized that the main measure to ensure the resource capacity of the community to ensure economic growth and improve the quality of life and its responsibility for the socio-economic decisions is administrative and financial decentralization.

The current state of unification of territorial communities is analyzed and a significant number of their formation in 2019 compared to 2015 is revealed. In addition, the annual growth of own revenues to the general fund of local budgets in the united territorial communities has been established. This was due to the growth of tax revenues, as the role of local budgets and fees in the formation of relevant budgets has increased.

The role of state support to local communities, in particular in financing the construction of sports facilities, infrastructure of the united territorial community, was emphasized.

Alternative sources of funding for the united territorial communities are considered, which become a factor in increasing the self-financing of their activities and meeting local needs. Such additional sources of funding are grants, endowments (charitable contributions), donations and others.

The search for alternative sources of funding for the united territorial communities will contribute to the formation of a favorable business environment and the implementation of social programs in the united territorial communities, increasing their financial capacity in the long run.

Ключові слова: територіальна громада, фінансово-економічне забезпечення, спроможність територіальної громади, фінансова спроможність територіальної громади, об'єднання територіальних громад, децентралізація.

Key words: territorial community, financial and economic support, capacity of the territorial community, financial capacity of the territorial community, association of territorial communities, decentralization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Відповідно до Конституції України за територіальною громадою закріплено право самостійно вирішувати питання місцевого значення шляхом здійснення місцевого самоврядування. В усіх розвинених державах це право забезпечується правовими гарантіями й одночасно фінансовими можливостями. Однак, попри на прийняту в Україні низку законодавчих актів, покликаних сприяти розвитку територіальних громад та реалізації їх права на місцеve самоврядування, через нестачу насамперед фінансових ресурсів не розв'язуються вагомі суспільні проблеми. Так, попри застосування нової системи бюджетного планування та вирівнювання, процес об'єднання територіальних громад, що триває в Україні, залишаються дотаційними. Водночас недостатньо реалізується місцевий фінансовий потенціал, що призводить до незадоволення потреб територіальних громад, зокрема через неналежну організацію вказаного процесу.

З огляду на це, досить актуальним є питання розгляду фінансово-економічних аспектів формування спроможних територіальних громад у процесі реформи територіальної організації влади на засадах децентралізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Різні аспекти розвитку територіальних громад розкриваються у працях І.О. Дробота, О.Ю. Лебединської, В.В. Мамонової О.О. Підкуйка та ін. Проблематиці правового статусу територіальних громад приділяли увагу М.О. Баймуратов, П.В. Ворона, А.Р. Крусян та ін. Історичні та сутнісні аспекти становлення територіальних громад у системі місцевого самоврядування розглядали В.М. Вакуленко, В.В. Кравченко, І.В. Козюра, В.С. Куйбіда, Ю.П. Сурміна та ін. Конкурентоспроможність територіальних громад досліджували О.І. Васильєва, І.О. Дегтярьова, Я.Ф. Жовнірчик, А.П. Лелеченко та ін. Сьогодні науковці досліджують фінансове забезпечення місцевого самоврядування, органів місцевої влади (самоврядування), соціально-економічного розвитку міста, територіальних громад, розвитку територій тощо. Крім того, теоретичні та практичні засади формування фінансової політики розвитку територіальних громад розкриваються в працях О.І. Васильєвої, В.М. Вакуленка, Н.М. Гринчук, Т.М. Дерун та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз фінансово-економічних аспектів формування спроможних територіальних громад у процесі реформи територіальної організації влади на засадах децентралізації

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Реформування територіальної організації влади на засадах децентралізації є одним із ключових напрямів системних суспільних трансформацій в Україні. У "Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020", схваленій Указом Президента України, децентралізація та реформа державного управління визначені серед 10 пріоритетних реформ [14]. Її метою є побудова ефективної системи територіальної організації влади, забезпечення спроможності місцевого самоврядування.

Сьогодні головним аспектом цілісної системи місцевого самоврядування є те, що Конституція України визначає право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення, а Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" регламентовано, що територіальна громада — це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, мають здатність самостійно вирішувати питання місцевого значення через відповідні органи місцевого самоврядування [13].

Територіальна громада, як частина громадянського суспільства, є великою самоорганізованою системою, що містить у собі багато інститутів і асоціацій людей, які мають власні інтереси, реалізація котрих на основі взаєморозуміння, взаємодопомоги, взаємних домовленостей сприяє загальному розвитку. Процес розвитку територіальної громади може бути забезпечений як стратегічним плануванням, що здійснюється органами й посадовими особами місцевого самоврядування, так і різними ініціативами формальних і неформальних об'єднань. Створення самодостатніх територіальних громад, які б володіли відповідними матеріальними, фінансовими, земельними ресурсами, об'єктами соціальної інфраструктури, необхідними для поліпшення забезпечення потреб громадян, оперативного та якісного надання їм базових соціальних та адміністративних послуг, створення умов для сталого розвитку відповідних територій, більш ефективного використання бюджетних коштів є головним завданням децентралізації, яку розпочато в Україні [5].

Із започаткуванням процесу об'єднання територіальних громад у правовому полі України з'явилося поняття "спроможності територіальної громади". Спроможними вважають "територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити відповідний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відпо-

відної адміністративно-територіальної одиниці" [1]. Отже, поняття спроможності територіальної громади визначає здатність громади надавати послуги населенню на відповідному рівні.

Поняття спроможності, першочергово, має означати здатність територіальної громади задіяти механізми економічного розвитку підґрунтя якого виступає ефективне використання наявного ресурсного потенціалу. Критерієм ефективності управління територіальною громадою може слугувати високий рівень надання публічних послуг [17]. Передумовою формування спроможності територіальної громади є наявність належного обсягу ресурсів (природних, економічних, фінансових, кадрових тощо), які забезпечать стійке економічне зростання та підвищення добробуту мешканців громади за умови ефективного управління та сприятливого інституційного середовища. Такого ресурсу позбавлені дрібні громади. Тому засобом формування спроможних територіальних громад обрано їх об'єднання.

Основним категоріальним поняттям, яке оцінює рівень спроможності громад, є "фінансова спроможність територіальної громади", що полягає у здатності територіальної громади, як суб'єкта соціально-економічних відносин регіону, акумулювати фінансові ресурси та забезпечувати відповідний рівень конкурентоспроможності на основі оптимального перерозподілу та використання наявних ресурсів, а також забезпечувати фінансову та економічну стабільність у довгостроковій перспективі [6]. Фінансову спроможність територіальної громади слід розглядати не тільки як результат достатнього, результативного і стабільного фінансового забезпечення регіонального розвитку, але і як передумову формування його конкурентних переваг.

Фінансова незалежність місцевим органам влади, дозволяє використовувати наявні ресурси доцільніше до місцевих потреб та є додатковим стимулятором економічного розвитку.

Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року передбачено створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для зміцнення економічної бази розвитку територіальних громад, здійснення бюджетної децентралізації, в тому числі шляхом перерозподілу загальнодержавних податків, закріплення за кожною ланкою самоврядування стабільної дохідної бази для реалізації їх функцій [12].

Міжнародна практика свідчить, що неможливо посилити здатність територіальних громад до самостійних стратегічних дій без укрупнення громад. Укрупнення громад підвищує їхню фінансову автономію, отримання ресурсів та повноважень як у міст обласного значення. В результаті процесу фінансової децентралізації відбувається розподіл відповідальності, повноважень, функцій, фінансових ресурсів між центральним, регіональним та субрегіональними рівнями влади [4].

Слід акцентувати увагу на тому, що процес об'єднання територіальних громад розпочався з середини 2015 року, на кінець якого було створено 159 об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ). При цьому їх

кількість з кожним роком стрімко зростала і у 2019 році збільшилась більш ніж у 6 разів [15].

Аналіз літературних джерел свідчить, що станом на 01 січня 2020 року в Україні діють 1029 ОТГ, до складу яких увійшли 4698 колишніх місцевих рад. На початку 2020 року Урядом затверджено 24 перспективних плани формування територій громад областей. Зазначеними планами передбачено 1441 ОТГ, які об'єднують 10075 територіальних громад.

Економічні повноваження ОТГ мають забезпечуватися відповідними фінансовими і матеріальними ресурсами. Згідно з законодавством, матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [13].

Саме ж фінансове забезпечення розвитку територіальних громад сьогодні перебуває на етапі реформування і становлення. Воно тісно пов'язане із децентралізаційними процесами й на даний час її основним пріоритетом є формування фінансових передумов для створення спроможних ОТГ [8]. Про це свідчить позитивна динаміка зростання обсягів фінансування та структура витрат, яка наразі спрямовується не тільки на поточні витрати, а й на розвиток. Це забезпечує суттєві імпульси для нарощування фінансового потенціалу й вирішення питань місцевого значення.

Із впевненістю можна сказати, що фінансове забезпечення розвитку територіальних громад — це система залучення, акумулювання, розподілу й використання публічних і приватних коштів, інвестованих із зовнішніх та внутрішніх джерел для задоволення потреб жителів села чи добровільного об'єднання у громаду жителів кількох сіл, селища та міста.

Аналізуючи стан фінансового забезпечення розвитку територіальних громад, слід звернути увагу на його ключові його особливості [9]:

- фінансова децентралізація зумовлює і стимулює створення нових адміністративно-територіальних одиниць — ОТГ;

- забезпечено диверсифікацію фінансового забезпечення громад, перерозподіл статей надходження фінансових ресурсів;

- впродовж останніх років спостерігається чітка тенденція збільшення обсягів фінансування статей, які стосуються розвитку;

- фінансування розвитку ОТГ є одним із пріоритетів сучасної системи місцевих бюджетів.

Для ефективного місцевого економічного розвитку важливим є рівень розвитку соціальної інфраструктури — закладів освіти, охорони здоров'я, культури, стан житлово-комунального господарства, побутового обслуговування, громадського транспорту, торгівлі, побутових послуг. Формування інструментарію політики забезпечення місцевого розвитку має виходити з необхідності як найповнішого залучення наведених чинників у процес створення суспільних благ і стимулювання економічного зростання з урахуванням наявних або перспективних передумов. Проте на практиці арсенал відпо-

відних інструментів є або неможливим у застосуванні (перехоплення контролю за ресурсами), або має межі вичерпності (поєднання громад для акумулювання ресурсів), або стикається з обмеженістю ресурсів власне громади (будь-які інновації, технологічна модернізація, створення сприятливих умов для локалізації виробництва або життя населення потребують значних інвестицій, які недоступні громаді). За цих умов першорядним заходом забезпечення ресурсної спроможності громади забезпечити економічне зростання і підвищення якості життя та її відповідальності за ухвалені соціально-економічні рішення виступає адміністративна і фінансова децентралізація, яка має супроводжуватися не тільки оптимізацією розподілу власне фінансових ресурсів між центром та територіями, а що більш важливо — інструментів управління ними, тобто стосується системних перетворень у публічних, зокрема місцевих, фінансах [16].

Місцеві фінанси являють собою не тільки елемент фінансової системи, частину державних фінансів, але є і відносно самостійною системою економічних відносин, яка формує, розподіляє та використовує фінансові ресурси для місцевих бюджетів задля виконання ними обов'язків та повноважень щодо удосконалення добробуту громад у всіх сферах життєдіяльності [10]. Головним елементом для формування та подальшого розвитку місцевих фінансів є їх децентралізація, яка буде стимулом для територіальних громад щодо об'єднання та створення спроможних громад через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом та отримання обсягу видаткових повноважень з відповідним ресурсним забезпеченням на рівні міст обласного значення [3].

Результати фінансової децентралізації свідчать про щорічне зростання обсягів власних доходів місцевих бюджетів. Так, впродовж 2018 року надходження власних доходів до загального фонду місцевих бюджетів України склали 234,1 млрд грн, що на 41,4 млрд грн, або на 21,5%, більше порівняно з попереднім роком. За п'ять років фінансової децентралізації очікується, що власні доходи місцевих бюджетів зростуть у чотири рази і становитимуть 267 млрд грн.

Приріст власних доходів було досягнуто переважно завдяки зростанню обсягів податкових надходжень, адже впродовж 2014—2019 рр. підвищилась роль місцевих податків та зборів у формуванні відповідних бюджетів.

У період з 2014 по 2019 роки спостерігається суттєве збільшення державної підтримки місцевих громад. Слід зазначити, що починаючи з 2017 року підтримка почала надаватися на будівництво спортивних об'єктів, фінансування секторальної регіональної влади, інфраструктури ОТГ. Важливим у зміцненні фінансової бази об'єднаних територіальних громад є діяльність Державного фонду регіонального розвитку (далі — ДФРР), який передбачає фінансування проєктів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації [15].

Крім того, об'єднані територіальні громади сьогодні мають достатньо можливостей до пошуку і використан-

ня альтернативних джерел фінансування, які і стають фактором підвищення самофінансування їх діяльності та задоволення місцевих потреб. Так, деякі ОТГ уже вміють та активно використовують наявні можливості щодо реалізації розроблених проєктів за рахунок грантових ресурсів [11]. Слід акцентувати увагу на тому, що одним із головних завдань органів місцевого самоврядування в більшості країн світу є організація пошуку позабюджетних джерел фінансування та налагодження співпраці з різними фондами і грантовими програмами.

Як свідчить практика успішних ОТГ, з метою підвищення шансів на отримання грантової підтримки представникам громади слід брати участь у тренінгах, які досить часто проводять донорські організації для потенційних учасників майбутнього конкурсу за відповідним напрямом. Крім того, важливо забезпечити відповідність проєктної заявки стратегічному плану розвитку громади чи регіону. Донорські організації зазвичай надають перевагу тим проєктам соціально-економічного розвитку, що підтверджують життєздатність на етапі після завершення грантового фінансування.

Перспективним напрямом на сьогодні є і розвиток ендавментів — цільових фондів, призначених для використання у некомерційних цілях, що наповнюються за рахунок благодійних внесків. Такий механізм фінансування потреб місцевого соціально-економічного розвитку досить широко використовується в економічно розвинутих країнах світу. Часто це навіть ціла система фондів, кожен із яких має власну стратегічну мету щодо використання генерованих ендавментами коштів [2]. Враховуючи досвід зарубіжних країн, в Україні з метою прискорення формування ендавмент-фондів, доцільним є внесення змін до Бюджетного і Податкового кодексів в частині надання їх засновникам та благодійникам державних пільг і податкових преференцій.

Отже, впровадження запропонованих перспективних проєктів за рахунок альтернативних джерел фінансування, що узгоджені із Стратегією розвитку громади, сприятимуть формуванню сприятливого бізнес-середовища та реалізації соціальних програм в ОТГ, підвищенню фінансової спроможності на довгострокову перспективу.

Слід акцентувати увагу на тому, що реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади на засадах децентралізації на сьогодні виявилась найрезультативнішою і найпомітнішою щодо створення та підтримки належного сприятливого бізнесового та життєвого середовища, необхідного для самореалізації людини, захисту прав і свобод, надання якісних публічних послуг тощо. Не випадково, протягом 2014—2020 рр. ця реформа є однією з найбільш згадуваних реформ у виступах Президента України, депутатів усіх рівнів, міністрів та ін.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Встановлено, що в сучасних умовах господарювання зміни, які відбуваються у правовому аспекті

розвитку ОТГ, мають на меті посилення їх фінансової спроможності через абсолютно різні фінансові та економічні механізми. Держава створює всі умови для реалізації поставлених завдань та функцій ОТГ.

Виявлено, що головним завданням бюджетної децентралізації є пошук достатньої кількості фінансових ресурсів, які за своїм впливом зможуть надати повну самостійність та незалежність місцевих бюджетів у структурі бюджетної системи України. При цьому обґрунтовано, що поряд із бюджетними, інвестиційними та кредитними ресурсами, вирішальна роль у фінансуванні проєктів місцевого соціально-економічного розвитку належить саме альтернативним джерелам у формі грантових коштів, що безповоротно надаються на конкурсній основі на чітко визначені цілі щодо вирішення потреб соціально-економічного розвитку місцевої громади (проєктів).

Проблемні питання, що виникають у процесі реформування територіальних громад, необхідно вирішувати шляхом удосконалення його інституційного та правового забезпечення, формування системи організаційних та фінансово-економічних механізмів, спрямованих на становлення і розвиток самодостатніх територіальних громад.

Література:

1. Андрушків Б.М. Особливості формування добровільних конкурентоспроможних об'єднань територіальних громад в умовах децентралізації: проблеми та перспективи моделювання процесу / Б.М. Андрушків, Н.Б. Кирич, М.А. Латинін, О.Б. Погайдак, С.М. Співак / Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2017. — Вип. 2 (57). — С. 120—127.
2. Борщ Г.А., Вакуленко В.М., Гринчук Н.М., Дехтяренко Ю.Ф. та ін. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг: навч. посібник. Київ: Рада Європи, 2017. 107 с.
3. Васильєва Н.В., Гринчук Н.М., Дерун Т.М., Куйбіда В.С. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посібник. Київ: Рада Європи, 2017. — 119 с.
4. Васильєва О.І., Васильєва Н.В. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад / О.І. Васильєва, Н.В. Васильєва // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 8. — С. 74—78.
5. Гринчишин І.М. Спроможність територіальних громад: теоретичний дискурс / І.М. Гринчишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. — 2018. — Вип. 6 (34). — С. 51—56.
6. Гургула Т.В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення / Т.В. Гургула // Науковий вісник Мукачівського державного університету. — 2017. — Вип. 1 (7). — С. 132—135.
7. Дем'янчук О.І. Забезпечення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад в Україні / О.І. Дем'янчук // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". — 2017. — № 6 (34). — С. 42—46.

8. Зінчук Т.О. Управління фінансовим потенціалом об'єднаних територіальних громад / Т.О. Зінчук // Економіка АПК. — 2019. — № 12. — С. 6—15.

9. Лісова А.А., Мельник О.І. Перспективні напрями фінансового забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс] / А.А. Лісова, О.І. Мельник // Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. — 2019. — Вип. 12. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/161_pdf

10. Мамонова В.В. Місцеві фінанси в умовах децентралізації влади: шляхи вдосконалення управління / В.В. Мамонова, О.С. Горбатенко // Теорія та практика державного управління. — 2016. — Вип. 1. — С. 154—159.

11. Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України". Львів, 2019. — 209 с. (Серія "Проблеми регіонального розвитку").

12. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 06 серп. 2014 року № 385 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>

13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 року № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>

14. Про Стратегію сталого розвитку "Україна-2020": Указ Президента України від 12 січ. 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/>

15. Спасів Н.Я. Сучасна парадигма фінансів об'єднаних територіальних громад: автореф. дис.... д-ра екон. наук: спец. 08.00.08. Тернопіль, 2020. 40 с.

16. Чиж В.І. Сахно Т.А. Взаємозв'язок розвитку об'єднаних територіальних громад із розвитком регіону / В.І. Чиж, Т.А. Сахно // Збірник наукових праць ЧДТУ. — 2018. — № 52. — С. 47—55.

17. Штир'ов О.М., Гіржев А.О. Сутність механізму державного управління процесом створення спроможних громад / О.М. Штир'ов, А.О. Гіржев // Публічне управління та регіональний розвиток. — 2018. — № 1. — С. 177—193.

References:

1. Andrushkiv, B.M. Kyrych, N.B. Latynin, M.A. Pohajdak, O.B. and Spivak, S.M. (2017), "Peculiarities of formation of voluntary competitive associations of territorial communities in the conditions of decentralization: problems and prospects of process modeling", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol 2 (57), pp. 120—127.

2. Borsch, H.A. Vakulenko, V.M. Hrynchuk, N.M. and Dekhtiarenko, Yu.F. (2017), *Resursne zabezpechennia ob'iednanoi terytorial'noi hromady ta ii marketynh* [Resource provision of the united territorial community and its marketing], Rada Yevropy, Kyiv, Ukraine.

3. Vasyli'eva, N.V. Hrynchuk, N.M. Derun, T.M. and Kujbida, V.S. (2017), *Mistsevyi biudzhety i finansove zabezpechennia ob'iednanoi terytorial'noi hromady* [Local budget and financial support of the united territorial community] Rada Yevropy, Kyiv, Ukraine.

4. Vasyli'eva, O.I. and Vasyli'eva, N.V. (2018), "Conceptual principles of sustainable development of territorial communities", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 8, pp.74—78.

5. Hrynchyshyn, I.M. (2018), "Capacity of territorial communities: theoretical discourse", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 6 (34), pp. 51—56.

6. Hurhula, T.V. (2017), "Financial capacity support of territorial communities: problems and ways to solve them", *Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 1 (7), pp. 132—135.

7. Dem'ianchuk, O.I. (2017), "Ensuring the financial capacity of united territorial communities in Ukraine", *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia"*, vol. 6 (34), pp. 42—46.

8. Zinchuk, T.O. (2019), "Management of financial potential of united territorial communities", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 6—15.

9. Lisova, A.A. and Mel'nyk, O.I. (2019), "Perspective directions of financial support for the development of united territorial communities", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/161_pdf (Accessed 4 Dec 2020).

10. Mamonova, V.V. (2016), "Local finances in the context of decentralization of power: ways to improve governance", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1, pp. 154—159.

11. Patyts'ka, Kh. (2019), *Finansovo-ekonomichnyj potentsial terytorial'nykh hromad: mekhanizmy funktsionuvannia ta aktyvizatsii* [Financial and economic potential of territorial communities: mechanisms of functioning and activation], DU "Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'oho NAN Ukrainy", L'viv, Ukraine.

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State Strategy for Regional Development until 2020"", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (Accessed 4 Dec 2020).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "About local self-government in Ukraine"*, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page> (Accessed 4 Dec 2020).

14. The President of Ukraine (2015), *The Decree of President "On the Ukraine 2020 Sustainable Development Strategy"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/> (Accessed 4 Dec 2020)

15. Spasiv, N.Ya. (2020), "The modern paradigm of finance of united territorial communities", Doctor of Economics, Money, finance and credit, Western Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine.

16. Chyzh, V.I. and Sakhno, T.A. (2018), "Relationship between the development of united territorial communities and the development of the region", *Zbirnyk naukovykh prats' ChDTU*, vol. 52, pp. 47—55.

17. Shtyr'ov, O.M. and Hirzhev, A.O. (2018), "The essence of the mechanism of public administration in the process of creating affluent communities", *Publichne upravlinnia ta rehional'nyj rozvytok*, vol. 1, pp. 177—193. *Стаття надійшла до редакції 04.12.2020 р.*

А. П. Лелеченко,
к. держ. упр., доцент, професор кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0850-3724

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.129

ФОРМУВАННЯ КООРДИНАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ

A. Lelechenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Regional Governance,
Local Self-Government and Urban Management, The National Academy for Public
Administration under the President of Ukraine, Kyiv

FORMATION OF A COORDINATION MECHANISM FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS BASED ON THE PRINCIPLES OF INCLUSIVE GROWTH

У статті розглянуто важливість формування координаційного механізму досягнення Цілей Сталого Розвитку на засадах інклюзивного зростання. Визначено сфери впливу такого механізму на забезпечення ефективності загальносвітової політики, під якою розуміється екологічно орієнтований соціально-економічний розвиток, за якого зростання добробуту людей не супроводжується погіршенням навколишнього середовища і деградацією природних систем. Установлено, що у процесі формування та реалізації координаційного механізму в країнах світу загалом, та України зокрема, визначальну роль відіграє державне адміністрування. Розкрито специфіку та визначено роль Національного координатора з питань досягнення Цілей Тисячоліття в Україні, а також доведено значущість впливу державного адміністрування на процеси взаємоузгодженої, координуючої дії суб'єктів управління задля інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення сталого розвитку при виробленні управлінських рішень як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це потребує проведення критичного аналізу й моніторингу реалізації ЦСР країнами світу, що дозволило б своєчасно виявити актуальні проблеми, мобілізувати додаткові ресурси у відповідних напрямках та забезпечити комплексний підхід до згладжування потенційних протиріч при плануванні розвитку та прийнятті управлінських рішень.

The article discusses the importance of formation a coordination mechanism for achieving Sustainable Development Goals based on the principles of inclusive growth. The influence spheres of this mechanism based on ensuring the effectiveness of global policy, determines it as environmentally oriented socio-economic development in which the growth of human well-being not accompanied by environmental degradation and degradation of natural systems.

This mechanism consists of clear, understandable and effective agreement, coordination of actions of responsible participants to integrate efforts to ensure economic growth, social justice, rational environmental management and a new global partnership. Clarified the need to develop coordinating actions of the UN. The content of the main administrative functions are to ensure the improvement of relationships and interaction between the participants in the process of managing sustainable development through administration. It is established that in the process of formation a coordination mechanism for achieving Sustainable Development Goals based on the principles of inclusive growth

in the countries of the world in general and Ukraine in particular, public administration plays a decisive role. According to analyze the process of inclusive sustainable growth, it is necessary to highlight the main role of the coordination mechanism for achieving the SDGs for implementation of innovations aimed at ensuring equal opportunities and accessibility the results of scientific and technological progress in different regions of the world. It is determined the specific role the National Coordinator for the achievement of Millennium Goals in Ukraine.

It proves the importance of the influence of public administration on the process of mutually agreed, coordinating actions of the subjects of management for the integration of efforts, which aimed at ensuring sustainable development in the development of management decisions both at the national and international levels. It requires a critical analysis and monitoring the implementation of Sustainable Development Goals by the countries of the world, which would make it possible to timely identify urgent problems, mobilize additional resources in relevant areas and provide an integrated approach to smoothing possible contradictions in decision-making.

Ключові слова: сталий розвиток, державне адміністрування сталим розвитком, цілі сталого розвитку, координаційний механізм досягнення цілей сталого розвитку на засадах інклюзивного зростання, інклюзивність, інклюзивне зростання, інклюзивне стале зростання, Національний координатор з питань досягнення Цілей Тисячоліття.

Keywords: sustainable development, public administration of sustainable development, sustainable development goals, coordination mechanism for achieving sustainable development goals based on the principles of inclusive growth, include, inclusive sustainable growth, inclusive growth, National coordinator for achieving the Millennium Goals.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питання ефективної реалізації політики сталого розвитку гостро стоїть на порядку денному у багатьох державах світу. Проблеми глобального розвитку, які потребують зосередження зусиль більшості країн світу, як правило, вирішуються малоефективно: у 116 зі 140 країн виснажуються природні ресурси [1]; у результаті забруднення повітря щорічно передчасно помирає 6,5 млн осіб [5]; викиди парникових газів додають в атмосферу Землі обсяг енергії, еквівалентний вибуху чотирьох ядерних бомб кожну секунду [12]; щорічно, починаючи з 2008 року у середньому 26,4 млн осіб втрачають свої будинки в результаті стихійних лих — це приблизно одна людина в секунду [10]; 21 із 37 найбільших у світі водоносних шарів уже пройшли точку неповернення [11]. За останні три десятиліття у світі відбулося стрімке зростання нерівності доходів, причому як у країнах, що розвиваються, так і в економічно розвинених державах. Прірва між найбагатшими групами населення і найбільш біднішими збільшилася, що несе в собі загрозу соціальної напруженості і небезпеку уповільнення темпів економічного і соціального розвитку.

У зв'язку з цим подібні тренди сприймаються як виклики, які можуть бути вирішені за рахунок формування координаційного механізму досягнення Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) на засадах інклюзивного зростання, що сприяє наданню широким масам населення доступу до базових соціальних і економічних благ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Значний внесок у розробку проблем сталого розвитку зробили такі вчені: З. Бурик, О. Берданова, О. Гор-

дєєв, Б. Данилишин, О. Дегтяр, Т. Дерун, О. Лебединська, М. Сивак, А. Степаненко, М. Хвесик, О. Шубалий, О. Ярема та інші. Теоретичні напрацювання з питань інклюзивного розвитку знайшли відображення у наукових доробках таких учених як: Д. Аджемоглу, З. Бедоса, С. Голандера, Дж. Подеста, О. Прогнімак, Д. Робінсона, Е. Райнерта та ін. Грунтовні дослідження проблем правового впливу на суспільні відносини у системі державного адміністрування в окремих сферах частково відображені у працях С. Алексєєва, В. Авер'янова, Г. Атаманчука, С. Братуся, В. Вілсона, Н. Вітрука, І. Галагана, О. Яреми та інших.

Натомість, підходи щодо формування координаційного механізму досягнення цілей сталого розвитку на засадах інклюзивного зростання розкриті недостатньо.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблення засад теорії інклюзивного сталого зростання та визначення пріоритетних напрямів із формування координаційного механізму досягнення цілей сталого розвитку на міжнародному та національному рівнях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Неефективна система глобальної взаємодії, бюрократичні перепони, а іноді і просто небажання окремих політичних систем дотримуватися норм та правил, які встановлюються світовою спільнотою, призводять до малоефективного управління процесами глобального розвитку на рівні кожної окремої держави та регіону.

Відповідно, концептуальною основою нової стратегії інклюзивного сталого зростання регіонів світу стала ідея, реалізація якої невіддільна від збалансування основоположних принципів життєдіяльності: еволюції

людини і соціуму, економічного розвитку та сталого споживання природних ресурсів, заснованого на розумінні їх вичерпності і необхідності збереження для майбутніх поколінь як у рамках світового співтовариства, так і всередині окремих держав.

Найбільш концентровано нові глобальні виклики щодо екологічної політики та основних напрямів економічної трансформації, відображено в трьох останніх документах Конференцій ООН, прийнятих у Ріо-де-Жанейро (червень 2012 р.), у Нью-Йорку (вересень 2015 р.) та в Парижі (грудень 2015 р.). Стало очевидним, що в заключному документі Саміту ООН в Ріо-де-Жанейро "Майбутнє, якого ми прагнемо" в якості основи переходу до сталого розвитку людства, основну увагу було акцентовано на необхідності формування зеленої економіки, у Нью-Йорку були прийняті Цілі сталого розвитку для всіх країн до 2030 р., а Паризька Угода — присвячена боротьбі з кліматичними змінами і необхідністю формування низьковуглецевої економіки в світі. Можна говорити, що світовий консенсус щодо сталого розвитку у XXI ст. досягнуто. Однак глобальний діалог, спрямований сьогодні на координацію зусиль щодо вирішення проблем людства, які мають всесвітнє охоплення, націлені на переформатування політичних та економічних процесів і потребує адаптації до ЦСР.

Доступність подорожей, політика "відкритих" кордонів, лібералізація економіки та розвиток процесів інформатизації і цифровізації сприяли значній трансформації соціо-еколого-економічного простору життя людей в усьому світі. Проте 2020 рік показав, наскільки не підготовленою є світова спільнота до глобальних катастроф. Нова реальність приносить багато викликів, і водночас дає багато можливостей. Глобальна світова пандемія продемонструвала неспроможність сучасної світової політичної системи боротися із глобальними челенджами [13].

У цьому контексті О. Прогнімак зазначає, що "в наукових колах сформувалася потреба більш широкої парадигми погляду на зростання і розвиток, а разом з цим нових, більш ефективних концепцій "для усіх" (тобто інклюзивних концепцій). У межах цієї парадигми виникла та отримала значний інтерес і поширення концепція інклюзивного сталого зростання (inclusive sustainable growth)" [8, с. 187]. Водночас інклюзивність (від лат. include — включаю, укладаю) являє собою процес участі всіх людей у житті соціуму, коли всі заінтересовані сторони беруть активну участь у громадському житті, де відсутня будь-яка дискримінація. Похідним від цього визначення є термін інклюзивне зростання (англ. inclusive growth) — це економічне зростання, яке створює для усіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів праці [9, с. 29].

Тобто фактично "інклюзивний розвиток" синтезує у собі економічну складову, розвиток якої направлений на боротьбу з бідністю та подолання нерівності, сприяє зайнятості населення, інвестуванню в освіту, модернізацію ринків праці й системи соціального захисту, створює для всіх верств населення максимальні можливості для повсюдної участі у процесі прийняття рішень, незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця

проживання, віросповідання, етнічних коренів тощо [3, с. 6].

А відтак актуалізується питання пошуку ефективних механізмів управління процесами інклюзивного сталого розвитку з метою реагування на глобальні виклики та загрози. Це добра нагода створити додаткову можливість для соціо-еколого-економічного розвитку держав шанс масштабувати наші цінності [13]. Тому, як ніколи, гостро постає питання щодо вирішення проблем сталого розвитку та досягнення колективної безпеки у боротьбі зі смертоносними інфекційними захворюваннями, злиднями, деградацією навколишнього середовища, трансформацією економічного розвитку, на основі яких може бути сформована подальша доля людства. Глибокому усвідомленню цих явищ і процесів сприяє посилення процесів державного адміністрування, де "хороше" адміністрування полягає у "сумлінному виконанні положень політики, яку воно обслуговує" [14].

У практиці державного управління термін "адміністрування" почали використовувати досить давно. Доречно процитувати висловлювання одного із засновників дихотомічної моделі "політика — адміністрування" американського політолога Вудро Вільсона, який у статті "Вивчення механізму управління" стверджував: "Об'єктом науки адміністрування є вивчення того, що уряд може робити з успіхом і належним чином, а також того, як він може робити ці "правильні" речі максимально ефективно і з найменшими затратами як фінансовими, так і за допомогою інших ресурсів [14]. Адміністрування лежить поза сферою політики. Питання адміністрування — не є політичними питаннями. При цьому, незважаючи на те, що політика встановлює цілі для адміністрування, вона не повинна маніпулювати державними службовцями, які здійснюють функцію адміністрування" [14].

Дослідження вищенаведеної наукової тези дозволяє не погодитися із попереднім твердженням, і спонукає нас до усвідомлення того, що питання сталого розвитку лежить як у політичній, так і адміністративній площині. Політична складова передбачає розроблення універсальних рамок 17 Цілей Сталого Розвитку у багатьох країнах світу шляхом приєднання до глобального процесу забезпечення сталого розвитку, а також їх адаптації та встановлення цільових показників розвитку з урахуванням специфіки національних ситуацій. Адміністративна ж складова направлена на вирішення пріоритетних питань із розробки механізму координаційної діяльності у прийнятті комплексних управлінських рішень. Такий механізм полягає у чіткому, зрозумілому та результативному узгодженні, координації дій відповідальних учасників задля інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості, раціонального природокористування та нового глобального партнерства.

Механізм координаційної діяльності у процесі забезпечення сталого розвитку розробляється урядами країн світу і направлений на забезпечення ефективності загальносвітової політики під якою розуміється екологічно орієнтований соціально-економічний розвиток за якого зростання добробуту людей не супроводжується погіршенням навколишнього середовища і деградацією природних систем.

Теоретично можна стверджувати, що нині функції держав уже не обмежуються регулюванням конкурентного середовища і наданням державних послуг там, де мають місце так звані "провали". Держави стають більш соціально орієнтованими, зростають вимоги до якості публічних послуг; держави починають відігравати все більш помітну роль у реалізації ЦСР, управлінні впровадженням досягнень науково-технічного прогресу. Відповідно, постає питання вироблення координаційних дій ООН, зміст основних управлінських функцій якої полягає у забезпеченні впорядкування взаємозв'язків і взаємодії між учасниками процесу управління сталим розвитком шляхом адміністрування з метою узгодження дій та об'єднання зусиль на вирішення загальних завдань [4] здійснюваних урядами усіх держав світу.

Не є винятком у цьому процесі й Україна, яка, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. До формування координаційного механізму досягнення ЦСР були долучені пропозиції уряду, представників міністерств та відомств, агентств ООН в Україні, міжнародних організацій. Ця робота відбувалась за підтримки Програми розвитку ООН в Україні, Програми зеленої економіки, що реалізується Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) за дорученням Федерального міністерства економічного розвитку та співробітництва Німеччини, спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України [6, с. 2]. Розкриваючи специфіку координаційного механізму досягнення ЦСР в Україні, на урядовому рівні було сформовано Міжвідомчу робочу групу з питань координації процесів імплементації та забезпечення моніторингу ЦСР — тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, для забезпечення узгодження дій органів публічної влади щодо досягнення ЦСР в Україні. За кожною із 17 цілей визначено відповідальний орган влади.

Зважаючи на це, Україна зобов'язалась здійснити Добровільний національний огляд щодо досягнення ЦСР, який було представлено під час Політичного форуму високого рівня зі сталого розвитку під егідою ЕКОСОР 10—17 липня 2020 р. у місті Нью-Йорк. З цього приводу Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було призначено Національним координатором з питань досягнення ЦСР, діяльністю якого направлена на відслідковування даних процесів на національному та наднаціональному рівні, координації зусиль усіх залучених сторін. Для цього, при здійсненні адміністративної функції, Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було організовано обговорення широкого спектру питань, що стосуються досягнення конкретних цілей і задач сталого розвитку за участю представників профільних наукових і дослідницьких структур, неурядових організацій, а також партнерів із числа агентств системи ООН та міжнародних організацій.

Відповідно, при аналізі процесів інклюзивного сталого зростання постає питання щодо виділення важливої ролі координаційного механізму досягнення ЦСР щодо впровадження інновацій, націлених на забезпечення рівних можливостей та доступності результатів науково-технічного прогресу, причому не тільки в рам-

ках різних соціальних верств, але також і в різних регіонах світу.

Так, "для України єдиним шансом подолання катастрофічної прірви сировинної економіки, залежності від міжнародних фінансових інститутів, відсутності національної стратегії розвитку, дефіциту суб'єктності та поваги в світі є перехід від екстрактивної до інклюзивної економіки, при якій в економічних процесах будуть задіяні широкі верстви населення, які зможуть вільно проявляти свої таланти і підприємницьку ініціативу. Ключовими механізмами для цього є кооперація та програми на зразок ESOP (Employee Stock Ownership Plan), які успішно діють в США, Європі і дозволили цим державам зайняти перші рейтинги серед країн світу. Щоб перейти від "сировинного дрейфу" і "боргової ями" до сміливого розвитку і європейського рівня добробуту — потрібна власна цілеспрямована промислова інвестиційна політика" [1], одним із дієвих векторів розвитку якої є імплементація американського механізму ESOP, що дозволяє найманим працівникам стати співвласниками бізнесу, не витрачаючи при цьому власних заощаджень.

Така модель спільної власності працівників і інвесторів — це реальний шлях до "м'якої деолігархізації" і інклюзивної економіки. Еліти і народ в такій схемі вже є не противниками, а союзниками, які знаходяться "в одному човні" і мають одні цілі — розвиток бізнесу і держави в цілому [1].

Іншою програмою досліджень "Інновації та інклюзивний розвиток" (Innovation for Inclusive Growth) вивчаються можливості створення сприятливих умов для використання інновацій в цілях нівелювання соціальної нерівності в усіх сферах співжиття. При цьому зачіпаються і аналізуються комплексні підходи, які включають в себе вдосконалення національних систем захисту прав інтелектуальної власності, систем інноваційного, соціального, екологічного та економічного розвитку (бізнес-інкубатори, індустріальні зони і технопарки).

Натомість, у рамках проекту ПРООН "Залучення громадськості до екологічного моніторингу і поліпшення управління охороною навколишнього середовища на місцевому рівні", екологічна ініціатива "Інклюзивне управління навколишнім середовищем" мотивує жителів міст до розробки і реалізації заходів, спрямованих на покращення якості навколишнього природного середовища і моніторингу екологічних ризиків, а також сприяє комплексній підтримці екологічно дружнього способу життя місцевих громад.

Загалом процеси інклюзивного сталого зростання, які лежать в основі реалізації програмних документів, а також вимог задекларованих Паризькою угодою та Порядком денним сталого розвитку на 2030 р., потребують безпрецедентної мобілізації державних та приватних фінансів, належного рівня підготовки відповідних фахівців і державного адміністрування, які в свою чергу виконують роль "соціального ліфта", а інновації, таким чином, виступають їх рушійною силою.

Усі ці процеси мають бути органічно поєднані стратегічним баченням сталого розвитку держав світу, що ґрунтується на забезпеченні ними національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань у процесі переходу до сталого розвитку. Такий роз-

виток передбачає: підтримання довкілля в належному стані, забезпечення якісного життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь; подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах; трансформацію економічної діяльності, перехід на засади "зеленої та синьої економіки"; повну зайнятість населення; гармонійне поєднання загальнонаціональних та міжнародних інтересів; збереження національних культурних цінностей і традицій, побудову безпечного співіснування з належним врядуванням та інклюзивними інституціями (інституціями які дозволяють і заохочують брати участь великій масі людей в економічній діяльності, щоб найкращим чином використовувати їхні таланти та навички, а також дати можливість людям вибирати те, чого вони хочуть).

Необхідним для реалізації таких стратегічних імперативів є створення адекватного сучасним умовам координаційного механізму, який би сприяв побудові системи координації діяльності органів публічної влади, що забезпечувала б вироблення та реалізацію спільних рішень у контексті сталого розвитку. Визначальним у цьому контексті є акцентуація на державному адмініструванні цих процесів, оскільки останнє відіграє конститутивну роль при формуванні та реалізації координаційного механізму досягнення ЦСР. Координація повинна бути інструментом, який може використовуватися з різним ступенем інтенсивності для досягнення потрібного результату та побудови органічної структури соціуму.

З цього приводу слушною є теза Мохаммеда Омрана, який зазначав, що "двигуном змін повинні виступати не тільки державні чиновники, а й представники приватного сектора, ділової спільноти та НУО. Нам необхідна комплексна і узгоджена структура, яка спирається на політичну волю..." [2]. Водночас координаційна діяльність широко імплементуватиметься у процес функціонування координаційних структур, діяльність яких направлена на взаємодію між різними гілками влади та міністерствами, а також включатиме системність і прозорість у роботі координаційних органів.

Як результат, рефлексорна направленість державного адміністрування на сучасні глобальні виклики вимагають нових підходів до формування та реалізації координаційного механізму досягнення ЦСР на засадах інклюзії і обумовлюють:

— забезпечення належної координації процесу впровадження регіональних цільових програм та стратегій розвитку на засадах смарт-спеціалізацій;

— забезпечення переходу від "кризис-менеджменту" до стратегування на державному та міжнародному рівнях шляхом проведення критичного аналізу й моніторингу реалізації ЦСР країнами світу, що дозволило б своєчасно виявити актуальні проблеми, мобілізувати додаткові ресурси у відповідних напрямках та забезпечити комплексний підхід до згладжування потенційних протиріч при плануванні розвитку та прийнятті управлінських рішень;

— створення Хабів "Знання-ЦСР" (інтерактивної онлайн платформи) та здійснення перегляду цільових орієнтирів для індикаторів ЦСР, які вже були досягнуті де-факто для координації системної роботи;

— налагодження системи обміну інформацією між державними та міжнародними інституціями зі встановленням відповідальності за приховування офіційної інформації, даних статистики від міжнародної спільноти.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Останнє десятиліття показало недосконалість концепції сталого розвитку: допускається надмірне використання природних ресурсів, тривають процеси скорочення біорізноманіття, збільшення концентрації парникових газів в атмосфері, опустелювання і т. д. Синтез усіх вищеперерахованих чинників дає змогу стверджувати, що формування координаційного механізму досягнення ЦСР на засадах інклюзивного зростання здатне значно підсилити значущість впливу державного адміністрування на процес взаємоузгодженої, координуючої дії суб'єктів управління задля інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення сталого розвитку при виробленні управлінських рішень як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Пріоритетом є забезпечення сталого розвитку регіонів світу, що неможливо без унормування обсягів використання природних ресурсів, підвищення рівня матеріального добробуту населення шляхом формування та реалізації координаційного механізму досягнення ЦСР на засадах інклюзивного сталого зростання, який би враховував і цінність регіональних екосистем, і їх екосистемних послуг для країни і всього людства.

Важливо також підтримувати перехід до моделі зеленої та синьої економіки, який багато в чому пов'язаний із цілями її модернізації. Ці та інші питання потребують подальшого дослідження та представлення у наступних публікаціях.

Література:

1. Галасюк В. Пути перехода Украины к инклюзивной экономике. URL: <http://hyser.com.ua/economics/puti-perehodaukrainy-k-inklyuzivnoj-ekonomike-eksperty-145320> (дата звернення: 07.11.2020).
2. Исследование ЮНЕП / Green Finance for Developing Countries: Needs, Concerns and Innovations. 2016. URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/08/Green_Finance_for_Developing_Countries.pdf (дата звернення: 08.11.2020).
3. Інклюзивний вимір розвитку міст — центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / НАН України. ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2019. 55 с.
4. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листоп. 2007 р. № 1035-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.11.2020).
5. Международное энергетическое агентство / World Energy Outlook Special Report on Energy and Air Pollution. 2016. URL: <http://www.iea.org/publica->

tions/freepublications/publication/weo-2016-special-report-energy-and-air-pollution.html (дата звернення: 08.11.2020).

6. Національна доповідь "Цілі Сталого Розвитку: Україна". 2017. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/%d0%9d%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%be-%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b0%-20%d0%b4%d0%be%d0%bf%d0%be%d0%b2-%d1%96%d0%b4%d1%8c%20%d0%a6%d0%a1%d0%-a0%20%d0%a3%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%-0%bd%d0%b8_%d0%bb%d0%b8%d0%bf%d0%b5-%d0%bd%d1%8c%202017%20ukr.pdf (дата звернення: 08.11.2020).

7. По оценкам Исследования на основе УООН-МПА/ЮНЕП. / The Inclusive Wealth Report 2014. Cambridge University Press. 2014. URL: <http://inclusive-wealthindex.org/> (дата звернення: 08.11.2020).

8. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. Економічний вісник Донбасу. 2018. № 1 (51). С. 187—197.

9. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року: Проект-2017. URL: undp.org.ua/files/strategy/undp_strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення: 08.11.2020).

10. ЦМВП. / Global Estimates 2015: People displaced by disasters. URL: <http://www.internal-displacement.org/publications/2015/global-estimates-2015-people-displaced-bydisasters/> (дата звернення: 08.11.2020).

11. Alexander R., Ehrlich P., Barnosky A., Garcia A., Pringle R. and Palmer T. Quantifying Renewable Groundwater Stress, World Resources Research. July 2015. Volume 51, Issue 7. URL: <http://advances.sciencemag.org/content/1/5/e1400253> (дата звернення: 08.11.2020).

12. King D., Schrag D., Dadi Z., Ye Q. and Ghosh A. (2015). Climate Change — A Risk Assessment. Cambridge: Centre for Science and Policy. URL: <http://www.csap.cam.ac.uk/media/uploads/files/1/climatechange-a-risk-assessment-v9-spreads.pdf> (дата звернення: 08.11.2020).

13. Lelechenko A., Diegtiar O., Lebedinska O., Derun T., Berdanova O. Mechanisms of inter-state communications for solving sustainable development problems / Asia life science. The Asian International Journal of Life Sciences. 2020. Supplement 29 (2): 1—9, P. 1—14. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=57218608349> (дата звернення: 07.12.2020).

14. Wilson W. The Study of Administration: an essay. / Political Science Quarterly. (Jun., 1887). Vol. 2. № 2. pp. 197—222. URL: <https://www.jstor.org/stable/2139277> (дата звернення: 08.11.2020).

References:

1. Galasjuk, V. (2016), "Ways of Ukraine's Transition to an Inclusive Economy", available at: <http://hyser.com.ua/economics/puti-perehodukrainy-k-inklyuzivno-ekonomike-eksperty-145320> (Accessed 07 November 2020).

2. UNEP study (2016), "Green Finance for Developing Countries: Needs, Concerns and Innovations", available at: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/08/Green_Finance_for_Developing_Countries.pdf (Accessed 08 November 2020).

3. Mel'nyk, M.I. (2019), Inkliuzyvnyj vymir rozvytku mist — tsentriv dilovoi aktyvnosti Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy [Inclusive dimension of development of cities — centers of business activity of Ukraine: tendencies and prospects], Dolishny Institute for Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine.

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The concept of promoting the development of civil society by the executive authorities"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text> (Accessed 07 November 2020).

5. International Energy Agency (2016), "World Energy Outlook Special Report on Energy and Air Pollution", available at: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/weo-2016-special-report-energy-and-air-pollution.html> (Accessed 08 November 2020).

6. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), "National Report "Sustainable Development Goals: Ukraine", available at: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/weo-2016-special-report-energy-and-air-pollution.html> (Accessed 08 November 2020).

7. UNEP Study (2014), "The Inclusive Wealth Report", available at: <http://inclusivewealthindex.org/> (Accessed 08 November 2020).

8. Prohnyimak, O.D. (2018), "Inclusive development of Ukraine: obstacles vs prospects", Ekonomichnyj visnyk Donbasu, vol. 1 (51), pp. 187—197.

9. UNDP (2017), "Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030: Project-2017", available at: undp.org.ua/files/strategy/undp_strategy_v06-optimized.pdf (Accessed 08 November 2020).

10. CMVP (2015), "Global Estimates 2015: People displaced by disasters", available at: <http://www.internal-displacement.org/publications/2015/global-estimates-2015-people-displaced-bydisasters> (Accessed 08 November 2020).

11. Alexander, R. Ehrlich, P. Barnosky, A. Garcia, A. Pringle, R. and Palmer, T. (2015), "Quantifying Renewable Groundwater Stress", World Resources Research, vol. 51, available at: <http://advances.sciencemag.org/content/1/5/e1400253> (Accessed 08 November 2020).

12. King, D. Schrag, D. Dadi, Z. Ye, Q. and Ghosh, A. (2015), "Climate Change - A Risk Assessment", Cambridge: Centre for Science and Policy, available at: <http://www.csap.cam.ac.uk/media/uploads/files/1/climatechange-a-risk-assessment-v9-spreads.pdf> (Accessed 08 November 2020).

13. Lelechenko, A. Diegtiar, O. Lebedinska, O. Derun, T. and Berdanova, O. (2020), "Mechanisms of inter-state communications for solving sustainable development problems. Asia life science", The Asian International Journal of Life Sciences, Supplement 29 (2), pp. 1—9, available at: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=57218608349> (Accessed 07 December 2020).

14. Wilson, W. (1887), "The Study of Administration: an essay", Political Science Quarterly, vol. 2, available at: <https://www.jstor.org/stable/2139277> (Accessed 4 August 2013).

Стаття надійшла до редакції 08.12.2020 р.

Ю. С. Цаль-Цалко,
д. е. н., професор, професор кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0003-4525-9449
В. П. Якобчук,
к. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID 0000-0003-2147-7994
В. М. Білецький,
студент ОС "Магістр" спеціальності "Публічне управління та адміністрування",
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID 0000-0001-9041-4503

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.135

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Y. Tsal-Tsalko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Audit, Polissya National University, Zhitomir
V. Yakobchuk,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Economic Theory,
Intellectual Property And Public Administration, Polissia National University, Zhitomir
V. Biletsky,
Master's student, Polissya National University, Zhitomir

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE

Високий рівень корупції перешкоджає ефективному використанню антикорупційних ресурсів держави, струмує реалізацію стратегічного курсу на зміцнення демократичних інститутів у суспільстві. Перехід до постіндустріального суспільства дає можливість перейти до принципів меритократії, відповідно до яких людина повинна просуватись соціальними сходами завдяки своїм здібностям, таланту й навичкам. Але, в результаті збільшення корупції у всіх сферах соціального життя, що проявляється в торгівлі державними посадами, в грубому порушенні законів вільної конкуренції, в бюрократичному протекціонізмі, державному монополізмі, відбувається знищення основ демократії і справедливості. Таким чином, корупція викликає в суспільстві домінування неорганічних для людини принципів клептократії, що можуть бути знищені завдяки переходу до філософії і принципів побудови постіндустріального суспільства. Високий рівень корупції перешкоджає ефективному використанню антикорупційних ресурсів держави, струмує реалізацію стратегічного курсу на зміцнення демократичних інститутів.

The large-spread of corruption in Ukraine has become the main threat to national security, which requires immediate adoption of systematic and consistent comprehensive measures. The article focuses on the inefficiency of the anti-corruption policy in Ukraine, and determines that actions aimed at improving the effectiveness of the state anti-corruption policy are unsystematic, inconsistent and contradictory. Therefore, in the context of social transformations, the driving force and means of solving social and economic problems are knowledge that can ensure radical changes in the public administration system in the direction of creating conditions for transparency, openness and responsibility for the effectiveness of anti-corruption policies.

World experience shows that in a post-industrial society, all spheres of human activity are based on the development of information and the latest technologies. The close dependence of post-industrial society with innovative business activities is realized as a result of knowledge exchange, which minimizes the use of traditional technologies. Instead, innovation and innovation take on extraordinary weight, becoming a universal engine and driving force for further social development.

Modernization of the economy through revolutionary changes in technology, development of information support, updating of computer support — defines the features of the technological revolution, which contributed to the transformation of public institutions to a new way of life, to an intellectual society.

Scientific developments provide innovations that are transformed into technologies that increase labor productivity, contribute to the growth of competitiveness of the social product and the accumulation of Public profit, and motivate subsequent innovations. Creating conditions for intellectual development of a person, accumulating intellectual capital in society is the basis for increasing well-being and overcoming corruption. Social progress creates opportunities for the formation of synergy between technological innovations and human values, which determines the transformation of institutions in the direction of creating a new model of development that can ensure social and environmental stability.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, знання, постіндустріальне суспільство, інститути, публічне управління.

Key words: corruption, anti-corruption policy, knowledge, post-industrial society, institutions, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Українська практика свідчить, що антикорупційні органи, антикорупційні інститути та антикорупційне законодавство діють непослідовно і неузгоджено, антикорупційні заходи є безсистемними та необґрунтованими, що робить механізм реалізації антикорупційної політики не результативним, ускладнює можливості вирішення проблем подолання корупції, стримує процес демократизації та трансформації суспільства, шкодить національній та економічній безпеці.

Таким чином, удосконалення механізму реалізації антикорупційної політики пов'язане з комплексом взаємоузгоджених заходів держави, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, спеціальних антикорупційних інститутів спрямованих на радикальне оновлення нормативно-правового забезпечення, заходів забезпечення послідовності та результативності дії інститутів боротьби з корупцією, заходів цифрової трансформації антикорупційних дій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Комплексне дослідження корупції у сфері державного управління вперше здійснене в працях Соловйова В.М. У дослідженнях акцентовано увагу на питаннях визначення корупції, аналізу українського та світового антикорупційного законодавства, а також дослідженню досвіду боротьби з корупцією в Україні та зарубіжних країнах. Дослідник пише про те, що антикорупційна діяльність є предметом державного управління, проте антикорупційна політика здійснюється не тільки органами державного управління, але і недержавними інститутами, тобто сьогодні антикорупційні заходи набувають публічного характеру. "Несформованість демократичної системи контролю за системою публічного управління є підставою здійснення посадовими особами корупційних дій, вибудови корупційних зв'язків і схем в напрямку реалізації інтересів корумпованих структур через політичний та ринковий лобізм, клановість парламенту і уряду, порушення законодавства" [2, с. 87].

Такої ж думки дотримується центральна фігура міжнародної організації "Трансперенсі інтернешнл" (TI) Джеремі Поуп, який говорить про необхідність створення "системи державної невідчужуваності та чесності", пропасаючи комплексне тлумачення вирішення питань

відкритості, публічності та відповідальності в структурі правового, демократичного суспільства. Вчений вважає, що боротьба з корупцією має спільні для всіх країн шляхи реалізації: реформування суспільних програм, удосконалення системи врядування, покращення системи підзвітності, посилення громадської відповідальності до наслідків корупції, а також підтримка урядом, приватним сектором та громадянським суспільством реалізації антикорупційних заходів. Вчений вважає, що корупція та зловживання владою можуть зникнути при незалежності правосуддя та судочинства, радикальної модернізації всієї системи запобігання корупційним діям [3, с. 28].

Колишній працівник Світового банку та член ради американського відділення TI С. Роуз-Аккерман підкреслює, що "головним й універсальним мотиватором людської діяльності називає своєкорисливий інтерес. На думку дослідниці "ендемична корупція сигналізує про тотальну нездатність суспільства використовувати цей інтерес у продуктивних цілях. Експерт висловлює думку, що "метою будь-яких реформ має бути не повне викорінення корупції, а масштабне підвищення ефективності, чесності й легітимності державної машини" [4, с. 2, 5—6].

Таке трактування збігається з твердженням засновника теорії постіндустріального суспільства Даніела Белла, який у праці "Майбутнє постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування" оцінює постіндустріальний уклад як "суспільство знань" (knowledge society) і визначає інформацію як його основний ресурс, а знання — як внутрішнє джерело прогресу. Науковець наголошує на тому, що за своєю логікою постіндустріальне суспільство є меритократичним. На думку Д. Белла, принцип "здорової меритократії" має дістати поширення в управлінні державним і приватним секторами, оскільки суспільству потрібні підприємці й новатори, які могли б збільшити обсяг його продуктивних багатств, а також політичні діячі, які можуть забезпечити ефективне управління. Видається доцільним зробити акцент на тезі Д. Белла, що "суспільство, яке не розставляє своїх найуспішніших представників на головні місця в основних інституціях, із соціологічного і морального погляду абсурдне" [1, с. 25].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Успішна реалізація антикорупційної політики, забезпечення сталого розвитку суспільства, підвищення рівня життя населення пов'язане з переходом до економіки знань, інтелектуалізації суспільних відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Антикорупційна політика є важливою складовою загальнодержавної політики, яка представлена сукупністю ціннісних орієнтирів, управлінських заходів та рішень, процес реалізації яких забезпечить результативну боротьбу та запобігання корупційним явищам у системі публічного управління. Антикорупційне управління — представлено системою дій, які спрямовані в напрямі запобігання корупційним діям. Антикорупційні заходи уряду поділяються на шлях боротьби з кримінальною складовою корупційних дій та адміністративною складовою боротьби з проявами корупції в економічній сфері, політичних діях. Інструментами є профілактика, виховання і організація проєктів у напрямі подолання соціально-економічної, психологічної та політичної основи зловживань.

Корупційні дії є основною загрозою якісного соціально-економічного розвитку, корумпованість органів державної влади і бізнесу, деструктивно впливає на ефективність реалізації суспільних інтересів, економіку та ринок, посилює небезпеку демократичним основам держави, "поширюючи не добросовісні дії, держава втрачає довіру у інституції публічного управління. Декларації українським урядом прагнення бути рівноправним учасником у міжнародному, європейському, економічному і політичному співтоваристві, передбачає необхідне ґрунтовне дослідження і реалізацію, у всіх сферах та структурах публічної влади, демократичних зарубіжних підходів та методів політичного, організаційного та правового спрямування заходів боротьби з корупційними діями" [8].

Вивчення антикорупційних нормативно-правових документів, прийнятих в Україні за всі роки незалежності, показує відсутність чітко визначеного правового статусу антикорупційної політики. Першопричиною є те, що міжнародне законодавство теж не дає чіткого визначення поняття "антикорупційна політика". Але ряд нормативно-правових актів українського законодавства уточнює інструменти антикорупційної політики. Закріплення категорії "корупція" в українському нормативно-правовому забезпеченні відбулось в ст. 1 Закону України "Про запобігання корупції, який констатує, що "корупція — це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки /пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка /пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей" [16].

Ефективність антикорупційної політики і результативність практичних дій боротьби і запобігання корупції в Україні, визначається можливістю і бажанням застосування основних антикорупційних принципів які задекларовані в резолюції Ради Європи в 1997 році, вказана резолюція визначає принципи подолання з корупції:

- посилення інформованості громадян про норми етичної поведінки;
- створення умов незалежності, свободи органів, які займаються реалізацією антикорупційних заходів;
- детінізація та конфіскації незаконно зароблених коштів, майна тощо;
- якісне навчання кадрів та організацій, що несуть відповідальність у боротьбі з корупційними діями;
- використання податкових інструментів, законодавчих норм та інститутів врядування, у боротьбі з хабарництвом;
- прозорість, відкритість, відповідальність в органах державної влади при прийнятті рішення;
- кодекс поведінки управлінських кадрів;
- належні процедури контролюючих органів у сфері публічного управління;
- впровадження процедури ревізійних заходів для запобігання та виявлення корупційних дій;
- врахування ступеня заходів, що впливають на відповідальність за корупційні дії;
- прозорість процедури публічних закупівель;
- прозорі правила фінансування діяльності політичних інститутів та виборчих органів;
- незалежні засоби масової інформації з вирішення питань корупції і зловживань;
- наявність засобів правового захисту для осіб постраждалих від корупційних дій;
- підтримка проведення дослідних робіт з приводу корупції;
- врахування корумпованих зв'язків зі злочинними угрупованнями і тіншовим сектором;
- посилення міжнародних зв'язків у боротьбі з корупцією.
- формування якісної і відкритої моделі публічної служби, що є підзвітною громадянському суспільству;
- боротьба з проявами хабарництва і гарантування прозорості комерційної діяльності;
- участь громадян у громадському обговоренні питань корупції.

Реалізація вищезазначених принципів — це запорука зростання ефективності антикорупційної політики України, фундаменти для успішної і послідовної стратегії і тактики запобігання антикорупційним діям.

Починаючи з 2013 р., у розрахунках індексу сприйняття корупції, застосовується оцінка окремих джерел виникнення проявів корупції. За думкою експертів, така методика забезпечує прозорість розрахунків індексу сприйняття корупції та контроль за динамікою його змін [8]. Раніше в розрахунках враховувались показники попередніх періодів, за якими здійснювалися опитування представників підприємництва. З 2013 р. розрахунок ІСК здійснюється за такими стадіями [8].

Вибір джерел даних. Індекс сприйняття корупції став агрегованим показником, що акумулює дані з різних джерел. Кожне джерело має відповідати критеріям, які кваліфікують його як джерело інформації: відображати рівень сприйняття корупції в публічній сфері; ґрунтуватись на науково обґрунтованій методиці, що створює можливості оцінки всіх країн по одній шкалі; здійснюватись авторитетною організацією на постійній основі; допускати альтернативні варіанти оцінок для того, щоб вирізняти країни.

Таблиця 1. Значення Індексу сприйняття корупції та Індексу економіки знань 2016 рік

Позиція в рейтингах ТІ	Країна	Індекс сприйняття корупції	позиція в рейтингах KEI	Значення KEI
1	2	3	4	5
1	Данія	90	3	9,2
2	Фінляндія	90	2	9,3
3	Нова Зеландія	90	6	9
4	Швеція	88	1	9,4
5	Сінгапур	87	23	8,3
6	Швейцарія	86	10	9
7	Норвегія	85	5	9
8	Канада	84	7	9
9	Нідерланди	84	4	9
11	Ісландія	82	16	8,6
144	Україна	26	56	5,7

Вводиться масштаб, розрахунок середнього показника. З метою включення країни до індексу сприйняття корупції, її повинні оцінити у власних розрахунках не менше як з трьох джерел. Визначається ступінь неточності показників корупції у більшості країн.

У постіндустріальному суспільстві механізм реалізації антикорупційної політики істотно трансформується під впливом зміни світоглядної культури населення та інновацій в економіці. Це визначає необхідність використання паралельно з ІСК методології обчислення Індексу економіки знань (Knowledge Economy Index, KEI), за допомогою якого визначається ступінь наближеності національної економіки до "економіки знань".

Всім групам показників визначається оцінка від одного до десяти. Високий показник відображає високу оцінку країни за відповідним значенням. У розрахунках враховують загально-економічні та соціально-політичні індикатори, які враховують щорічне зростання валового внутрішнього продукту та Індекс розвитку людського потенціалу. Результатом обчислення є зведені індекси: Індекс економіки знань та Індекс знань. IEI — це комплексний показник оцінювання ефективного застосування країнами знанієвих показників для оцінки суспільного розвитку та характеризує рівень розвитку цієї країни відносно економіки знань.

Індекс знань (KI) є комплексним економічним показником, який оцінює здатності країни створювати, приймати і поширювати знання, що характеризує потенціал знань в країні (табл. 1).

ІСК та KEI за 2016 рік відображають прямо пропорційну залежність між рівнем сприйняття корупції та розвитком економіки знань [8, с. 11].

Наявність в економічній системі знанієвих факторів визначає становлення "економіки знань", суть якої полягає в домінуванні в структурі ВВП інтелектуальної складової, формуванні значної частини національного доходу за рахунок інноваційної продукції, на основі високого рівня інтелектуальної капіталізації економіки, зростання частки нематеріальних активів у ВВП.

Сьогодні в рейтингу індексу економіки знань перше місце має Швеція показник 9,4; Україна показник KEI 5,7 — 56 позиція; Польща — 38 місце з KEI 7,4 [8]. "За цей період за значенням ІСК Україна зайняла 131 місце із 176 країн". Індекс сприйняття корупції визначається як індикатор безпеки інвестування для вітчизняних і зарубіжних підприємств, аналіз ІСК відображає мож-

ливість формування бачення тенденцій соціально-економічних змін динаміки суспільних трансформацій. У доповіді Всесвітнього банку в 2018 року дано кількісну та якісну оцінку індикаторів одинадцяти сфер управління підприємницькою діяльністю, відповідно до яких Україна поміж 190 країн зайняла 81 місце сприйняття ведення бізнесу" [8].

Одним з дієвих інститутів боротьби з корупцією є Національне антикорупційне бюро, що формується з метою протидії кримінальним корупційним злочинам, вчиненим посадовими особами, які виконують державні функції або функції місцевого самоврядування, та є загрозою національній безпеці. До основних функцій Національного бюро належать: оперативно — розшукова робота; досудове розслідування; конфіскації; взаємодія з державними та місцевими органами; інформаційно-аналітичні заходи; співпраця з інформаторами тощо.

У 2015 р. створено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру як самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури, що здійснює функції: нагляду антикорупційного законодавства, досудових розслідувань, підтримки обвинувачень, захисту інтересів громадян від корупційних правопорушень. Призначення прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури проводиться керівником САП за результатами відкритого конкурсу, вимагає кваліфікованих і невідкупних претендентів. Законодавство визначає будову Спеціальної антикорупційної прокуратури, функції структурних підрозділів, їх розмежування за призначенням. Узгодження дій основних антикорупційних інституцій забезпечується Національною радою з питань антикорупційної політики (далі — Національна рада), створеної як консультативно-дорадчий орган при Президентіві України.

Основні завдання Національної ради полягають в: підготовці та поданні уряду заходів які визначають основні напрями антикорупційних програм та проєктів, у системному аналізі заходів боротьби з корупцією, в оцінці шляхів впровадження антикорупційних стратегій, "узгоджених пропозицій щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які вживають заходів у сфері запобігання і протидії корупції; оцінку стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції, Організації економічної співпраці і розвитку, інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання і протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва; сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання і протидії корупції" [6].

У механізмі реалізації антикорупційної політики важливу роль відіграє можливість створення антикорупційної інституціональної підсистеми яка базується на поєднанні центральних інститутів, а саме Національного антикорупційного бюро, що забезпечує проведення досудового розслідування правових порушень високопосадових осіб, Спеціальної антикорупційної прокуратури, яка виконує функцію нагляду за дотриманням законності проведення оперативно-розшукової роботи, досудових розслідувань. Національне агентство з питань запобігання корупції виконує координуючу функцію в механізмах боротьби з корупцією, в запобіганні та попередженні корупційних дій. Важливі функції в сферах запобігання та боротьби з корупцією виконують органи поліції так, "у ч. 1 ст. 1 головного антико-

рупційного закону визначено, що спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, окрім Національного бюро, Національного агентства та САП є органи Національної поліції" [8]. Президент України забезпечує реалізацію антикорупційної політики, здійснює керівні функції в антикорупційній системі, формує напрями антикорупційної стратегії.

Забезпечення сталого розвитку суспільства, перехід економіки до нових технологій, інформатизація та інтелектуалізація виробничих процесів, підвищення рівня життя населення не можливе без подолання корупції як суспільного явища. Рішення такого складного завдання залежить від реалізації інструментів попередження корупційних дій на основі досягнення консенсусу між державою та її громадянами. Сучасна антикорупційна політика — це передусім політика рівноправного партнерства між державою, громадами та приватним сектором у напрямі втілення базових принципів побудови демократичного, справедливого суспільства. В Законі України "Про запобігання корупції" за відповідними юридичними особами закріплено зобов'язання розробки та реалізації заходів боротьби з корупцією в системі публічного управління та інших сферах життєдіяльності суспільства, економіці, політиці, місцевому самоврядуванню.

Одним з дієвих інструментів реалізації державної антикорупційної політики є розвиток державно-приватного партнерства та розробка і впровадження антикорупційної програми, яка має включати принципи та вимоги, що забезпечать системність, прозорість, відкритість та відповідальність всіх учасників впровадження програми щодо цільового характеру використання бюджетних коштів і відкритості видатків, конкурентні принципи вибору партнерів тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Створення ефективного інституційного забезпечення реалізації державної антикорупційної політики України пов'язане з чітким розмежуванням та субординацією функцій антикорупційних установ із різним статусом та підпорядкуванням. Сучасні антикорупційні органи різних рівнів та підпорядкування переважно виконують консультативно-дорадчі функції, керуються відомчими інтересами, їм характерні розпорошеність та дублювання компетенцій. Нажаль, практика діяльності антикорупційних органів відображає зачасту декларативні наміри подолання корупції та боротьби з правопорушеннями пов'язаними з корупційними діями, в проведенні антикорупційних заходів відсутня політична воля, тому не реалізується ефективна робота антикорупційних інституцій. Характерними рисами діяльності державної антикорупційної системи України повинні бути цілісність, функціональна диференціація, органічність, нормативність та мобільність проведення заходів.

Література:

1. Белл Д. Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Л. Иноземцев. — М.: Центр иссл. постиндуст. о-ва, 2007. — 304 с.
2. Соловйов В. М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України: монографія /

В.М. Соловйов. — Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2012. — 508 с.

3. Поуп Дж. Боротьба з корупцією: елементи системи державної невідкупності / Дж. Поуп. — Рівне: ТОВ "Планета-друк", 2011. — 488 с.

4. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы: пер. с англ. О.А. Алякринского / С. Роуз-Аккерман. — М.: Логос, 2003. — 356 с.

5. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII // Офіц. вісн. України. — 2014. — 7 листоп. (№ 87). — С. 134. — Ст. 2473.

6. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-IV (Закон витратив чинність на підставі Закону № 1700-VII від 14 жовт. 2014 р.) // Офіц. вісн. України. — 2011. — 20 черв. (№ 44). — С. 9. — Ст. 1764.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року // Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 23 верес. 2011 р.: (офіц. текст). — К.: Паливода А.В., 2011. — 56 с. — (Закони України).

8. Бова А. Transparency International: індекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / А. Бова // Політ. менеджмент. — 2004. — № 1. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=229>

References:

1. Bell, D. and Inozemcev, V. L. (2007) *Epocha razobshennosti: Razmyshleniya o mire XXI veka* [The age of disunity: Reflections on the world of the twenty-first century], Centr issled. Postindustr, Moscow, Russia.

2. Solovjov, V.M. (2012) *Zapobihannia i protydia koruptsii v derzhavnomu upravlinni Ukrainy* [Prevention and counteraction of corruption in public administration of Ukraine], In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy, Kyiv, Ukraina.

3. Poup, Dzh. (2011) *Borot'ba z koruptsiieiu: elementy systemy derzhavnoi nepidkupnosti* [Fight against corruption: elements of the system of State integrity], TOV "Planeta-druk", Rivne, Ukraine.

4. Rouz-Akkerman, S. (2003) *Korrupcija i gosudarstvo. Prichiny, sledstviya, reformy* [Corruption and the state. Causes, effects, and reforms], Logos, Moscow, Russia.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *The Law of Ukraine "On the fundamentals of the state anti-corruption policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2014-2017"*, Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 87, pp. 2473.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), *The Law of Ukraine "On the basics of preventing and combating corruption"*, Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 44, pp. 1764.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), *"Constitution of Ukraine"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 October 2020).

8. Bova, A. (2004), *"Transparency International: Corruption Perception Index"*, Politychnyj menedzhment, vol. 1, available at: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=229> (Accessed 20 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2020 р.

Д. О. Грицишен,
*д. е. н., професор, декан факультету публічного управління та права,
 Державний університет "Житомирська політехніка"*
 ORCID ID: 0000-0001-5484-6421

І. В. Супрунова,
*к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
 та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"*
 ORCID ID: 0000-0001-5484-6421

С. П. Лисак,
*здобувач кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку,
 Державний університет "Житомирська політехніка"*
 ORCID ID: 0000-0001-7718-1207

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.140

ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ

D. Grytsyshen,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, The Dean of the Faculty of Public Administration and Law,
 Zhytomyr Polytechnic State University

I. Suprunova,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Security,
 Public Administration and Management, State University "Zhytomyr Polytechnic"

S. Lysak,
 Candidate for a degree of the Department of Management Information Systems
 and Accounting, Zhytomyr Polytechnic State University

ECONOMIC CRIME AS A SOCIAL PHENOMENON AND A THREAT TO STATE SECURITY

Метою державного управління є врегулювання економічних інтересів у суспільстві, що дозволить певним чином запобігти економічній злочинності, забезпечить дотримання правопорядку, що дозволяє уникнути конфлікту економічних інтересів; та сформує засоби та способи протидії економічній злочинності та ліквідації її наслідків.

Наслідки економічної злочинності для національної економічної безпеки є настільки вагомими, що їх можна визначати як детермінанти дієвості економічної системи держави та можливості її існування в майбутньому. Економічна злочинність та врегулювання економічних інтересів різних соціальних груп стали своєрідним каталізатором формування держави та інститутів державного управління. Відповідно до цього мають трансформуватися методи боротьби з економічною злочинністю, розвиватися правові механізми державного управління, видозмінюватися діяльність державних інституцій, на які покладено функції виявлення економічних злочинів та притягнення до відповідальності винних осіб. Економічні злочини мають вагоме значення з позиції державного управління національною безпекою, а отже, мають вивчатися в усіх аспектах прояву від мотиву до встановлення відповідальності. Першооснова економічних злочинів лежить в інтересах людини.

У статті досліджено економічну злочинність у контексті ідентифікації стимулів здійснення економічних злочинів людиною. В результаті проведеного аналізу з позиції оцінки мотивів людини та соціальних груп до економічних злочинів було згруповано, а також візуалізовано потреби людини як фізичної істоти та соціально-економічного агента. Доведено, що людина безпосередньо впливає на розвиток суспільства та економіки. В окремих випадках такий розвиток може відбуватися як екстенсивним, так і інтенсивним шляхом, або ж може відбуватися падіння

показників розвитку різних систем функціонування суспільства, в статті було розглянуто особливості зазначеної взаємодії. Було виявлено найбільш поширені в Україні та світі економічні злочини, що становлять найбільшу загрозу національній безпеці. Розроблено матрицю задоволення потреб людини через економічні злочини відповідних видів, зокрема: недобросовісна конкуренція, легалізація коштів отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму, рейдерство, нецільове використання бюджетних коштів, фіскальні злочини, корупція. Проаналізовано економічні злочини з позиції економічного інтересу.

The purpose of public administration is to regulate economic interests in society, which will in some way prevent economic crime, ensure the rule of law, which avoids conflicts of economic interests; and form the means and methods of counteracting economic crime and eliminating its consequences.

The consequences of economic crime for national economic security are so significant that they can be defined as determinants of the effectiveness of the economic system of the state and the possibility of its existence in the future. Economic crime and the settlement of economic interests of various social groups have become a kind of catalyst for the formation of the state and institutions of public administration. Accordingly, the methods of combating economic crime should be transformed, legal mechanisms of public administration should be developed, the activities of state institutions, which are entrusted with the functions of detecting economic crimes and bringing perpetrators to justice, should be changed. Economic crimes are important from the standpoint of public administration of national security, and therefore should be studied in all aspects of the manifestation from the motive to the establishment of responsibility. The primary basis of economic crime lies in the interests of man.

The article examines economic crime in the context of identifying incentives for economic crimes by individuals. As a result of the analysis from the standpoint of assessing the motives of people and social groups to economic crimes, the needs of man as a physical being and a socio-economic agent were grouped and visualized. It is proved that a person directly affects the development of society and economy. In some cases, such development may occur both extensively and intensively, or there may be a decline in the development of various systems of society, the article considered the features of this interaction. The most common economic crimes in Ukraine and the world, which pose the greatest threat to national security, were identified. A matrix for meeting human needs through economic crimes of the relevant types has been developed, in particular: unfair competition, money laundering and terrorist financing, raiding, misuse of budget funds, fiscal crimes, and corruption. Economic crimes from the standpoint of economic interest are analyzed.

Ключові слова: економічна злочинність, економічні інтереси, економічні злочини, потреби людини, державна безпека, державне управління.

Keywords: economic crime, economic interests, economic crimes, human needs, state security, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Об'єктом дослідження в сфері публічного управління та адміністрування (державного управління), що не втрачає свою актуальність, є економічна безпека держави. Економічна сфера пропонує усі сфери державного управління, а від її рівня залежать інші сфери національної безпеки. Питання економічної безпеки є новим для наук з державного управління, проте в здебільшого дане питання розглядалося за сферами реалізації економічної політики. На сьогодні вкрай гостро стоїть питання забезпечення економічної безпеки держави в умовах високого рівня економічної злочинності. "Минуле XX століття стало не лише століттям стрімкого науково-технічного прогресу, але й століттям жорсткого винищення людей у військових конфліктах, а також

високого росту злочинності. Занепокоєність населення майже постійним зростанням злочинності в усьому світі є сигналом для більш інтенсивного наукового дослідження зазначеної проблеми. Масштаби цього явища досі не вивчені через його високу латентність (тобто схованої, незареєстрованої частини). Прямий та непрямий економічний збиток від злочинності в різних країнах складає декілька відсотків ВВП" [1, с. 6].

Вищезазначене актуалізує науковий пошук у контексті розширення об'єкта пізнання наук державного управління в сфері забезпечення економічної безпеки держави. Так, сьогодні потребують уточнення межі державної політики в сфері боротьби з економічною злочинністю як загрози національній безпеці держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання боротьби з економічною злочинністю як загрози економічній безпеці держави піднімалися в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Бойко А.М. [5], Іващенко В. [10], Безрутенко В.С. [3], Беницкий А.С., Розовский Б.Г., Якимов О.Ю. [4], Франчук В.В. [32], Юртаєва К.В. [33], Мельник В., Гаруст Ю. [19], Мельничук Т.В. [20], Ромен О. [28], Кальман О.Г. [13], Базуряк І.М. [2], Пилипенко Н.В. [25], Кравчук С. [14], Кузнецова Н.Ф. [16], Петров Э.И., Марченко Р.Н., Барінова Л.В. [24], Рогов І.І. [27], Йосипів Ю.Р. [12]. Так, економічна злочинність стала об'єктом наукових досліджень у різних сферах наукового пізнання: економічні, юридичні, психологічні, соціальні науки та науки з державного управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є висвітлення економічної злочинності в контексті ідентифікації стимулів здійснення економічних злочинів людиною. Це дозволить переглянути державну політику в контексті уникнення причин економічної злочинності та формування комплексу заходів з розвитку безпечної економічної системи держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічна злочинність як загроза національній економічній безпеці характерна різним економічним та політичним системам. Сторінки економічної історії свідчать, що жодна існуюча в світі економічна система не змогла уникнути економічної злочинності, жодна політична система не змогла задовольнити інтереси різних соціальних груп для уникнення економічної злочинності.

Дослідник проблем економіки злочинності Андрієнко Ю.В. зазначає, що "злочинність як антисуспільне явище виникло на зорі людства. Як добре відомо із одного із найдавніших історичних документів про історію людства — Старого Завіту, третя людина на землі — Каїн — через почуття заздрощів вбив четверту людину — свого брата Авеля. З тих пір винищення людиною собі подібних за своїми масштабами зовсім не поступалося подібному поширеному явищу в тваринному світі, яке керується раціональним інстинктом, а не розумом" [1, с. 6].

Історично склалося так, що економічна злочинність супроводжує розвиток людства ще з первісного ладу, а саме з часів об'єднання общин в різні види формувань. Такі формування в результаті стали основою формування державності та виникнення перших держав у світі. Сьогодні не можливо уявити, яким би був стан економічно злочинності, якби держава не виконувала правоохоронну функцію та не встановлювала обмеження щодо економічної діяльності та вплив на неї різних стейкхолдерів. Вважається, що першою сукупністю правових норм щодо економічної злочинності були Закони Хаммурапі в стародавньому Вавилоні. Так, статті 6 — 126 Кодексу Законів Хамурапі передбачають регулювання економічної діяльності, зокрема захист права власності. Зазначеними законами встановлено не лише

правила економічної діяльності, але й види покарань за їх порушення.

У подальшому з розвитком торгівлі та різних видів економічної діяльності економічна злочинність набувала різноманітних форм та сфер поширення. Якщо ще десятиліття тому найбільш поширеними видами економічної злочинності було ухилення від сплати та мита, то сьогодні економічні злочини пов'язані із фінансовими махінаціями із використанням інформаційно-комп'ютерних технологій. Сучасні цифрові технології дозволяють як уникнути та попередити певні види економічних злочинів, так і дозволяють їх реалізацію за умови низького рівня кібербезпеки суб'єктів господарювання.

Відповідно до цього мають трансформуватися методи боротьби з економічною злочинністю, розвиватися правові механізми державного управління, видозмінюватися діяльність державних інституцій, на які покладені функції виявлення економічних злочинів та притягнення до відповідальності винних осіб.

Першооснова економічних злочинів лежить в інтересах людини. "Велику роль в економічному житті суспільства грають економічні відносини між людьми. Від досконалості економічних відносин залежить не лише розвиток способу виробництва, але й соціальна рівновага в суспільстві та його стабільність. З їх змістом прямо пов'язане вирішення проблеми соціальної справедливості, коли кожна людина та соціальна група отримує можливість користуватися різного роду соціальними благами в залежності від суспільної корисності своєї діяльності, її необхідності для інших людей, суспільства, держави, зокрема для реалізації їх економічних інтересів. Економічні інтереси є об'єктивними мотивами діяльності людей, що відображає їх місце в системі суспільного виробництва" [23, с. 45].

Варто зауважити, що представлена теза характеризує здебільшого ідеальне суспільство, проте в ряді випадків досягнення економічних інтересів може стати мотивом здійснення економічного злочину. В кримінології зазначені категорії знаходяться в тісному зв'язку: "конкретний вольовий акт, підкоряючись закону причинності, виникає в результаті тісної взаємодії трьох причинних зв'язків. Людина стає на шлях протиправної поведінки, намагаючись задовольнити у такий спосіб свої потреби та інтереси, відбувається формування мотивації. Певним поштовхом, "каталізатором" виступатиме конкретна ситуація, в якій людина перебувала до вчинення протиправних дій. Передуючи акту злочинної поведінки, відбувається прогнозування можливих наслідків реалізації бажання, яке виникло, планування поведінки із врахуванням реальної обстановки і власних можливостей, у людини більш-менш точно моделюється майбутній вчинок" [18].

Людина та її поведінка має стати точкою відліку наукового дослідження проблем державної політики в сфері боротьби з економічною злочинністю як загрози національній економічній безпеці. Варто наголосити, що до економічних злочинів людину чи групу людей або ж цілі соціальні інститути спонукають сукупність факторів, які визначаються економічним інтересом. "Інтерес, яким би він на перший погляд був, завжди є суто людською характеристикою. Інакше кажучи, він є проявом самої

людини в суспільстві, а тому за своїм змістом є суто індивідуальним" [23, с. 55].

Економічний інтерес супроводжує функціонування людини на різних етапах розвитку соціально-економічних відносин. Фактично інтерес є базою формування економічних відносин у суспільстві та становить їх змістовну наповненість, визначаючи властивості економічних відносин певного суспільства зважаючи на певний етап історичного розвитку.

Кушнарьов І.В. зазначає, що "перш за все необхідно звернути увагу на те, що будь-які соціальні зв'язки виникають внаслідок того, що кожна особа прагне реалізації своїх потреб, інтересів і цінностей, які у сукупності складають мотиваційну сферу свідомості людини. Завдяки суперечливому поєднанню в людині властивостей відкритої та закритої систем її свідомість є одночасно суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності та внутрішнім світом особистості. Звісно, кожна людина протягом життя піддається впливу різноманітних факторів, але вони проходять через свідомість людини і не зумовлюють фатально та однозначно вибір індивідом того чи іншого варіанта поведінки. Можна сказати, що всі соціальні явища і процеси, як позитивні, так і негативні, є результатом поєднання численних людських рішень, і так звані соціальні закономірності відображають повторюваність рішень у схожих умовах. Разом з тим, кожна особа приймає рішення особисто, на основі власних цінностей і переконань, і досить часто приймає такі рішення всупереч науково встановленим закономірностям" [17, с. 90].

Саме тому досліджуючи економічну злочинність з позиції державного управління національною безпекою держави варто враховувати цілу сукупність факторів, які визначають незаконну економічну активність людини.

Здебільшого економічні інтереси характеризують досягнення певного рівня потреб за пірамідою потреб Абрагама Маслоу. Американський психолог ще в 1943 р. в одній із публікацій представив результати свого дослідження потреб людини. "А. Маслоу доводив, що в поведінці людини домінують потреби найнижчого незадоволеного рівня, і людина надає їм пріоритет лише тоді, коли потреби нижчого порівняно з ним рівня задоволені. Це означає, що людина починає піклуватися про свою безпеку тоді, коли задовольнить найнагальнішу потребу — біологічного виживання. Прагнення до любові, поваги виходить на чільне місце у разі, коли людина забезпечена матеріально, має захист від природних і суспільних загроз та перспективу майбутнього (сім'я, здоров'я, власність). Відповідно питання гідності, поваги, а тим більше самореалізації не належать до пріоритетних без задоволення потреб попереднього рівня" [7, с. 12—13]. Усі потреби вчений визначив за п'ятьма ієрархічними рівнями та визначив, що рух до потреб вищого рівня неможливий без досягнення потреб нижчих рівнів. Варто зазначити, що власне піраміда потреб Маслоу як термін в економічних та психологічних дослідженнях виник пізніше, а вченими було доповнено піраміду іншими рівнями потреб людини. В нашому випадку ми зупинимося на класичному розумінні потреб та спробуємо визначити напрями їх досягнення з позиції вчинення економічних злочинів, тобто дослідимо економічний злочин як засіб задоволення відпові-

дних потреб окремою людиною та економічних інтересів суспільних інститутів.

"Економічні інтереси людей виступають як спонукальні сили їх економічної діяльності. В процесі цієї діяльності вони намагаються реалізувати свої інтереси, які тісно пов'язані з їх потребами, хоча й відрізняються від них. Потреби людей — це прояв об'єктивної необхідності в створенні умов їх життєдіяльності. Це потреби в харчуванні, теплі, одязі, житлі та інші. Це можливо сказати і про духовні та інші потреби. В свою чергу в інтересах виражені шляхи та способи задоволення потреб. Це стосується інтересів людей та соціальних груп" [9].

Зазначимо, що одним із способів та шляхів досягнення певного інтересу як людиною так і соціальною групою можуть бути економічні злочини. Цікавим є той факт, що якщо в класичному розумінні економічні злочини направлені на досягнення економічного інтересу, що стосується незаконної економічної вигоди, то окремі види економічної злочинності направлені на досягнення економічних інтересів, що визначають статус особи або групи осіб у суспільстві. Це стосується в першу чергу мафіозних формувань в Сицилії, основною ціллю яких на початковому етапі була власна безпека, а не економічна вигода.

"В XIV—XVIII століттях на Сицилії відбулося укрупнення земельної власності та сільських поселень. При цьому зв'язки між селами слабшали, ринки концентрувалися у містах, куди перебиралися й власники землі. Панування землевласників над аграрними працівниками посилювалося технологічною нерозвиненістю. Але імператив капіталістичного розвитку залучав землевласників в ринкові відносини та вимагав інституційних регуляторів. Довгий час поширена політика іспанських Габсбургів ("розділяй та пануй") створила атмосферу недовіри, що відобразилося на звичках людей розраховувати лише на родичів та близьких людей. До того ж сицилійці, маючи справу із правосуддям, традиційно користувалися посередницькою допомогою, не довіряючи адміністративній владі. А в умовах багатьох суспільних змін та порушень звичайних зв'язків права сільськогосподарських суб'єктів виявилися незахищеними. Суспільство задовольнило дану потребу в особі управляючих та служби охорони феодальної земельної власності — демобілізованих гарібальдійців, бандитів та колишніх ув'язнених. Саме довіра громадянами протекції своєї власності стало на думку Раймондо Катанзаро, вирішальним моментом росту мафії. Люди прагнули до таких гарантій, яких знали б, поважали та яких би оберігалися потенційні бандити або всі ті, хто є загрозою їх власності" [30, с. 128].

Фактично забезпечення економічних інтересів може служити мотивом економічної діяльності особи або групи осіб, що реалізується через законну або незаконну економічну діяльність. Досить влучно взаємозв'язок мотивації та досягнення економічних інтересів охарактеризував Нестенко А.: "Результатом визнання об'єктивних економічних інтересів є, зокрема, виникнення певних мотивів діяльності людей, їх бажань, прагнень та суб'єктивної зацікавленості в тих чи інших діях. Дана суб'єктивна зацікавленість людини чи соціальної групи в будь-чому виступає як більш чи менш повний прояв в

їх індивідуальному або груповому визнанні їх об'єктивних інтересів. Так, суб'єктивна зацікавленість людей в підвищенні ефективності своєї економічної діяльності відображає їх об'єктивні економічні інтереси, закладені в існуючій системі оплати праці. При цьому зазначена об'єктивна матеріальна зацікавленість суб'єктивна лише за формою, оскільки проявляється як момент внутрішнього світу суб'єкту, його свідомості. За змістом вона об'єктивна, оскільки відображає те, що існує в об'єктивній економічній реальності" [22].

Таким чином, з позиції оцінки мотивів людини та соціальних груп до економічних злочинів усі види потреб можна згрупувати так:

- потреби людини, які стосуються забезпечення її фізіологічного розвитку;
- потреби людини, що пов'язані із її становищем у суспільстві.

Відповідно до цього людину варто розглядати як біологічну істоту та як члена суспільства. Виходячи з цього усі рівні піраміди потреб можливо представити у вигляді двох напрямів, а саме:

- ті які характеризують людину як фізичну істоту;
- ті які характеризують людину як соціально-економічного агента.

"Для того щоб зрозуміти сутність цих взаємин, з різноманітних процесів і явищ потрібно виділити постійно діючі фактори, які лежать в основі існування людської спільноти. У людини як у біологічної істоти є певний набір вітальних (життєвих) потреб, як у члена суспільства — соціальних (інформаційних), на певному етапі розвитку формуються економічні потреби. Задоволення цих потреб є основним стимулом людської діяльності як окремої людини, так і спільноти людей загалом. Базовими, основоположними є вітальні потреби, без задоволення яких неможлива діяльність і розвиток людини як розумної істоти. Необхідність співіснування привела до появи правил виробництва, обміну, розподілу і споживання, що зумовили виникнення і закріплення соціально-економічних потреб. Економічні відносини — сукупність відносин між людьми з питань виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних і нематеріальних благ. У міру історичного ускладнення суспільства ці відносини значно змінювалися, від діючих окремо натуральних господарств до того, що зараз ми називаємо ринком, від прямої взаємодії споживач-виробник, до соціально-опосередкованого покупця-продавця" [21, с. 213].

Фактично потреби спонукають до економічної активності людини в суспільстві. Кожен вид потреб характеризує людину як фізичну істоту (потреби в безпечі та фізіологічні потреби) та як соціального агента (потреба в самореалізації, потреби у визнанні та потреби в соціалізації). Усі види потреб пов'язані між собою та можуть забезпечувати одне одного. Крім того, потреби людини як соціального агента та як фізичної особи спонукають її до економічної активності, яка в свою чергу знаходиться на перетині інтересів різних осіб.

Фокін Н.І. вказує, що "потреба — базове економічне поняття. У цій якості під потребою розуміють внутрішній мотив, що спонукає до економічної діяльності. Що в основі мотиву? Недолік чогось необхідного

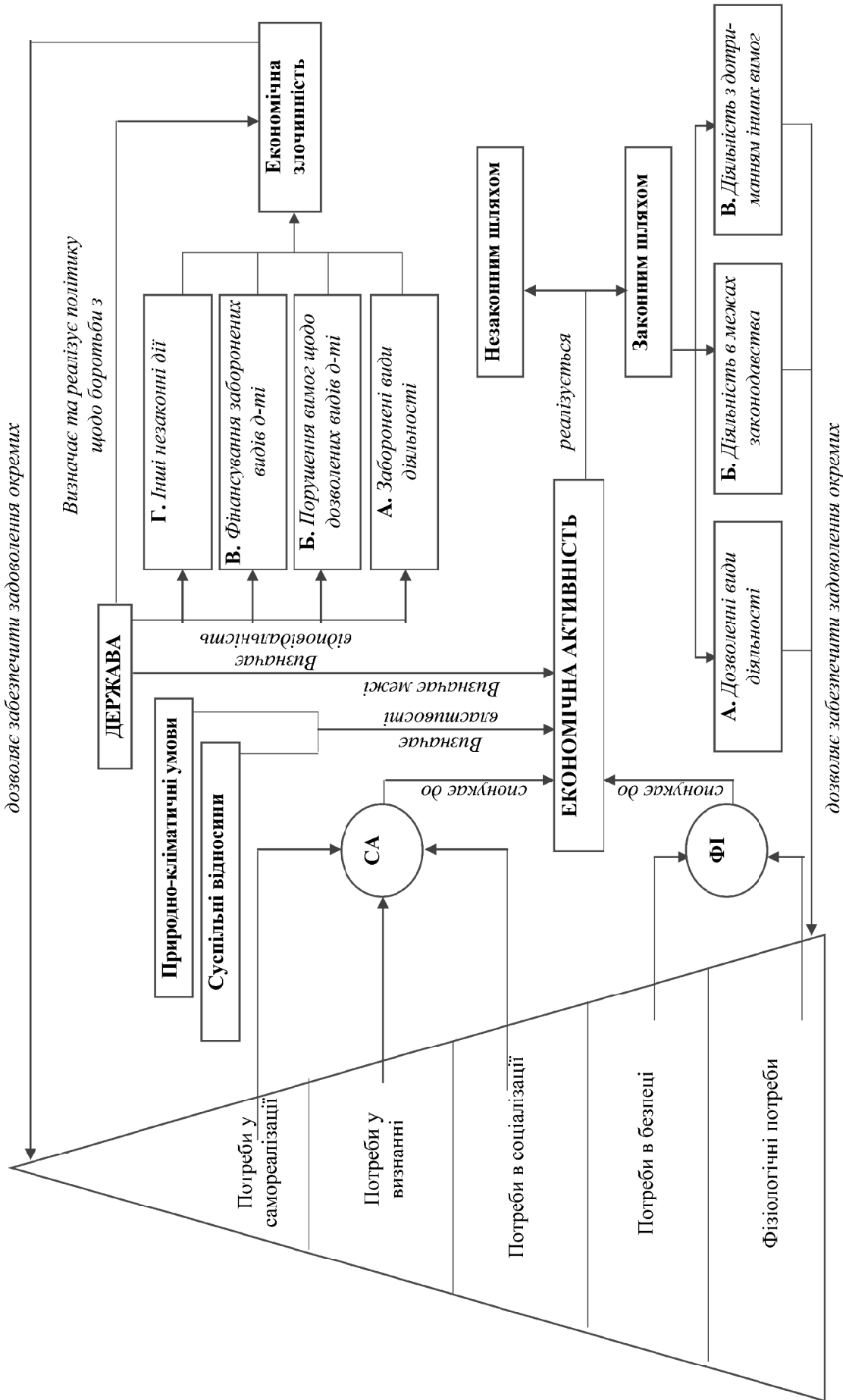
для підтримки життєдіяльності і розвитку особистості, підприємства, економіки в цілому. Коли потреби усвідомлюються, вони виступають як економічні інтереси" [31]. Потреби та інтереси людини визначаються суспільними відносинами, природно-кліматичними умовами та сукупністю інших соціальних чинників. "Функціонування потреби можна представити у вигляді прямого і зворотного зв'язку зі середовищем: середовище впливає на потребу, а потреба, у свою чергу, впливає на середовище" [26, с. 112]. Це визначає особливості досягнення потреб через економічну активність людини.

Візуалізація потреб людини як фізичної істоти та соціально-економічного агента представлено на рисунку 1.

Економічна активність людини в суспільстві відбувається двома шляхами: законний та незаконний. Так при вивченні окремого економічного злочину забезпечення відповідної потреби виступатиме мотивом його скоєння, а при вивченні економічної злочинності в цілому визначатиме економічний інтерес, що переслідує відповідний суспільний інститут.

У своїх попередніх працях автором було представлено результати подібного дослідження лише в контексті впливу економічної активності людини на навколишнє середовище. Так, у дослідженні [34] було обґрунтовано так: "В цілому, можна говорити, що людина як економічний агент це тандем людини як фізичної особи з сукупністю мотивів та потреб, які розвивалися людством протягом відповідних соціально-економічних трансформаційних епох... Людина одночасно як складова біофізичних систем і як чинник впливу на них, постійно взаємодіє і нерозривно пов'язані один з одним: дії людини впливають на біофізичну систему, змінюючи її первісний стан і викликаючи оборотні та необоротні перетворення; біофізичні сили та їх зміни впливають на добробут людини, і люди реагують, в свою чергу на ці сили". Подібним чином людина впливає на розвиток суспільства та економіки. В окремих випадках такий розвиток може відбуватися як екстенсивним так і інтенсивним шляхом, або ж може відбуватися падіння показників розвитку різних систем функціонування суспільства. Розглянемо особливості зазначеної взаємодії в контексті наступних положень:

— потреби людини в залежності від їх прояву визначають напрями економічної активності. При чому як фізіологічні потреби, так і потреби пов'язані із соціальною реалізацією залежать від сукупності факторів, які можна згрупувати наступним чином: специфіка суспільних відносин та природно-кліматичні умови. Варто зазначити, що як специфіка суспільних відносин, так і природно-кліматичні умови визначають як структуру потреб, так і процес їх забезпечення через економічну активність людини. Так, суспільні відносини та природно-кліматичні умови впливають на економічну систему, визначають її інституційний розвиток та галузеву спрямованість, механізми та методи реалізації економічних процесів, а також способи та методи реалізації економічної активності через економічні злочини. Сфери здійснення економічних злочинів залежать від зазначених факторів. Наприклад, для держав, які володіють вагомими запасами природних ресурсів, характерні економічні злочини пов'язані із незаконним видобутком

Примітки: СА — соціальний агент; ФІ — фізична істота.

Рис. 1. Візуалізація потреб людини як фізичної істоти та соціально-економічного агента

природних ресурсів, що характерно для Житомирської та Рівненської областей в контексті незаконного видобутку бурштину. В залежності від цифровізації суспільних відносин в суспільстві залежить механізми та способи здійснення економічних злочинів. Так, для країн з високим рівнем цифровізації суспільних відносин характерні економічні злочини в кіберпросторі. Важливим фактором є також віросповідання, адже закладає ментальні особливості поведінки людини, адже ортодоксальні положення тих чи інших релігій можуть впливати на поведінку людини та її сприйняття дозволеного та забороненого. Особлива перевага релігійного фактору характерна для країн зони поширення Ісламу. "Ісламська економічна доктрина пропагує три основні принципи розвитку соціально-економічних відносин в суспільстві: різноманіття форм власності, обмеження економічної активності, соціальна справедливість. Зазначені принципи виведені на основі базових положень ісламу, які є обов'язковими для виконання кожним суб'єктом господарювання, та повинні забезпечити відповідність економічної системи положенням ісламу" [11, с. 8]. Так, в окремих мусульманських країнах важливе значення надається Шаріату як інституційної основі формування цивільного законодавства та економічної системи країни. Важливе значення серед суспільних факторів є економічна, політична та культурна переорієнтація держави. Це характерно для країн пострадянського простору та тих економічних злочинів які здебільшого притаманні їм в 90-х роках. "В даний час ситуація складається таким чином, що норми традиційної економічної культури не працюють, нова культура ще не сформована. Практичного досвіду для реалізації нових рис економічної культури немає. Стереотипи ринкової поведінки ще не сформовані. Зміни в масовій економічній свідомості проявляються в двох формах. Перша форма культурної переорієнтації — засвоєння нових стереотипів економічної поведінки, відповідних ринкової економіки, культури цивілізаційних країн світу. Дійсно, за короткий термін з початку ринкових реформ населення країни зіткнулося з безліччю нових стереотипів поведінки. Друга форма протилежна першій, полягає в обході законів, цивільних заборон, порушення норм. Певні стереотипи поведінки виникають як реакція на об'єктивні умови, які виступають наслідком політики. Зіткнення нових стандартів поведінки в економіці з традиційними моделями, які супроводжують цей процес, конфлікти вимагають серйозного наукового осмислення сутності феномену, умов, факторів, напрямів його трансформації. Звісно ж необхідним використовувати при аналізі даного явища інституційний підхід" [15, с. 11—12]. Саме тому при дослідженні проблем державного управління у сфері протидії економічній злочинності варто зважати та специфіку суспільних відносин та природно-кліматичних умов;

— економічна активність людини з позиції забезпечення відповідного набору потреб може реалізовуватися законним та незаконним шляхом. Це залежить від середовища, в якому знаходиться людина, її мотивів, ментальності, релігійності, національної ідентичності. До законних шляхів забезпечення потреб відносимо: по-перше, дозволені види діяльності; по-друге, діяльність в межах законодавства; по-третє, діяльність із дотри-

манням інших вимог. Дозволеними видами діяльності людини є усі види діяльності окремої людини, групи людей, суб'єктів господарювання, що дозволені на законодавчому рівні. Формування переліку видів дозволених видів діяльності фізичних чи юридичних осіб визначається національним законодавством, що в свою чергу знаходиться під впливом національної ідентичності. Наприклад, такий перелік в країнах зони поширення Ісламу буде значно ширший ніж в країнах Заходу, зокрема, що стосується фінансового сектору та діяльності банківських установ. Кожен вид дозволеної діяльності як окремої людини так і суб'єктів господарювання знаходиться в певних законодавчих обмеженнях, які можуть визначатися різними галузями законодавства, наприклад: господарським, податковим, трудовим, екологічним, міжнародним. Крім того, обмеження в діяльності суб'єктів господарювання можуть бути визначені специфікою її реалізації в певній галузі національної економіки. Окрім вищезазначених особливостей, задоволення потреб законними шляхами можуть бути обмежені не лише національним законодавством, але й міжнародними угодами чи регіональними підзаконними актами. Загалом законні шляхи досягнення потреб є основою економічної активності людини.

До незаконних шляхів забезпечення інтересів та потреб людини чи групи осіб належать: заборонні види діяльності, порушення вимог щодо дозволених видів діяльності, фінансування заборонених видів діяльності та інші незаконні дії. Говорячи про заборонні види діяльності, варто віднести ті види, що здійснюються особою або групою осіб та є: по-перше, незаконними видами діяльності загалом (наприклад, виробництво та реалізація наркотиків, торгівля людьми, проституція та інше); по-друге, забороненими для конкретних суб'єктів в частині встановлених обмежень податковим законодавством, галузевим законодавством (наприклад, у сфері медицини, лісокористування, землекористування, видобуток корисних копалин та інше); по-третє, види діяльності, які в цілому є дозволеними в державі, але відповідний суб'єкт не отримав дозволу на її реалізацію. Зазначимо, що в даному контексті формування законодавства, яке регулює економічну діяльність в державі залежить від ряду ментальних, релігійних та національних особливостей. Цікавим прикладом є країни зони поширення Ісламу, в яких важливе значення серед інститутів регулювання господарської діяльності має Шаріат, що визначає наступні важливі економічні категорії: гарар — уникнення будь-якого роду інформаційної асиметрії на ринку; мейсір — головним чинником отримання доходу мають стати не фінансові операції, а виробництво та торгівля; ріба — заборонна банківського відсотку та інших видів діяльності. Важливою складовою незаконних шляхів забезпечення потреб та інтересів особи є порушення вимог щодо дозволених видів діяльності. Так, до кожного із дозволених видів діяльності встановлюються вимоги, які можуть визначатися ліцензійним законодавством, наприклад щодо реалізації медичних послуг, освітніх послуг, видобутку корисних копалин та інше. Крім того, вагоме значення в здійсненні дозволених видів діяльності має податкове законодавство. Відповідно особа чи група осіб задля збільшення ймовірності задоволення своїх потреб та інте-

Таблиця 1. Матриця задоволення потреб людини через економічні злочини відповідних видів

Види економічних злочинів	Потреби людини за пірамідою Маслоу				
	П 1 ¹	П 2 ²	П 3 ³	П 4 ⁴	П 5 ⁵
Недобросовісна конкуренція	±		±	±	
Легалізація коштів отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму	±			±	±
Рейдерство	±				
Нецільове використання бюджетних коштів	±				
Фіскальні злочини	±				
Корупція	±		±		

¹ Фізіологічні потреби.

² Потреби в безпеці.

³ Потреби в соціалізації.

⁴ Потреби у визнанні.

⁵ Потреби у самореалізації.

ресів може чинити відповідні дії щодо порушення відповідних законних та підзаконних актів, що в цілому визначає напрями здійснення економічних злочинів. Важливою складовою та особливо актуальною в сучасному світі є проблема фінансування незаконних видів діяльності. Прикладом цього є фінансування тероризму. За своєю суттю вчинення такого злочинного діяння як фінансування тероризму окремою особою або групою осіб може визначати задоволення не лише матеріальної потреби, але й потреб вищого рівня, зокрема: потреби в соціалізації, потреби у визнанні, потреби у самореалізації. Адже, тероризм за своєю суттю може проявлятися у різних сферах суспільного життя та переслідувати релігійні та націоналістичні мотиви. Складові інших незаконних дій можуть визначатися власне національними та релігійними особливостями.

Загалом незаконні шляхи досягнення потреб в економічній сфері становлять економічну злочинність. Важливу роль у змістовному наповненні економічної злочинності відіграє держава та уся система державного управління, враховуючи три гілки влади: законодавча, виконавча та судова. В цьому випадку держава виступає з трьох позицій: по-перше, визначає межі економічної активності особи або групи осіб, які в свою чергу є основою ідентифікації законних та незаконних шляхів задоволення потреб; по-друге, визначає та реалізує політику щодо боротьби з економічною злочинністю, а саме: формує систему нормативно-правового регулювання, визначає склад та структуру державних інститутів щодо боротьби з економічною злочинністю та формує напрями налагодження комунікації між ними; по-третє, визначає відповідальність осіб чи групи осіб за скоєні економічні злочини. Загалом держава як суспільний інститут формує ряд вимог до економічної активності людини, що не виникають самі по собі, а формуються певний період часу через взаємодію соціальних інститутів та еволюціонують у залежності від середовища. "Якщо пройшла локалізація деяких особливих форм взаємодії, то відбувається закріплення нового правила чи норми в рамках окремого великого інституційного співтовариства індивідів. При чому зазначене закріплення може бути як формальним (у вигляді окремих поста-

нов, указів, рішень та інше), так і неформальним (у вигляді звички, загальноприйнятої норми, визначеної моделі поведінки). Тут можливі два варіанти розвитку: перший — правила та норми в результаті апробації демонструють свою неприйнятність для великої спільності і тому відкидаються більшістю, але можуть залишатися локальним, тобто вузько груповим правилом; другий — правила та норми, що застосовуються на певній території, забезпечують ефективні взаємозв'язки суб'єктів господарювання і закріплюються як формальні правила" [23, с. 27]. Прикладами зазначеного можуть бути власне країни зони поширення Ісламу, Японія та Китай, де релігійні та ментальні норми лягли в окремі формальні норми, що представлені в законодавстві певних країн. Крім того, варто зазначити, що в окремих країнах заборонені види діяльності можуть прописуватися до дрібниць, а в інших бути узагальненими, що також залежить від ментальності та релігійних особливостей суспільства. Яскравим прикладом існування формальних та неформальних норм в контексті економічної злочинності є виникнення мафії на італійському острові Сицилія. "Історично Сицилія перебувала на перехресті середземноморських торгових шляхів, займала важливе стратегічне положення і постійно піддавалася завоюванням. Більшу частину своєї історії населення острова прожило під владою інших держав — грецького, нормандського і іспанського. Феодальна Сицилія не мала власної державності, але її жителі, як відзначають багато дослідників, виробили неформальні механізми самоврядування, які дозволяли підтримувати багато в чому самостійне життя, яка не залежатиме від іноземного панування. Цей історичний фон створив локальну субкультуру, характерною рисою якої була ворожість до держави і схильність покладатися на свої сили. Конфлікти з державою набули особливої гостроти після переможної висадки на острові армії Джузеппе Гарібальді в 1863 р. і подальшого створення єдиної італійської держави" [6, с. 16]

Найбільш поширеними в Україні та світі економічними злочинами, що становлять найбільшу загрозу національній безпеці, є такі:

- недобросовісна конкуренція;
- легалізація (відмивання) коштів отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму;
- рейдерство;
- нецільове використання бюджетних коштів;
- фіскальні злочини;
- корупція.

Зазначені види злочини тою чи іншою мірою можуть задовольнити відповідні види потреб людини (табл. 1).

Таким чином, окремі види економічних злочинів направлені на забезпечення певних потреб людини. Проте, якщо розглядати економічні злочини не лише з позиції мотивів окремої людини, а в контексті суспільства в цілому, то варто вести мову про таку економічну категорію як економічні інтереси. В цьому контексті вважаємо, що сукупність потреб групи осіб, або суспільства в цілому становлять економічний інтерес. Економічний інтерес характерний майже для усіх суспільних інститутів, а в окремих аспектах також виступає інститутом. Дослідження економічних злочинів з позиції економічного інтересу найбільш повно визначає напрями

формування державного управління як системи, що забезпечує врегулювання різних груп суспільних інтересів та визначає сукупність інтересів держави як соціального інституту. "У своєму родовому об'єкті доступ до сфери економічної діяльності слід визнати не лише відношенням виробництва, розподілу, споживання та обсягу матеріальних та нематеріальних благ, а в першу чергу інтересами держави та інших суб'єктів економічної діяльності, а також громадян, діяльність яких в економіці пов'язана з діяльністю публічно-правових освітніх та інших суб'єктів виробництва" [29, с. 206].

Вважаємо, що дослідження державного управління в сфері боротьби з економічною злочинністю повинно будуватися на врахуванні економічних інтересів різних суспільних інститутів. Адже здебільшого проблеми, пов'язані із реформуванням системи боротьби із економічною злочинністю, не вирішуються або вирішуються лише частково через протиріччя різних елітних груп, які керуються своїми приватними інтересами. Так, узгодження економічних інтересів різних суспільних груп державною політикою дозволять встановити ефективні правила гри в економічній сфері, й відповідно сприятиме зниженню рівня економічної злочинності та ефективності боротьби з її наслідками. В цьому контексті погоджуємося із позицією Нікітова І.М., який зазначає, що "Не можливо не помітити, що самі процеси інституціоналізації, формування інститутів залежать від співвідношення сил в реалізації суперечливих економічних інтересів. Правила гри, правила якими регулюються економічні взаємодії та обмеження поведінки економічного суб'єкта, не будуть встановлені, а якщо й будуть прийняті, не стануть виконуватися, якщо не досягнуть необхідного погодження економічних інтересів" [23, с. 27].

З метою досягнення економічних інтересів суспільні інститути вступають в економічні відносини, які регулюються системою державного управління. З цього приводу погоджуємося із Запужковим О.Є. "Економічні інтереси людей виступають як безпосередній прояв їх економічний інтересів. Так економічні інтереси підприємця та найманого робітника прямо визначаються їх місцем в системі економічних відносин між ними. Інтерес першого — отримання максимальних прибутків, інтерес іншого — дорожче продати свою робочу силу та отримати, можливо, більшу заробітну плату. Економічні інтереси селянина, чи то фермер чи член колективного господарства, також визначається його місцем в системі існуючих економічних відносин. Це не відноситься до службовців — вчителі, лікарі, вчені, працівники сфери культури та інші. Зміст та направленість їх економічних інтересів визначається змістом існуючих економічних відносин та їх місцем в системі даних відносин" [9].

Таким чином, економічний інтерес являє собою систему суспільних відносин у сферах виробництва матеріальних благ та послуг, обміну, розподілу та споживання, що базується на відносинах власності, та дозволяє задовольнити відповідні види потреб особи, групи осіб, суспільних інститутів і так далі. Такі відносини завжди базуються на положенні економічної вигоди, яку отримують учасники суспільних відносин.

Економічний інтерес будучи інституційною структурою, що формує вектор розвитку соціально-економічних відносин, фактично виступає фактором розвитку економічної системи загалом. Кожна людина тим чи іншим чином є носієм економічних інтересів, які досить часто можуть не відповідати економічним інтересам суспільства чи інших учасників економічних відносин. За таких умов досягнення економічних інтересів може відбуватися не об'єктивним чином, а через економічні злочини, а тому взаємодія інтересів може виступати як рушійною силою соціально-економічного розвитку, так і деструктивним елементом такого розвитку, що в результаті становить загрозу національним інтересам та національній безпеці держави.

Забезпечення врегулювання економічних інтересів усіх учасників суспільних відносин покладається на державу, яка відповідно теж є носієм економічних інтересів. Держава повинна забезпечити досягнення економічних інтересів різними учасниками суспільних відносин об'єктивним шляхом. Це в свою чергу дозволить сформувати безпечне середовище як для учасників суспільних відносин, так і для держави в цілому, адже держава є носієм національних інтересів, які полягають у забезпеченні її суверенності, незалежності, цілісності. Економічна злочинність є деструктивним елементом у забезпеченні економічних інтересів учасників суспільних відносин, від рівня якої залежить не лише безпека таких відносин та її учасників, але й національна безпека держави загалом. Фактично держава через механізми державного управління протидії економічній злочинності забезпечує безпеку учасників суспільних відносин як їх основоположної потреби, а тому є носієм економічних інтересів, задоволення яких дозволяє досягти відповідного рівня економічної безпеки.

Економічна безпека є складовою національної безпеки, яка в свою чергу є забезпечуючим фактором інших складових, а саме: військова безпека, продовольча безпека, екологічна безпека, інформаційна безпека держави. "Економічна безпека органічно включена в систему державної безпеки разом з такими її складовими як забезпечення надійної обороноздатності країни, підтримання соціального миру в суспільстві, захист від екологічних лих" [23, с. 74]. В цьому контексті спостерігається тісний взаємозв'язок між складовими національної безпеки, зокрема: високий рівень обороноздатності держави забезпечується високим рівнем розвитку економіки, а з іншого боку, належний рівень обороноздатності та розвитку економіки неможливо забезпечити в суспільстві, в якому відсутній соціальний консенсус та мають місце соціальні конфлікти, які пов'язані в тому числі із економічною злочинністю (корупція, фінансові махінації, недобросовісна конкуренція, рейдерство та будь-які інші прояви тіньової економіки).

Прикладом є низький рівень економічної безпеки держави, що призвів до окупації державних територій України в 2014 р. Крім того, низький рівень економічного розвитку становить загрозу таким складовим національної безпеки:

— інформаційна безпека. Низький рівень інформаційної захищеності призводить до фінансових шахрайств із використанням інформаційно-комп'ютерних технологій. Крім того, варто наголосити, що в умовах

поширення пандемії пов'язаної із вірусною інфекцією COVID-19, низький економічний розвиток сільських територій та їх ізоляція від інтернет-технологій призвели до неможливості отримання мешканцями адміністративних послуг, а також гарантованих державою освітніх послуг. Тобто низький рівень доходів не дозволяє мешканцям сільських територій використовувати сучасні інформаційно-комп'ютерні технології для отримання послуг, що гарантовані державою;

— екологічна безпека. Низький рівень економічного розвитку не дозволяє виробникам використовувати високотехнологічні екологічно безпечні засоби та предмети праці. Крім того, значна корупція в дозвільній системі сприяє безвідповідальному використанню природних ресурсів як державними, так і приватними підприємствами. Організована злочинність у Житомирській та Рівненській областях у сфері видобутку бурштину призвели до безповоротних екологічних втрат земельних ресурсів. Це загалом загрожує національній безпеці держави, адже правоохоронні органи не в змозі зупинити протиправну діяльність;

— військова безпека. Низький рівень економічного розвитку, що здебільшого спричинений корупцією та іншими видами економічної злочинності, не дозволяє в повною мірою фінансово забезпечити оборонний сектор. Відсутність фінансової підтримки призвела до зниження української армії, а її відновлення досі не відбулося належним чином.

Відповідно лише при врахуванні усіх економічних загроз, у тому числі економічної злочинності, національній безпеці можна забезпечити суверенітет та незалежність держави. Адже економічна складова національної безпеки є гарантією життєздатності суспільства. "Економіка країни являє собою одну із життєво важливих сторін діяльності суспільства, держави і особистості, і, отже, поняття національної безпеки буде порожнім словом без оцінки життєздатності економіки, її міцності при можливих зовнішніх і внутрішніх загрозах" [23, с. 71].

ВИСНОВКИ

У наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених економічна складова національної безпеки розглядається лише в контексті економічного потенціалу та ефективності його використання. В свою чергу тіньовий сектор визначений лише з позиції його оцінки та формування державної політики протидії. Такий підхід не повною мірою вирішує проблему забезпечення високого рівня економічного розвитку та його впливу на національну безпеку. Адже об'єктом державного управління має стати не тіньова економіка та механізми протидії їй, адже це лише результати економічних злочинів. Об'єктом державного управління має бути власне економічна злочинність та механізми запобігання та протидій.

Відповідно мета державного управління це: в першу чергу, врегулювання економічних інтересів в суспільстві, що дозволить певним чином запобігти економічній злочинності; в другу чергу, забезпечення дотримання правопорядку, який дозволяє уникнути конфлікту економічних інтересів; в третю чергу, формування засобів та способів протидії економічній злочинності та ліквідації її наслідків.

Саме тому економічні інтереси є важливою економічною категорією при вивченні системи державного управління протидії економічній злочинності. Адже економічна злочинність щодо економічних інтересів має два прояви:

- по-перше, економічні злочини є засобом задоволення економічних інтересів особи або групи осіб;
- по-друге, економічна злочинність призводить до порушення економічних інтересів особи або групи осіб.

Загалом використовуючи інституційний підхід, можна вказати на те, що економічні злочини порушують економічні інтереси певних суспільних інститутів. Держава є інститутом, що реалізує виконання інституційної угоди з приводу реалізації економічних інтересів, що являє собою особливу форму взаємодії інституцій. Держава встановлює правила та форми взаємодій суспільних інститутів з приводу економічних інтересів, які реалізуються через відповідні механізми державного управління. Від рівня економічної злочинності залежить національна безпека держави, адже здебільшого високий рівень економічної злочинності призводить до порушення економічних інтересів не лише суб'єктів економічної діяльності, але й інтересів держави та національних інтересів загалом.

Література:

1. Андриенко Ю.В. Экономика преступления: теоретическое и эмпирическое исследование определяющих факторов преступности. Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. Специальность 08.00.13 — математические и инструментальные методы экономики. Москва. 2004. 132 с.
2. Базуряк І. М. Економічна злочинність та її ознаки // Науковий вісник ЛьвДУВС. — 2008. — № 2Ю. — С. 279.
3. Безрутенко В.С. Історичний шлях виникнення корупції, різноманітність поглядів на проблему визначення дефініції цього явища [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/18text/g18_32.htm
4. Беницкий А.С. Ответственность за легализацию преступно приобретенных доходов в уголовном законодательстве Украины и Российской Федерации: монография / А.С. Беницкий Б.Г. Розовский, О.Ю. Якимов. — Луганск, 2008. — 496 с.
5. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / А.М. Бойко. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. — 380 с.
6. Волков В. В. Мафия в зеркале социологии, 2004. Т. 5. № 3. С. 16—34.
7. Дем'янчук О.П. Піраміда Маслоу як методологія пояснення політичної участі / О.П. Дем'янчук // Наукові записки НаУКМА. — 2012. — Т. 134: Політичні науки. — С. 12—16.
8. Доступ домогосподарств України до інтернету у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: <http://>

www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_Internet_2018.pdf

9. Зпускалава О.Е. Философские проблемы экономической жизни общества. — Магнитогорск: Из-во Магнитогорского университета, 2000.

10. Іващенко В. Міжнародні та національні питання кримінальної відповідальності за фальшивомонетництво [Електронний ресурс]: Вісник академії управління МВС. — 1. 2007. — Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2007-01.pdf

11. Ісламська модель бухгалтерського обліку в умовах глобалізації: напрями адаптації в Україні [Текст]: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.09 / Грицишен Д.О.; Житомир. держ. технол. ун-т. — Житомир, 2010. — 21 с.: рис.

12. Йосипів Ю.Р. Деякі питання запобігання економічній злочинності // Актуальні проблеми діяльності ДСБЕЗ та підготовки фахівців для її підрозділів. — 2012. — №02/03. — С. 123—126.

13. Кальман О.Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. — Х.: Гімназія, 2003. — С. 52.

14. Кравчук С. Основні причини поглиблення економічної злочинності в Україні / С. Кравчук // Право України. — 2002. — № 11. — С. 54—55.

15. Кудинова Т.Н., Ярулін К.И. Социологический анализ теневой экономической деятельности: к постановке проблемы // Вестник Тихоокеанского государственного университета. 2008. № 3 (10). С. 9—18.

16. Кузнецова Н.Ф. Кодификация норм о хозяйственных / Н.Ф. Кузнецова // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 11: Право. — 1993. — № 4. — С. 12.

17. Кушнар'єв І.В. Причини та умови корупції / І.В. Кушнар'єв // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 88—96.

18. Медичкий І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. — Київський національний університет внутрішніх справ. — Київ, 2006.

19. Мельник В., Гаруст Ю. Як в Україні карають за економічні злочини. Іскра. URL: <http://iskra.kiev.ua/iskra.html?act=article&id=18371> (дата звернення: 01.09.2018).

20. Мельничук Т.В. Ціна економічної злочинності: проблемні аспекти визначення та застосування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 189—193.

21. Монастырская Е.Е. Иерархия факторов, мотивирующих деятельность человека в социально-экономической системе / Е.Е. Монастырская // Вестник науки Сибири. — 2013. — № 1 (7). — С. 213—219.

22. Настенко А. Экономические интересы и экономические отношения // Экономика. — 1995. № 7—8.

23. Никитов И.Н. Экономические интересы: противоречия и согласования на разных уровнях. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Специальность 08.00.01 — экономическая теория. Кострома. 2004. 160 с.

24. Петров Э.И. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений: [учеб. пособие] / Э.И. Петров, Р.Н. Марченко, Л.В. Барина. — М.: Академия МВД России, 1995. — С. 12.

25. Пилипенко Н. В. Поняття та ознаки економічного злочину // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 2009. — № 1. — С. 60.

26. Рашидова С.С. Визначення феномену і поняття "потреба" / С.С. Рашидова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2015. — Вип. 5. — С. 106—121. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2015_5_13

27. Рогов И.И. Проблемы борьбы с экономической преступностью (уголовно-правовое и криминологическое исследование): дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / И.И. Рогов. — Алма-Ата: Казахск. гос. ун-т, 1991. — С. 31.

28. Ромен О. Рік системі "ProZorro": 1001 можливість обдурити систему. URL: https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/gecs_ukraine_ua.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

29. Сидоров В.И. Классификация преступлений в сфере экономической деятельности // ВЭПС. 2017. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-prestupleniy-v-sfere-ekonomicheskoy-deyatelnosti-1> (дата обращения: 08.11.2020).

30. Синютин М.В. Институт мафии — частная собственность на применение насилия / М.В. Синютин // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2002. — Т.5 Вып. № 1. — С. 125—150.

31. Фокин Н.И. Экономика: В начале было Слово [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dictionary-economics.ru/word>

32. Франчук В.В. Історико-правові аспекти виникнення деяких видів економічної злочинності / С.Я. Бурда // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2009. — Вип. 4. — С. 214—223.

33. Юртаєва К.В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні ХНУВС, Вісник кримінологічної асоціації України, № 2 (19), Харків, 2018 р. С. 109—113.

34. levdokymov V., Oliinyk O., Grytsyshen D., Ksendzuk V., Nord G. The new geological epoch "anthropocene" as result of human economic activity. Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe. — Vol. 21, No. 3/2018. — P. 131—149.

References:

1. Andrienko, Yu.V. (2004), "Economics of crime: a theoretical and empirical study of the determinants of crime", Ph.D. Thesis, Economy, Moskva, Russia.

2. Bazurjak, I.M. (2008), "Economic crime and its symptoms", Naukovyj visnyk LjvDUVS, vol. 2.

3. Bezrutchenko, V.S. (2008), "The historical path of corruption, the diversity of views on the problem of defining this phenomenon", [Online], available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/18text/g18_32.htm (Accessed 30 Nov 2020).

4. Benitskiy, A.S. Rozovski, B.G. and Yakimov, O.Yu. (2008), Otvetstvennost za legalizatsiyu prestupno priobretennykh dokhodov v ugovnom zakonodatelstve

Ukrainy i Rossiyskoy Federatsii [Responsibility for the legalization of criminally acquired income in the criminal legislation of Ukraine and the Russian Federation], Lugansk, Ukraine.

5. Bojko, A.M. (2008), *Determinacija ekonomichnoji zlochynnosti v Ukraïni v umovakh perekhodu do rynkovoji ekonomiky (teoretyko-kryminologichne doslidzhennja)* [Determination of economic crime in Ukraine in the transition to a market economy (theoretical and criminological research)], Vydavnychyj centr LNU imeni Ivana Franka, Ljviv, p. 380.

6. Volkov, V.V. (2004), "Mafia in the mirror of sociology", vol. 5, no 3, pp. 16—34.

7. Dem'janchuk, O.P. (2012), "Maslow's Pyramid as a methodology for explaining political participation", *Naukovi zapysky NaUKMA*, vol. 134, pp. 12—16.

8. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Access of households of Ukraine to the Internet in 2018 (according to a sample survey of living conditions of households in Ukraine)", [Online], available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_Internet_2018.pdf (Accessed 30 Nov 2020).

9. Zpuskalova, O.Ye. (2000), *Filosofskie problemy ekonomicheskoy zhizni obshchestva* [Philosophical problems of the economic life of society], Iz-vo Magnitogorskogo universiteta, Magnitogorsk, Russia.

10. Ivashchenko, V. (2007), "International and national issues of criminal liability for counterfeiting", *Visnyk akademiji upravlinnja*, vol. 1, [Online], available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2007-01.pdf (Accessed 30 Nov 2020).

11. Ghrycshen, D.O. (2010), "Islamic model of accounting in the context of globalization: areas of adaptation in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Zhytomyr. derzh. tekhnol. un-t., Zhytomyr, Ukraine.

12. Josypiv, Ju.R. (2012), "Some issues of economic crime prevention", *Aktualni problemy dijalnosti DSBEZ ta pidhotovky fakhivciv dlja jiji pidrozdiliv*, vol. 02/03, pp. 123—126.

13. Kaljman, O.Gh. (2003), *Stan i gholovni naprjamy poperedzhennja ekonomichnoji zlochynnosti v Ukraïni: teoretychni ta prykladni problemy* [The state and main directions of prevention of economic crime in Ukraine: theoretical and applied problems], Ghimnazija, Kharkiv, Ukraine.

14. Kravchuk, S. (2002), "The main reasons for the deepening of economic crime in Ukraine", *Pravo Ukraïny*, vol. 11, pp. 54—55.

15. Kudinova, T.N. and Yarulin K.I. (2008), "Sociological analysis of shadow economic activity: to the problem statement", *Vestnik Tikhookeanskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 3, no 10, pp. 9—18.

16. Kuznetsova, N.F. (1993), "Codification of standards on economic", *Vestn. Mosk. un-ta.*, Vol. 11, No 4, p. 12.

17. Kushnarjov, I.V. (2013), "Causes and conditions of corruption", *Visnyk Kharkivskjogho nacionaljnogho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 1, pp. 88—96.

18. Medycykj, I.B. (2006), "The influence of social factors on crime in the conditions of the formation of an independent Ukrainian state", Ph.D. Thesis, Law, Kyjivskij nacionaljnij universytet vnutrishnikh sprav, Kyiv, Ukraine.

19. Meljnyk, V. and Gharust, Ju. (2018), "How economic crimes are punished in Ukraine", [Online], available at: <http://iskra.kiev.ua/iskra.html?act=article&id=18371> (Accessed 30 Nov 2020).

20. Meljnychuk, T.V. (2013), "The cost of economic crime: problematic aspects of definition and application", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu*, Vol. Jurysprudencija, vol. 5, pp. 189—193.

21. Monastyrnaya, Ye.Ye. (2013), "The hierarchy of factors motivating human activity in the socio-economic system", *Vestnik nauki Sibiri*, vol. 1, no 7, pp. 213—219.

22. Nastenka, A. (1995), "Economic interests and economic relations", *Jekonomika*, vol. 7—8.

23. Nikitov, I.N. (2004), "Economic interests: contradictions and agreements at different levels", Ph.D. Thesis, Economy, Kostroma, Russia.

24. Petrov, E.I. Marchenko, R.N. and Barinova, L.V. (1995), *Kriminologicheskaya kharakteristika i preduprezhdenie ekonomicheskikh prestuplenij* [Criminological characteristics and prevention of economic crimes], Akademiya MVD Rossii, Moscow, Russia.

25. Pylypenko, N.V. (2009), "The concept and signs of economic crime", *Visnyk Zaporizjkogho jurydychnogho instytutu*, vol. 1, 60 p.

26. Rashydova, S.S. (2015), "Definition of the phenomenon and the concept of "need"", *Dukhovnistj osobystosti: metodologhija, teorija i praktyka*, vol. 5, pp. 106—121, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2015_5_13 (Accessed 30 Nov 2020).

27. Rogov, I.I. (1991), *Problemy borby s ekonomicheskoy prestupnostju (ugolovno-pravovoe i kriminologicheskoe issledovanie)* [Problems of combating economic crime (criminal law and criminological research)], Kazhsk. gos. un-t, Alma-Ata, Kazakhstan.

28. Romen, O. (2018), "Year of the ProZorro system: 1001 opportunities to deceive the system", available at: https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/gecs_ukraine_ua.pdf (Accessed 30 Nov 2020).

29. Sidorov, V.I. (2017), "Classification of crimes in the field of economic activity", *VEPS*, vol. 4, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-prestuplenij-v-sfere-ekonomicheskoy-deyatelnosti-1> (Accessed 30 Nov 2020).

30. Sinyutin, M.V. (2002), "Mafia Institute — Private Property to Use Violence", *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoj antropologii*, vol. 5, no 1, pp. 125—150.

31. Fokin, N.I. (2009), "Economics: In the beginning was the Word", [Online], available at: <http://dictionary-economics.ru/word> (Accessed 30 Nov 2020).

32. Franchuk, V.V. and Burda, S.Ja. (2009), "Historical and legal aspects of some types of economic crime", *Naukovyj visnyk Ljvivskjogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 4, pp. 214—223.

33. Jurtajeva, K.V. (2018), "Current trends in economic crime in Ukraine", *Visnyk kryminologichnoji asociaciji Ukraïny*, vol. 3, no 19, pp. 109—113.

34. Ievdokymov, V. Oliinyk, O. Grytsyshen, D. Ksendzuk V. and Nord, G. (2018), "The new geological epoch "anthropocene" as result of human economic activity", *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, Vol. 21, No. 3, pp. 131—149.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2020 р.

І. А. Нечаєва,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту, Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-3429-7255

В. О. Лаврінченко,

магістрант кафедри менеджменту, Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-6530-9362

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.152

СУЧАСНИЙ СТАН ІНВЕСТИВАННЯ В ЕКОНОМІКУ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

I. Nechayeva,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Zaporizhzhia Polytechnic National University

V. Lavrinenko,

master's student of the Department of Management, Zaporizhzhia Polytechnic National University

THE CURRENT STATE OF INVESTMENT IN THE ECONOMY OF THE ZAPORIZHZHIA REGION
IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING ITS SOCIO-ECONOMIC SECURITY

Соціально-економічна безпека регіону — це поєднання економічних і соціальних умов, що забезпечує виконання соціальних гарантій й зобов'язань держави та комфортність проживання в регіоні на підставі всілякого підтримування регіональною владою в межах наявної компетенції активної економічної діяльності суб'єктів господарювання регіону у виробництві ними економічних благ, яка не наносить шкоди довкіллю регіону.

Оптимальний рівень соціально-економічної безпеки регіону забезпечується, у тому числі достатніми інвестиціями. Більшість регіонів України мають низьку інвестиційну привабливість та низьку проблем із цим пов'язаних. Для їх вирішення та активізації інвестиційної діяльності важливим є аналіз та контроль поточного стану інвестицій.

Метою статті є аналіз сучасного стану інвестування як засобу забезпечення соціально-економічної безпеки Запорізького регіону.

Досліджено інструменти залучення інвестицій в регіон, які включають: створення Інвестиційного веб-порталу, розробку Інвестиційного паспорта регіону та інвестиційних паспортів об'єднаних територіальних громад, використання елементів державно-приватного партнерства.

Проаналізовано обсяги надходжень внутрішніх та іноземних інвестицій в економіку Запорізької області.

З'ясовано, що в рейтингу інвестиційної ефективності областей України Запорізька область займає 13 місце із 22 регіонів країни (середній рівень). За результатами розрахунку одного із показників рівня економічної безпеки (відношення приросту прямих іноземних інвестицій до валового регіонального продукту) встановлено, що за період 2015—2018 рр. значення цього показника були критичними.

Середній рівень інвестиційної привабливості та невисока динаміка обсягів інвестування вимагають удосконалення інвестиційної діяльності в регіоні, зокрема, в напрямі пошуку нових інструментів залучення інвестицій, одним з яких є державно-приватне партнерство.

Запропоновано застосування механізму державно-приватного партнерства при реалізації інвестиційних проєктів у регіоні.

Socio-economic security of the region is a combination of economic and social conditions that ensures the implementation of social guarantees and obligations of the state and the comfort of living in the region on the basis of full support of regional authorities within the existing competence of active economic activity of economic entities in the region benefits that do not harm the environment of the region.

The optimal level of socio-economic security of the region is ensured, including by sufficient investments. Most regions of Ukraine have low investment attractiveness and a number of related problems. To solve them and intensify investment activities, it is important to analyze and control the current state of investment.

The purpose of the article is to analyze the current state of investment as a means of ensuring socio-economic security of the Zaporizhzhia region.

The information base of the research consists of secrecy regulations of Ukraine and documents of regional authorities, data of the State Statistics Service of Ukraine and the Main Department of Statistics in Zaporizhzhia region, research of domestic scientists.

The tools of investment attraction in the region are studied, which include: creation of the Investment web portal, development of the Investment passport of the region and investment passports of the united territorial communities, use of elements of public-private partnership.

The volumes of inflows of domestic and foreign investments into the economy of Zaporizhzhia region are analyzed.

It was found that in the rating of investment efficiency of the regions of Ukraine Zaporizhzhia region ranks 13th out of 22 regions of the country (average level). According to the results of calculation of one of the indicators of the level of economic security (the ratio of growth of foreign direct investment to gross regional product) it was found that for the period 2015–2018 the values of this indicator were critical.

The average level of investment attractiveness and low dynamics of investment volume require improvement of investment activity in the region, in particular, in the direction of finding new tools to attract investment.

The application of the mechanism of public-private partnership in the implementation of investment projects in the region is proposed.

Ключові слова: інвестування, прямі іноземні інвестиції, соціально-економічна безпека, валовий регіональний продукт.

Key words: investment, foreign direct investment, socio-economic security, gross regional product.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобалізації все більшого значення набувають проблеми розвитку регіонів. Світова практика свідчить, що стійкість та життєздатність держави у значній мірі залежить від рівня соціально-економічної безпеки її адміністративно-територіальних одиниць, що забезпечується достатнім обсягом інвестування їх розвитку. Створення сприятливого інвестиційного клімату в регіоні, активізація інвестиційної діяльності прискорює регіональний розвиток, забезпечує якісне економічне зростання. Для кожного регіону України характерні свої особливості та тенденції соціально-економічного розвитку та рівень забезпечення його соціально-економічної безпеки. У зв'язку з цим важливого значення набуває моніторинг сучасного стану інвестування з метою виявлення основних проблем, пов'язаних з надходженням інвестицій, та пошуку напрямів їх вирішення в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

В економічній науці дослідженням сучасних тенденцій та проблем забезпечення соціально-економічної безпеки регіонів присвячені наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, питання трактування сутності соціально-економічної безпеки регіону, оцінки її рівня та факторів впливу розглядаються в роботах таких вчених: Є. Бойко та Л. Гришина [4], О. Любченко [3]. Дослідженням інвестування економіки регіонів та його впливом на соціально-економічну безпеку займаються М. Мороз [7], А. Нечипоренко [17], Д. Серебрянська [14], І. Ковальова, В. Чернишев та Д. Окара [11].

ЦІЛІ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є аналіз сучасного стану інвестування як засобу забезпечення соціально-економічної безпеки Запорізького регіону. Об'єкт дослідження — процес управління регіональною інвестиційною діяльністю в умовах забезпечення соціально-економічної безпеки.

Предмет дослідження — теоретичні та прикладні аспекти, методи й механізми інвестування розвитку регіону як засобу забезпечення його соціально-економічної безпеки.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України та документи регіональних органів влади, дані Державної служби статистики України та Головного управління статистики у Запорізькій області, дослідження вітчизняних науковців.

Досліджування проводилось із застосуванням структурно-логічного аналізу (при систематизації методичних підходів до оцінювання соціально-економічної безпеки регіону), статистичного аналізу (при оцінюванні стану інвестиційного забезпечення розвитку Запорізького регіону та рівня його соціально-економічної безпеки) та логічного методу (при формуванні висновків щодо зміцнення соціально-економічної безпеки та удосконалення інвестиційної діяльності).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціально-економічна безпека регіону — це поєднання економічних і соціальних умов, що забезпечує виконання соціальних гарантій й зобов'язань держави та комфортність проживання в регіоні на підставі всілякого підтримування регіональною владою в межах наявної компетенції активної економічної діяльності суб'єктів господарювання регіону у виробництві ними економічних благ, яка не наносить шкоди довкіллю регіону [1, с. 21].

Рівень забезпечення соціально-економічної безпеки країни є індикатором рівня її соціально-економічного розвитку: показники соціально-економічної безпеки задають орієнтири для економічного та соціального розвитку держави та її регіонів. Соціально-економічна безпека відбиває рівень захищеності суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним його громадянином [2].

У формуванні соціально-економічної безпеки регіону беруть участь різноманітні фактори, зокрема: географічне положення регіону, природно-ресурсний потенціал, інвестиційна привабливість регіону, демографічний потенціал, стан навколишнього середовища, рекреаційний потенціал, галузі господарської спеціалізації; транзитність території; соціально-економічні зв'язки між регіонами. Будь-який своєчасно неврегульований фактор, який створює негативний вплив на соціально-економічні процеси, може створити загрозу соціально-економічній безпеці регіону. Серед основних загроз науковці, зокрема, виділяють руйнування інвестиційно-інноваційного комплексу [3, с. 237], зниження інвестиційної активності та погіршення інвестиційного клімату [4].

Одним із засобів забезпечення соціально-економічної безпеки регіону є інвестиційна діяльність, тобто сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [5]. Здійснення інвестицій, як процесу "вкладення капіталу, якому властиве наявність ризику, і завжди переслідує мету отримання прибутку чи іншого позитивного ефекту" [6, с. 223] є джерелом розвитку як держави, так і окремих регіонів.

Роль інвестування полягає в тому, що воно, перш за все, забезпечує зростання економіки регіону. Експерти Світового банку зазначають, що при підвищенні приватних інвестицій в країнах, що розвиваються, на 1% до ВВП, за інших рівних умов, середньорічний темп зростання економіки збільшується на 0,71% [7, с. 23]. Реалізація довгострокових інвестиційних проектів визначає місце регіону в економіці країни, забезпечує прогресивні зміни в структурі економіки, її технічне переозброєння, впровадження інновацій, створення нових робочих місць, підвищення якості і рівня життя населення та, як наслідок, підвищення рівня соціально-економічної безпеки.

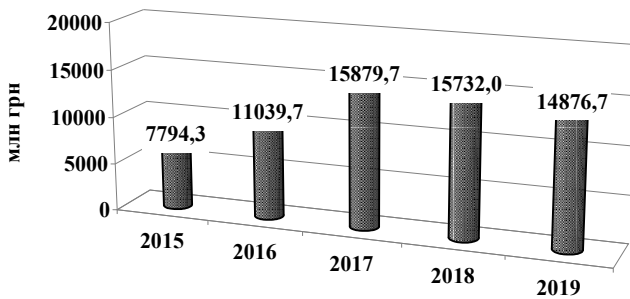
Значення інвестування для забезпечення соціально-економічної безпеки регіону обумовлене соціально-економічним ефектом від вкладених інвестицій для різних об'єктів безпеки: для підприємницьких структур — це можливість отримувати стабільний прибуток; для населення — можливість отримати роботу, поліпшити умови проживання, в цілому підвищити рівень життя. Загалом інвестування розвитку регіону — це невід'ємна складова, що відіграє важливу роль в процесі забезпечення його соціально-економічної безпеки.

Запорізька область є одним із найбільш технологічно розвинених регіонів України із значним науково-технічним та виробничим потенціалом. У загальнодержавному поділі праці промисловість регіону виділяється такою спеціалізацією: електроенергетика, чорна та кольорова металургія, машинобудування, харчова промисловість. Цілі розвитку Запорізького регіону визначені Стратегією регіонального розвитку області на період до 2027 року, затвердженою рішенням обласної ради від 12.12.2019 р. № 134. Цим документом передбачено досягнення чотирьох стратегічних цілей:

- 1) розвиток людського капіталу та підвищення якості життя населення;
- 2) конкурентоспроможна економіка регіону (яка розвивається на засадах смарт-спеціалізації) у національному та глобальному просторі;
- 3) гармонійний просторовий розвиток;
- 4) екологічна безпека та збереження природних ресурсів [8].

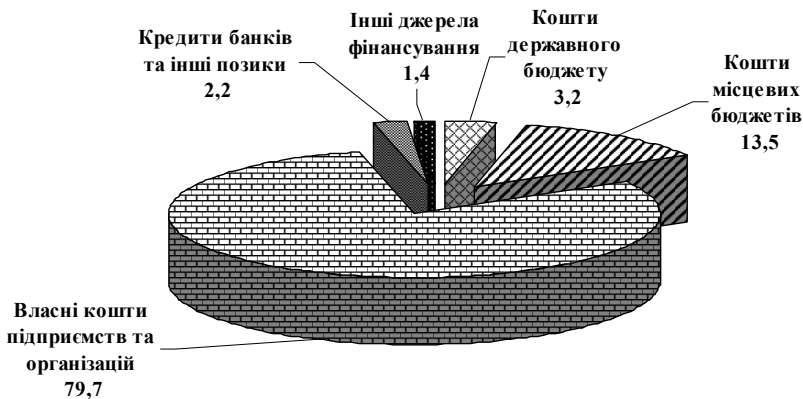
Успішний розвиток області та досягнення зазначених цілей забезпечується достатнім обсягом валового регіонального продукту (ВРП), створення якого зумовлене природними та трудовими ресурсами, вдалим географічним розташуванням регіону, надходженням внутрішніх та іноземних інвестицій. У 2018 р. в області було створено валового регіонального продукту на суму 147076 млн грн, що складає 4,1% від ВВП України. У порівнянні із 2015 роком, ВРП області збільшився на 65,1%. У розрахунку на 1 особу населення області у 2018 р. створено 85784 грн ВРП, тоді як аналогічний показник по Україні складає 84235 грн, що менше на 1,8%. За цим показником область займає п'яте місце серед регіонів країни після Полтавської, Дніпропетровської, Київської та Харківської областей [9].

Розвиток Запорізької області забезпечується як внутрішніми, так і зовнішніми інвестиціями. Динаміка капітальних інвестицій у матеріальні та нематеріальні активи регіону наведена на рисунку 1.

Рис. 1. Капітальні інвестиції в активи Запорізької області у 2015—2019 рр., млн грн

Джерело: [9].

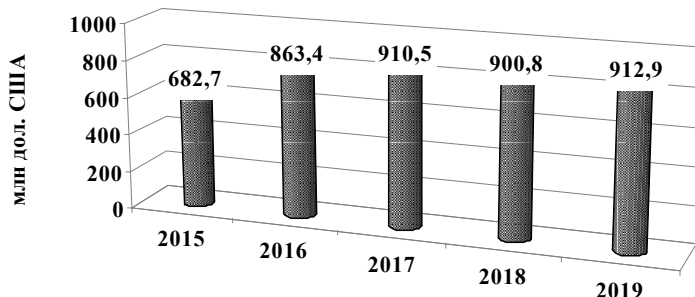
Рис. 2. Структура капітальних інвестицій в економіку Запорізької обл. у 2019 р. за джерелами фінансування, %

Джерело: [9].

Аналіз показує, що, починаючи з 2018 р., відбувається зменшення обсягу внутрішніх капіталовкладень. У 2019 р. їх сума дорівнювала 14876,7 млн грн, що на 6,3% менше рівня 2017 р.

Найбільшу частку в структурі всіх джерел фінансування у 2019 р. становили власні кошти підприємств та організацій (79,7%). У регіоні діють понад 1827 потужних промислових підприємств, більшість з яких здійснюють інвестиції, спрямовані на охорону довкілля. Частка державних інвестицій в області становила лише 16,7%, з яких 3,2% — кошти державного бюджету, а 13,5% — кошти місцевих бюджетів (рис. 2).

Серед крупних компаній, якими в області здійснюються значна кількість масштабних інвестиційних проєктів, слід назвати аграрний холдинг ТОВ СП "Нібулон", який реалізує масштабні інвестиційні проєкти з будів-

Рис. 3. Динаміка обсягу ПІІ в Запорізьку область (накопичувальним підсумком на кінець року) за 2015—2019 рр., млн дол. США

Джерело: [9].

ництва перевантажувальних терміналів на р.Дніпро та реконструкції хлібних баз. Будівництво сонячних електростанцій в регіоні здійснює ТОВ "Токмак Солар Енерджи", інвестором будівництва парку вітрових електростанцій (ВЕС) є ТОВ "Вінд Пауер" ДТЕК.

Запорізький регіон для свого розвитку активно залучає прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Динаміка їх надходження наведена на рисунку 3.

Аналіз свідчить про позитивну тенденцію надходження акціонерного капіталу нерезидентів в економіку Запорізької області. Станом на 31.12.2019 р. обсяг прямих іноземних інвестицій в області склав 912,9 млн дол. США. За цим показником область посідає восьме місце по Україні, поступаючись лише таким потужним област-

ям, як Київська, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Полтавська та Одеська. За 5 років обсяг ПІІ в регіоні збільшився на 33,7%. Для порівняння: в середньому по Україні темп приросту прямих іноземних інвестицій за 2015—2019 рр. склав 11,5% [10].

Обсяг прямих іноземних інвестицій в області у розрахунку на 1 особу населення становив у 2019 р. 541,0 дол США. Цей показник є низьким, порівняно з іншими країнами. Наприклад, у Польщі він становить 4930 дол., у Білорусі — 1960 дол., Грузії — 4430 дол. США [10]. Інвестиції в Запорізьку область надходять з 51 країни світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає більше половини від загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр (406,2 млн дол. США), Нідерланди (68,7 млн дол. США), Естонія (30,3 млн дол США), Швеція, Республіка Корея, Словаччина, Швейцарія, Бермудські Острови, Панама, Беліз [9].

Найбільше іноземних інвестицій надходить у промисловість області (72,2%), зокрема у переробну промисловість. На початок 2020 р. на підприємствах промисловості було зосереджено 659,5 млн дол. США іноземного капіталу, у переробну промисловість вкладено інвестицій на суму 497,2 млн дол. США. На другому місці за обсягом вкладених ПІІ знаходиться торгівля, третє місце в цій структурі належить організаціям, що здійснюють операції з нерухомим майном [там само].

Серед територій області найбільший обсяг іноземних інвестицій вкладено в суб'єкти господарювання м. Запоріжжя, м. Бердянськ, Вільнянського та Токмацького районів. Постійним лідером за цим показником є м. Запоріжжя (95% до загального підсумку) [там само].

Для збільшення обсягів інвестування в Запорізькій області використовують різноманітний інструментарій залучення інвестицій. Одним із найбільш ефективних каналів отримання інформації про регіон є створений Інвестиційний веб-портал Запорізької області [12], який містить постійно поновлювану інформацію двома мовами (українською та англійською).

З метою забезпечення інституційної та інформаційної підтримки, а також маркетингового обслуговування інвестиційної діяльності у 2016 р. було

Таблиця 1. Рейтинг інвестиційної ефективності областей України у 3-му кварталі 2019 р.

Рівень рейтингу	Область	Кількість набраних балів	Місце області в рейтингу
ineA максимальний (більше 200 балів)	Київська	236	1
	Дніпропетровська	234	2
	Миколаївська	207	3
ineB високий (від 181 до 200 балів)	Полтавська	199	4
	Львівська	194	5
	Вінницька	183	6
ineC вищий від середнього (від 161 до 180 балів)	Волинська	179	7
	Чернігівська	178	8
	Черкаська	174	9
	Харківська	163	10
	Закарпатська	161	11
ineD середній (від 141 до 160 балів)	Одеська	150	12
	Запорізька	143	13
ineE нижче від середнього (від 121 до 140 балів)	Житомирська	139	14
	Рівненська	137	15
	Івано-Франківська	134	16
	Херсонська	134	17
	Чернівецька	132	18
	Тернопільська	127	19
	Кіровоградська	124	20
ineF низький (від 101 до 120 балів)	Сумська	109	21
	Хмельницька	105	22

Джерело: складено авторами за [15].

створено небюджетну установу "Агенція регіонального розвитку Запорізької області" [13].

Універсальним інструментом забезпечення потенційного інвестора всією необхідною інформацією про регіон є Інвестиційний паспорт Запорізької області, розроблений обласною державною адміністрацією у 2016 р. Також протягом 2017—2018 рр. було розроблено 40 інвестиційних паспортів об'єднаних територіальних громад Запорізької області [там само].

Одним із основних інструментів активізації інвестиційної діяльності в регіоні є державно-приватне партнерство, в рамках якого в області реалізуються 9 проектів на територіях Василівського, Вільнянського, Токмацького, Мелітопольського, Новомиколаївського та Приморського районів області. На Інвестиційному порталі області розміщені інтерактивні карти вільних земельних ділянок для інвестиційної діяльності. На допомогу інвестору також було створено інтерактивну карту області у сфері відновлюваної енергетики, яка включає 48 об'єктів під будівництво сонячних та вітрових електростанцій.

Інвестиційна активність в області, як і на будь-якій території, залежить від її інвестиційної привабливості та ефективності інвестування. Під інвестиційною привабливістю регіонів розуміють "інтегральну характеристику окремих регіонів країни з позиції інвестиційного клімату, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів, які істотно впливають на формування доходності інвестицій та інвестиційних ризиків" [14].

Таблиця 2. ВРП Запорізької області на 1 особу населення у порівнянні із середнім значенням по країні за період 2015—2018 рр.

Роки	Значення показника по Запорізькій області, грн	Середнє значення показника по країні, грн	Вище (+) чи нижче (-) від середнього значення, грн	Відхилення у %	Стан соціально-економічної безпеки
2015	50609	46413	+4196	+9,0	Оптимальний
2016	59729	55899	+3830	+6,9	Оптимальний
2017	75306	70233	+5073	+7,2	Оптимальний
2018	85784	84235	+1549	+1,8	Оптимальний

Джерело: складено авторами за [9].

За даними рейтингу інвестиційної ефективності областей України [15] Запорізька область посідає 13-те місце (табл. 1).

Одним із показників рівня економічної безпеки (згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку

Таблиця 3. Відношення чистого приросту ПІІ до ВРП у Запорізькій області за період 2015—2018 рр.

Роки	Приріст ПІІ в області, млн грн	ВРП, млн грн	Відношення приросту ПІІ до ВРП, %	Оцінювання значення показника
2015	-160,7	89061	-0,18	Критичне
2016	+180,7	104323	+0,17	Критичне
2017	+47,0	130377	+0,04	Критичне
2018	-9,7	147076	-0,01	Критичне

Джерело: складено авторами за [9].

Таблиця 4. Відношення обсягу інвестицій в основний капітал у % до ВРП у Запорізькій області за період 2015–2018 рр.

Роки	Обсяг інвестицій, млн грн	ВРП, млн грн	Відношення обсягу інвестицій в основний капітал до ВРП, %	Оцінювання значення показника
2015	7794	89061	8,75	< гранично допустимої величини
2016	11039	104323	10,58	
2017	15879	130377	12,18	
2018	15732	147076	10,7	

Джерело: складено авторами за [9].

рівня економічної безпеки України [16]) є ВРП на 1 особу населення у порівнянні із середнім по країні значенням. Розрахунки ВРП Запорізького регіону на 1 особу населення у порівнянні із середнім по країні значенням наведені у таблиці 2. Оптимальне значення цього показника — перевищення середнього значення по країні, задовільне — відповідність середньому значенню по країні, критичне — нижче середнього значення по країні.

Розрахунки показують, що в кожному році значення показника по області перевищує середнє значення по Україні, внаслідок чого стан соціально-економічної безпеки за показником "ВРП на 1 особу населення" слід вважати оптимальним. Проте аналіз виявив негативну тенденцію, яка полягає у зменшенні розриву між показниками.

Ще одним важливим показником рівня економічної безпеки (згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [16]) є відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до валового продукту. Оптимальне значення цього показника — 7%, задовільне — 6%, а критичне — 4%. У таблиці 3 розраховано значення цього показника для Запорізького регіону [9].

Аналіз свідчить, що значення цього показника є критичними за весь період аналізу. Приріст прямих іноземних інвестицій в економіку області є мізерним, що не дозволить у перспективі збільшувати обсяги валового регіонального продукту.

Наступним показником рівня економічної безпеки (згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [16]) є відношення обсягу інвестицій в основний капітал у % до ВРП. Гранично допустима величина цього показника складає 25 %. У таблиці 4 розраховано значення цього показника для Запорізького регіону [9].

Відношення обсягу інвестицій в основний капітал до ВРП за період 2015–2018 рр. є меншим за гранично допустиму величину, що свідчить про значне зниження економічної активності в Запорізькому регіоні.

Серед основних загроз активізації інвестиційної діяльності в регіонах країни експерти та науковці виділяють такі: системну економічну кризу, послаблення інвестиційної привабливості регіонів, низький рівень інноваційності економіки, слабку адаптованість регіональних інвестиційних програм до змін у зовнішньому середовищі [17, с. 218].

До зазначених проблем слід додати не менш важливу — недостатність джерел фінансування інвестицій. Одним із основних інструментів вирішення цієї проблеми є державно-приватне партнерство (ДПП). Світовий досвід застосування цього способу фінансування інвестицій показує, що ДПП є ефективним методом залучення приватного капіталу у стратегічні сфери економіки. Таке об'єднання державної влади та приватного сектору дозволяє вирішувати проблеми нестачі інвестицій, знизити навантаження на Державний та регіональні бюджети. Зокрема реалізація проєктів державно-приватного партнерства сприяє покращенню показників соціально-економічного розвитку як регіону, так і країни загалом.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз стану інвестування в Запорізькому регіоні показав, що область має середній рівень інвестиційної ефективності, темпи зростання обсягів інвестування є невисокими, що вимагає активного пошуку напрямів вдосконалення регіональної інвестиційної політики. У напрямі подальших досліджень — обґрунтування застосування механізму державно-приватного партнерства при реалізації інвестиційних проєктів, що, на нашу думку, сприятиме залученню інвестицій та дасть можливість підвищити рівень соціально-економічної безпеки регіону.

Література:

1. Буколова В.В. Обґрунтування вибору первинних показників для оцінювання соціально-економічної безпеки регіону. Економіка і регіон. 2018. № 1 (68). С. 21—28.
2. Нечаєва І.А. Реформа системи соціального страхування як засіб зміцнення соціально-економічної безпеки України в умовах перманентної кризи. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1634> (дата звернення: 02.10.2020).
3. Любченко О.М. Показники і критерії оцінки економічної безпеки регіону. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: збірник наукових праць. 2007. № 12 (ч. 2). Кіровоград. С. 236—241.
4. Гришина Л.О., Бойко Є. О. Економічна безпека регіонів України в умовах посилення ризиків нестабільності. Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства. 2016. № 1. С. 44—50.
5. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 20.10.2020).
6. Нечаєва І.А., Лавріненко В.О. Інвестування: сутність, цілі, види, напрямки. Тиждень науки — 2020. Факультет економіки та управління. Тези доповідей науково-практичної конференції, 13—17 квітня 2020 р. Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка". 2020. Запоріжжя. С. 223—225.

7. Мороз М.О. Інвестиційна безпека України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Державний вищий навчальний заклад "Університет банківської справи". Київ, 2019. 252 с.

8. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року, затверджена рішенням обласної ради від 12.12.2019 р. № 134. URL: <https://www.zoda.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2020).

9. Офіційний сайт Головного управління статистики у Запорізькій області. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2020).

10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2020).

11. Чернишев В.Г., Окара Д.В., Ковальова І.Л. Аналіз прямих іноземних інвестицій в економіку Одеської області. Ефективна економіка. 2019. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7258> (дата звернення: 22.09.2020).

12. Інвестиційний веб-портал Запорізької області. URL: <https://investment.zoda.gov.ua> (дата звернення: 22.09.2020).

13. Офіційний веб-сайт Запорізької обласної державної адміністрації. URL: <https://www.zoda.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2020).

14. Серебрянська Д. Рейтинг інвестиційної привабливості міст. URL: <https://ngoipr.org.ua/acts/2725-2> (дата звернення: 23.09.2020).

15. Рейтинг інвестиційної ефективності областей 2019 р. ЄвроРейтинг: рейтингове агенство: рейтинги міст та регіонів: рейтинг-лист областей. URL: <http://euro-rating.com.ua/regiony/rejting-list/rejting-list-oblastej> (дата звернення: 23.09.2020).

16. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.09.2020).

17. Нечипоренко А.В. Фінансові інструменти стимулювання регіонального розвитку в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. 270 с.

References:

1. Bukolova, V. (2018), "Justification of the choice of primary indicators for assessing the socio-economic security of the region", *Economics and Region*, vol. 1, pp. 21—28.

2. Nechayeva, I. (2020), "Social insurance system reformation as means of socioeconomic security enhancement during the permanent economic crisis in Ukraine", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.dy-nayka.com.ua/?op=1&z=1634> (Accessed 15 October 2020).

3. Lyubchenko, O. (2007), "Indicators and criteria for assessing the economic security of the region", *Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences: a collection of scientific works*, Kirovograd National Technical University, Kirovograd, Ukraine, vol. 12, pp. 236—241.

4. Gryshyna, L. and Boiko, Y. (2016), "Economic security of the regions of Ukraine in the conditions of increasing risks of instability", *Economic and law paradigm of modern society*, vol. 1, pp. 44—50.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *The Law of Ukraine "On Investment Activity"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (Accessed 15 October 2020).

6. Nechayeva, I. and Lavrinenko, V. (2020, April), "Investment: essence, purposes, types, directions", *Tyzhden' nauky — 2020. Fakul'tet ekonomiky ta upravlinnya. Tsi dopovidi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Zaporizhzhya: NU "Zaporiz'ka politekhnika"* [Science Week — 2020. Faculty of Economics and Management. Abstracts of reports of the scientific-practical conference, Zaporizhzhia: NU "Zaporizhzhia Polytechnic"], Zaporizhzhia, Ukraine, pp. 223—225.

7. Moroz, M. O. (2019), "Investment security of Ukraine", *Abstract of Ph.D. degree in economics dissertation, money, finance and credit, State Higher Educational Institution "University of Banking"*, Kyiv, Ukraine.

8. The official website of Zaporizhzhia Regional State Administration (2020), "Strategy of regional development of Zaporizhzhia region for the period up to 2027, approved by the decision of the regional council", available at: <https://www.zoda.gov.ua> (Accessed 15 October 2020).

9. The official website of the Main Department of Statistics in Zaporizhzhia region (2020), available at: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua> (Accessed 15 October 2020).

10. The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 15 October 2020).

11. Chernyshev, V. Okara, D. and Koval'ova, I. (2019), "Analysis of foreign direct investment in the economy of Odessa region", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7258> (Accessed 16 October 2020).

12. Investment website of Zaporizhzhia region (2020), available at: <https://investment.zoda.gov.ua> (Accessed 16 October 2020).

13. The official website of the Zaporizhzhia Regional State Administration (2020), available at: <https://www.zoda.gov.ua> (Accessed 16 October 2020).

14. Serebryanska, D. (2017), "Rating of investment attractiveness of cities", available at: <https://ngoipr.org.ua/acts/2725-2> (Accessed 17 October 2020).

15. The official website of the rating agency "Euro-Rating" (2020), available at: <http://euro-rating.com.ua> (Accessed 17 October 2020).

16. The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (Accessed 18 October 2020).

17. Nechyporenko, A. V. (2018), "Financial instruments of stimulation of regional development in Ukraine", *Abstract of Ph.D. degree in economics dissertation, money, finance and credit, University of the State Fiscal Service of Ukraine*, Irpin, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2020 р.

УДК 614.2

Л. Р. Криничко,
к. м. н., здобувач кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування,
Державний університет "Житомирська політехніка"

ORCID ID: 0000-0002-2067-9925

О. Д. Крикун,
аспірант, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-6986-3360

Ю. М. Малігон,
здобувач кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-6577-167X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.159

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРИВАТНИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ

L. Krinichko,
PhD in Medical Sciences, Candidate for a degree of the Department of Economic Security,
Public Administration and Administration, Zhytomyr Polytechnic State University

O. Krykun,
Postgraduate student, Interregional Academy of Personnel Management

Yu. Maligon,
Candidate for a degree of the Department of Economic Security,
Public Administration and Administration, Zhytomyr Polytechnic State University

FOREIGN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF THE PRIVATE MEDICAL INSTITUTIONS'S MARKET

У статті досліджено сутність та значення державного регулювання ринку приватної медицини. Висвітлено особливості системи охорони здоров'я як вкрай важливого сектора соціально-економічного життя із точки зору забезпечення соціально-економічної та політичної стабільності держави. Охарактеризовано ряд зарубіжних країн, серед яких Німеччина, Японія, США, Ізраїль, Португалія, та модель їх державного регулювання ринку приватної медицини. Охарактеризовано приватні медичні заклади та пропоновані ними послуг. Констатовано, що переважна більшість закладів приватної медицини за кордоном має вкрай сприятливі умови для розвитку. Проведено характеристику приватних медичних закладів передових зарубіжних країн. Доведено, що вартість лікування у закордонних приватних медичних закладах значною мірою залежить від якості пропонованих послуг та статусності закладу. Проаналізовано ключові заходи європейської політики отримання позитивних результатів у політиці державного управління приватними медичними закладами. Окреслено, що за державної підтримки розвитку ринку приватної медицини та мінімізації перешкод розвитку галузі, створення сприятливих умов для фінансування системи охорони здоров'я загалом є вкрай вірогідним. Доведено, що оскільки приватна система охорони здоров'я бере участь у реалізації не тільки приватних, а й публічних інтересів, то виникає необхідність державного контролю реалізації цих інтересів. Проведено огляд основних цілей державного регулювання ринку приватної медицини України. Виявлено, що зміни в стратегії державного управління приватними медичними закладами з урахуванням зарубіжного досвіду є необхідною передумовою розвитку кардинально нового потенційно здорового суспільства.

The article examines the essence and significance of state regulation of the private medicine market. The peculiarities of the health care system as an extremely important sector of socio-economic life from the point of view of ensuring the socio-economic and political stability of the state are highlighted. A number of foreign countries are described, including Germany, Japan, the USA,

Israel, Portugal, and the model of their state regulation of the private medicine market. Private medical institutions and the services they offer are described. It was stated that the vast majority of private medical institutions abroad have extremely favorable conditions for development. The characteristic of private medical establishments of the advanced foreign countries is carried out. It is proved that the cost of treatment in foreign private medical institutions largely depends on the quality of services offered and the status of the institution. It has been proven that the formation of health care systems in foreign countries has been influenced by a number of historical, economic, social and political factors. However, they can be divided into the following main groups: state; social insurance and private. The key principles of the European policy of obtaining positive results in the policy of public administration of private medical institutions are analyzed. It is emphasized that with the state support of the development of the market of private medicine and minimization of obstacles to the development of the industry, the creation of favorable conditions for financing the health care system as a whole is extremely likely. It is proved that since the private health care system participates in the realization of not only private but also public interests, there is a need for state control over the realization of these interests. A review of the main objectives of state regulation private medicine market in Ukraine. It was found that changes in the strategy of public administration of private medical institutions, taking into account foreign experience, are a necessary prerequisite for the development of a radically new potentially healthy society.

Ключові слова: приватна медицина, медичні заклади, медичні послуги, приватні медичні заклади, система охорони здоров'я, зарубіжний досвід, державне регулювання медичними закладами.

Key words: private medicine, medical institutions, medical services, private medical institutions, health care system, foreign experience, state regulation by medical institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Здоров'я населення є найвищою цінністю держави, а право на охорону здоров'я гарантує Конституція України (ст. 49). За роки незалежності українська система охорони здоров'я не набула статусу взірцевої та в силу постійних реформацій та трансформацій не змогла вибудувати модель дієвих ринкових механізмів її розвитку. З огляду на це, вивчення зарубіжного досвіду державного регулювання ринку приватних медичних послуг є актуальною науковою тематикою та вимагає подальших наукових досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження державного регулювання системи охорони здоров'я як складової людського капіталу було зроблено такими вченими: О. Грішнєвою, В. Геєць, В. Євсєєвим, І. Курило, Н. Левчук, Е. Лібановою, І. Лук'яненко, О. Макаровою, І. Манцуровим, С. Пирожковим, Н. Рингач, А. Сердюк, В. Стешенко, В. Таралло, В. Онікієнко, О. Осауленко, М. Скрипниченко, А. Філіпенко і іншими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З метою досягнення поставленої мети було визначено такі наукові завдання: розкрити сутність та значення державного регулювання ринку приватних медичних закладів; проаналізувати особливості зарубіжного досвіду державного регулювання приватних медичних закладів; дати рекомендації щодо можливостей розвитку

приватних медичних закладів України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Для вирішення поставлених завдань було використано такі методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, системний підхід.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Жодна розвинена країна світу не може забезпечити всіх потреб у медичних послугах, ліках та інших технологіях виключно державними коштами без залучення програм приватного страхування та так званих співплатежів. Обсяг програм державних гарантій надання медичної допомоги не однаковий у різних країнах. Нечіткими, а подекуди й взагалі не зазначеними в нормативних документах залишаються питання гарантій надання конкретних видів медичної допомоги, можливість забезпечення ліками та медичними препаратами тощо.

Однак у переважній більшості розвинутих країн Європейського Союзу та світу на практиці забезпечується рівний доступ усіх громадян до необхідного забезпечення охорони здоров'я, пропонуються пільги для соціально незахищених груп населення, є ефективна система впливу держави на функціонування приватних медичних закладів.

Формування систем охорони здоров'я зарубіжних країн відбувалося від впливом ряду історичних, економічних, соціальних та політичних факторів. Однак умовно їх можна поділити на такі основні групи:

- 1) державні;
- 2) соціально-страхові;
- 3) приватні.

Таблиця 1. Орієнтовна вартість послуг обстеження в клініках Німеччини в євро (EUR)

Університетська клініка Шаріте Берлін	від 5 800
Helios Hospital Berlin-Buch	від 4 500
Університетська клініка Мюнхенського університету ім. Людвіга-Максиміліана	від 4 900
Університетська клініка ім. Гете Франкфурт-на-Майні	від 4 700
Університетська клініка Дюссельдорф	від 4 800

Джерело: авторські розрахунки на основі прейскурантів цін популярних клінік Німеччини.

Тобто, з одного боку, виникає необхідність у регулюванні обсягів участі медичних організацій різної форми власності в наданні медичної допомоги населенню, а з іншого — набувають особливої актуальності розробка і впровадження в систему охорони здоров'я моделей державно-приватного партнерства.

Розглянемо зарубіжний досвід щодо державного регулювання ринку приватних медичних закладів більш детально у розрізі окремих країн Європейського Союзу та США.

Німеччина. Німеччина є однією з провідних країн щодо надання якісної медицини. Німецькі заклади охорони здоров'я по праву вважаються лідерами і головними новаторами європейської медицини. Завдяки фундаментальним медичним дослідженням і науковим відкриттям, а також значним фінансовим вливанням в систему охорони здоров'я, країна вважається визнаним рекреаційним центром. Саме до Німеччини пацієнти з усього світу (в тому числі і в найскладніших випадках) їдуть за надточною діагностикою та ефективним лікуванням. Медична страховка в Німеччині може оплатити пересадку серця, заміну суглоба та інші не менш складні операції.

У німецькій системі охорони здоров'я достатньо високим є відсоток приватних медичних практик (близько 45%). Будь-який лікар, який має відповідну кваліфікацію, може відкрити в Німеччині свій кабінет і на платній основі надавати спектр медичних послуг. Дуже високою є й відповідно конкуренція, тому кожна клініка намагається тримати максимально високу планку. Загально-визнаними німецькими "столицями медицини" є Дюссельдорф, Берлін і Мюнхен.

Вартість лікування в клініках Німеччини може варіюватися в залежності від обраної медичної установи. На остаточний кошторис в переважній більшості впливає діагноз, з яким звернувся пацієнт, наявність ускладнень, супутніх захворювань і загального фізичного стану. На формуванні вартості впливає й кваліфікація лікаря, який проводить консультування та лікування.

Орієнтовна вартість послуг обстеження в німецьких клініках в євро (EUR) наведена в таблиці 1.

Великобританія. У Великобританії 95% медичних установ належить державі, а на охорону здоров'я виділяється близько 10% коштів державного бюджету. Такі вливання позитивно позначаються й на якості медичних послуг. Послуги лікарів доступні всім, у кого є вид на проживання (Indefinite Leave to Remain, ILR) або громадянством Великобританії. Вартість надання медичних послуг залишається стабільною, так як держава контролює ціни. Бюджетні обмеження знижують ймовірність

того, що лікарі, зловживаючи своїм положенням, призначать непотрібні ліки.

Послуги приватних лікарів Великобританії оплачуються або за рахунок страхових компаній, або за власний рахунок пацієнтів. Велика кількість лікарів крім приватного платного прийому в своїх клініках, у певні дні тижня можуть вести прийоми і в безкоштовних лікарнях. Тому, потрапивши до них як на платній, так і на безоплатній основі можна сподіватися на цілком професійний і кваліфікований підхід. Як у державному секторі, так і в приватному секторі Великобританії є загальні лікарі (General Practitioner) і профільні лікарі-фахівці.

Наприклад, у Лондоні є ціла вулиця під назвою Harley street, де на перших поверхах будинків розташовані приватні медичні кабінети і клініки. Найпрестижніші приватні лікарі працюють у цьому районі.

Приватні лікарі (General Practitioner) більше схожі на сімейного лікаря, який може прийти за викликом. Якщо прийти в аналогічну приватну клініку на прийом, рахунок за послуги вийде значно дешевше. Рекомендації приватного лікаря, на відміну від державного, можуть бути більш тривалими за часом та кількістю уваги і характеризуються можливістю заощадити час і отримати направлення до фахівця по першій вашій необхідності.

Якщо у пацієнта є страховка, перед відвідуванням приватного лікаря-фахівця все одно потрібно за напрямом звернутися спочатку до безкоштовного або платного GP (General Practitioner). Потім зателефонувати до страхової компанії, дізнатися список акредитованих у них лікарів і узгодити майбутню оплату. Іноді, якщо лікар дуже "дорогий" (а значить, відповідно, затребуваний і висококваліфікований), страхова може оплатити не весь рахунок, а лише його частину. Однак, у разі необхідної операції в приватній клініці, страхова компанія Великобританії, як правило, покриває всі витрати, а це кілька тисяч фунтів стерлінгів [8].

Швейцарія. Про якість медицини в Швейцарії свідчить середня тривалість життя швейцарців. Чоловіки в середньому живуть тут до 80 років, а жінки — до 85 років. Секрет — у передових методах медицини і екологічній чистоті. Вартість медичних послуг у Швейцарії частково покриває держава, а частково оплачують самі мешканці країни — за рахунок страховок, які повинні бути у кожного власника виду на проживання або громадянина Швейцарії.

Особливістю медицини Швейцарії є те, що вона практично повністю є приватною. Крім того, практично все лікування проводиться в приватних кабінетах та невеликих клініках, а не великих лікарнях. Так, у Женеві, місті з населенням майже 200 тисяч осіб, є всього два медичних заклади: один із них державний, інший — приватний. Причому на базі державного проходять навчання випускники медичних університетів.

За даними офіційних джерел бюджет охорони здоров'я Швейцарії на 66,7% складається з державних коштів і на 33,3% з приватних (оплата за поліси та медичні послуги). Приватні медичні заклади Швейцарії також можуть отримувати державні субсидії для того, щоб гарантувати місцевим жителям надання швидкої невідкладної допомоги.

Іспанія. В Іспанії іноземні громадяни, які мають дозвіл на проживання, мають право й на безкоштовне

медичне обслуговування, бо медицина тут на 85% — державна. При цьому країна регулярно входить у топ-5 європейських країн за рівнем медицини та кваліфікації лікарів. Власники виду на проживання в Іспанії отримують індивідуальну медичну картку (Tarjeta Sanitaria Individual — TSI), що дозволяє їм звертатися до державних установ. Пацієнти ж оплачують 40—50% вартості ліків, прописаних для прийому після виписки з лікарні. Пенсіонери старше 65 років оплачують лише 10% вартості медикаментів.

Приватна медицина Іспанії вирізняється дорою вартістю, тому близько 90% пацієнтів приватних клінік — це люди, які оформили приватну медичну страховку. У такому випадку за кожне мінімальне медичне звернення вони платять мінімальну суму, а решту оплачує страхова компанія, представники якої пильно стежать за обґрунтованістю призначення і виконання будь-яких обстежень, лікування, операцій тощо.

Звичайна ж консультація в приватній іспанській клініці коштуватиме від 50 євро і вище, аналізи — від 15 до 200 євро, біопсія близько 200 євро, комп'ютерна томографія — до 500 євро, складні операції обійдуться в середньому від 1000 до 25000 євро. Вартість одного дня перебування в стаціонарі може перевищувати 300 євро.

Австрія. В Австрії є кілька варіантів медичного страхування:

- обов'язкове соціальне;
- добровільне соціальне;
- добровільне приватне.

Усі працюючі в Австрії громадяни, а також пенсіонери виплачують страхові премії у вигляді відсотків з зарплати. Діти застраховані разом з батьками. Можна добровільно укласти страховий договір з приватною страховою компанією. Цей документ дозволить вибрати клініку і лікаря. Непрацюючі громадяни можуть оформити добровільну соціальну або приватну страховку. Проте, який би варіант не вибрали австрійці, в будь-якому випадку їм гарантовано якісне лікування за передовими технологіями Австрії.

Австрійська гінекологія і акушерство вважаються одними з найкращих у світі. Серед передових приватних медичних клінік Австрії у цій сфері є клініка Rudolfinerhaus, приватна клініка Döbling та віденська приватна клініка (Wiener Privatklinik).

Клініка "Рудольфінерхаус" (Rudolfinerhaus) була заснована в кінці XIX ст. Теодор Більрот, який був одним з найвидатніших лікарів Віденської Медичної Школи. Сьогодні ця приватна клініка, яка перебуває у Відні, вважається найсучаснішою і кращою клінікою Австрії.

Клініка "Рудольфінерхаус" має високу репутацію не тільки серед австрійських клінік, але і у всьому світі. Тут пацієнтів чекають висококласний догляд, уважне ставлення, а також лікування за допомогою передового австрійського медичного обладнання та новітніх технічних розробок.

Приватна клініка "Доблінг" (Döbling) надає широкий перелік послуг, але визначальним і пріоритетним напрямом у клініці є гінекологія, акушерство та педіатрія. В амбулаторії клініки проводять комплексне обстеження дітей різного віку, а в центрі репродуктивного здоров'я лікують безпліддя, проводять екстракорпоральне запліднення тощо.

Віденська приватна клініка (Wiener Privatklinik) надає широкий спектр медичних послуг, досліджень та лікування різних хвороб. Тут проводяться як профілактичні обстеження і терапевтичне лікування, так і серйозні операції.

За статистичними даними близько 30% населення Австрії нині користуються приватними медичними страховками. Це дає змогу їм самостійно вибрати лікаря і передбачає виплату компенсацій у разі виникнення певних захворювань. Однак, протягом останніх років, частка австрійського приватного ринку у сфері медичного страхування знижується, що підтверджує зростання рівня розвитку державного медичного страхування і системи охорони здоров'я країни загалом [7].

Португалія. Тут діє комбінація державної системи охорони здоров'я в поєднанні зі страховою і приватною медициною, яка була реформована у відповідності з євростандартами. У більшості випадків на жителів країни покладена 100% компенсація витрат на лікування, однак в деяких сферах медицини (діагностика, стоматологія, стаціонарне лікування тощо) держава оплачує 55—60% вартості послуг.

У Португалії існує Національна система охорони здоров'я (Servico Nacional de Saude (SNS)), але медичні послуги можуть надаватися як в державних, так і в приватних закладах. Деякі лікарі без жодних проблем працюють в обох секторах (приватному і державному).

Оскільки система медичного страхування в Португалії змішана, близько 20% населення країни активно використовують систему добровільного приватного медичного страхування, а деякі державні органи і організації, а також потужні роботодавці пропонують працівникам власні програми страхування.

У Португалії також існує соціальний фонд — "Seguransa Social", куди в обов'язковому порядку всі громадяни країни працездатного віку до досягнення пенсійного віку роблять відрахування у 11% із заробітної плати. З цього фонду громадяни відповідно отримують пенсію, а також оплачують свою медичну страховку.

Цікавим фактом є те, що медична страховка у Португалії поширюється на всіх членів сім'ї, включаючи малолітніх дітей і непрацездатних людей похилого віку.

Нині Португалія витрачає близько 9,1% свого ВВП на систему охорони здоров'я, завдяки чому займає 12-е місце серед країн ЄС. Близько 70% становлять державні витрати, 30% — приватні [6].

Греція. У цій країні система охорони здоров'я поєднує державні та приватні принципи. Основною проблемою системи охорони здоров'я у Греції є невідповідність заявлених цілей конкретним заходами їх реалізації та імплементації. Певні реформи у галузі охорони здоров'я було реалізовано частково, а деякі й узагалі скасовано ще на стадії розробки й впровадження.

Більшість державних клінік (близько 80%) зосереджено в Афінах і Салоніках. Причому за якістю послуг вони не поступаються німецьким, а за вартістю — значно нижче. У Греції працюють державні страхові компанії, вони повністю покривають перебування в стаціонарі, а також амбулаторне лікування.

Основну роль в управлінні системою охорони здоров'я Греції відіграє Міністерство охорони здоров'я і

соціального страхування, на яке покладено відповідальність за реалізацію фундаментальних цілей та ключових засад Національної системи охорони здоров'я. Функціями Міністерства є регулювання, планування та управління Національною системою охорони здоров'я, а також регулювання приватного сектора медичних закладів. Забезпечення права на здоров'я гарантоване Конституцією Греції і є соціальним правом. Реалізацією права на медичне страхування у Греції можуть користуватися громадяни країни (переважно на послуги первинної медичної допомоги у сільських закладах, амбулаторної та екстреної допомоги) та особи з певним професійним статусом (дані послуги можуть надаватися або фінансуватися зі спеціальних страхових фондів).

Особливістю грецької системи охорони здоров'я є те, що державним лікарям у Греції забороняється одночасно займатися ще й приватною практикою.

Первинну та вторинну медичну допомогу у Греції можуть надавати різні державні та приватні медичні заклади та організації, які поділяються на загальні та спеціальні. Мережа сільських медичних закладів, регіональних поліклінік і амбулаторій, де працюють лікарі широко профільної спеціалізації та загальної практики в переважній більшості надають консультації на безоплатній основі [1].

Канада. Цю країну по праву вважають країною з високою якістю життя. Тож не дивно, що канадці живуть у середньому до 82 років. Система охорони здоров'я Канади є достатньо високотехнологічною, якісною, але не такою дороговартісною, ніж, наприклад, медицина США, Німеччини чи Швейцарії. Загалом медицина в Канаді є безкоштовною.

Система охорони здоров'я Канади базується на приватних клініках і лікарях, яким держава оплачує витрати на лікування пацієнтів, що мають державну страховку Health Card.

У Канаді будь-який лікар, який вирішив займатися приватною практикою, може без проблем це реалізувати, однак при умові повного звільнення з роботи в державному секторі.

Найбільшою приватною страховою компанією Канади є Blue Cross. Вона в більшості випадків бере на себе покриття витрат на послуги стоматолога, покупку ліків, окулярів і лінз канадців, а також навіть фінансову підтримку в разі тяжкої хвороби і тимчасової інвалідності [9].

Приватних медичних закладів у Канаді небагато і серед канадців вони не надто користуються популярністю. Державні медичні заклади на рівні з приватними оснащені високоточним сучасним обладнанням та кваліфікованими спеціалістами, тому переважна більшість мешканців Канади користуються державними закладами охорони здоров'я. Єдиною суттєвою перевагою приватних медичних закладів перед державним в Канаді є відсутність черг.

На фінансування системи охорони здоров'я в Канаді кожен працюючий громадянин сплачує близько 10% у вигляді податків від свого доходу, що є суттєвим фінансовим тягарем. Однак за рахунок цих коштів система охорони здоров'я загалом отримує високоефективне медичне обладнання, гідну заробітну плату лікарів та іншого медичного персоналу та дбайливе ставлення до всіх без винятку пацієнтів.

США. Кардинально відрізняється модель США, яка мало ймовірно може бути адаптована для європейських та інших країни з глибокими традиціями соціальної держави.

У США при надзвичайно високих витратах відсутня цілісна система охорони здоров'я, а значна частина населення не має гарантованої медичної допомоги. Водночас споживачам (проте не всім) надається велика свобода вибору, доступ до самих передових технологій і більш висока якість медичної допомоги.

Лікарі-фахівці у США можуть вільно поєднувати роботу в державних медичних закладах та індивідуальну приватну практику.

У системі охорони здоров'я США переважає переважно платна система медичних послуг, частка приватного сектора займає близько 54%. І як будь-який приватний бізнес зацікавлений у прибутку. Основними постачальниками клієнтів виступають приватні страхові компанії. Майже кожен працюючий в США має медичну страховку, основну суму якої оплачує роботодавець, а приблизно шосту частину оплачує сам працівник [3].

Проте США займає провідні позиції в світі за рівнем охорони здоров'я. Уряд інвестує в розвиток галузі величезні кошти, ведуться постійні наукові дослідження, створюється і впроваджується в діяльність медичних закладів новітнє інноваційне обладнання, розробляються висококласні лікарські препарати, підвищується рівень обслуговування в лікарнях і поліклініках [3].

Японія. Медицина Японії заслуговує на особливу увагу зарубіжних країн. Система охорони здоров'я Японії вважається однією з найрозвиненіших та найякісніших. За даними ВООЗ, система охорони здоров'я Японії випереджає за рівнем таких лідерів медичної галузі, як Швейцарія, Німеччина, Ізраїль.

Основним критерієм оцінки якості роботи лікарів в Японії є навіть не оснащення японських клінік, а відсоток успішно виконаних процедур та операцій в японських лікарнях.

Японські клініки — в основному приватні (80%), однак через те, що всі тарифи на оплату їх послуг встановлюються державою, для пацієнтів немає істотної різниці у виборі між приватною або державною японської клінікою [2].

Крім того, в Японії медичні центри і профільні клініки в основному розташовані недалеко від курортних містечок та курортів (осенів), що дає змогу поєднувати лікування й відпочинок.

Японські лікарі, що працюють в державних японських клініках, — це службовці, які отримують зарплату. Для японських лікарів, які практикують у приватних клініках, розмір гонорару встановлює держава. Подібна система оплати відображає як особливості японської медицини, так і спроби зменшити зростання витрат на охорону здоров'я країни.

Ізраїль. У рейтингу країн світу за рівнем охорони здоров'я Ізраїль вже багато років входить до першої п'ятірки. Цей рейтинг враховує параметри, пов'язані з якістю надання медичної допомоги та її доступністю для населення. У їх числі — очікувана тривалість життя, вартість медичних послуг, витрати держави на розвиток медицини тощо. Задоволеність громадян Ізраїлю

кваліфікацією лікарів становить 83%, а якістю медичного обладнання — 93% [5].

Особливістю діяльності медичних закладів Ізраїлю є те, що у державних медичних закладах країни мають змогу працювати студенти медичних ЗВО, інтерни та стажери, в той час як у приватних медичних закладах Ізраїлю здебільшого працюють професори та фахівці зі світовим ім'ям. Крім того, у приватних ізраїльських медичних закладах є можливість вільного вибору лікаря, що буде лікувати, в той час як у державних така можливість виключена.

У провідних ізраїльських приватних клініках можна пройти діагностику та лікування абсолютно будь-якого захворювання. Орієнтовна вартість процедур за найбільш популярними видами діагностики представлено в таблиці 2.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Як було зазначено, жодна розвинена країна світу сьогодні не може забезпечити всіх необхідних засобів для надання медичних послуг виключно з бюджетних коштів без застосування механізмів співплатежів. Цей нюанс для нашої країни лежить переважно в площині політичних рішень, однак існуючі економічні труднощі і бюджетний дефіцит системи охорони здоров'я неминуче призведуть до необхідності його вирішення. І чим раніше буде прийняте рішення, тим швидше зможемо забезпечити створення більш ефективної системи фінансування та організації сучасної системи охорони здоров'я в Україні.

Кожна із діючих систем державного регулювання приватних медичних закладів проаналізованих країн заслуговує на увагу. Однак це мусить бути не сліпе копіювання зарубіжного досвіду державного регулювання, а адаптація світових тенденцій із врахування української історії та ментальності.

Література:

1. Медицина в Греції. Что нужно знать путешественнику [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://strahovka-vzr.ru/meditsina-v-gretsii-cto-nuzhno-znat-puteshestvenniku/>
2. Медицина в Японії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://miuki.info/2012/04/medicina-v-yaponii/>
3. Медицина США: плюсы и минусы [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://realting.com/ru/news/medicina-ssha-plyusy-i-minusy>
4. Медична освіта у світі та в Україні / В.Ф. Москаленко, Ю.В. Поляченко, В.Г. Передерій [та ін.]. — К.: Здоров'я, 2005. — 384 с.
5. Почему граждане Израиля выбирают частные клиники? URL: <https://www.topichilov.com/le4enie-v-izraele/izrailtyane-v-top-ichilov/>
6. Система здравоохранения Португалии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.insure.travel/pt/health/portuguese-healthcare-system>
7. Частная медицина в Австрии. URL: <https://immigrant-austria.com/ru/blog/private-medicine-in-austria/>

Таблиця 2. Орієнтовна вартість процедур в Ізраїлі, долар США

Вид діагностики	Вартість
ПЕТ-КТ	1600,00
Комп'ютерна томографія	846,00
МРТ	1247,00
УЗД	432,00
Колоноскопія, гастроскопія	1346,00
Радіотерапія	192,00 за 1 сеанс

Джерело: [5].

8. Частная медицина в Англии. URL: <http://knowabroad.com/moj-london/zhizn-v-londone/chastnaya-meditsina-v-anglii.html>

9. Частная медицина в Канаде [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.torontovka.com/journal/12/1200/>

10. Частная медицина США — это не бизнес, это норма [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://rosinvest.com/acolumn/blog/medecina_i_lechenie/327.html

References:

1. Turisticheskaja strahovka (2019), "Medicine in Greece. What a traveler needs to know", [Online], available at: <https://strahovka-vzr.ru/meditsina-v-gretsii-cto-nuzhno-znat-puteshestvenniku/> (Accessed 20 Oct 2020).
2. MIUKI MIKADO (2012), "Medicine in Japan", [Online], available at: <https://miuki.info/2012/04/medicina-v-yaponii/> (Accessed 15 Sep 2020).
3. Real estate news (2019), "Medicine in the United States: pros and cons", [Online], available at: <https://realting.com/ru/news/medicina-ssha-plyusy-i-minusy> (Accessed 16 Sep 2020).
4. Moskalenko, V.F. Polyachenko, Yu. V. and Perederiy, V.G. (2005), Medychna osvita u sviti ta v Ukraini [Medical education in the world and in Ukraine], Zdorov'ia, Kyiv, Ukraine.
5. Top Ichilov (2020), "Why do Israeli citizens visit private clinics?", [Online], available at: <https://www.topichilov.com/le4enie-v-izraele/izrailtyane-v-top-ichilov/> (Accessed 01 Nov 2020).
6. insure.travel (2020), "Health system of Portugal", [Online], available at: <https://www.insure.travel/pt/health/portuguese-healthcare-system> (Accessed 26 Oct 2020).
7. Immigrant invest (2020), "Private medicine in Austria", [Online], available at: <https://immigrant-austria.com/en/blog/private-medicine-in-austria/> (Accessed 19 Sep 2020).
8. Know Abroad (2013), "Private medicine in England", [Online], available at: <http://knowabroad.com/moj-london/zhizn-v-londone/chastnaya-meditsina-v-anglii.html> (Accessed 16 Oct 2020).
9. torontovka.com (2020), "Private medicine in Canada", [Online], available at: <https://www.torontovka.com/journal/12/1200/> (Accessed 21 Oct 2020).
10. RosInvest (2012), "Private medicine in the United States is not a business, it is the norm", available at: [Online], Access mode: http://rosinvest.com/acolumn/blog/medecina_i_lechenie/327.html (Accessed 16 Sep 2020).

Стаття надійшла до редакції 11.12.2020 р.

Н. С. Пуґачова,
асистент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління, Поліський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-9101-1148

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.165

ЕКОНОМІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

N. Puhachova,
Assistant of the Department of economics theory and intellectual property, Polissia National University

ECONOMIC AND INSTITUTIONAL PREREQUISITES FOR GREENING AGRICULTURAL PRODUCTION

У контексті схваленої всесвітніми самітами Генеральної концепції еколого-економічно сталого розвитку, одну з ніш у процесі екологізації аграрного виробництва займає органічне сільське господарство, під яким розуміється виробничо-економічна система, в якій культивуються аграрні екологізовані галузеві технології, що забезпечують в пріоритетному порядку природний хід ведення аграрного виробництва, що виключає або мінімізує використання хімічних добрив, пестицидів, регуляторів росту і хімічних кормових добавок.

Вирішенню актуальних проблем екологізації, безумовно, буде сприяти, з одного боку відповідальність господарюючих суб'єктів, чи фермерське господарство, кооператив, велика корпорація, в тому числі сімейна, та інші форми, що динамічно забезпечують весь комплекс робіт щодо переходу на екологічно виправдані методи виробництва. З іншого — розумна державна та міждержавна політика щодо регулювання і підтримки заходів, що вживаються господарюючими суб'єктами щодо якісної зміни парадигм розвитку і застосовуваних технологій, що часто супроводжується і серйозним господарським ризиком в умовах ринкової конкуренції, і необхідності подолання інерційності традиційно використовуваних інтенсивних аграрних технологій, і вироблення невідкладних непорушних критеріїв по підтримці життєздатності функціонуючої господарської системи, що загалом має матеріалізуватися в зростанні частки виробництва екологічно чистої здорової їжі. В цьому плані примітний досвід країн Європейського Союзу, які проводять єдину аграрну політику, які є на сьогодні лідерами у виробництві екологічно чистої продукції при одночасно послідовно проведеної політиці жорсткого контролю питань, пов'язаних з поширенням генетично-модифікованих організмів, культивування трансгенних культур, виробництва і споживання ГМО.

The state of the economy of the agricultural sector, which developed in the first half of the 20th century in many countries of the world, objectively required the transition to intensive management methods with extensive use of chemical means and land reclamation. However, they were used unilaterally, to obtain economic results, but to the detriment of the environment, which led to anthropogenic destructive consequences: soil degradation, reduced fertility and, as a result, to a deterioration in the quality of products and the state of the environment.

In the context of the general concept of ecological and economic sustainable development approved by world summits, one of the niches in the process of greening agricultural production is occupied by organic agriculture, which is understood as a production and economic system in which agricultural ecologized industry technologies are cultivated, providing priority for the natural course of agricultural production, eliminating or minimizing the use of chemical fertilizers, pesticides, growth regulators and chemical feed additives.

The solution of current problems of greening, of course, will contribute, on the one hand, to the responsibility of economic entities, whether it is a farm, a cooperative, a large corporation, including a family one, and other forms that dynamically provide the entire range of work on the transition to environmentally justified production methods. On the other hand — reasonable state and Interstate policies to regulate and support the measures taken by economic entities regarding the qualitative change of development paradigms and Applied Technology, which is often accompanied by serious economic risk in market competition, and the need to overcome the inertia of traditionally used intensive agricultural technologies, and the development of urgent unshakable criteria for maintaining the viability of a functioning economic system, which, ultimately, should materialize in an increase in the share of production of environmentally friendly healthy food. In this regard, the experience of the European Union countries that implement a single agricultural policy is noteworthy, which today are leaders in the production of environmentally friendly products with a consistent policy of strict control of issues related to the spread of genetically modified organisms, the cultivation of trans-gene crops, the production and consumption of GMOs.

Ключові слова: сталий розвиток, екологізація, аграрне виробництво, інституції, економічний механізм, державна політика.

Key words: sustainable development, Greening, agricultural production, institutions, economic mechanism, state policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Витоки екологічних проблем і їх зв'язки з економічним розвитком мають глибоке коріння. Одним з перших досліджень таких важливих та актуальних аспектів використання природних ресурсів, як їх оцінка, відновлення, облік інтересів майбутніх поколінь, став Д. Рікардо-представник класичної школи політекономії. У своїй праці "Початок політекономії і оподаткування" він зазначав: "ніхто не стане платити за використання землі, якщо у наявності ще маса не привласненої землі, якою може користуватись кожен, хто захоче її обробляти" [1]. На думку Д. Рікардо, згідно із законом попиту і пропозиції ніхто не буде платити ренту за таку землю, як і за користування повітрям, водою або іншим даром природи. Д. Рікардо як представник свого часу вважає сили природи первинними, неруйнівними і невичерпними. Проте він мислить більш далекоглядно, ніж його сучасники, оскільки розглядає питання про відшкодування землевласнику коштів за вирубану ділянку лісу, винагороду або компенсацію для відновлення даного лісу або для іншої корисної діяльності.

На шляху сталого розвитку стоять величезні проблеми. Мільярди людей продовжують жити в злиднях і позбавлені можливості вести гідне життя. Поси-

люється нерівність всередині країн і між ними існують величезні диспропорції в розподілі можливостей, багатства і влади. Однією з ключових проблем залишається гендерна нерівність. Серйозну стурбованість викликає безробіття, особливо серед молоді. Глобальні загрози здоров'ю людей, більш часті та інтенсивні стихійні лиха, що загострюються конфлікти, воєнний екстремізм, тероризм і пов'язані з цим гуманітарні кризи і насильницьке переміщення людей загрожують звести нанівець більшу частину успіхів в області розвитку, досягнутих в останні десятиліття. Виснаження природних ресурсів і негативні наслідки погіршення стану навколишнього середовища, включаючи опустелювання, посухи, деградацію земель, брак питної води та втрату біорізноманіття, примножують і загострюють численні проблеми, що стоять перед людством.

Однією з найбільш серйозних проблем нашого часу є зміна клімату, і негативні наслідки цього явища підривають здатність усіх країн досягти сталого розвитку. У підсумковому документі Конференції ООН, який став основою для "Порядку денного" на Конференції ООН Ріо+20 (2012) [2], підкреслюється прихильність глав держав та урядів курсу на сталий розвиток і на забезпечення побудови економічно, соціально та екологічно сталого майбутнього для нашої планети і для нинішнього і майбутніх поколінь.

Таблиця 1. Кількість сільськогосподарських підприємств за організаційними формами господарювання

	2017	2018	2019
Усього	45379	47697	45558
Господарські товариства	7721	8700	6967
Приватні підприємства	3627	3752	3215
Кооперативи	596	738	448
Фермерські господарства	32203	33682	34137
Державні підприємства	241	222	199
Підприємства інших форм господарювання	891	603	592

Джерело: [6].

Новий Порядок денний до 2030 року, прийнятий ООН у 2015 році, передбачає продовження роботи, розпочатої в період дії цілей в області розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття (Цілі Розвитку Тисячоліття), і остаточне досягнення тих цілей, яких не вдалося досягти, особливо в плані надання допомоги найбільш вразливим групам населення планети. За своїм охопленням програма виходить далеко за рамки цілей в області розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття. Разом з такими успадкованими пріоритетами в області розвитку, як ліквідація бідності, Охорона здоров'я, Освіта та продовольча безпека та харчування, вона включила цілий ряд цілей в економічній, соціальній та природоохоронній областях.

17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) включають у себе 169 завдань, спрямованих на стимулювання в усьому світі діяльності в надзвичайно важливих областях: люди, планета, процвітання, мир і партнерство. Від викорінення злиднів у всіх її формах і боротьби з нерівністю до вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату, забезпеченням доступу до чистої води.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Сучасні проблеми екологізації економіки та її секторів та екологічної політики, досліджували такі вчені: Ілляшенка С.М., Вахлакової В.В., Погорелова Ю.С., Кислого В.М., Харічкова С.К., Мельника Л.Г., Туниці Ю.Ю., Прокопенко О.В., Хлобистова Є.В. та Синякевич І.М. та ін. Науковцями виявлено певні концептуальні положення, щодо формування екологічної політики як основної передумови переходу до сталого розвитку, також зроблено спробу розроблення механізмів та принципів екологізації різних сфер господарської (виробничої) діяльності, засади структури екологічно орієнтованих систем управління підприємств тощо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Перспективним напрямом подальшого дослідження залишаються обґрунтування нових моделей екологізації аграрного виробництва з точки зору формування стійких передумов забезпечення їх розвитку в умовах ресурсних обмежень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Сучасний стан розвитку аграрного сектору нині є важливим та вважається головною галуззю вітчизняної національної економіки, що забезпечує продовольчу незалежність та продовольчу безпеку нашої держави, та забезпечує сільське населення робочими місцями. Його частка складає 30—40 % від валового внутрішнього продукту країни. Але можливості аграрного сектору, з економічної точки зору, України використовуються не повному обсязі. Бо саме продукція аграрного сектору забезпечує майже 60 % споживання населення, та відповідно займає II місце поміж секторів економіки у загальній товарній структурі експорту та є майже єдиною галуззю, яка вже багато років суцільно забезпечує зростаюче зовнішньоторгівельне сальдо. Головним нормативно-правовим документом, в якому закріплено державну підтримку аграрного сектору — Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" [3].

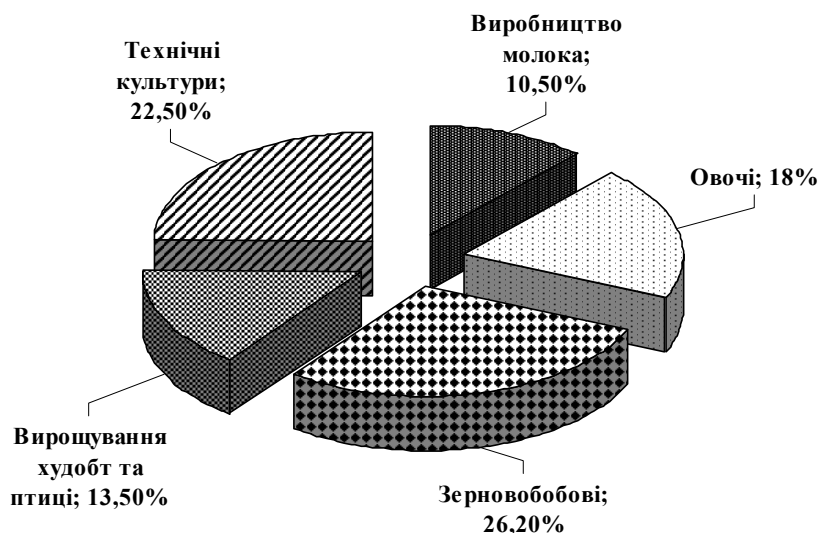
Загальновідомо, що сільське господарство це досить специфічна галузь економіки. На відміну від багатьох інших галузей, в основному це проявляється в прямій залежності результатів його діяльності від природно-кліматичних умов. Отже, головним напрямом розвитку аграрного виробництва має стати зменшення ризиків та залежності від природно-кліматичних умов і, як наслідок, забезпечення подальшого розвитку аграрного сектору напрямом удосконалення системи захисту господарств та навколишнього середовища.

Попередньо можна сказати, що 2019 р. частка с.-г. (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості серед усіх галузей економіки становила 11,8 %, а обсяг продукції сільського господарства у фактичних цінах становить близько 370,8 млрд грн [4].

Загальна площа сільськогосподарських угідь становила 41,5 млн га (69 % від усієї території України) з яких 32,5 млн га — рілля. Сільськогосподарські підприємства володіють та використовують 49,2 % від загальної площі усіх с.-г. угідь, особисто у володінні громадян — 38,4 %, інше — 1,5 %, 10,9 % становлять землі запасу та ті землі, що не надані у власність та постійне користування [5].

Виготовленням сільськогосподарської продукції у 2019 р. займалося близько 53 тис. підприємств (табл. 1), що використовували майже 22 млн га всіх с.-г. угідь. Значна частина даних угідь (11,9 млн га), зосереджено

Рис. 1. Структура валової с/г продукції в Україні за видами найбільш вагомих складових рослинництва та тваринництва (2019 р., %)

Джерело: [6].

у власності саме господарських товариств, 21,5% — фермерські господарства, 15,5% — приватні підприємства, 2,6% — державні підприємства, 2,6% — кооперативи, 2,6% — підприємства інших форм організації.

За даними Державної служби статистики в Україні у 2019 р. загальний розмір виробництва валової продукції с.-г. господарства (у постійних цінах 2010 р.) склав 252,9 млрд грн, у т.ч. по підприємствах аграрного сектору — 139,2 млрд грн, господарствах населення — 113,7 млрд грн. У порівнянні з 2018 р. у галузі сільськогосподарства отримано 2,8% приросту загального обсягу продукції с.-г. господарства, враховуючи аграрні підприємства — 4,1%, господарства населення — 1,2% [7]. Щодо структури валової сільськогосподарської продукції в Україні за видами найбільш вагомих складових рослинництва та тваринництва, то найбільшу частку займає вирощування зерновобобових культур — 26,20% (рис. 1).

Сучасний рівень попиту на сільськогосподарську продукцію на світовому ринку досить високий, завдяки цьому перед Україною відкриваються перспективи зайняти важливе місце на цьому ринку. Щоб вирішити деякі проблеми, в тому числі збільшення можливостей використання в повному обсязі потенційних перспектив аграрного сектору країни та максимізації обсягів реалізації потенціалу аграрних виробників, вітчизняне сільське господарство вимагає додаткового залучення інвестицій. Без впливання коштів вітчизняних і зарубіжних інвесторів подальше збільшення виробництва с.-г. практично не можливе.

Тому постає гостра необхідність у реформуванні, щодо заохочення та стимулювання залучення інвестицій саме в аграрний сектор [5]. Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що сільське господарство може стати тією галуззю, що спроможна вивести Україну з кризи. Протягом 2017—2019 рр., у порівнянні з такими галузями, як будівництво та промисловість, саме сільське господарство показує позитивну динаміку виробництва. Нині значну частку імпорту продукції в Євро-союз становить вітчизняна сільськогосподарська продукція [4].

Розвиток аграрного виробництва має обумовлюватися саме кон'юнктурними чинниками. В Україні спостерігаються тенденції щодо перевиробництва одних культур над іншими, навіть за умови, що їх виробництво є недостатнім та збитковим. Рисує теперішнього аграрного виробництва України є домінування галузі рослинництва в аграрних підприємствах, а галузі тваринництва — виключно в особистих селянських господарствах.

Як показав ретроспективний аналіз, за роки реформ у сільському господарстві країни відбулися значні зміни в землекористуванні підприємств, що значно погіршило умови ведення виробництва. Виникли фермерські господарства на території колишніх колгоспів і радгоспів, на зміну яким прийшли великі агрохолдинги, що порушили існуючі системи ведення рослинництва, що призвело до зниження якості сільськогосподарських угідь, їх деградації.

Нині необхідно їх відновлення, здійснення заходів щодо підвищення родючості ґрунту та раціонального використання сільськогосподарських угідь. Все це можливо здійснити при адаптивному підході до організації аграрного виробництва, освоюючи екологічні методи господарювання. Враховуючи досвід екологізації аграрного виробництва в зарубіжних країнах, деякі господарства України вже почали вести виробництво продукції альтернативним способом. В основу виробництва цих господарств покладені системи добрив, що включають застосування вапна, природних фосфорних і калійних добрив замість хімічних, а також органічні (гній, компости) і зелені добрива. Система обробітку ґрунту є при такій системі господарювання енергозберігаючої, тобто базується на поєднанні оранки і поверхневих обробок з урахуванням вимог культури та місцевих умов з використанням комбінованих агрегатів. Починаючи з 1991 року, у країні ведуться спроби впровадити у виробництво екологічні методи господарювання та створити спеціалізовані підприємства з виробництва екологічної продукції в різних регіонах України [8].

Як показує практика ведення екологічного аграрного господарства, основоположним моментом еколог-

Таблиця 2. Посівні площі культур сільськогосподарських під урожай 2019 року

	Господарства усіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	2019	2019 у % до 2018	2019	2019 у % до 2018	2019	2019 у % до 2018
Культури сільськогосподарські	27841,7	100,5	19448,7	100,4	8393,0	100,8
Культури зернові та зернобобові	15279,4	103,0	11163,7	103,5	4115,7	101,5
пшениця	6809,0	102,9	5203,5	102,4	1605,5	104,9
пшениця озима	6639,0	103,5	5089,9	103,0	1549,1	104,9
пшениця яра	170,0	86,2	113,6	79,5	56,4	103,7
кукурудза на зерно	4973,9	108,6	3931,1	110,9	1042,8	100,7
ячмінь	2615,9	105,0	1455,8	110,5	1160,1	98,7
ячмінь озимий	1057,6	120,9	794,7	126,9	262,9	105,8
ячмінь ярий	1558,3	96,3	661,1	95,6	897,2	96,9
жито	117,2	78,9	59,3	69,5	57,9	91,6
жито озиме	116,4	78,6	59,0	69,4	57,4	91,0
жито яре	0,8	196,4	0,3	129,6	0,5	281,7
тритикале	13,8	84,2	13,8	86,8	—	—
тритикале озиме	12,8	82,0	12,8	84,7	—	—
тритикале яре	1,0	128,3	1,0	128,3	—	—
овес	182,5	92,4	59,7	81,6	122,8	98,8
гречка	67,5	59,9	27,2	38,2	40,3	97,2
сорго	46,4	109,2	36,3	114,0	10,1	94,9
просо	89,9	163,6	65,5	197,9	24,4	111,7
рис	10,9	86,8	10,9	86,8	—	—
культури зернобобові	350,0	61,9	298,5	57,9	51,5	103,1
квасоля	42,0	104,3	9,2	90,8	32,8	108,9
горох	253,4	58,7	236,6	57,3	16,8	90,5
вика	3,5	75,9	2,9	72,5	0,6	96,6
люпин солодкий	7,9	87,8	7,5	87,5	0,4	93,0

Джерело: [6].

ічного ринку є споживач. На Заході ринок екологічної аграрної продукції головним чином орієнтований на людей, які можуть собі дозволити платити більш високу ціну за якісний продукт. У нашій країні вже з'явився такий прошарок населення, однак, було б помилкою орієнтувати екологічне сільське господарство тільки на "багатих". У питанні становлення екологічного аграрного виробництва в Україні, виникла цілком очевидна необхідність проведення серйозних наукових досліджень щодо розробки екологічних технологій виробництва та переробки продукції. Особливого значення набуває проведення наукових досліджень щодо розробки стратегії переходу на новий спосіб господарювання. Як справедливо відзначають вітчизняні науковці, ці дослідження повинні бути комплексними, тобто в одному експерименті необхідно досліджувати всі питання, починаючи від родючості ґрунту і закінчуючи якістю та економічною ефективністю виробництва продукції тваринництва [9].

Крім того, екологізація аграрного виробництва можлива при створенні спеціалізованих підприємств з виробництва продукції з повним виключенням засобів хімізації в суворому відповідно до стандартів екологічного агровиробництва. Організація таких господарств сприятиме формуванню ринку екологічних продуктів, підвищуючи конкурентоспроможність на вітчизняному аграрному ринку та на міжнародному ринку екологічних продуктів. Як показала практика, такими господарствами можуть бути селянські (фермерські) господар-

ства, що мають невеликі площі і менше схильні до ризику при виробництві продукції.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На підставі викладеного в цьому розділі матеріалу, можна зробити такі висновки:

— інтенсифікація аграрного виробництва та проведені в країні економічні реформи поряд з деякими позитивними результатами привели і до виникнення негативних наслідків, які проявилися в погіршенні стану земельних угідь, наростаючій ерозії ґрунтів, його деградації і, як наслідок, у зниженні її родючості та ефективності виробництва;

— вирішення проблем, що постали необхідно шукати в адаптивних підходах до організації виробництва, заснованих на еколого-економічних принципах;

— у міжнародній практиці і в Україні вже є досвід ведення екологічного аграрного господарства. Для його широкого впровадження в Україні є всі необхідні передумови. Що склалося в період проведення реформування сільського господарства не є перешкодою для екологізації галузі; історичний досвід вітчизняного сільського господарства підтверджує необхідність його переходу на природну основу і дозволяє використовувати наукову спадщину видатних вітчизняних вчених при переході на новий спосіб господарювання.

Стратегічними напрямками екологізації можна вважати:

1) перехід великих сільськогосподарських підприємств до екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва за рахунок впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства на основі їх біологізації;

2) організацію спеціалізованих підприємств малих форм господарювання або внутрішньогосподарських підрозділів у великотоварних підприємствах з виробництва та переробки екологічної продукції в відповідно до стандартів екологічного агровиробництва, передбачають повне виключення засобів хімізації;

3) формування системи управління та державної підтримки виробників екологічної продукції, розробку програм підготовки фахівців екологічного сільського господарства та розвиток екологічного підприємництва з метою формування ринку вітчизняної екологічної продукції при масовому розвитку даного способу господарювання.

Література:

1. Антология экономической классики: в 2 т. / Сост. И.А. Столяров. М.: Эконом, 1991. Т. 1. С. 158.

2. Будущее, которого мы хотим. Итоговый документ Конференции ООН. Рио-де-Жанейро. 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.uncsd-2012.org>

3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV // Офіційний вісник України. — 2004. — № 30, Т. 1. — Ст. 1987.

4. Гейдт О.П. Еколого-економічні проблеми аграрного виробництва в регіоні та напрями їх вирішення [Електронний ресурс] / О.П. Гейдт // Ефективна економіка. — 2011. — № 12. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

5. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності: [монографія] / О.В. Прокопенко. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 395 с.

6. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проект-2017. 112 с. https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf

8. Крутякова В.І., Харічков С.К. Екологізація як складова стратегії переходу України до сталого розвит-

ку. Цілі збалансованого розвитку для України: матеріали Міжнародної конференції" (м. Київ, 18—19 червня 2013 р.). К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2013. 491 с. С. 280—286.

9. Вахлакова В.В. Інструменти управлінського супроводу екологізації діяльності промислового підприємства. Економіка і регіон. 2016. № 1. С. 38—46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2016_1_8

References:

1. Stoljarov, I.A. (1991), *Antologija jekonomicheskoy klassiki* [Anthology of economic classics], Jekonov, Moscow, Russia.

2. The official website of the United Nations (2012), "The future we want. Final document of the UN Conference. Rio de Janeiro", available at: <http://www.uncsd2012.org> (Accessed 04 December 2020).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On state support for Agriculture of Ukraine", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 30, pp. 1987.

4. Hejdt, O.P. (2011), "Ecological and economic problems of agricultural production in the region and directions for their solution", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 6 December 2020).

5. Prokopenko, O.V. (2010), *Sotsial'no-ekonomichna motyvatsiia ekolohizatsii innovatsijnoi diial'nosti* [Socio-economic motivation for greening innovation activities], SumDU, Sumy, Ukraine.

6. State statistics service of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 6 December 2020).

7. United Nations Development Programme (2017), "Sustainable development strategy of Ukraine until 2030" available at: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (Accessed 6 December 2020).

8. Krutiakova, V.I. and Kharichkov, S.K. "Greening as a component of Ukraine's transition strategy to sustainable development", *Tsili zbalansovanoho rozvytku dlia Ukrainy* [Balanced development goals for Ukraine], *Mizhnarodna konferentsiia* [International Conference], *Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii*, Kyiv, Ukraine.

9. Vakhakova, V.V. (2016) "Management support tools for greening the activities of an industrial enterprise", *Ekonomika i rehion*, vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2016_1_8 (Accessed 6 December 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА